

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
MEKTEPTEN CEPHEYE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ
(1876-1909)**

Yunus SATILMIŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2016

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
MEKTEPTEN CEPHEYE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ
(1876-1909)**

Yunus SATILMIŞ

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

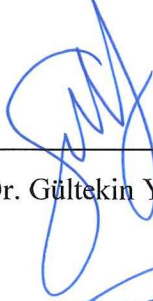
Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

Yunus SATILMIŞ tarafından hazırlanan “II. Abdülhamid Döneminde Mektepten Cepheye Osmanlı Piyade Zâbiti (1876-1909)” başlıklı bu çalışma, 02.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yunus KOÇ (Başkan)

Doç. Dr. Gültekin YILDIZ

Doç. Dr. Fatih YEŞİL (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yunus KOÇ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

☒ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

02.06.2016

Yunus SATILMIŞ

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, birikimlerinden istifade etmeye gayret ettiğim ve beni kıymetli eleştirilerinden mahrum bırakmayan insanların destekleri ile vücut buldu. Öncelikle Marmara Üniversitesi Tarih ve Tarih Öğretmenliği Bölümleri öğretim üyelerinin arasında yetişmeye gayret etmek, benim için bu çalışmanın en değerli temelini oluşturmuştur. Hem ders vakitlerinde hem de ders dışı vakitlerde tarih ilmine ve ilim ahlâkına ilişkin sundukları katkılarından dolayı tüm hocalarıma sonsuz müteşekkirim.

Hiç kuşkusuz bu araştırma sürecinin en büyük avantajı ise vakit gözetmeksizin öğrencilerinin her türlü problemini çözmekte muazzam bir enerjiye sahip olan Doç.Dr. Fatih Yeşil'in danışmanlığında ilerlemiş olmasıdır. Marmara Üniversitesindeki öğrenimi müteakip yol ve iz bilmeden geldiğim Ankara'da, kıymetli hocam Prof.Dr. Ali Akyıldız'ın tavsiyesi sayesinde tanıştığım danışman hocam, ilim ahlâkı, tarih metodolojisi ve yakınçağ Osmanlı askerî tarihi alanlarında sunduğu katkılar ile beni oldukça bahtiyar kılmıştır. Ayrıca, yazdığım her satırın ince eleyip sık dokuyan eleştirel bir göze çarpacağına olan inancım, yazım sürecinde bana büyük bir güven vermiştir. Araştırma sürecinde sunduğu engin katkılar ve gösterdiği müsamaha sebebiyle kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bir nev'i ikinci danışmanım gibi araştırmamın temel sorusundan kaynakların tespit ve teminine, geç dönem Osmanlı zâbitlerinin profillerini anlamaktan, askerî tarih alanındaki güncel araştırma yöntem ve metotlarına kadar, pek çok konuda vakit gözetmeksizin sağladığı ilmî destek sebebiyle Doç.Dr. Gültekin Yıldız'a teşekkürü bir borç bilirim. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsündeki hocalarımdan Prof.Dr. Tufan Gündüz, tarih metodolojisi konusundaki aydınlatıcı dersleri ile şahsıma ciddi katkı sağlarken, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof.Dr. Yunus Koç ve kıymetli personeli ise araştırma sürecimin sorunsuzca ilerlemesine yardımcı olmuştur. Kendilerine müteşekkirim.

Araştırma süreci boyunca istifade ettiğim ATASE D. Bşk.lığı Arşiv ve Kütüphanesi ile Harbiye Askerî Müzesi Kütüphanesi personeline çalışmalarım sırasındaki katkılarından dolayı teşekkür ederim. Araştırma taleplerime olumlu cevap veren Kara Harp Okulu ve Kuleli Askerî Lisesi idareleri ile kaynakların temini safhasındaki süratli yardımlarından dolayı Milli Kütüphane, TBMM, Kara Harp Okulu ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim.

Kara Harp Okulunda başlayan mesleki yaşamımız ve birbirini tamamlayan konuları çalışmamızla devamlı gelişen dostluğumuz, Öğ.Ütgm. Caner Aydın'ın ve Öğ.Ütgm. Tarık Daştan'ın tarafıma verdikleri desteğe ayrı bir boyut kazandırmıştır. Kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Eleştirel bir bakışa ihtiyaç duyduğum zamanlarda eleştirilerini esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım Mualla Gürlük'e, Kadir Taşdelen'e, Cahide Kayış'a ve bu süreçte tarafımdan manevi desteklerini esirgemeyen Kara Harp Okulundaki devre arkadaşlarıma ve komutanlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara'da başlayan yeni meslekî hayatıma alışma sürecinde ve yüksek lisans çalışmalarında her daim yanımda olan ailem ise hiç kuşkusuz araştırma süreci boyunca tarafıma en büyük manevi desteği sundular. Onlara sonsuz müteşekkirim.

Bir yüksek lisans tezi yazımının öncelikli faydasının ilgili alandaki metodolojiye ve literatüre hâkim olmak isteyen araştırmacıya yönelik olacağı ön kabulünden hareketle kaleme alınmış olan bu çalışma, umuyorum ki yukarıda anılan kıymetli büyüklerimi ve arkadaşlarımı hayal kırıklığına uğratmaz. Kuşkusuz çalışmanın kıymet atfedilebilecek kısımları onlara ait olduğu gibi, hata ve kusurları da tarafıma aittir.

14 Mayıs 2016

Çankaya

ÖZET

SATILMIŞ, Yunus. *II. Abdülhamid Döneminde Mektepten Cepheye Osmanlı Piyade Zâbiti (1876-1909)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

Bu çalışma, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı piyade zâbitlerinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında orduda görülen yeniden yapılanma kapsamında, askerî mekteplerde, yurtdışında, kıt'ada ve cepheye nasıl bir mesleki gelişim takip ettiklerini ve hangi görevler içerisinde bulunduklarını ele almaktadır. Mekanize savaş çağı olarak adlandırılan dönemde zabıtlığın Avrupa'da nasıl profesyonel bir meslek haline geldiğinin incelendiği birinci bölümün ilk kısmını, Doğu Sorunu ve yenileşme sürecinde Osmanlı zâbitlerinin nasıl bir siyasi ve askerî konjonktür içerisinde yetiştiğini açıklamaya çalışan ikinci kısım takip etmektedir. 1870-1871 Fransa-Prusya ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları'nın tesir ve tecrübeleriyle şekillenen askerî mekteplerdeki ve yurtdışındaki Osmanlı zâbit eğitiminin incelendiği ikinci bölümde, Goltz Paşa'nın zabıtlık mesleğine bakışı ve askerî mekteplerde yaptığı reformlar da ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Osmanlı piyade zâbitlerinin kıt'adaki ve cepheye görevleri, nizamnâmeler ve talimnâmeler üzerinden incelenirken, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı da piyade zâbitlerinin cepheye görevlerini yansıtan bir örnek olarak incelenmiştir. Bu bölümde son olarak, II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin terfi, tayin, maaş ve evlilik konularındaki düzen ve sorunları ele alınmıştır. Böylelikle, *topyekûn harp* sırasında (1911-1922) ve imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde ordunun ve zaman zaman devletin sevk ve idaresinde son derece etkili olmuş komuta kadrosunun hangi koşullarda ve nasıl yetiştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mekanize Savaş, Doğu Sorunu, II. Abdülhamid, Zâbit, Piyade, Askerî Eğitim, Goltz Paşa, Kıt'a, Cephe.

ABSTRACT

SATILMIŞ, Yunus. *Ottoman Officers From School to the Front at the Time of Abdulhamid II (1876-1909)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

This study, within the scope of reconstruction in the army after the Ottoman-Russian War that occurred in 1877-1878, examines how Ottoman infantry officers' developed professionally in schools, abroad, and battlefield and what duties they were assigned. The first part of the study discusses how being an officer became a profession in Europe in an era called mechanized combat period while the second part argues how Ottoman officers train in a military and political conjuncture during a time period when there was the East Problem and Reform. In the second chapter of the study in which the training of the Ottoman officers in abroad and schools formed by the effects and experiences from Ottoman-Russian and French-Prussian wars, Goltz Pasha's (General Goltz) the views and reforms he made at military schools are discussed. In the third and final chapters, the duties of Ottoman infantry officers in detachment and battlefield are examined on the basis of regulations and field manuals whereas the war between Ottoman and Greece is investigated as an example that reflects the duties of infantry officers. Lastly in this chapter, regulations and problems about the issues like appointment, promotion, salary, and marriage of officers who served in army of II. Abdulhamid are discussed. Thus, it was discussed how command echelon, who had an effective role in the management of army and sometimes in the state during the general war (1911-1922) and transition to nation-states, trained.

Key Words: Mechanized combat, East Problem, II. Abdulhamid, Officer, Infantry, Military Training, Goltz Pasha (General Goltz), Troop, Front, / Battlefield.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
EKLER ve RESİMLER LİSTESİ	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
B. Mevcut Literatürün ve Kaynakların Tahlili	5
I. BÖLÜM: MEKANİZE SAVAŞ ÇAĞINDA OSMANLI ORDUSU VE ZÂBİTİ	9
A. Mekanize Savaş Çağında Ordu ve Mütefennin Zâbit	9
B. Doğu Sorunu ve Yenileşme Sürecinde Osmanlı Zâbiti	21
1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Sorunu ile İmtihani	23
2. Balkanlarda İsyan, Makedonya Sorunu ve Osmanlı Zâbiti	28
3. Osmanlı Ordusunun Zâbit Sınıfında Reform Gerekçesi	35
4. Avrupai Zâbit'in Takibi ve Reformistlerin Amaçladığı Osmanlı Zâbiti	43
5. Zâbitlerin Nizami/Gayrinizami Mücadelelerinin Siyasi ve Askerî Sonuçları	49
II. BÖLÜM: MEKTEPTE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ	52
A. Paradigma Ordu'nun Değişimi ve 93 Harbi'nin Tesirleri	57
B. Askerî İdadîlerdeki Eğitimin Değişimi: Kuleli Askerî İdadisi Örneği	57
C. Mekteb-i Harbiyye'de Goltz Paşa Reformları ve Değişim	67
D. Yurt Dışında Eğitim Alan Piyade Zâbitleri: Gerekçe ve Sonuçlar	76
III. BÖLÜM: KIT'ADA VE CEPHEDE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ	107
A. Vakt-i Hazar'da Osmanlı Piyade Zâbiti'nin Kıt'adaki Görevleri	107
B. Vakt-i Sefer'de Osmanlı Piyade Zâbiti'nin Cephedeki Görevleri:	
1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Örneği	129
C. Zâbitlerin Meslekî Gelişiminde Terfi ve Tayin Düzenlemeleri	141
D. Zâbitlerin Maaş ve Evlilik Hususlarındaki İmkân ve Sorunları	155
SONUÇ	159
KAYNAKÇA	163
EKLER	179
ÖZGEÇMİŞ	202

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Alb.	: Alb.
ATASE D. Bşk.lığı	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BEO	: Bâbîâlî Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Bnb.	: Binbaşı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Dz.	: Deniz
Em.	: Emekli
Gnkur.	: Genelkurmay
Hv.	: Hava
Kd.	: Kıdemli
KHO	: Kara Harp Okulu
K.K.K	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
Kur.	: Kurmay
MF.MKB.	: Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
Nu.	: Numara
Ord.	: Ordu donatım (Ordonat)
Org.	: Orgeneral
ORH	: Osmanlı-Rus Harbi
OSK	: Osmanlı-Sırp-Karadağ
OYH	: Osmanlı-Yunan Harbi
Öğ.	: Öğretmen
P.	: Piyade
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Tuğg.	: Tuğgeneral
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yb.	: Yarbay
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y.PRK.HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Yzb.	: Yüzbaşı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo Nu.		Sayfa Nu.
Tablo 1	1877 Yılında Kuleli Askerî İdadisinde Okutulan ve Kaldırılan Dersler	67
Tablo 2	1902 Yılında Askerî İdadilerde Okutulan Dersler	68
Tablo 3	1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Mekteb-i Harbiyye Müfredatı	70
Tablo 4	1884-1912 Yılları Arasında Mekteb-i Harbiyye’de Uygulanan Müfredat	81
Tablo 5	Mekteb-i Harbiyye Piyade ve Süvari Sınıflarının 1902 Yılı Ders Programı	85
Tablo 6	Mekteb-i Harbiyye’nin 1905-1906 Yılı Müfredatı ve Müteakip Değişiklikler	86
Tablo 7	Zâbitlerin Taşınması Gereken Evsafı ve Açıklamaları	102
Tablo 8	Osmanlı Ordu Teşkilatında Rütbelere ve Zâbitlerin Komuta Ettiği Birlikler (1827-1910)	132
Tablo 9	Zâbitlerin Asgari Rütbe Bekleme Süreleri (1870-1909)	133
Tablo 10	Mekteb-i Harbiyye’den 1895’de Mezun Olan Piyade Zâbitlerinin Rütbe Terfî Yılları ve Katıldıkları Savaşlar	136

EKLER LİSTESİ

- Ek 1 Mekteb-i Harbiyye'nin Yıllara Göre Verdiği Mezun Sayısı (1848-1909)
- Ek 2 Kuleli Askerî Lisesi Tarihî Arşivi'ndeki II. Abdülhamid Devrine İlişkin Defterlerin Listesi
- Ek 3 Mekatib-i askeriye öğrencilerinin mezun olana kadar evlenmelerine izin verilmemesi hakkında 17.02.1289 tarihli belge.
- Ek 4 Osmanlı uyruğunda bulunan Müslim veya gayrimüslimlerden Mekatib-i Rüşdiye veya Mekatib-i İdadiye'yi Askeriye'ye kayıt olmak isteyenlerin kabul edilmesi hakkında 13.11.1292 tarihli belge.
- Ek 5 II. Abdülhamid Döneminde Kuleli Askerî İdadisi Okul Müdürleri
- Ek 6 Kuleli Askerî İdadisi'nde 1876-1909 Döneminde Suç ve Cezalar
- Ek 7 1887-88 Yılı Kuleli Askerî İdadisi Mutfak Erzak Defterinin Bir Aylık Çizelgesi
- Ek 8 Mekteb-i Harbiyye öğrencilerinin imtihanlardan sonra on gün manevra yapmaları için Golts Paşa'nın raporunun takdimi hakkında 05 C 1302 tarihli belge.
- Ek 9 Mekteb-i Harbiyye'de Suç Teşkil Eden Davranışlar ve Ceza Türleri
- Ek 10 Mekteb-i Harbiyye'nin 1888 Yılı Muallim/Görevli ve Ders Listesi
- Ek 11 1902 Yılı Erkân-ı Harbiyye ve Mekteb-i Harbiyye ile Askerî İdadilerin Ders Programlarını Gösterir Çizelgeler
- Ek 12 KHO Tarihî Arşivi Numara Defteri Örneği
- Ek 13 Avrupa'ya Gönderilen Öğrencilerin Eğitim-Öğretim Alanları (1830-1908)
- Ek 14 Avrupa'ya Gönderilen Askerî Öğrencilerin Askerî Eğitim Alanları (1830-1908)
- Ek 15 II. Abdülhamid Devrinde Avrupa'ya Gönderilen Piyade Zâbitleri
- Ek 16 II. Abdülhamid Devrinde Askerî Mekteplerde Görev Alan Yurtdışı Tahsili Almış Muallim Zâbit Kadrosu
- Ek 17 1909'da Almanya'ya Askerî Eğitim İçin Gönderilenlerden Piyade Sınıfı Zâbitan Listesi
- Ek 18 Fon der Golts'un *Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra* Adlı Eserinin Ana Konu Başlıkları
- Ek 19 Zâbitlerin Vakt-i Seferde Yanlarında Götüreceği Malzemeler
- Ek 20 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Cephedeki Osmanlı Birliklerinin Komuta Kadrosu (Resimli)
- Ek 21 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Velestin Muharebelerinden Bir Manzara
- Ek 22 Yenişehir'de Asâkir-i Şahane'nin Resm-i Geçidi (Resim)

ÖNSÖZ

Osmanlı ordusunun XVIII. ve XIX. yüzyıl savaşlarında aldığı yenilgiler akabinde hissedilen reform ihtiyacı karşılanmak istendiğinde, “meğer ise Asâkir-i Mansûre demek zâbitan demek imiş” benzeri tespitlerden hareketle ele alınan ilk problem sahalarından biri, ordunun sevk ve idaresinden sorumlu olan zâbit sınıfı olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda alınan ağır yenilgi akabinde II. Abdülhamid dönemi de bu minvalde zâbit sınıfını ilgilendiren askerî reformlara sahne olmuştur. 1870’lere kadar örnek alınan Fransız ordusunun yerine Alman ordusunun örnek alındığı II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusu, mekanize savaş çağının gerektirdiği askerî eğitime, Goltz Paşa ile zirveye ulaşan Alman askerî heyetlerine danışarak uyum sağlamaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı zâbitleri, mesleklerinin her geçen gün rasyonelleştiği ve teknik imkânlardaki gelişmelerin sevk ve idareyi süratle etkilediği bir dönemde yetişmiştir. Bu zâbitler, Doğu Sorunu sürecinde devamlı küçülen veya bağımsızlığı zayıflayan imparatorluklarının tamamîyetini korumak için çeşitli siyasi cemiyetler içerisinde faaliyetlerde de bulunmuştur. Türk siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal hayatında büyük bir değişim dönemi olan imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde oynadıkları aktif rol dolayısıyla, bu zâbitlerin mesleki gelişimlerinin ve koşullarının anlaşılabilmesi, II. Abdülhamid dönemi ordusunu ve zâbitlerini daha iyi tanımamızı sağlayacağı gibi, söz konusu geçiş sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi adına da önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple, çalışma kapsamında; mekanize savaş çağının ordu ve zâbiti etkileyen koşulları, Doğu Sorunu, Osmanlı askerî yenileşme sürecinin zâbitlerin eğitimini etkileyen koşulları, zâbitlerin eğitim programları, ilgili nizamnâme ve talimnâmeler ile bu zâbitlerin katıldığı savaşlardaki vazifeler dikkate alınmıştır. Bu sayede II. Abdülhamid döneminde yetişen zâbitlerin askerî mekteplerden, mezuniyet sonrasında katıldıkları kıt’adaki vazifelerine, terfî ve evlilik sorunlarından, savaş esnasındaki görevlerine kadar nasıl bir mesleki gelişim düzeni/sorunları içerisinde bulundukları, ilgili birincil ve ikincil kaynaklar incelenerek yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, çoğunlukla savaş anlatımına ağırlık veren resmî/kurumsal Türk askerî tarihine ilişkin literatüre, Osmanlı komuta kadrolarındaki mesleki gelişimin incelendiği bu çalışma ile bir katkı da sunulmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışma, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı piyade zâbitlerinin 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında orduda görülen yeniden yapılanma kapsamında, askerî mekteplerde, yurtdışında, kıt'ada ve cephede nasıl bir mesleki gelişim takip ettiklerini ve hangi görevler içerisinde bulunduklarını ele almaktadır. Askerî kuruluşların ve bu kuruluşlara mensup sınıfların/zümrelerin tarihi, bir devrin genel tarihinden soyutlanamayacağı için, bu çalışma, mekanize savaş çağı olarak da adlandırılan dönemde askerlik sanatının ve zabıtlık mesleğinin daha çok Napoleon Savaşları'ndan sonraki süreçte Avrupa'da giderek nasıl rasyonelleştiğini ve orduların, Osmanlılarda *mütefennin zâbit* olarak adlandırılan bu meslek erbabından hangi vazifeleri beklediğini açıklamaya çalışarak başlamaktadır.

Yeni askerî tarihçilik nokta-i nazarından bakıldığında da, geç dönem Osmanlı tarihinin seyrinde oldukça etkili bir sınıf olan *cihet-i askeriye* ve hususen *zâbitan heyetinin* koşullarını, mesleki gelişimlerini ve *imparatorluğun en uzun yüzyılındaki* savaşlarda gösterdikleri performanslarını (vb.) açıklarken, mevcut resmî/kurumsal askerî tarih literatüründe ele alındığı gibi, meselenin sadece II. Abdülhamid'in Mekteb-i Harbiyye mezunu zâbitlere olan bakışına indirgenemeyeceği aşîkârdır. Maalesef mevcut resmî/kurumsal askerî tarih literatürü, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu uluslararası koşulların II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin mesleki gelişimini ne derece etkilediğini yeterli bir derinlikte ve objektif bir bakışla incelememektedir.¹

Bu çalışmanın *Osmanlı zâbitlerinin profilini ortaya çıkarmak* gibi bir amacı yoktur. Zira içerisinde bulundukları süreç, zâbitleri bağlayan nizamnâmeler, talimnâmeler ve hatta bu dönemde yetişmiş bütün zâbitlerin hatıraları tümüyle incelense dahî (ki bu seviyede bir inceleme çalışmamızın kapsamını aşmaktadır), tek bir zâbit profili çizmeye çalışmak araştırmacıyı da okuyucuyu da yanıltabilecektir. Bu tek tip profil tespitini engelleyen bir diğer faktör de II. Abdülhamid döneminde yetişen zâbitlerin

¹ (Bkz. Çakın ve Orhon, 1978, s. 261-265).

imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde “son derece hareketli, değişken ve sarsıcı bir dönemi bütün trajedileriyle yaşamış olmalarıdır” (Alkan, 2006, 37-38).

II. Abdülhamid dönemi zâbit sınıfı, Makedonya’daki gayrinizami mücadelelerde, II. Meşrutiyet’in ilanında, ordunun Alman ekolü ile yetişmesinde, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile Mondros ateşkesi sonrasındaki Kuva-yı Milliye hareketi ve Türk İstiklâl Harplerinin sevk ve idaresinde ve en nihayetinde imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde başat rol oynadıkları için, düşünce dünyaları ve icraatları bakımından geç dönem Osmanlı toplumunun diğer toplumsal sınıflarından ve mülkî erkânından daha fazla tartışılan bir sınıf olagelmıştır. Araştırmış olduğumuz konunun yükü bu sebeplerden dolayı oldukça ağır olduğundan, araştırmanın sınırlarını belirlemek de bir o kadar önem kazanmıştır. Bu noktada, ilk olarak zâbitlerin düşünce dünyalarını etkileyen ahvâl ve düşünürlerden çok, meslekî yaşamlarının askerî idadilerden itibaren nasıl bir program/gelişim takip ettiklerini araştırmanın, çalışmanın temelini oluşturmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu ilk sınırlandırmanın temel sebebi, hem Tanzimat ve Yeni Osmanlılar hem Jön Türkler hem de özellikle Mustafa Kemal Atatürk ve devresi (1902) ile ilgili araştırmalarda bu dönem zâbitlerinin fikrî dünyalarını etkileyen koşulların ele alınması olmuştur. Ayrıca bu zâbitlerin meslekî gelişimlerinin, içerisinde bulundukları siyasi ve askerî bağlamı dikkate alarak kaleme alınmış bir çalışma bulunmaması da ilk sınırlandırma sebebi dâhilinde dikkate alınmıştır.

İkinci olarak, her ne kadar araştırma sürecinin başında, incelenen dönemin 1914’te nihayet bulması düşünülmüş ise de II. Meşrutiyet devrinin ordu-siyaset ilişkisi, savaşlar, hükümet değişiklikleri ve bunların askerî mekteplere ve orduya etkisi gibi çalışmamızın kapsamını bir doktora tezine doğru götürebilecek durumlar dikkate alınmış ve çalışmanın II. Abdülhamid dönemi ile sınırlandırılmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır. Ancak 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı’nın Avrupa’daki paradigma ordusunun değişimini etkileyen askerî sonuçları konumuz açısından önemli görüldüğünden bu savaşın etkileri incelemeye dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bir sınırı, zâbit sınıfının mesleki gelişimi incelenirken, bunun hangi askerî sınıf üzerinden yapılması gerektiği konusunda ortaya çıkmıştır. Piyade, süvari, topçu, istihkâm vd. askerî sınıfların ders programları ve kıt’a hayatları farklı koşullarda geliştiğinden ve ordunun sevk ve idaresi açısından da etkinlik seviyeleri

farklı olduğundan, araştırmanın piyade sınıfı zâbitleri üzerinde yoğunlaşması gerektiği değerlendirilmiştir. Bu seçimde, zâbit sınıfı içerisinde nicelik ve etkinlik bakımından piyade sınıfının her dönemde *sınıf-ı aslî* kabul edilmesi, ordunun sevk ve idaresinde çoğunlukla esas sorumlu olması ve erkân-ı harp (kurmay) olarak yükselenlerin de çoğunlukla piyade sınıfından olması gerekçeleri dikkate alınmıştır.

Coğrafi bir sınırlama da son olarak dikkate alınmıştır. İmparatorluğun girdiği savaşlarda barış masasına oturmasını zorunlu kılan gelişmeler/yenilgiler çoğunlukla İstanbul'un doğrudan tehdit edilebildiği Rumeli cephesinde yaşandığından, Doğu Sorunu ve Makedonya Meselesi çoğunlukla Rumeli'deki zâbitlerin mesleki gelişimlerini etkilediğinden ve en nihayetinde (ataları III. Selim ve II. Mahmud'un tahta çıkıp inmelerinde etkili olduğu gibi) II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'i ilanını ve kısa süre sonra da tahttan inmesini etkileyen hadiseler de Rumeli'de görev yapan zâbitlerin sevk ve idaresinde gerçekleştiğinden, araştırmada ele alınan siyasi ve askerî gelişmeler ağırlıklı olarak Rumeli coğrafyasında yaşanan gelişmeler olmuştur. Ancak XIX. yüzyılda zâbit sınıfındaki reform gerekçelerinin açıklandığı bölümde, Kafkasya'da ve özellikle Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile güney sınırlarında yaşanan savaşlarda ortaya çıkan reform gerekçeleri de dikkate alınmıştır.

Yukarıdaki konu ve kaynak sınırlandırmalarına dikkat ederek kaleme alınan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk alt başlığı olan “Mekanize Savaş Çağında Ordu ve Mütefennin Zâbit” başlığı altında, Avrupa'da; orduların yapısındaki değişim, bu değişimin zâbit sınıfının profesyonelleşmesine etkileri, disiplinin tesisinde zâbitlerin rolü, zâbitlerin toplumun hangi tabakasından olması gerektiği, zâbitlerin seçiminde ve yükselmesinde iltimasın yerini kıdemin ve liyakatin alması, zâbitlerin görevleri ve inisiyatif kullanmaları, askerî mekteplerin kuruluş gerekçeleri, mütefennin zâbitlerden müteşekkil genelkurmay idarelerinin hangi maksatlarla kurulduğu, XIX. ve XX. yüzyıl nizamî savaşlarının ve gayrinizami çatışmalarının orduları, zâbitleri ve askerî mektepleri etkileyen askerî sonuçları ve hususiyle 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın modern ordu zâbitlerinin dikkatini çeken askerî etkileri incelenmiştir.

Birinci bölümün ikinci alt başlığı olan “Doğu Sorunu ve Yenileşme Sürecinde Osmanlı Zâbiti (1815-1909)” başlığı altında ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu Doğu Sorunu ile kastedilmekte olan siyasi meselenin tanım, sınır ve

etkilerinin ne olduğu, Doğu Sorununun en büyük problem sahası olan Balkanlardaki isyan ve anarşi ile Makedonya Meselesinin tetiklediği siyasi ve askerî gelişmelerin zâbitleri nasıl etkilediği, Doğu Sorunu kapsamında yaşanan hangi savaş ve gelişmelerin Osmanlı ordusunda neden reform ihtiyacı doğurduğu, reformist Osmanlılara göre teorik olarak modern ordu zabitlerinde bulunması gereken hasletlerin neler olduğu ve Doğu Sorunu kapsamında Osmanlı zabitanının verdiği nizamî ve gayrinizamî mücadelelerin koşulları ile bu mücadelelerin siyasi ve askerî sonuçlarının neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüme; II. Abdülhamid döneminde askerî eğitim alanındaki yeniden yapılanmayı doğrudan etkileyen 1870-71 Fransa-Prusya ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşları'nın askerî tesir ve tecrübelerinin, kısacası *alınan derslerinin* incelenmesiyle başlanmıştır. İmparatorluğun tamamiyetini korumakla mükellef zâbitanın askerî mekteplerdeki ve yurt dışındaki öğrenimlerinin incelenmesiyle devam eden bölümde; II. Abdülhamid dönemi askerî idadilerinin yapısındaki değişimi birincil kaynaklar eşliğinde takip edebildiğimiz Kuleli Askerî İdadisindeki eğitimin yapısı, Alman askerî heyeti başında iken önemli reformlara imza atan Von der Goltz Paşa'nın nasıl bir zâbit yetiştirme amacında olduğu, Mekteb-i Harbiyye'de Goltz Paşa'nın mektep kumandanı Zeki Paşa ile birlikte gerçekleştirdiği eğitim reformlarının neler olduğu, piyade zâbitlerinden yurtdışında eğitim görme imkânı verilenlerin hangi gerekçelerle yurtdışına gönderildikleri ve bunların nasıl bir eğitim programını takip ettikleri ile çoğunlukla Almanya'ya gönderilen bu öğrencilerin eğitimlerinin sonuçlarının neler olduğu incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise; Osmanlı piyade zâbitlerinin vakt-i hazarda (barış devrinde) kıt'adaki görevlerinin rütbelere göre neler olduğu ve aynı zâbitanın vakt-i seferde (seferberlik zamanında)² hangi görevleri üstlendiği 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı örneği üzerinden incelenmiştir. Her ne kadar burada ele alındığından daha ayrıntılı olarak çalışılması gerektiği aşikâr ise de II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin meslekî yaşamlarının bütünlüklü olarak ele alınabilmesi gereğinden hareketle, bu zâbitlerin kıt'adaki en temel problemlerinden biri olan özlük hakları kapsamında, zâbitlerin nasıl

² Osmanlılar için vakt-i sefer tabiri, savaş zamanı dâhil olmak üzere seferberliğin devam ettiği tüm süreyi kapsadığından, tabirin karşılığı olarak “savaş zamanı” değil, “seferberlik zamanı” tabiri kullanılmıştır. Ancak çalışma içerisinde, tabirlerin çevirisi yerine aslına sadık kalınarak kullanılması tercih edilmiştir.

terfi ve tayin edildikleri ile maaş ve evlilik hususundaki şartları/problemleri de üçüncü bölümdeki incelemeye dâhil edilmiştir.

Geç dönem Osmanlı zâbitlerinin meslekî gelişimlerini incelemek, yükü ağır bir konu olduğundan, müteakip çalışmalarda yeni askerî tarihçilik bağlamında disiplinlerarası bir metotla çalışılarak,³ hem günümüz mektepli zâbitlerinin meslekî gelişimlerine katkı sunabilecek veriler ortaya konulabilir, hem de imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde ve cumhuriyet devrinde fikirlerinin etkinliği açık olan II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin siyasi, ekonomik ve sosyal (vb.) alanlardaki etkilerinin boyutları ayrıntılandırılabilir. Bu bağlamda yapılabilecek çalışmaların sivil askerî tarihçiler ile askerî meslek sınıfının bilgisine vâkıf, fakat aynı zamanda tarih metodolojisi ve yabancı dil bilgisi de olan subayların müştereken çalışmaları nihayetinde ortaya konulmasının daha verimli sonuçlar doğuracağı aşîkârdır.

B. MEVCUT LİTERATÜRÜN VE KAYNAKLARIN TAHLİLİ

Birinci ve ikinci bölümde çalışmamıza kaynak teşkil eden ikincil kaynakların varlığı çalışmamıza oldukça katkı sağlamakla birlikte, üçüncü bölüm için bu çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Mevcut çalışmaların da özellikle II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin maaş ve terfileri ile ilgili problemleri sadece satır aralarında vurgulayan çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu sebeple üçüncü bölümde, özellikle zâbitin vakt-i hazar ve sefer görevleri açıklanırken, çoğunlukla nizamnâme, talimname ve arşiv vesikaları kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde kullanılan yayınlanmamış birincil kaynaklar (arşiv belgeleri), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve ATASE D. Bşk.lığı Arşivlerinden temin edilmiş ve konu bütünlüğü ile kronoloji dikkate alınarak kullanılmıştır. ATASE Arşivinde en çok yararlandığımız koleksiyon, 7 ciltlik

³ Askerî tarihte disiplinlerarası çalışmaların önemi ve metotları hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Yeşil, “Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Sivil-Asker Diyalogu”, Derleyenler: Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, (s. 3-22). Ayrıca bkz. Gültekin Yıldız, “Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarihe Doğru: Türkiye’de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine”, Derleyenler: Şayin ve Yıldız, *a.g.e.*, (s. 23-28).

katalogunda 37 bin küsur belgenin özeti bulunan 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (ORH) Koleksiyonu olmuştur. Bu koleksiyon çalışmamız kapsamında tamamen incelenmiş/okunmuş ve belgelerin içerdiği bilgilerin çoğunlukla; savaşın başındaki askerî hazırlıklar, ikmal ve lojistik, cephelerden gelen raporlar, cephelere gönderilen emirler, zâbitlerin savaş sırasındaki muharebe performansları (kahramanlıktan firara teşvike kadar olan geniş bir yelpazede), düşmanın eline geçen kale, kasaba ve vilayetlerin neden düştüğüne dair yazılan raporlar ve sorumlu görülen zâbitler hakkında verilen divan-ı harbe sevk emirleri, savaş sırasında cephe gerisinde Bulgar komitalarının faaliyetleri ve bunlara karşı verilen mücadele, başarıları ile rütbe terfi' ve nişan taltifi alan zâbitler vb. konularında olduğu görülmüştür. Bu koleksiyonun tamamının ve ilgili belgelerin incelenmesi/okunması, Osmanlı zâbitlerinin nizamî bir savaştaki muharebe performanslarının değerlendirilmesi ve savaş sonrasındaki askerî eğitim konulu reformların gerekçelerinin anlaşılması adına oldukça faydalı olmuştur. Bunun yanında tek ciltte 5.877 belgenin özetini içeren Osmanlı-Sırp-Karadağ (OSK) Harbi katalogu da tamamen incelenmiş ve Osmanlı zâbitleri ile ilgili konumuza ilişkin belgelerden istifade edilmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na ilişkin ATASE Arşivinde bulunan koleksiyon da incelenmekle birlikte, bu konuya ait katalogun çok kaba bir tasnife sahip olması, anılan koleksiyonun kullanımını mümkün kılmamıştır.

Bunun yanında, II. Abdülhamid dönemi zâbit ve kâtiplerinin devletin resmî bakışından nispeten farklılık gösteren eleştirel bir düzeyde konulara yaklaşımlarını yansıtan eserleri yanında, Clausewitz, Moltke ve Goltz Paşa gibi devrin önemli ve örnek alınan kumandanlarının askerlik sanatına veya Osmanlı ordusuna ilişkin eserleri de ilgili bölümlerde yararlanılan eserlerden olmuştur. Bunların içerisinde, özellikle 93 Harbi ile Alman askerî heyetlerinin faaliyetlerine ilişkin yazılmış çeşitli eserler çalışmamızda kullanılmış olup, bunların en önemlileri: Clausewitz, *Savaş Üzerine* (2011), Clausewitz'in Napoleon Savaşları sonrasında yazıp Ahmet Refik'in tercüme ettiği *Harb Yönetiminin Ana Kuralları (İdare-i Harbe Dair Kavâid-i Esasiye)* (1970), Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (1995), Golts Paşa'nın; *Harbin Sevk ve İdaresi* (1315), *İlim ve Askerlik* (h. 1327) vd. eserleri, General Mudra, *Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi* (1953), Andre Gavet, *Komuta Etme Sanatı* (1899), Pertev (Erkân-ı Harbiyye Miralayı), *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbâb-ı Muzafferiyeti* (h. 1329), Keçecizade İzzet Fuad, *Kaçırılan Fırsatlar, 1877*

Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler (1997), Mehmed Ârif, *93 Osmanlı-Rus Harbi ve Başımıza Gelenler* (2006),⁴ Mehmed Esad (Kolağası)'ın, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye* (h. 1315) adlı eseri ile buradaki bilgilerin kaynaklarından olduğu anlaşılan *Mekâtib-i Askeriyye Programı* (h. 1294) ve Mustafa Kemal (Kurmay Yarbay), *Zâbit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl* (2010) adlı eserlerdir.

Üçüncü bölümde kullanılan birincil kaynaklar, zâbitin vakt-i hazar ve seferdeki görevlerini ve sorumluluklarını rütbelere göre açıklayan nizamnâme, talimname ve arşiv vesikalarından müteşekkil olup, bölümün temel kaynakları olarak kullanılan metinler: *Seferberlik Nizamnâmesi* (1905), *Piyade Dâhiliye Nizamnâmesi* (h. 1314), Ahmed Refik'in (Mülazım-ı Evvel) *Takım Zâbitlerine Rehber* (h. 1318) adlı Almanca'dan tercüme eseri ve Miralay Mustafa Hilmi'nin *Hazarda ve Seferde Piyade, Birinci Kitap, Yeni Piyade Talimnâmesi Şerhi* (h. 1325) başlıklı Piyade Talimnâmesi merkezli eseridir. Arşiv vesikaları ise başta Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin ilgili katalogları olmak üzere, ATASE'nin Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi ve Osmanlı-Rus Harbi katalogları incelenerek temin edilmiş ve çoğunlukla uzun süre maaş alamamış veya terfi beklemekte olan zâbitlerin arzu hallerini yansıtan belgelerdir.

Çalışmada yararlanılan resmî kaynakların çoğunlukla *olması gerekeni* tasvir ediyor olması, II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin hatıralarından istifade etmek suretiyle *mevcut olanın* da ortaya konulmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla, bu dönem askerî mekteplerinde eğitim görmüş, bilhassa Makedonya'da çetelerle mücadelede vazife almış ve akabinde *topyekûn savaş* (1911-1922) döneminde önemli savaşlara katılmış ve en nihayetinde hatıraları günümüze kalmış bazı zâbitlerin hatıraları incelenmiş ve elde edilen veriler kritik edilmeye çalışılarak ilgili yerlerde kullanılmıştır. Balkan Savaşları, II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin talim ve terbiyesinin sınındığı ilk önemli savaş olduğundan (kuşkusuz bu savaşın sonucunu II. Abdülhamid sonrası gelişmeler de önemli oranda etkilemiştir), bu savaşa dair kaleme alınan hatıralar ve eserler de yararlanılan kaynaklardan olmuştur. Hatıralarından istifade ettiğimiz zâbitlerin başında, dikkat çekici ayrıntılar kaleme almış olan Kâzım Karabekir gelmektedir. Balkan Savaşları'nda Şark Ordusu kumandanı olan Abdullah (Paşa), Sait Pertev (Demirhan),

⁴ Keçecizade İzzet Fuad ile Mehmed Arif'in eserleri, 93 Harbi'nin, sırasıyla Rumeli ve Kafkas cephelelerinde görevli zâbitlerin sevk ve idare kabiliyetlerinin seviyesini ve 93 Harbi sonrası askerî eğitim konulu reformların gerekçelerini en açık şekilde yansıtan birincil kaynaklar arasındadır.

Hafız Hakkı (Paşa), Mustafa Kemal (Atatürk), Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü), Mehmed Nuri (Conker), İzzeddin (Çalışlar), Asım (Gündüz), Ahmed Bedevi (Kuran) ve Hüseyin Cemal çalışma kapsamında hatıralarından/eserlerinden istifade edilen diğer zâbit ve kumandanlar olmuştur. Yine Balkan Savaşı hatıraları üzerinden zâbitlerin talim ve terbiyesi konusunda çeşitli tespitlerde bulunmamızı kolaylaştıran, Hakan Bacanlı'nın *Balkan Savaşına Ait Hatıratların Muhteva Analizi* başlıklı yüksek lisans tezi de bu noktada kullanılan ikincil kaynaklardan biri olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKANİZE SAVAŞ ÇAĞINDA OSMANLI ORDUSU VE ZÂBİTİ (1815-1909)

A. MEKANİZE SAVAŞ ÇAĞINDA ORDU VE MÜTEFENNİN ZÂBİT

Avrupa orduları, disiplin anlayışları, teknik imkânları ve milliyetçi/militarist temelli fikrî bütünlükleri sayesinde XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde dünyanın kaderine yön verebilen etkin bir askeri üstünlüğe ve bu üstünlüğü devamlı surette besleyen ekonomik kaynaklara sahip olmuştur. XIX. yüzyıl Avrupa ordularının askerî üstünlüğü, XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren görülen siyasi, askeri ve mali ihtiyaçlar ile bu uzun süreçte edinilen tecrübelerden istifade edilerek gerçekleştirilen reformlar akabinde ortaya çıkmıştır. Mekanize Savaş Çağı olarak da adlandırılan bu dönemde (1815-1914), ordulara; disiplinin, yeni teknolojilerin, yeni taktiklerin, mütefennin zâbitlerin, genelkurmay idaresinin ve milliyetçi fikirlerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu döneme; hangi askerî ihtiyaçlar, tecrübeler ve reformlar üzerinden geldiğini açıklamak, aynı dönemde Osmanlı ordusunun nasıl bir yeniden yapılanma süreci gerçekleştirmek ve nasıl bir zâbit yetiştirmek amacıyla olduğunu anlamak için temel bir ihtiyaçtır.

Avrupa’da XVI. yüzyıl itibariyle hızlanan askerî değişim sürecinde disiplinli daimi ordulara ihtiyaç artarken, gelişen ateşli silahlar yeni bir taktik organizasyonu zorunlu kılmıştır. Bu durum, disiplinin sağlanmasını gerektirmiş ve bunun için de çeşitli talim ve talimhaneler ortaya çıkmıştır.⁵ Bu gelişmeler yeni bir emir-komuta düzenini ortaya çıkarırken, askerleri zapt edecek amir ve zâbitlere (askerleri zabt u rabt altına alan kişilere) ihtiyaç duyulmuştur. Askerlere hâkim olabilecek zâbitlere ihtiyaç duyulmasının en önemli nedenlerinden biri Avrupa orduları bünyesinde XVIII. yüzyıl sonlarına kadar yoğun olarak görülen paralı askerlerdir. İlk zamanlarda ateşli silahları küçümseyen aristokratlar merkezi krallık ordularında bu silahları kullanmak istemediklerinde, Avrupalı kralların çoğu yabancı paralı askerlere yönelmiştir. Ateşli silahları

⁵ Modern talim ve kışlanın fonksiyonu hakkında ayrıca bkz. (Yeşil, 2009, 80-81).

profesyonelce kullanan bu askerlerin itaat ve düzenleri maaşlarının muntazaman ödenmesine bağlı olduğundan, aksi durumda yüksek beceri ve bağlılıklarından eser kalmıyordu. Savaş sırasında maaşlarına zam isteyebiliyor, emrinde çalıştıkları krala isyan edebiliyor, çok uzaklara yollanırlarsa veya karşılarındaki ordular arasında yurttaşlarını bulurlarsa savaşmayı reddederek en önemli anlarda güvenilemeyeceklerini kanıtlayabiliyorlardı (Parker, 2014, 166). Sadece bir sefer mevsimi müddetince ve kesin bir sefer amacıyla kurulan bu paralı ordularda askerlik hizmetinin geçici olması, sıkı bir disiplini olanaksız kılmasa bile zorlaştırıyordu (Gilbert, 2007, 12).

Johann Moritz von Nassau'nun 1617-23 yılları arasında Siegen'de (Güney Westfalya/Almanya) var olan *schola militaris*'i, Avrupa'da kurulmuş ilk gerçek askeri akademi sayılabilir; en önemli amacı, Roma İmparatorluğu devrinde olduğu gibi, savaşta liderlik yapacak piyade zâbitinin teknik yeteneklerini olduğu kadar sivil yeteneklerinin de bulunmasını sağlamak ve bu yeteneklerini geliştirmesine programlı şekilde destek olmaktı (Keegan, 2007, 425-426). XVII. yüzyıl sonuna gelindiğinde teknik askerî öğretim konusundaki deneyimler artmaktaydı. II. Charles devrinde (1630-1685) Londra'da *Royal Society of London* ve Fransız bakan Colbert (1619-1683)'in teşviki ile de Fransa'da *Academie Royale des Sciences* doğdu. Bu süreçte bütün sistemli askerî öğretim projelerinde temel bilimsel eğitime yer verilmeye başlanmış, örneğin Büyük Galileo zâbit adayları için kapsamlı bir matematik ve fizik programı hazırlamıştır. Her ne kadar düzenli bir askerî öğretim XVIII. yüzyıldan önce gerçekleştirilemediyse de, Vauban'ın⁶ devrinde iyi zâbitlerin hemen hepsi yüzeysel de olsa teknik bilgi sahibi olmuşlar, olmayanlarsa bunun eksikliğini hissetmişlerdir (Gverlac, 2007, 49). Mütefennin zâbit ihtiyacını artıran bu süreç, ihtiyaç duyulan bilgileri öğreten mühendislik okullarının (ve daha ileride harp okullarının ve akademilerinin) kuruluşunu hızlandırmıştır. Nitekim 1744'te Napoli'de bir topçu okulu, on yıl sonra da bir mühendislik akademisi açılmış ve bu ikisi, 1769'da *Reale Academia Militare* içinde birleştirilmiştir (Black, 2003, 28).

⁶ Marquis de Vauban (d. 1633-ö. 1707) Fransa ordusu bünyesinde pek çok kale kuşatmasını idare etti. 1678'de tüm Fransız tahkimatlarının genel komiserliğine tayin edildi. İnşa ettiği yıldız tabyalara sahip kaleler ile Fransa'nın sınır tahkimatlarını yeniledi. Kale tasarımları ve kale kuşatmalarına getirdiği yeni yaklaşımlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Henry Gverlac, "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi", Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, (s. 43-77).

Mütefennin zâbit ihtiyacını ortaya çıkaran tüm bu rasyonelleşme süreci, avcılık, şahincilik ve at üstünde mızrak dövüşü gibi oyunların bir savaşçının yetişmesi için yeterli olduğunun düşünüldüğü günlerin sona erdiğine işaret ediyordu (Keegan, 2007, 426). Artık savaş, muharebe meydanındaki her manevranın koreografisinin dikkatle hazırlanıp, hassas bir zamanlama ile icra edildiği döneme girmişti (Nielberg, 2011, 73). Bu aşamada itaatkâr ve emir verildiğinde hangi davranışı sergileyeceğini bilecek kadar bilgi ve tecrübe (talim) sahibi askerler yetiştirmek de yine mütefennin zâbitten beklenen temel vazifeydi. Bu vazifesi sırasında zâbitin en temel yardımcısı; askerî eğitimin ve becerinin teknik bilgiyle birleştirilmesinin önemini vurgulayıp, askerî eğitimin standartlaştırılmasına da imkân veren talimnameler ve el kitapları idi. Askerî örgütlenme ve yöntemlere ilişkin tartışmaları besleyip, askerî branşların farklı coğrafyalardaki durumuna ilişkin bilgi vermek ve bir sistem anlayışını teşvik etmek de talimnamelerin/el kitaplarının diğer faydalarıydı (Black, 2003, 27). Fakat silahların tesirini, nakliye vasıtalarının özelliklerini ve coğrafyayı (vb.) öğrenmek için ilmî malumata lüzum olsa da, XIX. yüzyılın önemli askerî düşünürlerinden Goltz Paşa'ya göre askerlerin ilmî çalışmalardan öğrenmeleri gereken ulvî gaye “her şeyden ziyade ilim hayatının ahlaki tesirleri” olmalıydı (Golts, 1327, 39-40).

Napoleon Bonapart, devraldığı Devrim ordusu ve bu orduya kazandırdığı yeni imkân ve kabiliyetler sayesinde kazandığı ser'i ve kat'i zaferler nihayetinde, XIX. yüzyıl boyunca örnek alınan -paradigma- bir ordu organizasyonu ve zâbit sınıfı oluşturmuştur.⁷ Napoleon'un devraldığı Devrim ordusuna baktığımızda; öncelikle kendini ülke topraklarının ve yeni rejimin savunmasına adanmış askerleri, yeteneğe dayanan zâbit sınıfını ve savaşta kendini kanıtlamış generalleri görmekteyiz (Lynn, 2014, 220). Bu dönemdeki en dikkat çekici ilerlemelerden biri silah ve teçhizatlardaki standartlaşmanın sonucu olarak savaş meydanında orduların güç akışının öngörülebilir şekilde hızlanması olmuştur (Black, 2003, 235-237). Kabiliyet ve etkinlik bakımından Fransız ordusu tarafından örnek alınan bu ilerlemeler, Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçu heyecan ve zorunlu askerlik sisteminin sunduğu asker kaynağı ile birleşince, zâbit sınıfının zabt u rabt altına alıp, politik ve askerî hedefler üzerine başarıyla sevk

⁷ Paradigma orduların özellikleri ve bu orduların değişimi hakkında geniş bilgi için bkz. John A. Lynn, “The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000”, *The International History Review*, C. 18, No. 3, 1996, (505-545).

etmek zorunda olduğu büyük bir kitle ordusu ortaya çıkmıştır. Bu şartlar, zâbitin daha fazla teknik bilgiyle donanıp, sevk ve idare kabiliyetini geliştirmesi gerektiği fikirlerini gerekçelendirmiştir. Bu yeni şartlar dâhilinde arzu edilen zâbit profilinin toplumun hangi sınıfından temin edilebileceği ise ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca ‘zâbitlerin toplumun hangi kesiminden seçileceği ve hangi koşullarda terfi etmeleri gerektiği’ konusundaki görüşler, zâbit için XIX. yüzyılda daha önemli hale gelen ‘liyakat sayesinde yükselme ve terfi’ kanunlarının gerekliliği tartışmalarının anlaşılması adına önemlidir. Fransa’da Savaş Bakanı Marki de Louvois tarafından 1675’te uygulamaya konan *orde de tableau* (rütbe cetveli) ile doğum ya da konumun değil, kıdemin rütbeyi kesinkes belirleyeceğine dair bir düzenleme yapılırken, Rusya’da Çar Petro reformları ile liyakate göre terfi önem kazanmış, 1722’de rütbe cetveli ile terfi usulleri belirlenmiştir. Fakat Rusya, Petro sonrasında yine siyasal himaye sayesinde terfi alınan bir duruma gerilemiştir (Davies, 2003, 182). XVIII. yüzyıl Prusyası’nda ise ordunun sürekli gelişerek toplumu ve ekonomiyi yönlendirebilmesi, Prusya soylularının meslek olarak zâbitliği seçmelerine sebep olmuştur. Daha küçük aristokrasi ve burjuvazi mensupları ise küçük rütbeli zâbitliklere önem vermiştir (Uyar ve Gök, 2003, 11).

Fransız generallerinden Maurice de Saxe (1696-1750)’ın ileri sürdüğü şekilde “gerçekten iyi olan zâbitler, kılıçlarından ve pelerinlerinden başka bir şeyleri olmayan yoksul soylulardır” anlayışı ile “baba tarafından dört kuşaktan beri soyluluğunu ispat edemeyen bir zâbit adayının doğrudan göreve atanmasını engelleyen” (Lynn, 2014, 204) ya da ‘zâbit olabilmenin toplumsal sınıf farkına bakılmaksızın tamamen liyakate dayalı olması gerektiğini savunan’ görüş sahipleri arasında Napoleon Savaşları öncesi ve sonrasında önemli anlaşmazlıklar görülmüştür. Örneğin Fransız ordusundaki reformcu zâbitler, yalnız soylulara yaradığı için rütbe satın alınmasını kınamışlar ve 1776’da rütbe satın alınmasını aşamalı olarak azaltmaya başlamışlardır. Fransızlar 1750’den itibaren yeni harp okulları kurarak subayların profesyonel eğitimini de iyileştirmişler; fakat bu okullara girmek de kısa süre sonra soyluluk koşulu gerektirmiştir. Böylece Fransız ordusu 1789’dan önce önemli değişiklikler yapmış olsa da, bazıları öyle değişikliklerdi ki onları ancak Devrimin radikal reformları reddedebilir ve kendi özgün askeri kurumlarını biçimlendirebilirdi (Lynn, 2014, 204).

Görüleceği üzere zâbitin toplumsal sınıfı hakkında Avrupa ülkelerindeki anlayış ve uygulamalar farklı olmakla birlikte, Napoleon Savaşları'ndan sonraki Avrupa'da, zâbit sınıfına bakış -öncelikle Fransa'da- değişmeye başlamış ve zâbit seçiminde *liyakat ve kıdem*in önemi giderek artmıştır. Örneğin Fransız General Andre Gavet, 1899'da yayımladığı *Komuta Etme Sanatı* adlı eserinde Fransız Devrimi sonrasındaki anlayışı şöyle özetlemiştir:

“Zâbit sınıfı, seçkin ve ulus hizmetine nefsini adanmış gönüllüler sınıfı olmalıdır. Bu nitelik, aristokratlıktan çok farklıdır. Çünkü bu sınıf, ortak görev yolunda kendisiyle birlikte yürümeye yetenekli herkese kucak açan bir sınıftır.” ...”Zâbit, özellikle kendi erlerine karşı aristokratik tavır takınmamalı; birliğinden ayrılarak daha yüksek bir sosyal tabakaya bağlanırlar görünmekten çekinmelidir” (Gavet, 1990, 108).⁸

Zâbit sınıfı içerisinde aristokratik tavır takınanların askerlerini muharebede başarı ile sevk ve idare etmelerinin çok şüpheli olacağı değerlendirmelerini yapan ünlü Fransız generallerinden Du Picq de başarılı zâbitlerin askerlerinden uzak durmayan zâbitler olduğunu ve bu gerçeğin, devrin en önemli ordusuna sahip Almanya tarafından bile kabul edildiğini⁹ ifade etmiştir (Possony ve Mantoux, 2007, 316).¹⁰ Kumandanlıkların, aslında yirmi üç asır evvel Yunan şehir devletlerinde de liyakate göre verildiğini ifade eden Fransız General Arthur Boucher ise aynı usulün XIX. yüzyılda da uygulanması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “Bir millet kumandanlıklarını en lâyük ve güzîde zevata tahsis etmelidir. Bu hususta hatırnüvazlık ve iltimas bizzat kendi mevcudiyeti için tehlikelidir. Kumandanlık şerefîyle mübahi olan zevat ise hayatlarının her anında bu şerefe liyakatlerini ispat etmelidir” (Boucher, 1932, 117).

⁸ Andre Gavet, *Komuta Etme Sanatı*, çev. Ord.Bnb. Kâzım Kırıkkanat (1952), Sadeleştiren ve yay. haz. Ög.Yb. Ahmet Erüz, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1990, s. 108. Eserin ilk baskısı 1899 yılında Fransa'da yapılmıştır.

⁹ Nitekim 1806'da Napoleon'a karşı alınan Jena-Auerstadt yenilgisinden sonra Prusya ordusunu reforma tabi tutan önde gelen reformcu Gerhard von Scharnhorst, soyluluğu dikkate almayan, herkese açık, profesyonel ve eğitilmiş bir zâbit sınıfının oluşturulmasını şart koşmuş ve geçmişine bakılmaksızın herkesin aynı görevlere ve aynı haklara sahip olduğunu orduya ve devlet yönetimine kabul ettirmiştir (Lynn, 2014, 228). 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'ndaki Prusya zaferinin mimarı Moltke de Scharnhorst'un geleneğini devam ettirerek zâbit sınıfını orta sınıftan gelenlere daha çok açmıştır. Orta sınıf kökenli zâbitler hem iyi bir ilk ve orta öğrenim gördüklerinden hem de yükselmek için (iltimas değil) çalışkanlık ve başarılarından istifade dışında şansları olmadığından dolayı tercih ediliyorlardı. Nitekim “*Moltke'nin gözünde subay doğulmaz, olunurdu*” (Uyar ve Gök, 2003, 20).

¹⁰ 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı sonrasında Fransız zâbitlerinin fikirlerinden istifade edip örnek aldıkları generallerden Du Picq ve Ferdinand Foch hakkında daha geniş bilgi için bkz. Stefan T. Possony-Etienne Mantoux, “Du Picq ve Foch: Fransız Ekolü”, Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, (289-326).

XIX. yüzyıl muharebe ortamında zâbit kayıplarının giderek artması,¹¹ Avrupa'daki yüksek nüfus artışı,¹² zorunlu askerlik sistemi ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir Avrupa güç savaşı beklentisinin giderek yoğunlaşması gibi nedenlerden hareketle nizamî ordular daha fazla büyümek zorunda kalmıştır. Bu gelişme, büyüyen nizamî orduları yönetecek zâbit ve kumandanların daha iyi eğitilmesi yönünde zorunlu bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Napoleon döneminde Fransa'da kurulan *St. Cyr ve Ecole Polytechnique* adlı harp okulunun, kara ordularında teknik bilgiye sahip (mütefennin) zâbitlerin değerini Avrupa'da kanıtlaması da yukarıdaki ihtiyacın görünen yüzü olmuştur (Showalter, 2003, 45-46). XV. yüzyıldan itibaren savaşın bilimselleşme/rasyonelleşme sürecine eklenilen bu gelişmeler sonucunda zâbit sınıfının profesyonelce eğitilmesine ihtiyaç giderek arttığından, XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransa, Prusya, Bavyera, Rusya, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ve ABD'de kara ve deniz kuvvetlerine zâbit yetiştirecek askerî akademiler açılmıştır. Bu süreç, parayla görev satın alınmasının terk edilmesini, kıdem yerine liyakate ve rekabetçi sınava dayanan terfi sistemlerinin kabulünü de beraberinde getirmiştir (Neilberg, 2011, 83).

XIX. yüzyıl boyunca görülen ve yukarıda açıklanmaya çalışılan tüm askerî reformların savaş ve ordu organizasyonlarını değiştirebilmesi için bu reformların sunduğu yeni imkân ve kabiliyetler ile askerî birliklerin koordineli kullanımını sağlayacak idari bir reforma ihtiyaç duyulmuştur. Bu reform ihtiyacı, beraberinde özel olarak eğitilmiş zâbitlerden oluşan bir genel karargâh, yani Genelkurmay idaresi¹³ getirmiştir (Archer vd., 2006, 380). Napoleon'un elinden yaşadığı utanca tepki olarak 1806-1814 arasında bir dizi reform yapan Prusyalılar, orta kademe zâbitleri savaşla ilgili teorik ve pratik konularda eğitmek üzere bir savaş akademisi kurmuşlar ve buradan yetişen mütefennin zâbitler ile (Napoleon'un ordusunu örnek alarak) genelkurmay idaresinin de temellerini atmışlardır (Neilberg, 2011, 84). Bu yeni sistemin temelinde yatan ihtiyaç ya da soru ise: "Ülkenin kâğıt üzerindeki insan ve malzeme kaynağını, ansızın patlak veren

¹¹ Örneğin 1806-1814 yılları arasında Napoleon ordularında hizmet eden iki milyon Fransızdan yaklaşık 15.000 zâbit ölmüş ya da yaralanmıştır (Lynn, 2014, 230).

¹² Avrupa'da nüfus 1800'de 187 milyon iken, bu rakam 1900'de 401 milyona çıkmıştır (Neilberg, 2011, 83).

¹³ Avrupa'da ilk olarak Prusya'da esaslı bir teşkilata sahip olan Genelkurmay Başkanlığı idaresinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî teşkilatı içerisindeki karşılığı "Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi" olmuştur.

çatışmalara gittikçe daha yatkın hale gelen stratejik bir ortamda en iyi nasıl kullanmak gerektiği?” (Showalter, 2003, 50) olmuştur.

Zâbitin profesyonel mesleği olarak görülen komuta etme sanatının milli bir görev olarak görüldüğü XIX. yüzyılda, zâbitin görevleri; milli ödev gereği kişisel olarak yetişmek, kendisine emanet edilen kıt’a ile birlikte görevlerinin en hassas koşullarını incelemek ve emri altındakilere insanlık bakımından örnek olmaktır (Gavet, 1990, 24-25). “Komuta etmeyi bilmeyen bir zâbit, korkuluktan başka bir şey değildir” (Gavet, 1990, 3) diyerek komuta etme sanatının daha çok uygulamalı bir meslek olduğunu da vurgulayan Andre Gavet’e göre, girişim fikrine sahip olması gereken zâbit; orduya hayat veren, şeref geleneklerini, feragat duygularını, askerliğe karşı bağlılığı doğuran ve sürdüren kişidir. Askerlik bilgisi ve sanatını en üst düzeyde tutmaya ve orduyu; teşkilat, taktik ve donanım açısından geliştirmeye elverişli kişiler de yine zabitlerdir (Gavet, 1990, 114).

Milliyetçilik çağında vatan savunmasının temsilcileri olduklarından dolayı halk tarafından hareketleri sürekli ölçülen zâbitlerden kusursuz olmalarının istendiği XIX. yüzyıl ordularında, askerlerini yalnızca vatan hizmeti gereği ve insanca kullanan zâbitlere değer verilmekte,¹⁴ aksi durumlarda orduya güç veren *halk güveninin* yok olacağına inanılmaktaydı. Yine bu sebeple özel yaşamlarında da özenli olmaları beklenen zâbitlerden, çevrelerinde saygı ve güven oluşturmaları istenmekte ve barış devrinde (vakt-i hazarda) toplumda kendilerine (yani zâbitlere) bakanların savaş vaktinin ‘yedek astları’ olduğu hatırlatılmaktaydı. Zâbitlerin dikkat etmesi gereken önemli bir husus ise milli bir karakter taşıyan görevleri sebebiyle hiçbir siyasi veya dini partiye tabi olmamaları idi. Zira zâbitlerin otoritesi ancak yansız tanınmaları koşuluyla herkese uygulanabilirdi. Yine düzeyine eşit kişilerle bağ kurmaya çabalamak zâbit için yeterliyken, özellikle zengin fakat kuşkulu türedilerle düşüp kalkmak zâbitlerin sakınması gereken bir durum olarak değerlendirilmekteydi (Gavet, 1990, 105-107).

¹⁴ Andre Gavet’e göre toplumun zâbit sınıfı için sorduğu sorular, zâbit sınıfından beklenenleri göstermesi açısından önemlidir. Bu soruların bazıları şöyledir: “*Bu zâbit de kim acaba? Üniforması içinde mağrur ve bencil bir adam mı? Bize komuta etmeyi becerebilecek mi? Yoksa çocuklarımıza kötü davranmak için otoritesinden yararlanmaya mı yeltenecek? Acaba kaba ve küstah bir adam mı? Acaba doğru, zabıtlığa layık bir adam mı? Yoksa palavracı, yalnız kılıç şakırdatan biri mi? Rütbe ve nişan almak için her şeye hazır karaktersiz bir muhteris mi? Acaba emrine girdiğimizde bize nasıl davranacak?*” (Gavet, 1990, 106-107).

Bu dönemde emir ve komuta düzeninin yıkılarak, ordunun moralini zayıflatan etkenler de zâbitin mücadele etmesi gereken hususlar olarak görülmüştür ki, bu etkenlerin en önemlisi disiplinin tesis edilememesi, birlik ruhunun yaratılamaması ve zâbit ya da askerin “*görevi benimsememek*” gibi kötü bir ruh haline girmesidir. (Gavet, 1990, 16-18). Bunların yanında, savaşta hayatta kalmanın zâbitlerin emrine uymaya bağlı olduğu bilincinin askerlere kazandırılmaması da emir komuta düzenini olumsuz etkilemekteydi.

Bu dönemde, ordu organizasyonunun sevk ve idaresinden sorumlu zâbitlerin komuta etmek için fırsat bulamayıp, girişimlerinin sınırlandığı, faaliyetten alıkonduğu veya serbestçe düşünme ve barıştan itibaren enerjik biçimde hareket etmelerine engel olduğu durumlar da orduyu zayıf düşüren etkenlerden sayılmıştır. Nihayetinde bu duruma getirilen zâbitler “yelkensisiz ve küreksiz olarak terk edilmiş bir gemi üzerindeki denizciye” benzetilir iken (Gavet, 1990, 18), aynı durumdaki bir ordu da; “*birbirine eklenmiş basit bir grup topluluğu haline girerek hem fikir değerini hem de moral gücünü kaybetmiş bir ordu olarak*” değerlendirilmiştir (Gavet, 1990, 110). Bu tür durumların yaşanmaması için görüş beyan eden zâbitler ise inisiyatifin önemine ve kararların müştereken alınmasına vurgu yapmıştır. Astların ezilmesine, her konuda üstlerin görüşlerinin empoze edilmesine, masum hataların kabul edilmeyerek suç sayılmasına, herkesi hiç yanılmayan tek bir otorite bulunduğuna inandırmaya karşı olan Du Picq gibi Fransız generaller, orduda inisiyatif alabilmenin önemine ve karar alabilen zâbitlerin her seviyede bulunması gerektiğine inanmışlardır. Du Picq, orduda inisiyatifin önemini bir örnek üzerinden şöyle açıklamıştır:

“Örneğin bir albay; bütün inisiyatifi kendisinde toplayarak, astlarında kendi kendilerine karşı bir güvensizlikten ve cezalandırma korkusundan kaynaklanan bir durgunluk yaratır. ‘Bu kadar çok şey yöneten bu güçlü elin bir an için bulunmadığını’ varsayalım. Bu âna kadar bütün üst rütbeli subaylar, bu fazla güçlü olan el tarafından doğal olmayan bir halde bulundurulmuşlardır. Şimdi, dizginleri hep gergin tutulmuş da birdenbire gevşetilmiş bir at gibi hareket etmektedirler. Arzularının tersine, onlardan koparıp alınmış olan güven duygusuna bir anda sahip olamazlar” (Possony ve Mantoux, 2007, 297-298).

Her yerde ve her zaman askerlerine komuta etmekle mükellef zâbitin, vakt-i hazarda eğitip donattığı birliğe taarruz esnasında ve ateş altında da aynı şekilde komuta etmesi, dönemin zabitlerinden beklenmekle beraber, her iki durum arasında ciddi bir eğitim,

disiplin ve tecrübe farkı olduğu dönemin askerî kaynaklarında vurgulanan bir husus olmuştur. Bu sebeple, savaşın kaotik ortamı sırasında ortak hedefin nerede olduğunu bilmesi gereken ve askerlerindeki muharebe heyecanının örneği olması zorunlu olan zâbitlerin gerçek kıymeti, vakt-i seferde; “muharebenin tesiratına karşı ani bir karar vermekteki isti’dadını kaybetmeyen bir kimse, harikulade bir asker telakki olunabilir” (Golts, 1327, 20) anlayışından hareketle ölçülmüştür. Nitekim 1904-1905 Rus-Japon Savaşı’nı yakından gözlemlemiş bulunan Miralay Pertev (Demirhan), bu dönemde Avrupa’nın nizamî ordularına dahî örnek olan Japon zâbitlerinin vakt-i hazar ve seferdeki vasıflarını şöyle tasvir etmiştir:

“Vakt-i hazaarda vazife-i asliyelerinin en ufak teferruatına vâkıf oluncaya kadar geceli gündüzlü çalışmaktan başka bir şeyle meşgul olmayan Japon zâbitanı, vakt-i harpte her yerde efrad-ı askeriyyenin uğradığı meşâkk [meşakkatler] ve mezahim-i seferiyyeye [sefer zahmetleri] tamamıyla iştirak eder, onlar gibi yer içer, onlarla beraber düşüp kalkarlardı. Zâbitan muharebe esnasında kendi kıtalarını idare ederken hayata ehemmiyet vermeyecek surette şedit davranmakla beraber, bizzat kendilerini de hiç korumazlar, hatta en tehlikeli işlere evvela kendileri atılırlardı” (Pertev, 1329, 83).

Prusyalı Clausewitz ve Moltke başta olmak üzere dönemin önde gelen stratejist ve kumandanları, zâbitin vakt-i hazar devrindeki önemli meşguliyetlerinden birinin de tarih ve harp tarihi/askerî tarih tetkikleri olması gerektiğini vurgulamışlardır. Örneğin Clausewitz’e göre bir zâbit, birçok tarih kitaplarını mütalaa etmektense birkaç muharebeyi ayrıntılarıyla inceleyerek, harp ceridelerini ve harp belgelerini tetkik ederek harp tarihi üzerine kritik yapmalı ve harbin sevk ve idaresi üzerine edindiği kişisel tecrübelerini tamamlamaya çalışmalıdır (Clausewitz, 1970, 41). Moltke de, zâbitlerin eğitiminde vazgeçilmez gördüğü ordu manevralarının dahî savaşın önemli yönlerini gözler önüne sermekte tarih kadar gerçekçi olamayacağına inanmaktaydı. Bu sebeple o da, her savaşın kendine özgü durumları olduğu dersini çıkarmak ve geleceğin komutanını savaşlarda karşılaşılabilecek ne kadar çeşitli olaylar bulunabileceğine alıştırmak için tarih ve harp tarihi öğrenmenin büyük yararı olduğunu vurgulamıştır (Holborn, 2007, 255). Goltz Paşa da “kumandanın hafızasını tezyin ve kuvve-i ibdaiyyesini [misli gelmemiş bir eser ortaya koymak, icat] tezyide medar olduğu için ulûm-u tarihiyeyi elzem add eylemekte”dir (Golts, 1327, 39-40). Nitekim Moltke Prusya Kurmay Akademisi’nde, aynı değerlerle yetişen Goltz Paşa da Mekteb-i

Harbiyye’de Harp Tarihi dersleri açarak, zâbitlerin teorik harp tarihi tetkikleri yapmalarını sağlamışlardır. Farklı ordulara dair harp tarihi tetkikleri yapabilmek ile “düvel-i muhtelifenin teşkilat-ı askeriyesi hakkında vasi’ miyasta malumat almak için” zâbitin yabancı lisan bilmesi de dönemin zâbitleri için faydalı görüldüğünden (Golts, 1327, 39), yabancı lisan dersleri de XIX. yüzyılda harp okullarının müfredatında önemli bir yer bulmuştur.

Sömürge topraklarına sahip XIX. yüzyıl Avrupa orduları, anavatan toprakları da dâhil olmak üzere, nizami savaş tecrübesi edinilmeden geçirilen uzun barış yıllarında isyan bastırma harekâtları, grev ve siyasal akımların bastırılması gibi inzibat görevleri yanında, dağ ve sömürge muharebeleri gibi gayrinizami muharebeler ile de meşgul olmak zorunda kalmıştır. 1860’lı yıllara kadar küçük Avrupa birliklerini yenebilen ya da onların ilerleyişlerini durdurabilen taktiklere sahip gayrinizami birlikler, 1880’lerden sonra özellikle silah sanayiindeki ilerlemeler nedeniyle bu mücadeleleri sırasında büyük kayıplar vermeye başlamış, kararlı ve silahlı halkların mücadelesi ise ancak uzun süren ve acımasız harekâtlar ile sonlandırılabilmiştir (Archer, 2006, 417-419).

Avrupa askerî sistemlerinin test edildiği sömürge savaşları ya da isyan bastırma türü gayrinizami harekâtlar her ne kadar Avrupa’daki nizami muharebeler için pek bir ders barındırmıyor olsa da, bu muharebeler; uzun barış döneminde gelişen silah sanayiinin etkinliği karşısında piyade birliklerinin daha hafif ve süratli olmaları gerektiği zaruretini ortaya koyarak, zâbit sınıfının eğitimi için de çeşitli dersler sunmaktaydı (Black, 2009, 340-341). Artık askerler ve silahlar hedefe daha az kayıpla erişebilmek için daha süratli sevk ve idare edilmeli, zâbitler hızlı gelişen isyan veya baskın vb. durumlar karşısında gerektiğinde inisiyatif de kullanarak süratli ve doğru kararlar alacak şekilde eğitilmeliydi.

1870-71 Fransa-Prusya Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki uzun barış döneminde, beklenen *Büyük Savaş* başarılı bir şekilde sevk ve idare edebilmeleri için zâbitlerin nasıl eğitilmeleri gerektiği konusundaki en büyük tecrübe kaynağı, pek çok nizami ordunun gözlemci zâbitler vasıtasıyla yakından takip ettiği ve XX. yüzyılın başında savaşın yapısındaki değişimi sergileyen 1904-1905 Rus-Japon Savaşı

olmuştur.¹⁵ Japonya'nın zaferi, genellikle üç temel etmene bağlanarak açıklanmıştır. Bu etmenlerin birincisi, Japon ordularının vatanperverlik ve uluslarına hizmet aşkıyla motive olan askerlerden oluşması, ikincisi, ordunun modern bir profesyonel gelişim sistemi ile eğitilmiş mütefennin zâbitlere sahip olması ve üçüncüsü ise bir sanayileşme sürecinden geçmiş Japon ekonomisinin Japon ordusuna sunduğu askerî üstünlük olarak görülmüştür (Nielberg, 2011, 80).

Rus-Japon Savaşı'ndan alınan derslerin Osmanlı ordusu mensuplarına en açık şekilde ulaştırıldığı en mühim çalışma, savaşta Osmanlı gözlemci zâbiti Miralay Pertev'in kaleme aldığı *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbâb-ı Muzafferiyeti* adlı eserdir.¹⁶ Savaştan hemen sonra Osmanlı zâbitleri tarafından yazılan ya da tercüme edilen diğer eserlere baktığımızda da savaşın maddi ve manevi sonuçlarının ayrı ayrı değerlendirildiği, ayrıca; doğrudan muharebe meydanını ilgilendiren emir komuta yapılarına, taktiklere, yeni icatların sonuçlarına ve cephe taarruzlarının geldiği aşamaya daha fazla yer verildiği görülmüştür.¹⁷ Osmanlı zâbitleri tarafından daha çok bu eserler üzerinden takip ve mütalaa edilen ve bir sonraki *Büyük Savaş*'in da habercisi olan Rus-Japon Savaşı'nın daha çok zâbitleri ilgilendiren askerî

¹⁵ 1871'den sonra büyük güçlerin *ders çıkarmak* amacıyla gözlemci göndererek takip ettikleri büyük nizami savaşlar: 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı, 1899-1902 İkinci Boer Savaşı, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları olmuştur (Black, 2003, 81). ATASE'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kataloglarından (ORH) tespit edebildiğim kadarıyla, İngiltere'nin Osmanlı ateşemiliteri, beraberindeki İngiliz zâbitleri ile Balkan cephesinde savaşı gözlemlemek için Osmanlı makamlarına başvuruda bulunmuş ve nihayetinde çok önemli mevkiileri görmemeleri şartıyla kendilerine savaşı gözlemleme izni verilmiştir. Bkz. ORH, Kutu: 4, Gömlek: 15. Ayrıca Fransız ateşemiliteri Mösyö De Torsi de Balkan cephesindeki askerî harekâtı takip için Osmanlı ordugâhına gönderilmiştir (Keçecizade İzzet Fuad, 1997, 36). Bu durum, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın da askerî boyutları ile önemli Avrupa devletleri tarafından takip edildiğini göstermektedir.

¹⁶ Eser hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Doruk Akyüz, *Pertev (Demirhan) Paşa'nın Rus-Japon Harbi'nden Alınan Maddi ve Manevi Dersler Ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyeti Adlı Eseri*, Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

¹⁷ 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın savaşın yapısına getirdiği değişiklikler ve bu savaşta hareketlerin icrasına yönelik geniş bilgi için bkz. Erkân-ı Harbiyye Miralayı Pertev, *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbâb-ı Muzafferiyeti*, Dersaadet, Kanaat Kitaphanesi ve Matbaası, h. 1329; Kur.Bnb. Ali Fuad ve Kur.Bnb. Osman Senai, *Musavver Rus-Japon Seferi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, Tarihsiz (Yaklaşık m. 1907); Anonim, *Rus-Japon Harbi*, Büyük Erkân-ı Harbiyye Reisliği Matbaası, Ankara, 1932; Mehmed Arif, *Musavver Rusya ve Japonya Vekayi-i Harbiyyesi*, Dersaadet, 1322; Miralay Pertev, *Mançurya Harbinde Orduların Teşkilat, Teçhizat, Sâ-i Hususâtına Dair Layiha*, 1321; Ritter Bey, *Harp Tarihi Tetkikleri: Rus-Japon Harbi ve Büyük Harb*, Yıldız: Harb Akademisi Matbaası, 1928.

sonuçlarına ya da dönemin yaygın tabiriyle *alınan derslerine* kısaca değinmek gerekmektedir.¹⁸

1904’e gelindiğinde Japonya’nın politik amaçları nedeniyle taarruz odaklı bir askerî harekâtı icra etmek zorunda olan ve araziden azami istifade eden Japon piyade sınıfı, Port Arthur gibi müstahkem Rus mevkillerini kuşattığı sırada istihkâm ve topçu sınıfları ile müşterek ve süratli hareket etmiştir.¹⁹ Mukden Meydan Muharebesi gibi sahra muharebelerinde ise yüzyıllardır olduğu gibi *ateş üstünlüğü* esas görülmüştür. Nitekim Miralay Pertev, bu sahra muharebelerinden Osmanlı zâbitleri için çıkarılması gereken dersi şöyle ifade etmektedir; “piyademiz düşmanı ateşiyle ezecek surette tüfengini hüsn-ü isti’mâl etmeyi, araziden istifade eylemeyi ve mühim anlarda kendiliğinden hareket etmeyi bilirse daima muvaffakiyetten emin olunmalıdır” (Pertev, 1329, 52-53). Japon ordusunun muhasara taktikleri üzerine yaptıkları eğitimde Kırım Savaşı’ndaki Sivastopol kuşatmasını, doğrudan kuşatma muharebeleri üzerine ise Plevne’yi örnek aldıklarını memnuniyetle gözlemleyen Miralay Pertev, “Plevne’deki muvaffakiyet-i harikuladeyi zıkr ile Gazi Osman Paşa namını tebci [yüceltmek, hürmet etmek]” (Pertev, 1329, 38-39) eden Japon zâbitlerinin, savaşın sürekli değişen yapısını yansıtan önemli muharebeleri incelediklerini de böylelikle kanıtlamaktadır. Önemli zaferlere imza atan Japon ordusunun talimnamelerini de incelemek gerektiğini düşünen Miralay Pertev, bu talimnamelerde en fazla önem verilen hususun “kıtâat-ı askeriyyenin fikr-i harbisini uyanık bulundurmak” (Pertev, 1329, 56) olduğunu da Osmanlı zâbitlerinin unutmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Rus Japon Savaşı içerisinde görülen Port Arthur muhasarası sırasında tel örgülerle korunan siperler, bu siperlerde mevzilendirilen makineli tüfekler ve topçu ateşi altında bulunan siperlerin içerisindeki korunaklı bölgelerin inşası, her iki tarafın savunma

¹⁸ Rus-Japon Savaşı’ndan alınan maddi derslerin derlenmesi ve değerlendirilmesi sırasında bu savaş doğrudan gözlemlendiği için Erkân-ı Harbiyye Miralayı Pertev’in *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbâb-ı Muzafferiyeti* (Dersaadet, Kanaat Kitaphanesi ve Matbaası, h. 1329) adlı eserin s. 6-50 arasındaki bilgiler esas alınmıştır. Miralay Pertev, eserinin girişinde Rus-Japon Harbinden alınan maddi ve manevi derslerin zâbitan tarafından takip ve mütalaa edildiğini bildiğini ve eserini de bu savaş hakkında zâbitana bir fikir vermek üzere kaleme aldığını ifade etmektedir (Pertev, 1329, 5).

¹⁹ Japon ordusu topçu-piyade eşgüdümünü o kadar arttırmıştır ki Japon piyadeleri Rus mevzilerine varıncaya kadar Japon topçusu bombardımana devam etmiş, bu da zaman zaman kendi askerlerinin de zayıat vermelerine neden olmuştur. Japon piyadeleri bunu engellemek için yerlerini gerideki topçuya belli edecek sarı flamalar kullanmaya başlamıştır (Pertev, 1329, 44).

muharebesi açısından fevkalade istifade ettiği gelişmeler olduğu için, bu karşılıklı dengeler taarruz sırasındaki kayıpları artırmıştır. Savaşın siper/mevzi muharebelerine dönüşmesi ve lağım kazılarak siperlerin “*berhava*” edilmesi gibi farklı taktikler nedeniyle asker kayıplarının büyük rakamlarla ifade edilir olması, askerî birliklerin mevcutlarını mümkün olduğu kadar dolgun bulundurmaya ve kayıplar arttıkça eğitilmiş ve teçhizatlı birliklerle eksiği telafi etmeyi zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyaçlar, ordu organizasyonlarını Birinci Dünya Savaşı öncesinde zorunlu olarak yeniden yapılanmaya ve büyümeye zorlamıştır. Orduların büyümesi zâbit sınıfına ihtiyacı daha da artırdığından dolayı yetiştirilen zâbit ve yedek zâbit sayıları artırılmış, aynı süreçte müfredat değişiklikleri aracılığıyla zâbit sınıfı nitelik yönünden de değişime zorlanmıştır. Bu zaruri yeniden yapılanma sürecini geriden takip eden ya da gerçekleştiremeyen ordular ise bu eksiklikleri Birinci Dünya Savaşı sırasında ağır kayıplar vererek tecrübe etmek zorunda kalmıştır.²⁰

B. DOĞU SORUNU VE YENİLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI ZÂBİTİ (1815-1909)

Osmanlı İmparatorluğu, ‘*en uzun yüzyıl*’nı, paradoksal bir şekilde hem *düvel-i muazzama*’nın emperyal amaçlarına karşı siyasi ve askeri bir mücadele vererek hem de bu devletlere karşı varlığını koruyabilmek adına bir yenileşme süreci yaşayarak geçirdi. Bu sebeple, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi çoğunlukla hem Doğu Sorunu/Şark Meselesi hem de Yenileşme/Reform tarihi bağlamında ele alınmıştır. Bu bölümde ise, yaşanan bu çok boyutlu süreç ile zâbit sınıfı arasındaki etkileşim ele alınmaya çalışılmıştır. Etkileşim süreçleri kuşkusuz karşılıklı olmakla birlikte, burada daha çok, zâbitlerin bu süreçten neden ve ne şekilde etkilendikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

²⁰ Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz ordusunun 1917 yılına kadar yaşadığı en önemli problem topçu ve piyade sınıflarının eşgüdümlü taarruzu başaramamış olması ve bu nedenle ağır kayıplar vermesidir. Geniş bilgi için bkz. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü’l-Amare ve Filistin Cephesi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 246. Osmanlı Ordusu da Balkan Savaşları sırasında sunûf-ı selâse [piyade, topçu, süvari]’nin eşgüdümlü harekâtına vâkıf olamamıştır. Nitekim Mülazım Hüseyin Cemal’e göre; “*Bizde kumandanlar ekseriyetle sunûf-ı selâse [piyade, topçu, süvari] ta’biyesine vâkıf olmadıklarından, topçuyu mahalline yerleştiremiyor. Düşman çabuk yerini buluyor, şiddetle ateş açıyor, topçumuzu iskât ediyor, yahud mevzi’ tebdiline icbâr ediyordu. İşte bu anda piyadede felaket başlıyor... Topçumuz sükût ettiği anda, düşman topçusu, piyadeler ve ihtiyatlar üzerine bütün şiddetiyle ateş açıyor, ileriye cebhâne, kuvvet sevk edilemiyordu*” (Hüseyin Cemal, 2014, 45).

Kimi tarihçilere göre “*Osmanlı Devleti ile Batı devletleri arasındaki ilişkilerin düzeni sorunu*” (Baykal, 1988, 197), kimi Batılı yazarlara göre ise çok daha geniş bir bağlamda “Türklerin Avrupa’dan çekilmelerinin tarihi” (Hourie, 1329, 7) olarak tanımlanan Doğu Sorunu, genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun Büyük Güçler karşısında zayıfladığı ve diğer yandan da ulusçu bağımsızlık hareketleri sonucu içeriden de sarsıldığı, sonucu belirsiz ve çözümü düvel-i muazzama arasındaki ilişkilerin dengesinden etkilenen bir süreci ifade ediyordu (Mazower, 2014, 126). Yusuf Akçura’ya göre ise: “Avrupa devletlerinin Memalik-i Osmaniye’yi vücuh-u muhtelif [çeşitli tarzlar] ile zabt etmek arzularından[,] Devlet-i Osmaniye’nin idaresi altında bulunan akvâm-ı muhtelifeden bazılarının birer hükümet-i muhtelif teşkil etmek istemelerinden tevellüd eden mesail-i tarihiyenin heyet-i mecmuası, şark mes’ele’si namını almıştır” (Akçura, 1336, 9).

Bu süreç, düvel-i muazzama ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri etkileyen üç sorun içeriyordu. Bunların birincisi Hindistan’a ve ticarete erişim, ikincisi ticari ve stratejik nedenlerle Çanakkale Boğazı’na ve Karadeniz’e erişim ve üçüncüsü Orta ve Doğu Avrupa toprakları ile Osmanlı İmparatorluğu sorunu ve özellikle de Rusya’nın artan tehdidi (Aksan, 2011, 13). XVIII. yüzyıl sonlarında Mısır ve Suriye bölgesinde zaten zayıf olan Osmanlı egemenliğini sarsan Fransız işgali (1798-1801) özellikle İngiltere’nin Yakındoğu meselelerine ilgisini artırmış ve İngiltere için Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan ‘ileri savunma’ politikası bu yıllarda ortaya çıkmıştır (Black, 2009, 249). Buna karşın, özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında dışarıda Rusya ve Avusturya’nın emelleri ile içeride de Hristiyan halkların özerklik ve bağımsızlık özlemleri, imparatorluğun bir çevre bölgesini değil, tam kalbini; Avrupa’ya açılan kapısını ve de en zengin vilayetlerinin bulunduğu Rumeli’yi tehdit etmeye başlamıştır (Georgeon, 2006, 24). Bu sebeple, Namık Kemal’in *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde ne şartlarda fethedildiklerini anlattığı ve *Vatan Yahut Silistre* de ise ne pahasına olursa olsun savunulması gerektiğini vurguladığı toprakları korumak, vatan mefhumları onun eserlerinden de etkilenecek şekilde şekillenen geç dönem Osmanlı zâbitleri için bir vatan borcu olarak görülmekteydi. Nitekim Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebi günlerinde kısım arkadaşlarına imparatorluğun ahvâli hakkında konuşmalar yapan geç dönem Osmanlı zâbitlerinden Mustafa Kemal (Atatürk), sınıf arkadaşı Asım (Gündüz)’ın aktardığına göre Doğu Sorunu kapsamında görülen gelişmeler hakkında şöyle düşünmekteydi:

“... Artık bir avuç Rumeli toprağına sığındık. Şimdi elimizde kalan küçük toprak parçasını Ruslar ve Avusturyalılar almak istemekteler. Rusların bütün emelleri, kendi ırklarından saydıkları Bulgarlar ve Sırlara Balkanları peşkeş çekmektir. Avusturyalılar ise Adriyatik’ten Akdeniz’e, Selanik’e uzanmak hevesindedirler” (Gündüz, 1968, 14-15). (...) “Arkadaşlarım... Sizlere üzümlere ifade etmek zorundayım ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun temelleri Avrupa yakasında iyice sarsılmıştır. Rumeli’de Sırp, Yunan ve Bulgar komitacılarını besleyen Ruslar, dedelerimizin kanları pahasına aldıkları bu Türk yurdunu bizden koparmak gayretindedirler” (Gündüz, 1968, 16).

Ancak XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ordusunun modern anlamda bir ordu özelliğine sahip olamaması ve rekabet gücünü kaybetmesi, söz konusu tehditler devletin bekasını ilgilendirdiğinden dolayı diplomasi ve savaşın idaresini bürokratların eline bırakan süreci hızlandırmaktaydı (Finkel, 2012, 378). Böylelikle “*askerlerin devleti’nden kâtiplerin devletine*” doğru evrimleşen bir devlet idaresi ortaya çıkmaktaydı (Yeşil, 2011, 52 ve Quataert, 2005, 131-132). Bu süreç, devletin bekâsını temin için *cihet-i askeriyye*’nin *kalemiyye* erbabı tarafından yönlendirilen zorunlu yeniden yapılanmasını beraberinde getirmekteydi.

1. Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Sorunu ile İmtihani

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Rusya Çarlığı’nın Kırım’ı ilhakıyla (1783) kuzeyde iyice beliren Rus tehdidi, Osmanlıların kuzey sınırlarının savunmasına ağırlık vermelerini zorunlu kıldı. Tuna muhafazası imparatorluğun en stratejik askeri yığınak bölgelerinden biri olurken,²¹ en seçkin zâbitler ve birlikler de bu bölgede konuşlandırıldı. Fakat imparatorluk savunmasının kuzeyde yoğunlaşmasının bedeli 1798’de Fransa’nın ve akabinde Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’a hâkim olmasında ve halife padişahın koruyucusu olduğu kutsal toprakların Vahhabi’ler tarafından işgalinde ağır bir şekilde ödendi (Aksan, 2011, 11).²² Bu kritik kayıpların görünürdeki ilk sonucu ise orduya olan güveninin sarsılması oldu.

²¹ Tuna’nın düşman ordularınca aşılması Balkanlar’daki gayrimüslim milletlerin isyana kalkışması anlamına da gelebileceğinden, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başlamadan önce kaleme alınan bir belgede: Tuna’nın muhafazası sağlanamayıp Rusların geçmesine fırsat verilirse Memleketeyn ve Sırbistan’ın tekrar isyana kalkışacağı vurgulanıyor ve askeri birlikler uyarılıyordu. Bkz. (ATASE, ORH, Kutu 97, Gömlek 85).

²² 1821 Yunan İsyanı’nın devam ettiği sırada başlayan Osmanlı-İran Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu sınırının da yeterince güvende olmadığını göstermekteydi. Özellikle bu sınırda yer alan göçebe

Düvel-i muazzama içerisinde Osmanlı topraklarındaki hayati çıkarları en fazla olan devlet Rusya Çarlığı idi. Zira “Rusya’nın kapıları ve anahtarları” olan Türk Boğazları, Rus ticaretinin Akdeniz’e açılabilmesine ve Rusya’nın Balkanlarda (ulus devletler kurmak suretiyle) potansiyel nüfuz bölgeleri kurma çabalarına bir çıkış noktası sunuyordu (Bodger, 2013, 129). Bu ikili tehdit durumu, ordunun sınırların savunulması ve asayişin temini konusundaki görevlerini artırmaktaydı. Bu ise, ordunun kuvvetlerini nizami savaş eğitimi üzerine yoğunlaştırmasını ve sıklet merkezi tesis etmesini engelleniyordu. Sultanın hükümeti ve ordusunun tüm bu zorluklara karşın zafer kazanması halinde bile imparatorluğun kaderinin düvel-i muazzama arasındaki ilişkilere bağlı olması (Farooqi, 2012, 96), kuşkusuz büyük zahmetlerle zafer kazanmalarına rağmen bunun devletleri adına olumlu sonuçlarını pek göremeyen zâbitleri haklı olarak eleştirilere sevk etmekteydi. Bu durumun en açık örneği 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve sonrasındaki süreçte yaşanmıştı.

İmparatorluğa yönelik harici ve dâhili tehditlere karşı Osmanlıların sergilediği strateji, Avrupa siyasetinde öne çıkan büyük güçlerden bir ya da birden fazlasıyla ittifak ederek Avrupa devletler sisteminin meşru ve eşit bir aktörü olabilmeye ve kesinlikle taarruzdan uzak durup savunmada kalarak vakit kazanmaya dayanıyordu (Yıldız, 2013, 36). Ancak düvel-i muazzama arasından bir müttefik bulabilmek de Osmanlı ordusunun müttefiklik ilişkisi kurulmaya değer bir muharebe etkinliğine sahip olmasını gerektirmekteydi. Ancak Osmanlı ordusu XIX. yüzyıl boyunca muharebe etkinliğini kısıtlayan bir takım gelişmelerle karşı karşıya kaldı. Balkanlardaki Gayrimüslim halkların milliyetçi ve ayrılıkçı akımlara dâhil olarak bölgede özellikle Rusya’nın işgallerine razı ya da taraftar olmaları dengeleri altüst etmişti. Yunanistan’ın bağımsızlığından sonra Hristiyan köylülerin ilelebet pasif kalmayacağı da anlaşılmıştı. Bu gelişmenin Osmanlı ordusu için doğal sonucu, Hristiyanlara askeri açıdan artık güvenilemeyeceğinden, ordunun neredeyse tamamının Müslüman askerlerden kurulması mecburiyeti olmuştu (Uyar ve Erickson, 2014, 293). Zâbitler açısından bakıldığında ise, sevk ve idare edip, iâşe ve ibatelerini sağladıkları askerlerin tamamen

aşiretlerin varlığı zaman zaman küçük çaplı sınır çatışmalarına neden olmakta, benzer çatışmalar II. Abdülhamid döneminde dahi görülmekteydi. Örneğin: “İran aşiretlerinin Osmanlı hududundaki aşiretlere tecavüz etmeleri üzerine askerî tedbirlerin alındığı ve İran ile kat’i bir hudut tayinine ihtiyaç olduğu” hakkında bkz. (BOA, Y.PRK.ASK., 85/68, 14 RA 1310).

Müslüman ve çoğunlukla da Türk kökenli olması, onların Osmanlıcılığa bakışlarını zamanla zayıflatmış olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyıl boyunca sadece düvel-i muazzama ve bağımsızlık yanlıları ile mücadele etmedi. İmparatorluk topraklarındaki *ayan ve mütegalibe* de merkezi idare için bir o kadar büyük sorundu. Örneğin Haziran 1803'te Balkanlar'da bulunan bir İngiliz seyyah şöyle diyordu: "Osmanlı valileri, Avrupa'nın eski feodal baronlarından bile daha bağımsız bir şekilde hareket ediyorlar. Türklerin Avrupa topraklarında anarşi, isyan ve şiddet kol geziyor" (Mazower, 2014, 127). Bu durum, imparatorluğun merkezileştirme uygulamalarına karşı da görülmekteydi. Örneğin Bosna, 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasından 1840'lı yıllara kadar isyan halindeydi (Uyar-Erickson, 2014, 274). Zâbitler ise bu merkezileştirme politikaları boyunca isyancı ve eşkıya gruplarının peşinde gayrinizami bir mücadele vermektedirler.

Kırım Savaşı (1853-56), Doğu Sorunu'nda uzun vadeli sonuçları olacak yeni bir dönemi başlattı. Kırım Savaşı'nı sona erdiren 1856 Paris Antlaşması'nda Karadeniz'in tarafsızlığının sağlanması ile Tuna Prensliklerinin ve Sırbistan'ın ayrıcalıklarının düvel-i muazzama garantisine alınması ve Osmanlı Gayrimüslimlerine verilen hakların düvel-i muazzama'nın garantörlüğüne bırakılması, Osmanlıların adeta kaybedenler safında yer almasına neden olmuştur (Anderson, 2010, 159-160). Tuna Prenslikleri, Tunus, Sırbistan ve Sisam Adası ile özerkliğini kazanan eyaletlere Kırım Savaşı sonrasındaki süreçte Lübnan'ın da katılması (1861) (Anderson, 2010, 175), Osmanlı zâbitlerinin, imparatorluklarının her geçen gün hükümlerlik yetkilerinin daraldığına şahit olmaları sonucunu doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ve ordusu 1866 Girit İsyanı örneğinde görüleceği üzere özerklik ya da bağımsızlık amaçlı isyanlarla mücadele esnasında hem askeri birlikleri ile isyancılarla mücadele ediyor hem de iyi hükümet teşkili için birtakım adımlar atıyordu. Örneğin Girit İsyanı sırasında Osmanlı ordusu bir taraftan ada geneline yayılmış karakol ve müstahkem ordugâhlarla isyancıların hareket serbestisini daraltıp Müslüman halkı korurken, diğer taraftan da hareket kabiliyeti yüksek takip kuvvetleri ile büyük isyancı gruplarını imha etmeyi başarıyordu. Fakat bu başarılarla rağmen Yunanistan'dan silah ve gönüllü akışı kesilemediği için, çatışmalar çoğunlukla düşük yoğunlukta, zaman zaman

da 1878, 1888 ve 1896'da olduğu gibi patlamalarla [yoğunluğunu artırarak] devam etmiştir (Uyar ve Erickson, 2014, 429-430).²³ Bu durum, zâbitlerin sınır güvenliğine de yoğunlaşması sonucunu doğururken, ordunun yorulmasına ve yıpranmasına da neden olmaktaydı.

1870'lere gelindiğinde Balkanlar'da milliyetçilik kapsam ve yoğunluk açısından sürekli bir artış göstermekteydi. Bunun yanında düvel-i muazzama'nın Osmanlı topraklarındaki stratejik ve ekonomik çıkar ilişkileri de artmaktaydı. Bu durum imparatorluğun bekasını ilgilendiren isyan, mali kriz ya da savaş gibi olumsuz durumlarda Avrupa'nın imparatorluğun yönetimine müdahale etme neden ve araçlarını artırmaktaydı. Ancak ordunun isyan bastırma hareketleri sırasında özenli hareket etmesi ve topraklarını savunma açısından üzerine düşeni Plevne'de olduğu gibi yapması halinde, düvel-i muazzama içinden toprak bütünlüğüne taraftar devlet bulunabileceği görülmekteydi.

Plevne zaferlerine karşın 1877-78 Savaşı'nda alınan ağır yenilgi sonucu imzalanan Berlin Antlaşması, imparatorluğun sadece toprak kaybetmesini değil, gayrimüslim tebaa için yapılacak reformları ve bu reformların düvel-i muazzama tarafından kontrolünü de beraberinde getirdi (Ahmad, 2013, 19-20). Bu bakımdan Berlin Antlaşması, imzalandığı yıllardan sonra da Osmanlı egemenliğini sınırlayan hükümler içermekteydi. Ayrıca bu antlaşmanın imzalandığı kongrede küçük Balkan devletleri ve milletleri temsil edilmeyip, onlar adına kararları düvel-i muazzama aldığından dolayı, bölgedeki kargaşa, isyan ve savaş hali aralıklarla görülerek Balkan Savaşı'na (1912-1913) kadar devam etti (Anderson, 2010, 223-224). Kısacası, imparatorluğun kalbi olan Rumeli'de kalan topraklar önemli bir problem sahasına dönüştü. Yine bu antlaşma ile özerk bir Bulgaristan kurulduğundan dolayı Tuna savunma hattı tarih olurken, Doğu'nun serhad kalesi Kars da [Ardahan ve Batum ile birlikte] Rusya'ya verildi (Köremezli, 2013, 203).²⁴ Bu sonuçları itibariyle Berlin Antlaşması; imparatorluğun harice karşı savunmasını zayıflatırken, dâhilde ise bir anarşi ortamı doğurarak zâbitlerin imparatorluk savunması görevlerini zorlaştırmıştı.

²³ Örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Yunanistan'ın savaşa girme ihtimali bulunması dolayısıyla, Yunanistan İhtilal Komitesinin Girid'e 5.000 silah gönderdiği haber alındığından bu gibi olayların fiiliyata dökülmeden halledilmesi hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 3-16, Gömlek 879). "Yunanlıların Girit'e gönüllü asker topladıkları, top ve silah sevk ettikleri" hakkında ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.HR., 23/22, 12 N 1314.

²⁴ Berlin Antlaşması ile Rumeli'de kalan Osmanlı topraklarının savunmasının oldukça zayıf oluşu hakkında ayrıca bkz. (Uyar ve Erickson, 2014, 429).

1877-78 Savaşı ve Berlin Antlaşması'nın diğer Avrupa devletleri nezdindeki etkisi de benzer oldu. Nitekim Tunus Fransa tarafından 1881'de, Mısır İngiltere tarafından 1882'de işgal edildi. İtalya'nın Trablusgarp ve Kızıldeniz'de bazı bölgeleri hedef alması²⁵, Avusturya'nın Bosna-Hersek himayesine ek olarak Selanik'e inmeyi planlamaya başlaması, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Balkanlar'da yayılcılık faaliyetlerini artırması, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu imtiyaz bölgesi ilan etmesi bu savaştaki yenilginin diğer sonuçları olmuştur. Ülke içinde de bir yandan Gayrimüslim cemaatlerin ayrılıkçı akımları daha da güçlenirken Müslümanlar arasında da ilk eğilimler su yüzüne çıkmış ve Arnavut ve Arap ulusal hareketleri görülmeye başlanmıştır (Koloğlu, 2011, 31). Tüm bu sebeplerden dolayı "Osmanlı hükümetinin [Berlin Antlaşması sonrası] karşısındaki soru, elde kalan memleketlerin nasıl en iyi şekilde idare edilebileceği ve gerek Balkan halkının gerekse büyük güçlerin başka taleplerine karşı nasıl savunulabileceğiydi" (Jelavich, 2015, C. II, 83).

Berlin Antlaşması, imparatorluğun toprak bütünlüğüne yönelmiş yeni bir tehdidi daha ortaya çıkardı: Ermeni Sorunu. Bulgar olayları gibi olaylar yaratmak suretiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilerle meskûn bölgelerde reform yapmasını zorunlu hale getirmeye çalışan Ermeni çetelerinin terör eylemlerindeki esas amacı, Bulgar komitalarında olduğu gibi düvel-i muazzama ülkelerini bu meselenin içine çekmekti. Bu amaçla İstanbul'da İngiliz sermayeli banka basmaktan, padişaha karşı suikaste girişmeye kadar pek çok ses getirici eylem gerçekleştirildi. Ermeni Sorunu, bu şiddet eylemleri yoluyla imparatorluğun son günlerine kadar Doğu Sorunu'nun önemli bir parçası olarak yaşamaya devam etmiş ve II. Abdülhamid dönemi boyunca (özellikle 1890'lar sonrasında) zâbitlerin küçük birlik harekâtları ile takip ettiği gruplardan biri de işbu Ermeni çeteleri olmuştur.²⁶

Osmanlıların Doğu Sorunu sürecinde düvel-i muazzama arasında denge kurmaktan daha fazla zorlandığı husus, tebaası karşısındaki ulusçu örgütlerin propagandalarını karşılamaktı. Osmanlı idarecilerinin, pek çok komitacıyı idama ya da hapse mahkûm etse de tebaalarının "düşüncelerini kontrol" etmeyi başaramadığı tespiti yapan

²⁵ İtalyanların Trablusgarp'ı tehdit ettiklerinin bilincinde olan Osmanlılar, Trablusgarp ve Bingazi'yi tahkim etmiş, İstanbul'dan takviye kuvvetler göndermiş, aşiretlerle ilişki kurmuş ve iletişim ağını modernleştirmeye çalışmıştır (Georgeon, 2006, 428).

²⁶ Ermeni Sorunu hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. (Karal, C. IV, 137-138), (Anderson, 2010, 264-265) ve (Georgeon, 2011, 183)

Jelavich, yönetimin Balkan Hristiyanlarını kendi görüşleri uyarınca etkileme araçlarının çok sınırlı olmasına karşılık, bu araçların Ortodoks kilisesi gibi kiliselerin elinde fazlasıyla olduğunu ve her cemaatin kendi liderince yönetilmesinin yukarıda açıklanan olumsuz sonucu doğurduğunu ifade etmektedir (Jelavich, 2015, C. I, 203). Tüm bunların yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda toprak bütünlüğünü koruyabilmek için girmek zorunda kaldığı savaşlar, savaş sonrasında ödenen ağır savaş tazminatları, neredeyse bitmek bilmeyen isyan bastırma harekâtları ve gerçekleştirilmesi zorunluluk halini alan yenileşme hareketleri devlete ağır bir mali yük getirmekteydi. Maliye alanındaki bu sorunların temel sonucu ise ordunun yeniden yapılanma gayretlerine yeterli bütçenin ayrılamaması ve zâbitlerin maaşlarının düzenli ödenememesiydi.

2. Balkanlarda İsyân, Makedonya Sorunu ve Osmanlı Zâbiti

İncelediğimiz dönemde Osmanlı zâbitlerinin mesleki gelişimlerini ve devletin siyasi idaresine bakışlarını etkileyen önemli gelişmelerden biri; Makedonya Sorunu kapsamında Büyük Güçlere ve Balkan çetelerine karşı verilen siyasi ve askeri mücadeleler olmuştur. Bu sebeple, Fikret Adanır'ın da dediği gibi: “Cumhuriyetin yönetici kadrolarının önemli bir bölümünün [XX.] yüzyılın ortalarına dek Makedonya Sorunu ortamında yetişmiş Jön Türkler arasından veya onlara yakın çevrelerden gelmiş oldukları gözlemine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ancak Makedonya Sorunu göz önünde tutularak anlaşılabilceği” gerçeği, bu çalışmamızda dikkate alınmış ve Doğu Sorunu sürecinde Balkanlar'da yaşanan gelişmeler, Osmanlı zâbitlerini etkilediği ölçüde açıklanmaya çalışılmıştır.

1870'lerde Balkanlar'daki milliyetçi hareketler yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı ordusunun isyancı çetelere karşı mücadelesi özellikle yabancı elçilerin ve Avrupa kamuoyunun baskısı altında ilerlemek durumunda kalmıştır (Shaw-Shaw, 1994, 205). Bu durum ise isyancı çeteler üzerinde yeterli baskının kurulmasını devamlı etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan eden veya onun düşmanları safında

yer alan bu çetelerin (Beliğ, 1936, 16-17)²⁷ en önemli amacı “Doğu Sorunu’nu uluslararası görüşe açmak, böylece devrimin stratejik rezervine -Rusya’nın doğrudan askeri katılımı- çağrı yapmaktır” (Adanır, 1996, 84). Fakat bu amaç dışında gerçekleştirdikleri pek çok isyanda da Rusya’dan zâbit, cephane, teçhizat gibi yardımlar görmeye devam etmişlerdir (Adanır, 1996, 93-94).²⁸

Balkan halkları içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’ndan en son ayrılmakla birlikte XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı birliklerini çıkardıkları isyan ve anarşi olayları ile meşgul eden bölgelerden biri de Arnavutluk idi.²⁹ Arnavutlar, Berlin Antlaşması gereği meskûn bulundukları bazı bölgelerin Karadağ’a verilmesine karşı harekete geçerek antlaşmanın uygulanmasını engellemeye karar vermişlerdi. Buna karşın antlaşmanın uygulanabilmesi ve devlet idaresinin yeniden tesisi için Derviş Paşa komutasındaki 20.000 kişilik Osmanlı ordusu Mart 1881’de ayaklanmayı bastırmak için harekete geçmiş ve Arnavutlarla yer yer çarpışmalar yaşanmıştır. Arnavut beylerinin teslim olmaları çağrısını reddetmeleri üzerine Osmanlı ordusu Prizren’i ele geçirmiş, bu esnada Arnavut beylerinin aman dilemesi ile isyan son bulmuş ve devlet idaresi Arnavutluk’ta yeniden tesis edilmiştir (Çakın ve Orhon, 1978, 608-609). Halkı gayrimüslim olan coğrafyaların dışında, Müslümanlarla meskûn bölgelerin isyanına da müdahale etmek durumunda kalan zâbitler, imparatorluk idaresinin zafiyet içerisinde olduğunu düşünmeye başlamışlardır.

Berlin Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu’na sınırları, nüfusu, dini yapısı ve komşu devletlerinin siyasi emelleri oldukça problemlili yeni bir sorun bırakmıştır: *Makedonya Sorunu*. Berlin Antlaşması’na göre: “Babıâli, 1868’de Girit Adası için kabul etmiş olduğu idare tarzının benzerini Epir ve Teselya ile antlaşmanın kendileri için hususi bir idare şekli tespit etmediği diğer yerlerde de yapacaktır” (Görgülü, 1992, 74). Fakat Makedonya Sorunu’nun Balkan Savaşları’na kadar tam olarak

²⁷ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgar ahalinin Rus ordusuna katılıp, halka huzur vermediği ve Divan-ı harpte yargılanmaları gerektiği hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 8, Gömlek 12); Rusların Likavit Suyu kenarındaki köprü ile Kemer Köprü’yü Bulgarlara tahrip ettirdikleri hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 19, Gömlek 154); 3000 Sandık cephaneyi Sofya’ya sevk etmekle görevli Kolağası İsmail Hakkı’nın demiryollarının Bulgarlar tarafından tahrip edilmiş olması sebebiyle Edirne’de kalmış olduğu hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 82, Gömlek 106).

²⁸ Rusya’nın Bulgar ve Sırp isyancılara desteği 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde de görülmüştür. Örneğin Rusya’dan Sırbistan’a gelen Rus zâbitlerinin köylere taksim olunduğu ve köylerde her zâbitin kumandasında bir silah deposu yaptıkları hakkında bilgi alındığı ve bu durum için gerekli tedbirlerin alınması isteğini içeren 12.04.1292 tarihli belge için bkz. (ATASE, ORH, Kutu 92, Gömlek 22).

²⁹ Bu bölgedeki isyanların en önemli nedenleri hakkında bkz. (Farooqi, 2012, 95-96).

çözülememesine neden olan pek çok problem vardı: Birincisi, bu topraklarda çok sayıda etnik topluluk yan yana yaşamaktaydı. İkincisi, burada pek çok din ve mezhebe mensup halk yaşamaktaydı. Üçüncüsü, burası dört devletin, Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın çekiştiği bir topraktı. Bu devletlerin özlemlerine, tamamen Makedonlara ait ve tüm komşu devletlerin iddialarını reddeden bir milliyetçilik de eklenmişti (Georgeon, 2006, 419). Makedonya Sorunu'nu önemli kılan ise Makedonya'nın stratejik konumuydu. Burası Balkan yarımadasının kalbiydi ve Vardar ve Struma nehirlerinin vadilerini kapsıyordu. Makedonya'da bulunan Selanik ise Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonraki en önemli liman şehri ve bölgenin de ekonomik merkeziydi (Jelavich, 2015, C. II, 94). Makedonya'nın stratejik noktalarına yerleştirilmiş büyük Türk nüfusu ile bölgenin İstanbul'a yakınlığı da Makedonya'daki egemenliğin korunmasını elzem hale getirmekteydi (Beliğ, 1936, 22).

Bulgarların Ayestafanos'ta kurulan Büyük Bulgaristan'ı yeniden canlandırmak ve stratejik değeri olan Makedonya'yı bu kapsamda ele geçirmek istemesi diğer devletlerin Makedonya Sorununa dâhil olma süreçlerini hızlandırdı. Bölgede yönettiği kiliseleri 1870'de kurulan Bulgar Eksarhlığına bırakmak istemeyen Yunanlıların ve Avusturya-Macaristan'ın engellemeleri nedeniyle Adriyatik'e doğru genişleyemeyeceğini anlayan Sırbistan'ın Makedonya'nın paylaşılması çalışmalarına daha fazla önem vermesi bu sorunun temel gerekçeleriydi. Bu mücadele ortamında kurdukları örgütler ile Makedonya'da en faal olanlar Bulgar çeteleriydi. Fakat Bulgar milliyetçilerinin bir kısmı (devrimci akım taraftarları) Büyük Bulgaristan'ın ancak silah yoluyla kurulabileceğine inanırken, diğer kısım ise Bulgar kilisesi tarafından temsil ediliyor ve Makedonya'da Eksarhlığın faaliyet alanının kurulacak kilise ve okul gibi kurumlarla genişletilmesi gerektiğini düşünüyordu (Adanır, 1996, 108-110).³⁰

Devrimci akımı savunan Bulgarlar silahlı örgütler kurarak Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı ordusuna ama daha çok Yunanlıların ve Sırların bölgedeki örgütlerine karşı şiddetli çatışmalara ve kanlı eylemlere giriştiler. Bu Bulgar örgütlerinin en bilineni 1890'da Sofya'da kurulan "Makedonya Komitesi" idi. Faaliyetlerinin esasını; Makedonya'nın asayiş ve huzurunu bozmak ve kargaşa ortamı yaratmak teşkil ederken,

³⁰ Bulgar milliyetçiliğinde devrimci ve evrimci akım hakkında ayrıca bkz. (Hacısalihoglu, 2008, 42-43).

bu amaçla; münferit cinayetler, köy kasaba baskınları³¹, zenginlerin dağa kaçırılması ve fidye talebi gibi eylemler yapıyorlardı.³² “Makedonya Makedonyalılarıdır” parolası ile hareket eden Makedonya Dâhili İhtilal Teşkilatı [İç Örgüt] ise Makedonya için önce otonomi sonra bağımsızlık talebi ile hareket ederken, bu örgütün de nihai amacı Makedonya’yı Bulgaristan’a ilhak etmektir. Bulgar milliyetçilerinin devrimci akım taraftarları, Makedonya dâhilinde yaptıkları propaganda ile Makedonya’da arzu edilen huzur ve asayişin Bulgaristan idaresi ile mümkün olabileceği intibahı uyandırmaya çalışırken, Makedonya dışında (özellikle Bulgaristan’da ve Avrupa’da) ise aynı propaganda mitingler yoluyla yapılmaya çalışılmaktaydı (Aydın, 1989, 212). Globe gazetesinin 11 Mayıs 1903 tarihli haberine göre, [yaptıkları propagandaya karşın] yerli Hristiyan ahalî komitelere para³³ ve bilgi vermeyi, devrimcilere katılmayı reddederlerse ya da Türklere komiteler hakkında bilgi verirlerse komiteler tarafından öldürülmekte ve bu öldürme olayları ile ahalinin gözü korkutulmaktaydı (Adanır, 1996, 185-186). Makedonya’da Bulgar çıkarları aleyhine faaliyet gösteren ve Makedonya’daki isyan ve anarşi ortamını daha da alevlendiren Yunan ve Sırp çeteleri de Makedonya Sorunu’nun önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bunların en bilinenleri Yunanistan tarafından desteklenen Etniki Eterya [Ethnike Hetaireia]³⁴ ile Sırbistan tarafından desteklenen Saint Sava Cemiyeti³⁵ olmuştur.

Bu örgütler, Osmanlı zâbitlerinin sınırlarda aldığı tüm tedbirlere rağmen, coğrafyanın ve iklimin sunduğu avantajlardan ve komşu Balkan devletlerinin desteğinden istifade ile Makedonya’ya sızabilmekteydi. Makedonya’ya komşu devletler Makedonya’daki terör olaylarının devamını siyasi çıkarları gereği destekledikçe, çete üyelerinin sınır geçişlerini engellemek mümkün olamamakta, bu nedenle isyancılarla yapılan mücadele ne kadar başarılı olursa olsun nihayete erdirilememekteydi. Makedonya’ya komşu devletlerin Osmanlı karşısı bu politikaları sadece Makedonya’daki örgütlerin değil,

³¹ Bulgar komitecilerin ilk büyük çete hareketlerinden biri olan Müslüman Türklerle meskûn Yanıklı Köyü baskını örneği için bkz. (Aydın, 1989, 216). 9 Ağustos 1895 gecesi bastıkları Yanıklı Köyünde 262 haneyi yakıp toplam 149 kişiyi öldüren 400 kişilik Bulgar çetesi, ellerindeki dağ topu ile köyün camiini de tahrip etmişlerdir.

³² Makedonya Komitesi hakkında ayrıca bkz. (Adanır, 1996, 123).

³³ Örgüt üyelerine mali kaynak güvencesinin sağlanması ve silah temini başlangıçta çetelerin en önemli eylem nedenlerinden biriydi. Bu tür para temini odaklı eylem örnekleri için bkz. (Adanır, 1996, 140).

³⁴ 1896’da Makedonya’daki silahlı eylemleri yürütmek üzere kurulmuş Ethnike Hetaireia örgütünün amaç ve faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. (Hacısalıhoğlu, 2008, 110-111).

³⁵ Makedonya’daki Sırp çete hareketleri ile Ulahların Makedonya için verdiği nispi mücadele hakkında ayrıca bkz. (Hacısalıhoğlu, 2008, 113-114) ve (Adanır, 1996, 241-242).

Ermeni meselesini düvel-i muazzama'nın müdahalesine açmak isteyen Ermeni örgütlerinin de Balkanları etkili bir şekilde kullanmasına neden olmaktaydı. Çok sayıda Ermeni komitacı Bulgaristan'ın elverişli konumu nedeniyle buradan komite faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere Osmanlı topraklarına girmiş ya da giriştiği eylemin ardından buraya firar etmiştir (Yıldırım, 2014, 94).³⁶

Jön Türklere göre Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar örgütleri, bir bütün olarak Makedonya'da huzursuzluk çıkararak kargaşa tohumları eken örgütler olarak görülüyor ve bunların çıkardığı huzursuzluğun esas hedefinin de Rusya ve Bulgaristan'ın müdahalesini kolaylaştırmak olduğu vurgulanıyordu (Hacısalihoglu, 2008, 76). Nitekim geçmişte bölgede yaşanan ayaklanmaların düvel-i muazzama'yı nasıl devreye soktuğu ve ortaya çıkan zoraki ilhak durumları zâbitler tarafından iyi bilinmekteydi.³⁷ Farooqi'nin dediği gibi, düvel-i muazzama'nın müdahaleleri, kendi topraklarında Sultan'ın hükümetini ikinci plana atmakta ve Osmanlı zâbitlerinin bu türlü ilhak durumlarında kendi idarecilerini yeterli tepkiyi göstermemekle suçlamalarına neden olmaktaydı. Ayrıca 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda zafer kazanılmasına rağmen düvel-i muazzama'nın baskısı ile Girit'e özerklik verilmesi gibi gelişmeler Makedonya'nın komşu devletlere ilhakını isteyen çetelerin eylemlerini artırmalarına neden olmakta ve bu durum ise Osmanlı zâbitlerinin iç güvenlik görevlerini zorlaştırmaktaydı (Georgeon, 2006, 420 ve Hacısalihoglu, 2008, 52).

Sultan, Makedonya'ya komşu farklı Balkan devletleri, milliyetler ve çeteler arasındaki siyasi, ideolojik ve dini rekabeti kullanarak onları birbirine kırdırmaktaydı. Bir Fransız diplomat bu sebeple Sultan Abdülhamid'in "Machiavelli'nin betimlediği 'prens' tipi hakkında tasavvur edilebilecek en kusursuz örnek" olduğunu dile getirmişti (Georgeon, 2006, 421). Örneğin bu kapsamda Osmanlı idaresi Bulgar çetelerinin gelişmesini engelleme aracı olarak belirli bölgelerde Yunan çetelerin faaliyetlerine göz yumuyor ve Yunan çetelerinden alınan istihbarat desteği ile Bulgar çetelerine karşı Osmanlı birliklerinin işleri kolaylaştırılıyordu (Adanır, 1996, 192).³⁸ Sırp örgütleri de yaptıkları

³⁶ "Ermeni fesatçıların yurda silah sokarak Rumeli'de Bulgar komiteleriyle birlikte karışıklık çıkaracağı..." hakkında bkz. (BOA, Y.PRK.AZJ., 36/93, 29 Z 1315).

³⁷ Avusturya ile Rusya'nın Osmanlı Balkanlarını nüfuz bölgelerine ayırdıkları ve mevcut statükonun devamında karar kıldıkları 1897 Antlaşması için bkz. (Hacısalihoglu, 2008, 51).

³⁸ Makedonya'daki Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri arasındaki çekişmelerin Osmanlı ordusunun çetelerle mücadelesini kolaylaştırdığı hakkında bir değerlendirme için bkz. (Karabekir, 2009, 163).

siyasi/dini propagandalar nedeniyle Bulgar örgütlerini zayıflattığından onlarla da iyi geçiniliyor, fakat çete eylemleri nedeniyle Osmanlı birlikleri ile karşılaştıklarında çatışmalar yaşanıyordu (Adanır, 1996, 223).

Makedonya çetelerinin faaliyetlerini artırdıkları yıllarda devletin silahlı güçlerinin yetersiz kalmasından dolayı Müslüman Türk ahalinin kendini savunmak adına çeteler kurduğu görülmektedir. Fakat Osmanlı idaresi için isyanların şiddetlendiği dönemdeki en büyük sorun düvel-i muazzama'nın olaylara dâhil olarak isyanların bir iç mesele olmaktan çıkmasıydı. Bunu engellemek adına Osmanlı jandarmasının yer yer çetelerle karşılaşmamayı yeğlediği görülmüyordu (Adanır, 1996, 161-163). Örneğin 1903 İlinden İsyanı'nın sona erdirildiği tarihlerde Balkanları gezen Herr von der Nahmer, Makedonya'yı şöyle betimlemekteydi: “Babıâli askeri açıdan... tamamen duruma hâkimdir. Bu gücünü tamamen kullanmaması, sadece [Büyük] güçlerin yeni şikâyetlerinden çekinmesinden kaynaklanmaktadır” (Adanır, 1996, 194). Bu türlü durumlar, çetelerle mücadelede ancak taktik seviyedeki bilgilere sahip genç zâbitlerin tepkisini çekiyor ve onlara Saray'daki idarecilerin çetelerle mücadelede yetersiz kaldıklarını düşündürüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, 1903 sonuna gelindiğinde isyanlar ve (özellikle Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın) dış baskılarının, beraberinde siyasi/askeri müdahale getireceği endişesiyle Makedonya bölgesi için vaat edilen reformları hızlandırdı ve Hilmi Paşa'yı Makedonya'ya Umumi Müfettiş olarak göndererek bölgedeki problemlerin hızlıca çözülmesini amaçladı. Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın hazırlayıp Osmanlı İmparatorluğu'nun da onayladığı Mürzsteg programı ile bölgede sükûn nispeten kuruldu. Program kapsamında Makedonya'daki jandarma ve polis kuvvetlerinin ıslahı yabancı bir generale verilecek ve bu generalin emrinde yeteri kadar zâbit bulunacaktı (Görgülü, 1992, 88). Güvenliğin tesisinde Avrupalı zâbitlere de yer verilmesi düvel-i muazzama'nın bölgedeki etkinliğini artırırken Osmanlı zâbitlerinin tepkisini çekmiş³⁹ (Kara, C. IV, 160), buna karşın komitecilerin eylemleri ise son

³⁹ Yabancı zâbitlere tepki gösterilmesinin en önemli nedeni onlara güven duyulmamasıydı. Nitekim: “Avusturyalıların Rumeli'de bulunan jandarma zâbitanı yoluyla önemli askeri noktaların harita ve fotoğraflarını elde ettikleri ve ahaliden bazılarının buna yardım ettiklerine dair” bilgiler hem Dersaadet'e hem de bölgedeki zâbitlere malum olmaktadır. Bkz. (BOA, Y.PRK.KOM, 15/3, 17 M 1324).

bulmamıştır.⁴⁰ 1905’e kadar yaşanan isyanların düvel-i muazzama’nın bölgeye müdahale etmesine neden olmaması, Bulgar İç Örgütü’nü Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında bir savaş çıkarma çalışmalarına yöneltti. “1905’ten itibaren artık Makedonya’daki politik gelişmenin en önemli faktörü ülkenin içindeki kurtuluş / [çete] mücadelesinin dinamiği değil, orduların silahlanma dereceleri idi” (Adanır, 1996, 244).

Bu dönemde düvel-i muazzama’nın ve özellikle de Rusya’nın bölgeye müdahil olmamasındaki en temel gelişme 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve bu savaşın Rusya aleyhine gelişmesiydi. O günlerde tüm Osmanlı zâbitleri Japonların başarıları ile sevinirken, Piyade Erkân-ı Harb namzedi olan Kâzım (Karabekir) ise bu savaşın kendisini ve Makedonya’yı nasıl etkileyebileceği hakkında hatıratına şu notları düşmekteydi:

“Ah, şu harp en az iki sene sürse de elemsiz kedsiz üçüncü orduya kavuşsam, diye dualar ediyorum. Herhalde Bulgarlar hamisiz kaldıklarından işi daha ileriye götüremeyeceklerini görüyorum” (Karabekir, 2009, 157). (...) “Bu harbin devamı her derdimizi hafifletiyordu. Japon muvaffakiyetlerini kendi muvaffakiyetlerimiz gibi tes’id ediyorduk. (...) [Rusya’nın] Baltık filosunu mahveden Amiral Togosini [Togo] bin yaşa...” diye bağırıyorduk. (...) Fakat sulh sözleri endişemizi uyandırıyor. Gerçi birkaç seneler Rus çarı kafasını elleri arasına alıp düşünecekti ve bizler de ordularda çalışacaktık. Fakat sonra Makedonya yangını yeniden alevlenmeyecek miydi? Ermeniler bir haltlar etmeyecekler miydi? Ucu bucağı belirsiz felâketler...” (Karabekir, 2009, 170).

Çoğunlukla Jön Türklere mensup zâbitlerin Makedonya’daki çetelerle mücadelesi 1907 yılı sonrasında artış göstermiştir. Bulgar ve Sırp çeteleri ile mücadele eden bu zâbitler Bulgar İç Örgütü’ü kurucularından Damyan Gruev’i 1907’nin hemen başında, Sırp çete liderlerinden Serafin Smilance’yi ise 25 Mart 1908’de Kumanova kazasında öldürmüşlerdir. Arnavut Müslümanlarla çatışan Rum çeteler de 1907 sonbaharında baskı altına alınmıştır (Adanır, 1996, 264). Osmanlı ordusu bu şekilde çeteleri başarıyla durdurabilecekken, İngiliz hükümeti 18 Aralık 1907’de bir genelgeyle Makedonya’da

⁴⁰ Mürzsteg Programı’nın maddeleri için bkz. (Adanır, 1996, 216-217). Bu programın üçüncü maddesine göre barış sağlandıktan sonra Makedonya’daki vilayetlerin sınırları, ulusların gruplaşmalarına göre yeniden belirlenecektir. Bu madde; ulusal hareketlerin, talep ettikleri bölgeleri yabancı unsurlardan temizlemek veya durumun sakinleşmesini çete eylemleriyle engellemek için ellerindeki tüm güçleri harekete geçirmeleri sonucunu doğurdu. Örneğin 1904 başında İç Örgüt, Güney Makedonya’daki çete liderlerine, Rum Patrikliğine bağlı köyleri Bulgar Eksarhlığına geçmeye zorlama emri verdi... Güney Makedonya’nın Patriklik taraftarları ise, köylerini savunmak için silaha sarıldılar. Mürzsteg Programı’nın Bulgar İç Örgütü’ü tarafından nasıl değerlendirildiği hakkında bkz. (Adanır, 1996, 248).

bulunan Avrupalı jandarma zâbitlerine “tam bir yönetim yetkisi verilmesini, komuta ettikleri gücün de sayıca artırılmasını ve etkin harekâta hazır hale getirilmesini” önerdi. Rus-Japon Savaşı’ndan sonra Balkanlara tekrar etkili şekilde müdahale eden ve Makedonya’da reform talep eden Rusya ile Avusturya’nın da bu yönde ilgi göstermesi sonucunda yeni reform programları Osmanlı İmparatorluğu’na sunulmaya başladı. İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) mensubu subayları en çok telaşlandıran talep, Mart 1908’de İngiltere’nin Makedonya’daki Osmanlı askerlerinin sayısının düşürülmesini istemesiydi (Hacısalıhoğlu, 2008, 167). Bu taleplere karşın 1908 Temmuz’u başında İTC düvel-i muazzama’ya gönderdiği memorandumda şöyle demektedir: “Bir Makedonya sorunu yoktur... Bir Makedonya sıkıntısı yaratmaktan hoşlanan Avrupa yararlı hiçbir etki yaratmamış ve yaratmayacak müdahalesinden vazgeçmek zorundadır” (Adanır, 1996, 265).

3. Osmanlı Ordusunun Zâbit Sınıfında Reform Gerekçesi

Doğu Sorunu / Yenileşme sürecinde Osmanlı ordusunun katıldığı savaşlar ile bu süreçte yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin Osmanlı ordusunda neden reform ihtiyacı doğurduğunu açıklamak, Osmanlı ordusunda mütefennin bir zâbit sınıfı yetiştirme gerekçelerini de ortaya koyacaktır. Bu sebeple, XVIII. yüzyıl son çeyreğinden XX. yüzyıl başına kadar olan dönemde Osmanlı ordusunun katıldığı nizami ve gayrinizami savaşlardaki muharebe etkinliği daha çok zâbitlerin performansı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı ordusu, II. Viyana Kuşatmasını takip eden Kutsal İttifak Savaşları (1683-1699)’nda eğitimi ve muharebe deneyimi olan zâbit ve askerlerinin önemli bir kısmını kaybetti. Formel bir eğitime sahip askerî eğitim kurumlarının bulunmadığı Osmanlı ordusunda, geleneksel usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen iyi savaşçıların kaybedilmesi XVIII. yüzyıl askerî reformcularının en önemli problemlerinden biri oldu (Uyar-Erickson, 2014, 148, 191). Padişahların sefere katılmaması, iltimas ve himaye ile ocağa asker alınması ve ümera arasındaki çekişmelerin Kapıkulu Ocağı’nı politize etmesi, bu teşkilatın XVII. yüzyıldan itibaren nizamî Avrupa ordularında uygulanan modern savaş usullerine karşı muhalefet etmesi, Osmanlı ordusunun özellikle sahra muharebelerinde Avrupa orduları ile mücadele edememesini beraberinde getirmişti

(Çelik, 2013, 252). Kapıkulu Ocağına tanınan *yasakçı* ve *mültezim* olma gibi vazifeler onların askeri disiplinlerini zayıflatmış ve taşrada çift-çubuk sahibi olmaları da harbe hazırlık talimlerini ihmal veya terk etmelerine neden olmuştu (Cezar, 2013, 82).⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu'nu merkezileştirmeye yönelik nedenlerin başında Avrupa ordularının yapısında ve bununla ilişkili olarak savaşın tabiatında yaşanan değişim gelmektedir. Balkanlar'da Habsburg, XVIII. yüzyıl sonundan itibaren ise Rusya piyadesi ile başarıyla mücadele edebilmek ve sınırları koruyabilmek ordunun merkezileştirilmesine ve bu reformu destekleyecek yeni bir malî politikanın uygulanmasına bağlıydı (Yeşil, 2011, 30-31). Mali politikanın uygulanabilmesi ve vergi toplanabilmesi ise ülke sathındaki şiddet tekelinin merkezi ve disiplinli bir ordu elinde olmasını gerektiriyordu.

1739-1768 arasındaki uzun barış devri sırasında Habsburg ve Rusya devletleri, İngiltere, Fransa ve Prusya'nın da katıldığı ilk küresel çatışma çağını [1756-1763 Yedi Yıl Savaşları] yaşamakta (Aksan, 2011, 131) ve anılan devletlerin orduları devrin askeri teknik ve taktiklerini bizzat tatbik ederek veya görerek öğrenmekteydi. Bu uzun barış devrinde Osmanlı düzenli birlikleri ise çoğunlukla ihmal ve politize edildi. Disiplini bozulan ve modern anlamda eğitim yapmayan bu ordu, muharebe tecrübesi olan, askerlik sanatına vâkıf bir zâbit sınıfına da sahip değildi. Bu zafiyet sebepleri 1 Ağustos 1770'te Kartal (Kagul) Ovası'nda Rus ordusu ile karşı karşıya gelen Osmanlı ordusu saflarında toplandı ve sayı üstünlüğüne sahip olmasına rağmen ordu bozguna uğrayarak dağıldı (Uyar-Erickson, 2014, 214). Osmanlıların aynı yıl (1770) hem Kartal Ovası'nda hem de Çeşme Baskını'nda yenilgiye uğraması Fransızların Osmanlı topraklarına Baron François de Tott önderliğinde küçük bir Fransız teknik danışman grubu göndermesini (Osmanlıların isteği olmamasına rağmen) beraberinde getirdi (Uyar-Erickson, 2014, 214).

Vekayünivis Vâsıf Efendi'ye göre Rus ordusunda zâbitlere itaat etmek öğretildiği ve disipline önem verildiği için Rus ordusu Kartal Ovası Savaşı'nda dağılmamıştı (Aksan, 1997, 150-151). Ahmed Resmi Efendi de 1768-1774 Rus Savaşı üzerinden değerlendirdiği Osmanlı ordusundaki en önemli problemi; çağdışı emir-komuta

⁴¹ Ayrıca bkz. (Uyar-Erickson, 2014, 148, 191).

sisteminde⁴² ve iyi eğitilmiş, bilgili ve kabiliyetli bir zâbit sınıfının olmamasında görmekteydi (Uyar-Erickson, 2014, 218 ve Aksan, 2011, 152). Aralarında Ebubekir Râtib Efendi'nin de bulunduğu reformist devlet adamlarına göre “talim ve itaati” sağlayacak askerî reformlar, Osmanlı ordusunu bir dokunuşla eski muzaffer günlerine döndürebilecek sihirli değnek gibi görülmekteydi (Yeşil, 2011, 275).

Osmanlı ordusunun bu dönemde reform yapmasını gerektiren zafiyetler temelde zâbitleri ilgilendirmektedir. Osmanlı ordusu son bir buçuk asrında çoğu savaşını kendi topraklarında kabul etmek zorunda kalmasına rağmen, zâbitlerin gerekli hazırlıkları yapması gereken askerî topoğrafya, istihbarat ve istihbarata karşı koyma hususlarında birinci rakibi Rusya'nın hep gerisinde kaldı (Yıldız, 2013, 39). Özellikle XVIII. yüzyıl son çeyreğinden itibaren yetersiz kaynak ve planlama⁴³ nedeniyle sefer sırasında iâşesi sağlanamayan askerlerin⁴⁴ zabt u rabt altına alınamayarak, bunların yol boyunca giriştiği yağma ve talanın (Aksan, 1997, 108-109) engellenememesi de yine eğitilmiş zâbitlerin olmamasından kaynaklanmaktaydı. “Ordudaki disiplin, çoğunlukla hızlı fakat tesadüfî [ve] yüksek devlet memurlarının aşırı tacizlerine yanıt olarak ortaya çıkmaktaydı.” (Aksan, 2011, 217).

Zâbitlerin eğitimleri ve şecaatleri ile askerlere güven vermemesinden de etkilenen ordunun gerçek durumu 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yeniden görülmüştü. Bu savaşta yeniçerilerin savaşmak istememesi üzerine Şumnu'da toplanan meşveret meclisinde şu hükme varılmıştı: “Eldeki orduyla kıyamete dek harp edilse, düşmana karşı zafer elde etmek mümkün değildir” (Yıldız, 2013, 37). Çünkü “Osmanlı gözlemcileri, Avrupalı neferleri “kura ahalilerinden ahmaklar” ya da hayvan misüllü âdemler olarak tarif etseler de Avrupa ordularında görev yapan “zâbitlerin kâbil-i mütekellim câ-be-câ akadimiyada terbiye görür” kişiler arasından seçildiğinin farkındaydı” (Yeşil, 2009, 150) ve mütefennin zabıtlarce disiplinli bir şekilde sevk ve idare edilen bu ordulara karşı ne iyi örgütlenmiş, ne talim görmüş, ne de disipline gelen

⁴² Ahmed Resmi Efendi'ye göre savaşın hem cephedeki hem de Saray'daki divan tarafından komuta edilmesinin, bu komuta merkezleri arasında gerilim ve mesleki kıskançlık olduğundan dolayı seferin yönetimini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir (Aksan, 1997, 129).

⁴³ Osmanlı komuta heyetinin zamanı planlamadaki ve kullanmadaki yetersizliği hakkında ayrıca bkz. (Yeşil, 2009, 149-150).

⁴⁴ XIX. yüzyılda da görülebileceği üzere devletin mali imkânlarının yetersizliği de iâşe problemlerinde etkili etkili olmuştur. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Parasızlıktan dolayı kalelerdeki erzakın gereken miktarın yarısı olduğu hakkında bkz. ATASE, ORH, Kutu 72, Gömlek 141.

Osmanlı zâbit ve askerleriyle bir sonuç elde edilemeyeceğini çok kez tecrübe/tespit etmişti. Vasıf Efendi'nin de belirttiği gibi artık “kuvvet-i bazû zamânı geçmiş, fenn-i harb” zamanı gelmişti (Yeşil, 2011, 288). Nitekim Avusturyalıların Osmanlı-Avusturya Savaşları ile ilgili tembihatlarını içeren bir ordu nizamnamesinde Osmanlı ordusunun zâbit ve askerleri şöyle tasvir edilmekteydi: “[Askerleri barış devrinde ticaret ve tarımla uğraştığından] büyük ta'limi bilmiyorlar ve hiç nizâmları yoktur ve zâbitleri fûnun-ı muhârebeye âşinâ değildir. [Tüfek atmayı iyi bilmelerine rağmen] tertib-ü nizâm ve zâbitlerinde maharet olmadığından cengde sebât ü metânetleri yoktur. Bir kerre bozulursa cümlesi dağılır...” (Yeşil, 2011, 240).

III. Selim tahta çıktığında devam etmekte olan 1787-1792 Osmanlı-Habsburg-Rusya Savaşı sırasında Osmanlı orduları 1788'de Fokşani'de ve Martineşti'de ağır yenilgiler aldılar. Savaşta alınan ağır yenilgiler yeni askeri reformları zaruri kıldı ve bu amaçla 200'den fazla devlet adamı ve ileri gelen kimseler savaş sona ermeden (Mayıs 1789) bir meşveret meclisinde toplanarak imparatorluğun içinde bulunduğu koşulları ve bu koşulların düzeltilmesi için neler yapılabileceğini konuştular. Bu meşveretten 24 ıslahat layihası çıktı ve bunların ortak özelliği de ordunun muhakkak bir ıslahata ihtiyacı olduğu yönündeydi (Uyar-Erickson, 2014, 221). İhtilal ve Napoleon Savaşları ise bu reform sürecini hızlandıran bir etken olarak ortaya çıkmaktaydı. Nitekim Napoleon'a karşı Mısır'ı korumak amacıyla harekete geçen Osmanlı ordusunun (Nizâm-ı Cedid birlikleri hariç olmak üzere) büyük bir kargaşa ve disiplinsizlik içinde İstanbul'dan ayrılması, oldukça yavaş şekilde ilerlerken güzergâhını tahrip etmesi, intikal ve ordugâhlarda anarşinin engellenememesi⁴⁵ ve askerlerin firarı⁴⁶ gibi gelişmeler (Uyar-Erickson, 2014, 230) seferî ordunun ihtiyaç duyduğu reformları yeniden gün yüzüne çıkarmıştı.

III. Selim'den sonra II. Mahmud da hem 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında hem de âyanlara karşı verdiği mücadelede ast-üst ilişkisi zayıf, disiplinsiz ve talimsiz askerî birliklerle hareket etmek zorunda kaldı. Çoğunlukla sefer zamanı toplanan eğitimsiz

⁴⁵ 1801 yılındaki Osmanlı-İngiliz ittifakı kapsamında Osmanlı ordugâhlarının düzensizliğine şahit olan İngiliz subayların görüşleri hakkında bkz. (Aksan, 2011, 248).

⁴⁶ Firar, XIX. yüzyıl Osmanlı ordusunun en büyük problemlerinden biri olmaya devam etmiştir. Örneğin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ardahan'a düşmanın hücum ettiği gün Şenkil, Kayabaşı, Kösemelik, Ramazanoğlu ve Emiroğlu tabyalarından firar eden askerlere önyak olup, onları teşvik eden zâbitlerin bulunarak imzalı ifadelerinin Divan-ı Harb Riyasetine gönderilmesi hakkında 19.12.1293 tarihli belge için bkz. (ATASE, ORH, Kutu 64, Gömlek 23).

Osmanlı birlikleri, nitelik ve nicelik açısından yetersiz zâbitler elinde kaleleri savunabilse de muharebe meydanlarında önemli bir başarı kazanamıyordu. Bu koşullarda, XIX. yüzyıl boyunca görüldüğü üzere, Rusya'nın işgal ettiği bölgeleri boşaltması; Rus ordusunun salgın hastalık ve açlıktan kırılması veya diğer düvel-i muazzama devletlerinin baskıları neticesinde mümkün olabiliyordu (Uyar-Erickson, 2014,233). Osmanlı ordusunun Yunan İsyanı sırasında isyancıları kısa sürede dağıtamayarak, İstanbul'da ve cephede önemli disiplinsizlikler göstermesine karşın Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın eğitimleri ve disiplinleri ile göz dolduran askerleri Avrupai talimin ve bu talimi Mısır ordusuna öğreten talim çavuşu ve zâbitlerin değerini kanıtlamaktaydı.⁴⁷ Yeniçerilerin isyancılar karşısında bile yetersiz kaldıklarından dolayı Osmanlı sınırlarını korumaya uygun olmadıkları ve İstanbul'da boş kaldıklarında tehlike yarattıkları gerçeği, II. Mahmud'un orduya [özellikle de Yeniçeri ocağına] olan güvenini zayıflatmış ve askerî reform gerekçelerine güç katmıştır (Finkel, 2012, 380). Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi elitinde "Avrupa devletlerinin kendilerini medeni ve dolayısıyla eşit bir muhatap" görüp görmedikleri hakkındaki endişeler de önemli askerî reform gerekçelerinden birini teşkil etmiştir (Yıldız, 2013, 47).⁴⁸

Osmanlı ordusu, büyük bir yenilgi yaşadığı 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında II. Mahmud'un 1826'da kurduğu Mabeyn Ağaları Ortası'ndan mezun ve Yeniçeri Ocağı'ndan gelmiş olup reformları destekleyen zâbitler elinde sevk ve idare edildi. Saraylı çocuklarından oluşan Mabeyn Ağaları Ortası, ders programında askeri taktik ve stratejiye dair bir şey bulunmayan, padişaha sadakate dayalı, terfileri hızlı bir yapıya sahip ve saraylı talebelerin disipline sokulmasının zorluğundan dolayı arzu edilen sonucu veremedi ve 1830'da kaldırıldı (Aksan, 2011, 334). Nitekim Napoleon devri ünlü Fransız komutanlarından Mareşal Marmont, Osmanlı ordusunun Rusya karşısındaki zaafının zâbitlerin tecrübesizliklerinden kaynaklandığını, intisaba dayalı olarak halka mahsus cehaletle zâbitliğe yükselmelerinin de bunun en önemli nedenini oluşturduğu kanaatindedir. Marmont'a göre Osmanlı ordusunu düzeltebilecek en önemli

⁴⁷ Mısır askerlerinin başarılarının Osmanlı ahalisini askerî reformlara destek vermeleri yönünde nasıl etkilediği hakkında bkz. (Yıldız, 2009, 92).

⁴⁸ III. Selim ve II. Mahmud dönemi reformlarının oturduğu bağlamın ayrıntılı bir tahlili için ayrıca bkz. M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi, Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, Ekim 2013, s. 124-143.

adımlardan biri “adamlarının güvenini ve saygısını kazanıp onlara kumanda edebilecek yetenekli zâbitlerin yetiştirilmesi” idi ve ancak bu sayede orduda itaat, disiplin ve düzen temin edilebilirdi. Terfilerin liyakate dayalı olarak ve iltiması ortadan kaldırmak suretiyle icra edilmesi de Osmanlı ordusu için şarttı (Yıldız, 2009, 286-287).

Osmanlı-Rus Savaşları sırasında zâbitlerin birlikleri eşgüdümlü hareket ettirememesi de görülen en temel problemlerden biriydi. Birbirlerinden bağımsız birimler gibi hareket eden Osmanlı zâbitleri/birlikleri, komuta ve kontrolde eşgüdümü sağlayamayarak, savunulan her kalenin tek başına kalmasına neden olmaktaydılar.⁴⁹ Osmanlı ordusunu idare eden zâbitler, çoğunlukla, taarruz halinde karmaşık planları icra edemeyerek veya tali ve aslî taarruzları ve koordineli hareket gerektiren ayrıntılı harekât planlarını gereği gibi icra edemeyerek düşmanlarını topraklarından geri püskürtme harekâtlarında da pek başarılı olamadı.⁵⁰ Bu zaaf, ordu komutanları arasında rekabet, başıbozukların nizami birlik gibi kullanılmaya çalışılması, istihbarat, istihbarata karşı koyma, rüşvet, yolsuzluk ve iltimas gibi komuta sorunlarını artıran önemli problemlerle birleşince Rus ordusu büyük bir avantaja sahip olmaktaydı (Köremezli, 2013, 188, 190 ve Uyar ve Erickson, 2014, 285-288, 292-295). Bu zayıflıklar yanında, etkin liderlik vasfına sahip olamayan zâbitlerce idare edilen Osmanlı garnizonları da bölgelerinde yapılan uzun hazırlıklara rağmen tek kurşun atmadan teslim olabilmekteydi.⁵¹

Yeni ordunun kuruluşundan yaklaşık iki sene sonra patlak veren 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonlarına doğru, Ağustos 1829'da, Rumeli ordusunun Aydos'da içine düştüğü “perişanlık” hakkında Bâb-ı Âli'ye bilgi veren ordu kethüdası Tahir Efendi'nin tespitleri de yenilgilere temel neden olarak görülen mütefennin zâbitin eksikliği yönündeydi. Ordu kethüdasına göre:

⁴⁹ Plevne savunmasında geçit vermeyen Osmanlı ordusunun, Şıpka Geçidi'ndeki taarruzlarda başarısız olması, bu gerçeğin en açık örneklerinden birini oluşturmaktadır (Köremezli, 2013, 202).

⁵⁰ Osmanlı zâbitlerinin 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki yetersizlikleri hakkında bkz. (Uyar ve Erickson, 2014, 292-294) Ayrıca Kırım Savaşı içerisinde yaşanan Gedikler Muharebesi de Osmanlı ordusunun karmaşık taarruz planlarını icra edebilecek yeteneğe sahip olmadığını açıkça göstermişti (Uyar ve Erickson, 2014, 332). Kırım Savaşı sırasında Kafkas ordusu zâbitlerinin yetersizlikleri hakkında ayrıca bkz. (Köremezli, 2013, 198-199).

⁵¹ Örneğin 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 15.000 mevcutlu Edirne Müstahkem Mevkii, 11 Haziran 1829'da seferî Osmanlı ordusunun Güleğçe'deki yenilgisinden sonra Rus ordusunu aniden karşısında gördüğünde paniğe kapılmış ve etkin bir liderlik olmadığından 20 Ağustos 1829'da teslim olmuştur. Bu sayede Rus orduları 1829 Temmuz'unda Edirne'ye ve Kuzeydoğu Anadolu'da da Bayburt'a ve Gümüşhane'ye kadar ilerleyebilmiştir.

“Aydos’da yaşananlar askerin muharebede sıkılmasından ileri gelmiyordu. Çoğu “gavga görmemiş’ Asâkir-i Mansure zâbitleri, muharebe meydanında “nefsini muhafazaya düşüb neferâtı kumanda edemediklerinden ve bu mâkule ile suret-i muhârebe ne veçhile olmalı buna dahi vâkıf olmadıklarından” askerler nezdinde perişanlığa ve yılgınlığa sebep oluyorlardı. Osmanlı ve Rusya orduları arasındaki temel fark Tahir Efendi’ye göre bu husustaydı. Mağlubiyet ve çaresizlik hisleri içinde kaleminden dökülen, “*meğer ise Asâkir-i Mansûre demek zâbitan demek imiş*” sözleri bu tespitin en veciz ifadesiydi” (Yıldız, 2009, 285-286).

Yeni ordu için yetiştirilmiş zâbitlerin ve güçlkle temin edilen teçhizatın önemli bir kısmının kaybedildiği 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Sultan II. Mahmud ordusunu bir kez daha yeniden inşa etmek mecburiyetindeydi. Bu yeniden yapılanma esnasında, her şeyden önce, zorlukla bir araya getirilen insan ve malzeme kaynağını modern muharebe şartlarına göre sevk ve idare edecek mütefennin zâbitlere ihtiyaç duyulmaktaydı (Uyar ve Erickson, 2014, 295-296).

Mısır ordusundaki emir-komuta sistemi ile zâbit sınıfının yetişmişliği II. Mahmud’u etkilemekte ve tedirgin etmekteydi. (Uyar-Erickson, 2014, 236). Bu gerçek Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın ordusuna karşı alınan Konya yenilgisinde (1832) anlaşılmıştı. Buradaki yenilgi (3.000 zayıat ve 10.000 esir verilmişti) ve akabinde İbrahim Paşa’nın Kütahya’ya varması, imparatorluğun ne derece zayıfladığını ve daha sistemli askeri reformların yapılması zarureti göstermekteydi.

İnsan gücü itibarıyla ağırlıklı olarak Müslüman ve Osmanlı şehir hayatının periferisinden gelen kimselerden oluşan Osmanlı askerî sisteminin (Aksan, 2011, 9) zâbitler tarafından İmparatorluğu tehdit eden güçlere karşı sevk ve idare edilebilmesi, kısa vadede başarıyla gerçekleştirilebilecek bir reformdan daha zor şartlarda ilerliyordu. Bu orduyla zafer kazanabilmek için Mekteb-i Harbiyye öncesinde tamamı teknik eğitim veren ve az sayıda öğrenci yetiştiren askerî okullar açılrsa da, Mühendishane-i Berr-i Hümayun dışındaki okullar açıldıktan bir süre sonra [çoğunlukla konjonktüre ve reform ekibinin tasfiyesine bağlı olarak] kapanmıştı.⁵² Dolayısıyla az sayıda askerî mühendis ve topçu zâbiti dışında akademik/askerî eğitim görmüş Osmanlı zâbiti

⁵² Mühendishane-i Berr-i Hümayun hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995.

bulunmamaktaydı ve tabur ve altı seviyedeki zâbitlerin tamamına yakını kıtalardan yetişerek (alaylı) zâbit naspedilmişti.

Çoğunluğu okuma yazma bilmeyen ve askerleri ile aynı askerî altyapıya sahip olan alaylı zâbitler ordunun sevk ve idaresinde yeterli eğitime ve otoriteye sahip değillerdi. Üst rütbe ve makamlar ise büyük oranda padişahın ve ricalin gözdelerine ayrılmakla (Uyar ve Erickson, 2014, 304-305) ordu hem siyasallaştırılıyor hem de yetersiz eğitime ve tecrübeye sahip paşalar elinde bırakılıyordu. Nitekim Mekteb-i Harbiyye'nin kurucularından Namık Paşa, ordunun nitelikli zâbitler tarafından idare edilmemesinin alınan yenilgilerin başlıca nedenlerinden biri olduğunu II. Mahmud'a açıkladığında, Sultan'ın Hüsrev Paşa'yı kastederek: "O koca... hep kölelerini ve adamlarını büyük rütbelerle orduya soktu, ordu böyle malumatsız cahil herifler elinde kaldı, müşarünileyhin hakkı vardır" dediği ve göz yaşlarını tutamadığı ileri sürülmüştür (Çelik, 2013, 299-300).

Mütefennin zâbitlere duyulan büyük ihtiyaca karşın, Tanzimat Fermanı (1839)'nın ilanından Kırım Savaşı (1853-1856)'na kadar olan dönemde ordu üst yönetiminde dar görüşlülük, iltimas, yolsuzluk ve cehaletin devam ettiği, ayrıca Mekteb-i Harbiyye'nin yeterli sayıda nitelikli zâbit yetiştirme becerisine bir türlü sahip olamadığı görülmekteydi (Aksan, 2011, 432).⁵³ Kırım Savaşı sırasında birlik komutanlarının Mekteb-i Harbiyye ve Mühendishane mezunu zâbitleri nasıl istihdam edeceğini bilememesi genç mektepli zâbitlerin orduya yapabileceği katkıları sınırlarken, intisap ilişkilerinin ve iltimasın terfi ve tayinleri etkilemesi de ordunun muharebe etkinliğini olumsuz etkilemekteydi. Bu savaşta zâbitlerin standartlarının yükseldiği görülmekle birlikte, savaşın zaferle bitmesi [yine zaferle biten 1736-1739 Avusturya Savaşı'nın sonrasında olduğu gibi] Osmanlı ordusunun bir türlü çözemediği kurumsal sorunların üzerini örterek, uzunca bir süre ihmal edilmelerine neden olmuştur (Uyar ve Erickson, 2014, 347).

⁵³ Örneğin XIX. yüzyıl ortalarında Damat Mehmed Ali Paşa'nın sadrazamlık, kaptan-ı deryalık ve seraskerlik gibi birbirinden farklı üç makamda bulunması uzmanlaşma eksikliği adına değerlendirilebilecek bir örnektir. Ordu komutasının profesyonel bir meslekten ziyade üst düzey bürokratik bir makam olarak görülmeye devam edilmesi ve zâbit sınıfının sorunları hakkında bkz. (Köremezli, 2013, 189). Bu sorun ilerleyen tarihlerde de görülmekteydi. Örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında "Plevne'ye gönderilmek üzere 12 taburun mükemmel şekilde hazır olduğu, fakat bu taburlara kumanda edecek yeteri kadar kumandan olmadığı ve bunun halledilmesi gerektiği hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 105, Gömlek 71, 03.07.1293).

Sultan Abdülaziz saltanatı yıllarında (1861-1876) bu sorunların temellerine inilmeden, II. Mahmud döneminde olduğu gibi törenlere ve dış görünüme ağırlık verilerek askeri reformlar yapılmış, ancak padişahın askerî konulara olan ilgisi; maliyenin tükenmesi pahasına çoğunlukla orduya ve donanmaya son model silahların ve savaş gemilerinin alınmasını sağlamamakla sonuçlanmıştır.⁵⁴ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde yapılan İstanbul Konferansı'na katılan İngiliz temsilcisi Lord Salisbury'nin II. Abdülhamid'e takdim ettiği layiha da bu gerçeği/sorunları göz önüne alarak Osmanlı ordusunun durumunu şöyle açıklamıştır: "...Vakıa Osmanlı Devleti'nin askeri çoktur. Fakat iyi kumanda ve lüzumlu mühimmattan mahrumdur. Hazine de bu mühimmatı tedarik edecek para yoktur. Binaenaleyh devletin askerinden başka bir şeyi yoktur" (Küçük, 1980, 162).

4. Avrupai Zâbit'in Takibi ve Reformistlerin Amaçladığı Osmanlı Zâbiti

Osmanlı yönetimi Kutsal İttifak Savaşları (1683-1699) ile başlayıp Pasarofça Antlaşması (1718) ile biten savaşlardan sonra Avrupa'nın askerî üstünlüğünü kabul etmiş ve bu üstünlük nedenlerinin neler olduğunu araştırmaya başlamıştır. Osmanlıların, bu amaçla XVIII. yüzyıl başından itibaren, diğer Avrupa ülkelerine benzer şekilde, askeri uzman ve mühendis istihdam ettiği ve Avrupa'ya geçici/daimi elçi gönderdiği görülmektedir.⁵⁵ Fransa'daki "ulûm u fûnunun terakki derecesini tetkik etmek" için gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin de bu amaca hizmet eden ilk önemli sefir olduğu bilinmektedir (Unat, 2008, 19).⁵⁶ İbrahim Müteferrika da İmparatorluğun esas sorununu Avrupa'yı takipte değil, kritik bilimsel gelişmelerin ve teknolojik icatların önemsenmemesinde görmektedir. Müteferrika, bu durumun ilk olarak orduyu etkilediğini, bunun nedeninin orduda bu teknolojik gelişmeleri takip edebilecek eğitilmiş bir zâbit sınıfının olmamasından kaynaklandığını, etkin bir emir-komuta ve işleyen bir kurumsal yapının olmamasının da bu geri kalmışlığa etki ettiğini vurgulamıştır (Uyar ve

⁵⁴ Sultan Abdülaziz döneminde askerî eğitim ve öğretimin yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 159-197.

⁵⁵ Avrupa'daki gelişmelerin takibi adına açılan en önemli elçiliklerden Paris ve Londra elçilikleri 1834'te, Viyana elçiliği 1835'te, Berlin ve St. Petersburg orta elçilikleri ise sırasıyla 1837 ve 1857'de açılmıştır. Osmanlı daimi elçiliklerinin kuruluş tarihleri için bkz. (Yıldız, 2012, 243-244).

⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı ülkelere elçi göndermenin XVIII. asır sonlarına kadar hangi amaçlarla ve nasıl gerçekleştirildiği hakkında bkz. (Unat, 2008, 14). İlk daimi elçilerin siyasi, askerî ve ticari alandaki tüm işleri takip ettikleri hakkında ayrıca bkz. (Yıldız, 2012, 243).

Erickson, 2014, 210). Ona göre Osmanlı'nın yiğitliği, çevikliği ve kahramanca soyluluğu Hristiyan âleminde yoktu, fakat muzaffer olabilmek için bu hasletler disiplin altına alınmalı ve örfi ve şer'i adalet/düzen kavramları da tehlikeye atılmadan, bu amaç için askerî ıslahat diğer devletlerden öğrenilmeliydi (Aksan, 2011, 194-195).

Bu bilgi edinim süreci (gönderilen elçiler ve yabancı zâbitler dışında) XIX. yüzyıl öncesinde bizzat siyasi ve/veya askerî liderin şahsı etrafında kurduğu muhbir ağı ile hasımlarının politik niyetlerini, askeri kuvvetini ve harp planlarını öğrenme çabasını içermekteydi. Savaş esirleri, din değiştirerek Osmanlı hizmetine giren Avrupalı dönmeler, dünya üzerinde yaygın bir ağa sahip Osmanlı topraklarındaki rahipler ve Yahudi tüccarlar, başta Eflak ve Boğdan voyvodallığı yapanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'ne dışişlerinde hizmet eden Fenerli Rumlar, geçici ya da sürekli istihdam edilen casuslar, birbirleriyle rekabet halindeki Avrupa devletlerinin İstanbul elçileri⁵⁷ ve nihayet sınır bölgelerindeki Osmanlı idarecileri, bu bilgi edinim sürecinin başlıca aktörleri olmuştur (Yıldız, 2012, 242). Avrupa'nın önemli taktisyenlerinden, matematikçilerinden ya da mühendislerinden yapılan çeviriler de Avrupa'nın takibinde değerli bilgiler sağlamaktaydı (Yeşil, 2009, 94).⁵⁸ II. Mahmud döneminden itibaren daimi Osmanlı elçileri teknik ve taktik düzeyde askerî bilgileri rapor etmeye başlamış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise bu görevi, edindikleri bilgileri stratejik bir analize de tabi tutabilen askerî ataşeler icra etmiştir (Yıldız, 2012, 241-244).⁵⁹

Avrupa'daki teknik gelişmeleri takip edebilecek bir kadronun yetişmesi, 1736-1739 Osmanlı-Habsburg ve Rusya Savaşı'na katılan Humbaracı Ahmed Paşa (Alexander Bonneval)'nın Hendesehane'nin kurulmasına önderlik etmesi ile ilk olarak görülebildi. Ayrıca Ahmed Paşa'nın etkili ve başarılı olması, iş arayan Avrupalı

⁵⁷ Yabancı askerî uzmanların bulunmasında ve orduda istihdamında önemli katkılar sunan İstanbul'daki yabancı devlet elçileri ile Avrupa'daki Osmanlı elçileri hakkında ayrıca bkz. (Yeşil, 2009, 95-96 ve Yıldız, 2012, 243). Örneğin 1832'de Londra'ya elçi olarak gönderilen Mehmed Namık Paşa, ordunun modernleştirilmesi için birtakım faaliyetlerde bulunmuş ve bu kapsamda Bahriye için İngiltere'den, kara ordusu için ise Fransa'dan muallim zâbitler celbine dair Müşir Paşa'ya takrirler sunmuştur (Unat, 2008, 212).

⁵⁸ Osmanlıların çeviri metinler ve diğer araçlar/topluluklar yoluyla Avrupa'yı tanıması hakkında ayrıca bkz. (Aksan, 1997, 41-48). Virginia Aksan, kaleme aldığı bulgular üzerinden yaptığı değerlendirmede; Osmanlıların Avrupa bilgisinin bir bakıma imparatorluğun komşularından ve potansiyel düşmanlarından oluşan dünyayla sınırlı kaldığını ifade etmektedir. (Aksan, 1997, 48).

⁵⁹ Yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında görev yapan askerî ataşeleri de Osmanlı ordusuna dair ülkelerine yazdıkları raporlarda; Osmanlı topoğrafyası ve etnoğrafyası, nüfus, kale ve istihkâmlar, manevralar, projeler, ordu bütçesi, askerî teşkilata dair kanunlar vb. stratejik önemi olan bilgileri paylaşmıştır. Rus ve Fransız askerî ataşelerinin raporlarına dair bkz. (Yıldız, 2012, 245, 247).

meslektaşlarına ve Osmanlı üzerinde nüfuz kazanmaya çalışan Avrupa devletlerine de örnek oluşturdu (Yeşil, 2013, 81).⁶⁰ Fakat çoğunlukla sınırlı kalan bu reformlar yerine, klasik Osmanlı askerî kurumlarının/ocaklarının ıslahına ağırlık verilmeye devam edildi. Zira ordunun kâhir ekseriyeti bu ocaklara mensuptu ve onların ıslahı geçmişte görüldüğü üzere ciddi tepkileri/isyanları göze almayı gerektiriyordu (Uyar-Erickson, 2014, 224).

III. Selim döneminde zâbit sınıfının modern muharebe koşullarına göre yetiştirilmesi amacıyla bir yandan teknik eserlerin tercümesi gerçekleştirilirken, bir yandan da Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun açıldı. Yapılacak askerî reformların arzu edilen nihai sonucu ise [XIX. yüzyıl boyunca geçerli olacak şekilde] Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın III. Selim'e yazdığı bir raporda şöyle açıklanmaktaydı:

“Bize bir takım asker lazımdır ki, emrimize râm, hükmümüze fermânber olub, padişah ‘ulufesi yiyüb, gice ve gündüz tüfeği elinde bıçağı belinde olub, dur dediğimiz vakit dura, git dediğimiz vakit gide, iktizasına gör bir yerde beş sene bekleye ve cenk ma’arifetinden gayrı bir işi olmaya. Eğer bizim devletimizde ta’limli ve râbitalı ve müretteb kâfire mukâbil olacak kadar asker tedârik olursa, hîn-i hâcetde düşmana cevap virüb, yedi kralı fetheyleyiriz...” (Yeşil, 2009, 10).⁶¹

Sultan III. Selim'in reform amacıyla topladığı meşveret meclisinin en önemli sonuçlarından biri Avrupa devlet ve ordu düzeni hakkındaki genel bilgisizliğin görülmesiydi. III. Selim bu sebeple, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri birinci elden öğrenebilmek için Ebubekir Râtib Efendi'yi Viyana'ya gönderdi. Râtib Efendi kısa elçiliği sırasında (Kasım 1791-Eylül 1792) askeri birlik, kurum ve akademiler, mühendislik ve sivil yüksekokullar ile kütüphaneleri ziyaret ederek dönüşünde sultana biri askeri konularla ilgili olmak üzere iki rapor sundu. Bu raporda Habsburg ordusunun en önemli başarı ve güç kaynağının akademik eğitim görmüş zâbitler olduğu vurgulanmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu da “fünun-u muharebede kemâl-i ihata ve dirayet sahibi, hendese [geometri], kartoğrafya, coğrafya, ölçme ve resim gibi

⁶⁰ Humbaracı Ahmed Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Uğur Demir, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi Humbaracı Ahmed Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

⁶¹ Asâkir-i Mansure ordusunun kuruluşunda görev alan devlet ricali için yeni ordunun mümeyyiz vasfı da Nizâm-ı Cedid'e benzer şekilde siyasi iktidara sadık ve muti “depolitize” bir askerî kuvvet olmasıydı (Yıldız, 2009, 92).

[zamanın] önemli bilim dallarında eğitim almış” (Yeşil, 2011, 246) zâbit yetiştirmek için Habsburg örneğinde olduğu gibi bir okul kurmalıydı ve bu amaçla yönetici, öğretmen ve diğer teknik uzmanlar Avrupa’dan getirilmeliydi. Zira bu okulu kuracak ve işletecek bilgi ve kapasite imparatorlukta mevcut değildi (Uyar ve Erickson, 2014, 222).

XVIII. yüzyıl son çeyreğinde Avrupai zâbit hakkında esaslı bilgiler veren ikinci kişi ise Prusya elçisi Ahmed Resmi Efendi idi. Ahmed Resmi Efendi Osmanlı zâbitlerinin nasıl olması gerektiğini açıklarken, Prusya zâbitlerini örnek vermiş ve onların nerelerde ve nasıl yetiştiğinden bahsetmiştir. Ona göre Prusya’daki zâbitler de [Viyana’da olduğu gibi] centilmen akademilerinde uzun bir uygulamalı eğitim almaktaydı (Uyar ve Erickson, 2014, 213). Bunlar zâbit olduklarında, önceden belirli zamanlarda ve belirli açık alanlarda askerlerine; tüfek nasıl tutulur, doldurulur ve aynı anda üç yöne birden nasıl ateş edilir, bir duvar gibi nasıl düzgün bir saf oluşturularak yürünür, safları bozmadan nasıl ilerlenir ya da geri çekilir öğretilirdi” (Aksan, 1997, 95).

Osmanlı İmparatorluğu’nun mütefennin zâbit ve disiplinli/talimli asker yetiştirme konusunda en çok yararlanabildiği bilgi/tecrübe kaynağı yabancı askerî uzmanlar idi. Bu uzmanların görev süreleri, vatandaşı oldukları Avrupa ülkeleri ile Osmanlılar arasındaki ilişkilere ve kendilerini İstanbul’a getiren Bâb-ı Âli hiziplerinin iktidarına bağlıydı. Bunun yanında yabancı uzmanların Osmanlı ordusuna katıldıktan sonraki çabaları dil ve kültür engelleri ile zayıflamakta, ayrıca kendilerini ispatlamak için muharebelerde giriştikleri cüretkâr hareketlerin ağır zayıyla sonuçlanması kendilerine olan güveni azaltmakta ve nefreti artırmaktaydı (Uyar ve Erickson, 2014, 349). Askeri danışmanlar hususunda tek bir ülkeye bağımlı kalmak istemeyen Osmanlı hükümetinin yabancı uzmanları farklı askerî geleneklere sahip ülkelere temin etmesi ise ordudaki yeniden yapılanma faaliyetlerini olumsuz etkilemekteydi. Yabancı uzmanlar, örneğin Rusya’da ordu ve donanmaya yayılmış şekilde görülmekte ve bu sayede etkili olabilmekteyken, Osmanlı ordusundaki uzmanların ise Humbaracı ve Topçu Ocakları gibi etkisi sınırlı sınıflarda yahut Kırım ve Tuna muhafazasını ilgilendiren kale ve tahkimatların güçlendirilmesinde kullanıldıkları görülmüştür (Aksan, 2011, 208 ve Yeşil, 2013, 84).

Avrupalı zâbitin takibi için incelenebilecek bir kaynak da Mısır ordusu ve zâbitleri idi. Askerî reformlarında önceliği zâbit eğitime veren Kavalalı Mehmed Ali Paşa, kısa süreli ve askerî eğitim ağırlıklı zâbit talimgâhı açmış (1816), akademik ve teknik eğitim ağırlıklı Hendesehane'yi kurmuş (1821) ve başta Fransa olmak üzere Avrupa'ya 115 askerî öğrenci göndermiştir. Tüm bu kaynaklardan temin edilen talimli/disiplinli zâbitler, zorunlu askerlik sistemiyle toparlanan Mısırlı köylü askerleri başarıyla sevk ve idare etmiştir (Uyar ve Erickson, 2014, 235 ve Aksan, 2011, 326). Mısır ordusu, bu yönüyle, Osmanlı ordusunun II. Mahmud devrindeki yeniden yapılanmasına, klasik Osmanlı askerî birliklerinin tepkisini çekmeyeceği düşünülen *müslüman bir modern ordu* örneği teşkil etmiştir⁶² (Uyar ve Erickson, 2014, 303).

İlk Mısır yenilgisi akabinde zâbit yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Harbiyye kurulduğu gibi Avrupalı zâbitin takibi adına yabancı zâbit/uzman temin edilmeye de devam edilmiştir. İkili ilişkilerin dostane yürüdüğü Prusya, düvel-i muazzama'nın da tepkisini çekmeden zâbit temin edilebilecek ve modern savaş sanatının etkin bir şekilde takip edildiği bir ülke olduğundan 1835'te Prusya'nın İstanbul elçisi aracılığıyla askerî ıslahat çalışmalarına danışmanlık edecek zâbit talebinde bulunulmuştur. Prusya Kralı'nın bu talebi olumlu karşılaması üzerine Yüzbaşı Moltke ve Teğmen Bergh Osmanlı ordusunda hizmet vermeye başlarken, 1838'de bu heyete dört Prusya topçu zâbiti de katılmıştır. Evvelce gelen yabancı zâbitlerden daha kaliteli oldukları anlaşılan bu Prusya heyetinin görev süresi uzatılmış (Çelik, 2013, 322) ve bu sayede geleceğin Prusya genelkurmay başkanı olacak olan Yüzbaşı Moltke, Osmanlı ordusunda dört yıl hizmet vermiştir. Bu heyet öncelikle imparatorluğun güvenliği adına Boğazlar ile Anadolu'daki önemli tahkimatların takviyesine çalışmış ve Anadolu ve Suriye'nin ilk topoğrafik haritalarını hazırlamıştır (Yeşil, 2013, 88).

Moltke'den öncelikle Prusya askerî sistemiyle ilgili nizamnâme ve eserlerin tercüme edilmesi istenirken, bu çabanın dışında; “askerlerin fûnun-ı harbiyyede maharetinin bir kat daha tezyîdi” amacıyla, Batı'da basılmış eserlerin tercümesi için 1836'da Bab-ı Seraskeri'de bir tercüme odası teşkil edilmiştir (Çelik, 2013, 329).

⁶² Bu Müslüman ve modern ordu hakkında geniş bilgi için bkz. Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Avrupalı zâbitin takibinde yabancı devletlerden talep edilen yabancı uzmanların dışında, 1848 Macar ve Leh ihtilalleri gibi olaylar nedeniyle zaruri olarak Osmanlı topraklarına sığınan ve akabinde Osmanlı ordusunda görev yapan yabancı zâbitler de önemli hizmetlerde bulunmuştur. Akademik eğitime sahip zâbit ihtiyacının Mekteb-i Harbiyye tarafından yeterli nicelik⁶³ ve nitelikte karşılanamadığı bir sırada oldukça fazla sayıda Macar ve Leh zâbit orduya katılarak önemli bir eksiğin telafisinde etkili olmuşlardır. Mülteci zâbitlerin askerî potansiyelini fark eden Osmanlı yönetimi, onları eski rütbe ve mevkilerine uygun şekilde (sayıları arttığında ise bir komisyon marifetiyle) orduda istihdam etmeye başlamıştır. Osmanlı ordusuna modern komuta ve karargâh anlayışını öğreten bu zâbitler, Osmanlı zâbitlerinin yetiştirilmesine özellikle Kırım Savaşı sonrasında önemli katkılar sunmuştur (Uyar ve Erickson, 2014, 313-314). Kırım Savaşı sırasında ise çok sayıda İngiliz ve Fransız zâbitin Osmanlı ordusunda görev yapması (Yeşil, 2013, 90), modern dönem savaşlarının geldiği son aşamanın ve zâbitlerden beklenen görevlerin vakt-i seferde müşterek bir harekât kapsamında tecrübe edilebilmesini sağlamıştır. 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı ise Fransız asıllı Mehmed Ali Paşa ve Plevne’de çarpışan Baker Paşa gibi istisnaların dışında yabancı zâbit istihdamının sona erdiği bir savaş olmuştur.

Avrupalı zâbitin daha iyi takibi adına Abdülaziz döneminde gerçekleşen en önemli atılım, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye merkezi tarafından seçilecek ve rapor etme sorumluluğu Seraskerliğe yönelik olacak zâbitlerin sefaretlerin maiyetlerine ilhak olunması, yani askerî ataşeliklerin ihdası olmuştur. Bu yöndeki ilk teşebbüs 1864 senesi başlarına ait olup (Yıldız, 2012, 248), askerî ataşeliğin ilk olarak Fransa’da açılması suretiyle dönemin Avrupa ordularının sistematik şekilde takibi ve stratejik seviyede değerlendirilmesi mümkün olmuştur.⁶⁴ Esas vazifeleri “memalik-i ecnebiyyenin ahvâl-i askeriyeye ve mevâki-i harbiyyesine kesb-i itlâ” kılınmak olarak belirlenen Osmanlı ataşemiliterleri, bu kapsamda; bulunduğu devletin askeri işlerine, silah türlerindeki değişikliklere, askeri teşkilatındaki reformlara, askeri kuvvetlerinin azalması ve artmasına, savaşla ilgili teşebbüslerine, zâbitlerinin yöntem ve yetkinliklerine ve askeri

⁶³ Mekteb-i Harbiyye’den 1848-1909 yılları arasında mezun olan öğrencilerin sayısını gösterir çizelge için bkz. Ek 1.

⁶⁴ Osmanlı askerî ataşelerin, dönemin gelişmiş ordularına sahip ülkelerinden Fransa’da 1864’te, İngiltere’de 1873’de, Almanya’da 1875’de ve Avusturya ve Rusya’da 1876’da Osmanlı elçiliği bünyesinde çalışmaya başladıkları görülmektedir. Osmanlı askerî ataşeliklerinin kuruluş tarihleri hakkında bkz. (Yıldız, 2012, 249-250).

idare yollarına dair parça parça vâkıf olarak bu konulara dair Seraskerlik ile yazışmalar yapacaktı (Yıldız, 2012, 249, 260). Böylelikle, çok çeşitli fakat yetersiz bilgi kaynakları ile uzun soluklu bir reform süreci yaşayan Osmanlı ordusu, askerî ataşeliklerin ihdasından itibaren sistematik bir bilgi temin aracına kavuşmuştur.

5. Zâbitlerin Nizami/Gayrinizami Mücadelelerinin Siyasi ve Askerî Sonuçları

Osmanlı zâbitleri, XIX. yüzyıl boyunca imparatorluğun tamamiyet-i memleket stratejisi gereğince girdiği nizami savaşlar yanında, başta Balkanlar'da olmak üzere pek çok ayrılıkçı milliyetçi isyana, haydutluk olaylarına ve aşiret ayaklanmasına müdahale etmek zorunda kaldı. Bu mücadele sürecinin koşulları, Osmanlı zâbitlerinin meslekî gelişimlerini etkilerken, onların siyasi fikirlerinin oluşumunu ve olgunlaşmasını da beraberinde getirdi. Bu süreçte, özellikle Balkanlar'da yaşanan isyanlar sırasında bölgedeki Müslüman/Türk ahalinin katliamlara maruz kalması ve/veya yüzyıllardır yaşadıkları bölgelerden sürgüne mecbur bırakılmaları vb. gelişmeler (Mazower, 2014, 132 ve Farooqî, 2012, 97), zâbitlerin özellikle Balkanlar'daki Rus yanlısı reayaya ve yapılanmalara bakışını olumsuz etkileyerek, onların isyan bastırma harekâtlarındaki tavırlarını şekillendirmiş olmalıdır.⁶⁵

1846'da Asâkir-i Zabtiyye, 1878'den itibaren ise sabit ve seyyar jandarma birlikleri kurulmuş olsa da imparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan beş bölge ordusu (1848'de 6; 1869'da 7) isyan karşıtı harekât, asker toplama ve vergi tahsilatı gibi işlerde (Yıldız, 2013, 40) kullanıldığından, Osmanlı zâbitleri meslekleri dâhilinde olmayan çok çeşitli tecrübeler de sahip oldular. Bu tecrübeler, mücadeleler sırasında öğrenilmekteydi zira Bâb-ı Âlî ve Seraskerlik makamlarının ayrılıkçı akımlarla mücadele konusunda herhangi bir hazırlığı yoktu. Osmanlı ordusu, bu ayrılıkçı hareketlere güç veren temel etkenlere vâkıf olmayıp, bunlara yapısal çözümler getirebilecek güce ve bilgi birikimine de sahip olmadığı için, büyük fedakârlıklarla sağlanan askerî başarılar geçici bir rahatlamanın ötesinde fayda sağlamıyordu. Bu durum, isyan hareketlerinin devamına

⁶⁵ Osmanlı zâbitlerinin doğrudan Rus ordusuna karşı olan tavırlarını belirleyen etkenlerden biri ise Rus askerlerinin işgal ettikleri Müslüman köy ahalilerine ve esir aldıkları Osmanlı askerlerine karşı gösterdikleri dönemin harp hukukuna aykırı tutumlardı. Rus ordusunun [1877-78 Savaşı sırasında] baskın ile ele geçirdiği bazı köylerde katliam ve fenalıklar yaptıkları hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 9, Gömlek 72). Ayrıca, Rusların esir Osmanlı askerlerine çeşitli işkenceler yaptıkları, hâlbuki Osmanlı elindeki Rus askerlerine gayet iyi davranıldığı hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 9, Gömlek 93).

ve başta Rusya olmak üzere düvel-i muazzama'nın sorunlara müdahalesine fırsat tanıyordu (Uyar-Erickson, 2014, 366-367). Ayrıca ayaklanmaların bastırılması akabinde çoğunlukla bölgeden çekilen seferi birlikler, müteakiben bölgedeki asayiş ve Müslümanların emniyetini de bölgede kalan zayıf birliklere ve genç zâbitlere bırakıyordu (Girit İsyanı örneği için bkz. Uyar-Erickson, 2014, 431).

II. Abdülhamid döneminde de isyan hareketlerine karşı etkin ve uygulanabilir bir strateji geliştirilemezken, düvel-i muazzama'nın müdahalelerini engellemek amacıyla diplomasiye öncelik verilmekte, fakat nihayetinde gerçekleşen isyanlarla mücadele ordunun sorumluluğuna terk edilmekteydi. Seraskerlik bu mücadele sorumluluğunu reddetmese de bu maksatla bir strateji de geliştirmede. Mücadele görevi ordu komutanlıklarına devredilirken, onlar da bu işi bizzat ayrılıkçılarla çatışmakta olan birliklerin sorumluluklarına bıraktı. Böylelikle, devletin diğer organlarından yeterince destek alamamakla birlikte, imparatorluğun bekası için harp stratejisi belirleyecek kimseler, çoğunlukla alay ve tabur seviyesindeki genç zâbitler olmuştu (Uyar-Erickson, 2014, 429-430). Kâzım Karabekir, erkân-ı harbiye namzedi olduğu yıllarda (h. 1319-1321) Selanik'i iki kez ziyaret etmiş ve o sırada Bulgar İhtilalleri ile çalkalanan bu coğrafyadaki Osmanlı ordusu hakkında hatıratına endişelerini yansıtan şöyle bir not düşmüştür: "Her şey ordunun omzuna yüklenmiş. Ordunun bu kadar ağır bir yükü ne kadar çekebileceğine şimdiye kadar terk ettiğimiz yerler şahit değil mi?"

Balkan coğrafyasının zorlu arazi şartları gayrinizami mücadelede çetelere avantaj sağlıyor, mevsim kış olduğunda ise bu mücadele neredeyse imkânsız hale geliyordu. Örneğin Hersek arazisinde ancak yaya ve mekkârecilerin güçlkle geçebildiği patikalar mevcuttu. İsyancılar iyi tanıdıkları arazide daha kolay hareket edebiliyor, kendi istedikleri yerlerde pusular kurarak zarar verebiliyor ve birliklere ait erzak ve mühimmatı ele geçirebiliyorlardı. Eşkîya ve isyancıların [stratejik bölgelerdeki] kuleleri sıkıştırarak buradaki kuvvetleri zor durumda bırakmaya çalışmaları karşısında, gayretlerin önemli bir kısmı kalelerin ve kulelerin ikmalini yaparak muhafaza etmeye münhasır kalıyordu. İstanbul'dan gelen müsaade ile kışın isyancı takibine ara verilmesinin her bakımdan isyancıların faydasına olduğunu bilen bazı paşalar, takibe devam edilmesi yönünde emirler vermekteydi. Ancak kış şartları o kadar ağırdı ki örneğin Ahmed Muhtar Paşa Hersek İsyanı sırasında Nakşik Kalesi yakınlarında

isyancılarla mücadele ederken, ağır kış koşullarında taburlarının 800-1000 kişilik mevcutlarının 300-350'ye düştüğünü görmüş ve harekâtların durdurulması emrini vermek zorunda kalmıştır.⁶⁶ Bölgede hastanelerin bulunmaması ile doktor ve ilaç yetersizliği de kayıpları artırmaktaydı (Çakın ve Orhon, 1978, 583-586).

Makedonya'daki gayrinizami harp koşullarında çoğu mektepli zâbit bölgeye dönüşümlü olarak birden fazla kez atanırken, bir kısmı neredeyse bütün mesleki kariyerlerini bu ideolojik olarak koşullanmış, halk desteğine sahip, iyi örgütlenmiş ve silahlanmış komitacılara karşı savaşımaya adanmıştı. Örneğin, 11 Nisan 1899'da Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olur olmaz Üçüncü Ordu'ya bağlı 18. Nizamiye Fırkasına tayin olan Piyade Erkân-ı Harp Yüzbaşı Fevzi (Çakmak) Efendi, hayatının on üç yılını Balkanlarda asayiş ve barışı sağlama görevleri içerisinde geçirmişti (Hatemi, 2002, 60-61). Yalnızca çatışmaların içinden çıkılamaz hale geldiği büyük kriz anlarında takviye alabilen bölgedeki birliklerin teçhizatları, lojistik destekleri ve mali güçleri oldukça yetersizdi (Uyar ve Erickson, 2014, 432-433). Nitekim 1903 İlinden İsyanı günlerinde Avusturya-Macaristan büyükelçisi ile görüşen Sadrazam Ferid Paşa da: "Bulgaristan gelecekte tamamen silahlanmış olacak; bu arada çeteler bize hiç rahat vermiyor, orduyu parçalıyor ve yoruyorlar" diyordu (Adanır, 1996, 209). Buna karşın meslekî bilinci yüksek zâbitlerin ilk olarak tayin olmak istedikleri yer de yine Makedonya bölgesiydi. Örneğin Piyade Erkân-ı Harb namzedi Kâzım (Karabekir), Ramazan tatilleri sırasında Üçüncü orduda görevli kardeşinin yanına gitmekte ve oradaki ahvâl hakkında ciddi malumat toplamaktaydı. Bu ziyaretlerin birinde ordunun büyük bir gayretle isyancılara karşı uğraştığını gören Kâzım (Karabekir), bölgedeki ahvâl ve şahsi arzuları hakkında hatıratına şu notları düşmüştür:

"Ah, şuraya ben de vazifeye gelsem... Biz İstanbul'da dünyadan haberimiz olmadığı halde oturuyoruz. Buraları yanmış ve daha da yanacak. Ya sonra ne olacak?... Viyana'dan beri böyle geri geri gidip duruyoruz. Bu vilayetlere milyonlarımız sarf olunmuş. Milyonlarca Türk unsuru da var. Ne olacak bunlar? Ve bunlara bir şey olursa ne olacak diğer yerler? Şahsım için de, memlekete hizmet için de en iyi saha şu Manastır... Babamın iki seneye

⁶⁶ Makedonya'da on üç yıl görev yapan Erkân-ı Harb Fevzi (Çakmak) Bey'in (Yüzbaşı, Binbaşı ve Ka'immakam rütbelerinde burada bulunmuştur) günlüklerine göre, uzun süren kış aylarında, iklim şartları engellediği için komitacı faaliyetleri bir süre kesildiği ve bu zamanlarda fırsat bulan Osmanlı zâbitlerinin karargâhlarda toplanarak konuşarak vakit geçirmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuşmalar sırasında aralarına eşraf ve mülki idarecilerin de katılabildiği görülmektedir. Geniş bilgi için bkz. (Hatemi, 2002, 62). Fevzi Bey'in Makedonya Sorunu kapsamındaki askerî faaliyetlerine örnek olmak üzere ayrıca bkz. (Hatemi, 2002, 67-68).

yakın hizmet ettiği bu yerleri pek sevdim. Ve “Yarabbi bana da nasip et...” diye her gün dualar ediyorum” (Karabekir, 2009, 151).⁶⁷

Aynı arzularla bölgeye tayin olmak isteyen zâbitlerden biri de Mustafa Kemal (Atatürk) idi. Nitekim sınıf arkadaşı Asım (Gündüz), bu konuda hatıralarında şöyle demektedir: “Okulu [Erkân-ı Harbiye Mektebi] bitirdiğimiz zaman hepimiz kıt’alara tayin edilmiştik. Mustafa Kemal Makedonya’yı çok istiyordu. O, sılaya her gidişinde İttihatçılarla ilgi kurmuştu. Ayrıca Makedonya’yı çok iyi biliyordu” (Gündüz, 1968, 23). Makedonya’daki çetelerle mücadele etme imkânı bulan genç zabitlerden Mülazım Rahmi (Apak) ise 1906 sonbaharında vazifeye katıldığındaki koşulları anılarında şöyle açıklamaktaydı:

“Kurtulan asayiş tekrar bulup yakalamak için on beş kişilik bir müfreze ile günlerce dağda, bayırda dolaştım. Mevsim kış idi. Lapa lapa yağan karlar içinde yaya olarak ve elimde silah bir köyden diğer köye seğirttiğimi, tek tek kulübelere ve değirmenlere baskınlar yaptığımı, gece sabahlara kadar bazı gediklerde ve geçit yerlerinde pusuda yattığımı, orman içinde yaktığımız ateşlerle elbiselerimizi ve vücudumuzu kuruttuğumuzu bugün dahi hatırlarım. Köy muhtarlarını tazyik etmeye salahiyetimiz yoktu. Onları söyletmek için biraz sıkıştırarak gelip hükümete hatta ecnebi konsoloshanelere başvururlardı” (Apak, 1988, 22).⁶⁸

Balkanlar’daki Osmanlı egemenliğinin devamı ve bölgedeki Müslüman halkın Avrupa baskısı ile gerçekleşen reformlara karşı protesto hareketleri nedeniyle, Jön Türklerin Balkan çetelerine karşı verdiği mücadele 1907’den itibaren hızlanmış (Adanır, 1996, 262), verilen bu mücadelenin Osmanlı ordusunu etkileyen önemli askerî sonuçları olmuştur. Genç Osmanlı zâbitleri, bu mücadele sırasında öncelikle, araziye uyum sağlayan ve süratli hareket eden çetelere karşı aynı yöntemi takip ederek, hareketli küçük topçu birlikleri teşkil etmiş ve bu sayede Makedonya’da Bulgar isyancıların etkinliğini bitirme düzeyine gelmiştir (Adanır, 1996, 250-251). Çetelerle mücadele neticesinde küçük birlik sevk ve idaresinin taktik ve tekniklerinde oldukça deneyim kazanan Osmanlı zâbitleri, uzun yıllar bu seviyede birlik idare ettiklerinden, Balkan

⁶⁷ Erkân-ı Harb Yüzbaşı Kâzım (Karabekir), 13 Şubat 1321’de (26 Şubat 1906) Manastır’daki görev yerine varmış ve o günlerdeki duygularını hatıratına şöyle kaydetmiştir: “İçimde o kadar büyük bir sevinç var ki mislini hayatımda şimdiye kadar pek az duydum. İstanbul’un pek sıkıcı havasından pek uzaklara geldim, ondan mı? Hayatla mücadeleye başladığım için mi? Vatan ve millete burada en büyük hizmet görme imkânını bulduğumdan mı? Galiba hepsi müessir...” (Karabekir, 2009, 197).

⁶⁸ Erkân-ı Harp Kıdemli Yüzbaşı Kâzım [Karabekir] da 1906’da Manastır’da göreve başlamıştır. O da, yabancı konsolosların yıkıcı faaliyetlerini eski devrin Türk ordularındaki akıncılara benzeterek, şimdi yıpranan tarafın kendileri olduğundan hatıratında bahsetmiştir (Karabekir, 2009, 210).

Savaşları sırasında bir alay ve tümen ile eşgüdümlü hareket etmekte ya da bu birlikleri bizzat idare etmekte oldukça zorlanmışlardır.⁶⁹ Bu problemlerin farkında olan zâbitlerden Erkân-ı Harb Yüzbaşı Kâzım (Karabekir), tayin olduğu Selanik'teki Üçüncü ordu merkezine giderken trende karşılaştığı Mekteb-i Harbiyye'den sınıf arkadaşları ile bölgedeki ordunun durumu hakkında konuşmuş ve sohbetleri neticesinde vardığı neticeleri hatıratına şöyle kaydetmiştir: “Şimendifer güzergâhında bu sene [1321] daha çok asker var, hem de cüz-i tamlar [alaylar ve taburlar] dağıtılmış. Talim ve terbiye sıfır. Basit bir terbiye-i münferide görüyorlar. Bölük talimi bile yapamıyorlar. Ateş talimi de yokmuş. Zâbitler bile mavzerle tek kurşun atmamışlar” (Karabekir, 2009, 195). Yüzbaşı Kâzım (Karabekir), Manastır civarında bizzat katıldığı bir çete takibi sırasında gördüğü problemleri ise hatıratında şöyle anlatmaktadır:

“Japyan'da çete varmış, gece yedi buçuk alaturka kışladan çıktık, bir şey bulmadan döndük. Bu gidişle alayın talim ve terbiyesi de kalıyor. Gerçi, gece yürüyüşlerinden tatbikat gibi istifade ettirmeye, efrada ay, yıldızlar, güneş vesaire hakkında basit malumat vererek ve bunları sohbet gibi yaparak hem istifadelerine hem de hoşça vakit geçirmeye çalışıyorum. Fakat baskınlar kabak tadı veriyor. Neferler yolda uyuyor. Derin dalanlar da attan düşüyor. Günlerce efrat ve hayvanlar da talimden [geri] kalıyor” (Karabekir, 2009, 227).

Bu nedenle konvansiyonel savaşın gerçeklerine ayak uyduramayan Osmanlı zâbitleri, tel örgülerin, büyük çaplı ve seri atışlı sahra toplarının ve makineli tüfeklerin birbirini tamamladığı savunma hatlarına taarruz etmenin getireceği yıkımı ancak Balkan Savaşları'nda anlamıştır (Uyar ve Erickson, 2014, 434, 439-440; Yıldız, 2013, 41 ve (Aksan, 2011, 514). Nitekim Goltz Paşa da Osmanlı ordusunun bu durumunu Balkan Savaşları sonrasında şöyle açıklamıştır:

“Ordunun taht-ı silahda bulunan kısmı yani nizâmiyesi asayiş-i memleketin muhafazası için her zaman dâhillere sevk edilmekte ve binaenaleyh bu ordu harp ordusundan ziyade zabıta ordusuna benzemekde idi. Sultan Abdülhamid sahra talimlerine ve manevralara müsaade etmediği gibi piyade ve topçu tarafından ateşli talimler icrasına dahî müsaadeye cesaret edemiyor idi” (Golç, 1331, 95-96).

Balkanlar'daki gerilimler, 1905 yılında Harbiyye son sınıf öğrencilerinin vaktinden üç ay önce mezun edilmelerine de neden olurken (Apak, 1988, 15), bu genç zâbitlerin

⁶⁹ Örneğin Balkan Savaşları sırasında Doğu (Şark) Ordusu kumandanı olan Abdullah Paşa'ya göre, savaş boyunca kumandanların cephe hatlarında, hatta iki kilometre batılarında veya doğularında bulunan birliklerle bile günlerce irtibatları olmamıştır (Abdullah Paşa, 2012, 61-62).

Mekteb-i Harbiyye’de edindikleri yabancı dil becerileri sayesinde İngilizlerin Güney Afrika’da Boerlere karşı verdiği mücadeleyi inceleyebildikleri ve bu gayrinizami çatışma ortamından askerî dersler çıkarabildikleri görülmektedir (Uyar ve Erickson, 2014, 434). Ancak bu genç zâbitlerin bölgede kullanılan yöresel dilleri (Sırpça, Bulgarca, Yunanca vb.) ve görev yaptıkları bölge hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olmamaları kuşkusuz ilk karşılaştıkları problemlerden biri olmaktadır. Erkân-ı Harb Yüzbaşı Fevzi (Çakmak) Bey’in bu problemi aşabilmek için öncelikle yerel dilleri öğrenmeye çalıştığı ve zamanla günlük gazete ve dergileri takip edebilir seviyeye geldiği görülmektedir (Hatemi, 2002, 60-61).

II. Abdülhamid döneminde dış politikada kaydedilen başarısızlıklar, imparatorluğun küçülmesi ve Makedonya Sorunu ile birleşince zâbitlerin hükümete olan memnuniyetsizliği artmış ve onların Makedonya özelinde verdiği mücadeleler Türk siyasal hayatını etkileyen önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Makedonya’da çetelerle mücadele eden 3. Ordu zâbitleri ve diğer mektepli zâbitlerin düvel-i muazzama’nın baskılarına, gayrimüslim ahalinin ve misyonerlerin devlet aleyhindeki faaliyetlerine karşı büyük bir düşmanlık beslemesi ve kendilerini imparatorluğun yeni seçkinleri ve koruyucuları olarak görmeleri (Uyar ve Erickson, 2014, 435),⁷⁰ bu zâbitlerin anayasanın yeniden ilan edilmesi ve meclisin yeniden toplanması halinde imparatorluğun yönetim sorununun çözüleceğini düşünmeleri sonucunu doğurmuştur (Jelavich, 2015, C. II, 87; Adanır, 1996, 259 ve Uyar ve Erickson, 2014, 436). Bunun yanında Jön Türkler içerisindeki ordu mensuplarının II. Abdülhamid idaresine karşı toplumsal ve siyasi teorilerle uğraşan Paris’teki Jön Türk üyelerinden farklı olarak, “eyleme geçme eğilimi” taşımaları ve bu eğilimi 1908’de gerçekleştirmelerini etkileyen gelişmenin de Makedonya’daki çetelere karşı verilen aktif mücadele harekâtı olduğu bilinmektedir (Hacısalıhoğlu, 2008, 126-127).⁷¹ Erkân-ı Harp Binbaşısı Enver’in (Paşa) amcası olan Halil Paşa (Kut), o günleri şöyle tasvir etmektedir:

“İstanbul’un aczi ise ortada, gün gibi aşikâr... Sarayın sersemce idaresi, başımıza her gün yeni bir bela açıyor. Radikal bir hareketle bizler devlet idaresine yeni bir şekil vermezsek, bu keşmekeş yıllarca sürer... İşin sonu yoktu ve devlet gümbür gümbür gidiyordu. Biz vatana elimizi akıllıca uzatmazsak kim uzatırdı?... Saray nüfuzunun yıkılması, yerine

⁷⁰ Ayrıca bkz. (Yıldız, 2013, 54).

⁷¹ Makedonya’daki komitalarla mücadelede ordunun koşulları ile bu mücadelenin siyasi ve askerî sonuçları hakkında ayrıca bkz. Alkan, 2006, 56-57.

milletin kudreti elinde toplaması, mektep sıralarından beri kafamıza yerleşmişti” (Halil Paşa [Kut], 1972’den aktaran Alkan, 2006, 35).

Müslüman Arnavut çeteleri de dâhil olmak üzere Makedonya’daki çetelerle verilen mücadeleler, birlikleri çoğunlukla Türk olan Anadolu askerlerinden oluşan Osmanlı zâbitleri nezdinde Osmanlılık fikrinin çekiciliğini kaybetmesini ve buna karşın Türk milliyetçiliği fikrinin kuvvetlenmesini beraberinde getirmiştir. Böylelikle “Makedonya, ulusal düşüncenin bir tür laboratuvarı olacaktır” (Georgeon, 2011, 198). Bu fikrin kuvvetlenmesinde 1848 sonrasında Osmanlı topraklarına gelen Macar ve Leh mülteci zâbitlerinin Türklük üzerine yaptığı araştırmalar ile Yeni Osmanlı ve Jön Türk entelektüellerinin fikirleri ve eserleri de etkili olmuştur.⁷² Bununla birlikte Osmanlı zâbitleri, Osmanlılık ve İslamcılığın tamamen rafa kaldırılmasının imparatorluğun çözülmesini hızlandıracığı endişesini de taşımaktaydı (Uyar ve Erickson, 2014, 435-436).

Makedonya’daki çete mensuplarının militan-milliyetçi ideolojileri, yoğun siyasi mesaj akışı ve propaganda ile teşkilatlanmaları bölgedeki Osmanlı zâbitlerinin siyasi bilincini şekillendirmekteydi. Merkezi idarenin kendilerini terk ettiğini düşünen Makedonya’nın Müslüman ahalisinin, bölgede devleti temsil eden Osmanlı zâbitleri ile kaynaşması da yine Makedon çetelerinin kendilerine destek veren gayrimüslim halk ile kurduğu yakın ilişkiden etkilenmiştir. Bu yakınlık Osmanlı zâbitlerinin ilerleyen süreçte siyasi bir örgütlenmeye gitmelerini kolaylaştırmıştır (Uyar ve Erickson, 2014, 435). Makedonya’daki çetelere karşı verilen mücadele, Osmanlı zâbitlerinin, çete mensuplarının milliyetçi idealizmine saygı duymasını, buna karşın kendi çabalarının ise ne kadar amaçsız olduğunun farkına varmasını da beraberinde getirmiştir. Mücadelelerinin sonuçlarında ele geçirdikleri çete reislerinin düvel-i muazzama’nın baskısıyla ya da padişah affıyla serbest bırakılmaları onlara bu gerçeği göstermekte

⁷² Mekteb-i Harbiyye’den 1906’da mezun olan Rahmi Apak’a göre: “Bu devrim ordunun eseridir. Daha doğrusu devrimden önceki on beş yıl içinde Pangaltı Harp Okulu’nun yetiştirdiği subayların eseridir. O subaylığa bu duyguyu veren, besleyen Genç Türkler’in eseridir. Ali Suavi’nin eseridir. Namık Kemal’in eseridir. Mithat Paşa’nın eseridir” (Apak, 1988,27). Yeni Osmanlı ve Jön Türk hareketlerinin ayrıntılı bir çözümlemesi ve bu hareketlerin geç dönem Osmanlı zâbitleri üzerindeki etkileri için bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, 2008; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, çev. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 81-100; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

(Adanır, 1996, 259-260) ve 1908 olaylarında ortaya çıktığı üzere hükümet idaresine karşı tepki duymalarına neden olmaktaydı. Nitekim İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki çetelerle mücadeledeki etkin isimlerinden Enver Bey [Paşa]'e göre:

“... Her gün imhâ edilen çetelerin yerine yenisi zuhur ediyordu. Hükümet, bunların men'ine karşı, icra-yı te'sir edecek iktidarı gösteremiyordu. Avrupa'nın hükümetlerinin i'timadını kaybetmiş olması, artık Osmanlı Hükümeti'nin Rumeli kısmının elden çıkacağı hissini vermeye başlamıştı. Arnavud vatandaşlarımız bunu derk ile kendi başlarının çaresine bakmağa savaşıldılar... Bu hâl-i keşmekeş içinde herkes(de), böyle hergün ölmekden -veya mezellet içinde yaşamakdansa, İstanbul idaresini düzeltmeğe savaşmak; böylece, ya vatani büsbütün kurtarmağa veyahûd bu uğurda şanlı bir suretde ölmeğe savaşmak hâhişi uyanmıştı. Fakat henüz bunu kuvveden fi'le çıkarmak için bir teşebbüs yokdu” (Hacısalıhoğlu, 2008, 148).

Makedonya'daki çetelere karşı verilen mücadele Makedonya'daki Jön Türk zâbitlerinin kurduğu cemiyetlerin/örgütlerin yapısını da etkiledi. İddiaya göre Enver Bey [Paşa] bir konuşmada Londra'daki Balkan komitesi üyesi Charles Roden Buxton'a, Jön Türklerin [Makedon] İç Örgütü'nü incelediklerini ve ona hayran kaldıklarını söyledi. “Onlardan ilham alan Jön Türkler, İç Örgüt'ün en büyük düşmanının, birbirleriyle rekabet eden liderlerin bizzat kendileri olduklarını tespit etmişlerdi. Bu nedenle cemiyette kendileri bir lider seçmekten kaçınmışlardı” (Hacısalıhoğlu, 2008, 148-149).

Zâbitlerin 1908'e kadar imparatorlukta siyasi gelişmeleri yakından takip etmeleri ve akabinde 1908 İhtilali ile birdenbire siyasi güç haline gelmelerinin en önemli sonuçlarından biri ise ordu ve siyaset arasında bir etkileşim sürecinin başlamış olmasıdır. Zâbitlerin siyasete müdahaleleri, kısa süre sonra zâbit sınıfı içindeki birlik, beraberlik ve dayanışmayı ortadan kaldırmış (Uyar ve Erickson, 2014, 438), bu sorunun neticeleri ise Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında açıkça görülmüştür.⁷³

⁷³ Siyasetin ordunun düzenini nasıl bozduğu hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. (Abdullah Paşa, 2012, 53-54) ve (Tufan ve Çalışlar, 2014, 48-49).

İKİNCİ BÖLÜM

MEKTEPTE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ (1876-1909)

A. PARADİGMA ORDU'NUN DEĞİŞİMİ VE 93 HARBİ'NİN TESİRLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki geniş topraklar, XIX. yüzyıl itibariyle Avrupa devletlerinin siyasi ve ekonomik nüfuzu altına alınmak istenmiş, bu süreç anılan coğrafyanın Birinci Dünya Savaşı sonunda büyük bir sömürge alanı haline gelmesi ile neticelenmiştir. Bir önceki bölümde incelendiği üzere, bu süreçte toprak, insan, ekonomik ve demografik alanlarda kaynaklarının önemli bir kısmını kaybeden ve iç meseleleri de gitgide birer uluslararası sorun haline gelen Osmanlı İmparatorluğu, *tamamiyet-i memleket* politikasını sağlama alabilecek bir güç unsuru olarak ordunun yeniden savaş kazanabilir hale gelmesini XIX. yüzyıl boyunca temel reform gerekçesi olarak ele almıştır.

Bu reform gerekçesinin ortaya konulup, ordunun hangi konularda yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyduğu incelendiği vakit, XIX. yüzyılda tüm Avrupa devletlerinde de görüleceği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun askerî yeniden yapılanmasında etkili olan iki temel faktörden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, savaşlarda alınan yenilgilerin (incelendiği kadarıyla) ortaya çıkardığı problem alanlarının neler olduğu veya kısaca yenilginin askerî sebeplerinin neler olduğu iken; ikincisi yapılması gereken reformların hangi çağdaş örnek ordu dikkate alınarak gerçekleştirileceği sorusu olmuştur. Bu ikinci soru; “devrin paradigma ordusu hangi devletin ordusudur, bu ordu nasıl zafer kazanmaktadır veya nasıl sonuç alıcı bir şekilde sevk ve idare edilmektedir” sorularını da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı ricali yukarıdaki birinci soruyu XIX. yüzyılda yenilgi ile biten her savaştan sonra sormuş ve yeniden yapılanma gayretlerinde de daha çok ikinci sorunun cevabını dikkate almaya çalışmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu soruların sıkça sorulduğu ve ordunun yoğun bir yeniden yapılanma yaşadığı dönem, daha çok 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'nın pek beklenmeyen kat'i sonuçları ile yavaş yavaş başlayıp,

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'ndaki ağır yenilgi sonrasında hız kazanan ve Alman askerî heyetleri desteğiyle devam eden II. Abdülhamid dönemi olmuştur.

Bu dönemin temel özelliğini “bütün dünyanın heyet-i askeriyesi için bir meydan-ı tecrübe” (Kolağası Tevfik, 1288, 1) olan 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı sonucunda paradigma ordunun (örnek alınan ordunun), o güne kadar Napoleon harpleri ile efsaneleşen Fransız ordusu olmaktan çıkarak, Prusya/Alman ordusu haline gelmesi oluşturmaktadır.⁷⁴ Nitekim “...her devlet heyet-i askeriyesi muharebe-i mezkûreyi ve harekât-ı muaveneyi bir ehemmiyet-i fevkalâde ile nazar-ı tetkike almış ve her biri bu babda müteaddid kitaplar tanzim” (Kolağası Tevfik, 1288, 1) etmiştir. Bu tetkikler neticesinde Fransız askerî sistemi tek başvuru kaynağı olmaktan çıkmış (Moreau, 2010, 55), “binaenaleyh... Alman maarif-i harbiyyesinin milel-i sâire ve hassaten Fransa maarif-i harbiyyesine faik olduğuna memleketimizce itmi'nân hâsıl olarak... ordularımızda zaten müstahdem bulunan Prusyalı zâbitanın ehemmiyeti avdet eylemiştir” (Karabekir, 2001, 231).

Alman Birlik Savaşları (1864-1871) ile yavaş yavaş başlayan Avrupa'daki paradigma ordusunun değişimi Alman askerî yöntemlerinin üstünlüğüne işaret ettiğinden, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde diğer Avrupa güçleri ile Osmanlı İmparatorluğu gibi tamamiyet-i memleketlerini korumaya çalışan modernleşme çabasındaki devletler, Alman gücüne ve tekniklerine en iyi nasıl karşılık verileceğini ve/veya Alman askerî yöntemlerinden en iyi nasıl yararlanılacağını araştırmaya ve uygulamaya koyulmuşlardır (Black, 2003, 59). Nitekim modernleşme süreçleri hem II. Abdülhamid hem de Jön Türkler tarafından takdir edilen Japonya da 1870-71 savaşından sonra ordusunu Alman örneğine göre yeniden yapılandıran devletlerden biri olmuştur (Anonim, 1932, 3).

⁷⁴ Fransa-Prusya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan siyasi ve askerî gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. *Fransa ve Prusya Devletleri Beyninde Vukubulan Muharebe Tarihi*, Cild-i evvel, Mütercimi: Yanko Vaçidi, 1310. Fransız-Prusya Savaşı'nda Sedan Meydan Muharebesine kadar olan muharebelerin ayrıntılı bir tasviri için bkz. Charles David (?), *1870 Seferi Hakkında Münakaşât*, Mütercimi: Behçet Muzaffer, İstanbul, Ağustos 1317. Fransa-Prusya Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmed Refik, *1870 Seferinin Münakaşa ve Muhakemesi yahud Fransa-Almanya Muharebesi*, İstanbul, Haziran 1318; Kolağası Tevfik, *1870 Muharebesi*, İstanbul, 1288; Bursalı Mehmed Nihad (Erkân-ı Harbiyye Ka'immakamı), *1870-71 Seferi*, Yıldız Erkân-ı Harbiyye Mektebi Matbaası, 1341.

Prusya/Alman ordularının bu dönemde paradigma ordusu olma sebeplerini kısaca incelemek, II. Abdülhamid döneminde, başta Goltz Paşa olmak üzere orduyu yeniden yapılandıran Alman askerî heyetlerinin amaçlarını ve onların nasıl bir Osmanlı zâbiti yetiştirmeyi düşündüklerini daha iyi anlamak adına faydalı olacaktır.

Prusya ordusunun anahtar sözcüğü *sistem*di. Vakt-i hizada (barış vakti) başlanan sefer hazırlıklarının vakt-i seferde (sefer vakti, seferberlik zamanı) yine aynı sistem üzerinde icraya konulması esasına dayanan bu anlayış, özellikle savaş oyunları, manevralar ve kurmay gezileri sayesinde iyi yetiştirilmiş kurmay zâbitler üzerine odaklanmakta, savaşı planlamakta ve savaşı bir süreç olarak denetlemeye çalışmaktaydı. Demiryolu ve telgraf gibi yeni teknik imkânları kullanarak “*modern Napoleon*”un geniş bir masa üzerinde savaşı sevk ve idare etmesi üzerine kurulu bu anlayışta düşmana cepheden taarruz yerine, düşmanı kuşatmaya ve yeniden manevra kabiliyeti kazanmak için hasmını karşı taarruza zorlamak esas alınıyordu. Bu sayede karşı taarruza geçecek düşman, modern silah sanayisinin ürettiği yivli tüfek ve topların savunana sağladığı avantaj karşısında eriyecek ve taarruz gücünü kaybedecekti (Black, 2003, 61) Bu noktada, Prusya ordusu savaş stratejilerinin uygulanabilmesinin, teknolojiyi askerî amaçlar yolunda son derece verimli kullanabilecek her seviyede zâbite ihtiyaç duyduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu sebeplerden hareketle Prusya ordusunda Genelkurmay Başkanı Mareşal Moltke’nin ve Osmanlı ordusunda ise Goltz Paşa’nın şimendifer, telgraf ve en yeni silahların kullanımından mükemmel haritalar çizilmesine kadar, modern savaşı ilgilendiren en önemli bilgi ve becerilerin zâbitlere öğretilmesini eğitimde şart koştukları görülmektedir.⁷⁵

Prusya ordusunu paradigma haline getiren öncelikli meziyetlerinden bir diğeri de zâbitan heyetinin teknik konular dışındaki hasletleri olarak görülmüştür. Osmanlı son döneminin önemli askerî tarihçilerinden olan Erkân-ı Harp zâbiti Mehmed Nihad’ın *1870-71 Seferi* adlı eserinde dile getirdiği üzere Prusya ordusunda; “... vazifesine sâdik ve mükemmel bir küçük zâbit heyeti, talim ve terbiye-i askeriye, arkadaşlık, teşebbüs-ü

⁷⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rumeli Demiryolu Hattı’nın idaresi zâbitlerin idaresine bırakılmış ve zâbit sınıfı demiryollarının savaşta en etkili şekilde kullanımını sağlamak görevinde de bulunmuştur. Goltz Paşa’nın reformları sonrasında Mekteb-i Harbiyye’de ders programına “Şimendifer” üzerine bir ders (Askerî Şimendifer) dâhil edilmiştir (Bkz. Ek 10). Bu durumu savaşın, teknolojik gelişmenin ve zamanın müfredat üzerindeki bir tesiri olarak kabul edebiliriz. Bu dersin uygulamalı olarak öğretilmesi maksadıyla Mekteb-i Harbiyye öğrencilerinin istasyonlara gönderilmesine izin istendiği hakkında ayrıca bkz. (Y..MTV. 251/ 14, 22 C 1321).

zâti ile muttasıf fevkalade mütecanis bir zâbitan heyeti, orduda hakiki bir zabt-u rabt, kıymetli bir hissi fedakârî ve vazifeperverlik tevlid ve ihdas edilmiş idi” (Mehmed Nihad, 1341, 13). Bu hasletlerinin yanında Prusya ordusu, zâbitlerinin komuta planının sınırları içerisinde her düzeyde tek başına karar alacak inisiyatife sahip olmasına ve “*aufrags*” yani durumu ve bir gücün hedefini açıklayan ve yerel komutanlara belirli bir esneklik [inisiyatif] imkânı veren emirlere [görev tipi emir] önem vererek zâbitlerinin profesyonelleşmesini tutarlı biçimde ele almıştır (Black, 2003, 66-67).

Buna karşın Prusya yenilgisi sonrasında paradigma ordusu vasfını kaybetmeye başlayan Fransız ordusunda ise savaştaki girişimin yalnızca başkomutana ait bir ayrıcalık olduğuna inanılıyordu. Fransız General Andre Gavet’ye göre bu yanlış görüş Fransa’nın aldığı yenilgilerin asıl nedenlerinden biriydi. Ona göre, Fransız ordusunda inisiyatif almanın itaatsizlik sayılmasına karşın Alman ordusunda en küçük zâbitin bile girişim yetkisinin bulunması kendilerinin *esbâb-ı felaketi* olmuştu. Çünkü girişim, zaferin başlıca öğelerinden biriydi (Gavet, 1990, 46). Bu felaketlerin (Prusya yenilgisinin) nedenlerini tespit etmek Fransız ordusunda büyük bir girişimle araştırma yapmayı gerektirdiğinden “bilhassa Harp Akademimizdeki muallimler bu gayreti deruhte ettiler ve bunun için Napolyon’a müracaat ettiler. Napolyon’un seferleri mütalaa, şerh ve tefsir, teşrih [tafsilât vermek] ve tahlil edildi ve bütün bunlar pek şayân-ı dikkat mesaiye sebep oldu” (Boucher, 1932, 123-124).

Fransızların Prusya Savaşı sonrasında Napoleon’u incelediğini bilmesine karşın, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli cephesinde bulunan Keçecizade İzzet Fuad Paşa’nın, 1870-71 Savaşı hakkında: “1870 Savaşı, bize imparatorluk muharebelerinin canlı bir anlatımını gösterir, Bonapart’tan ta o güne kadar meydana gelen diğer muharebeler tamamıyla ikinci derecede kalır” (Keçecizade İzzet Fuad, 1997, 3) yorumunu yapması, Fransızların yenilgilerinin nedenini tespit için kendi tarihlerinden yararlanmalarına karşılık, bu savaştaki Prusya zaferinin Osmanlı zâbitleri üzerindeki etkisini göstermesi açısından mühimdir.

Asakir-i Mansure ordusunun kuruluşunda etkili olan Serasker Hüsrev Paşa’nın Fransız asıllı yabancı uzmanları ile yerleşmeye başlayan Osmanlı ordusundaki Fransız etkisi (Bkz. Çelik, 2013, 235) 1866’da Prusya’nın Avusturya’yı yenmesi ile ilk olarak tartışmaya açılmış ve 1869’da Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından Prusya model

alınarak bir dizi askerî reform yapılmıştır.⁷⁶ Fakat devletin mali yetersizlikleri ve reformun teşkilat değişikliklerinin ötesinde etki gösterememesi, bu dönemde Prusya örneğinin etkinliğini sınırlamıştır (Aksan, 2011, 513). Prusya ordu yapısının daha dikkatli incelenerek Osmanlı ordusuna model olacak şekilde daha kapsamlı reformlara gidilmesi ise (Nizâm-ı Cedit reformlarının 1768-1792 arasında sürüp yenilgilerle biten Rusya savaşlarının ardından yapılması örneğinde olduğu gibi) ağır bir yenilgi ile neticelenen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra görülmüştür.

Napoleon'un 1806 yılında Jena ve Auerstedt'te utanç verici bir hezimete uğrattığı Prusya ordusu, bin bir zahmetle donatılan ve toplum hayatında oldukça etkili olan varlığının sorgulanmasına şahit olmuştur. Bu durum Prusya ordusunun yenilgi sonrasında oldukça radikal reformlar yapmasını zorunlu kılmıştır. XIX. yüzyıl başlarındaki bu örnek duruma benzer şekilde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki ağır yenilgi⁷⁷ ve Rus ordusunun İstanbul'a kadar gelmesinden sonra Osmanlı ordusu da sorgulanmaya başlanmıştır. Plevne'nin düşmesinden kısa bir süre önce (04.10.1293) kaleme alınan bir belgede “vatanın her türlü tehlikeden korunması, geleceğin temini ve muzafferiyetin kazanılması için Fırka-i Askeriyye'nin gücünün artırılması, teçhizatlandırılması gerektiği” ifade edilmiş (ATASE, ORH, Kutu 4-19, Gömlek 470), Plevne'nin düşmesinden sonra padişah tarafından kaleme alınmış bir irade-i seniyye'de ise “altı yüz senelik bir devletin yıkılmasına sebep olan durumların askerin dağınık halde ve askere kumanda edecek yetenekli kumandanların bulunmamasından

⁷⁶ Paradigma ordunun Fransa'dan Prusya/Almanya'ya dönmesi hakkında ayrıca bkz. (Mahmud Şevket Paşa, 2010, C. II. 19).

⁷⁷ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)'nin askerî safahatı hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Ali Fuad (Erkân-ı Harbiyye Binbaşısı), *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, Kitabhâne-i İslam ve Askerî, İstanbul, 1326; Ali Fuad (Cebesoy), *Osmanlı-Rus Seferi, Şıpka ve Plevne Muhârebâtı, Cild-i Sâni*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1327; Reşid (Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından), *1293 Seferi, Avrupa'da*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1326; Em. Hv. Tuğg. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Askerî Tarih Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1993; Em. Kur. Alb. Şadi Sükan, TSK Tarihi, Osmanlı Devri, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, II. Cilt, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985; A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım, Balkanlar, 93 Harbi ve Sarıkamış*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009; Kur.Bnb. Oğuz Turan, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1978; Eşref Köylü, “Osmanlı-Rus Harbi'nin (1877-1878) Stratejik ve Taktik Yönden Değerlendirilmesi”, Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Yıl 1, Sayı 1, Ankara, 2001, s. 29-52; Necati Ökse, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi”, Askeri Tarih Bülteni, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Yıl 6, Sayı 12, Ankara, 1981, s. 29-52; Hüseyin Râci Efendi, *Zâğra Müftüsünün Hatıraları (Târihçe-i Vak'a-i Zağra)*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

kaynaklandığı, bunların ortadan kaldırılması için gerekli olan tedbirlerin alınması gerektiği” vurgulanmıştır (ATASE, ORH, Kutu 106, Gömlek 160).

Bu ağır yenilgi sonrasında Bâb-ı Ali’ye sunulan askerî raporlarda komşu ülkelerin askerî güçlerinin de tehdit oluşturdukları hatırlatılarak, zamanın paradigma ordusu olan Almanya örneğinde kuvvetli bir ordu kurulması istenmiştir (İpek, 2001, C. 1, 21). 1891’e gelindiğinde bütçenin yarıdan fazlasının orduya ve bahriyeye ayrılmasını zorunlu kılan bu *devleti yaşatabilme çabası* (Ortaylı, 2005, 91), ilerleyen dönemde Alman askerî heyetlerinin faaliyetlerine ve ordunun reorganizasyonuna vâkıf olan Erkân-ı Harp zâbiti Kâzım (Karabekir) tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Nihayet 1877 ve 78 Rusya muharebesinden sonra tensikât-ı askeriyemizi asr-ı hâzırın ilcaât-ı harbiyyesine tevfikân mevki-i icraya koymayı arzu ve iltizam buyuran cenâb-ı şevket-meâb-i pâdişâhî, hizmet-i saltanat-ı seniyyeye Almanya ordularından yeniden bazı mütefennin ve muktedir zâbit davet eylemişlerdir...” (Karabekir, 2001, 231).⁷⁸

Bu savaşın orduda ciddi bir reformu gerektirmesine karşın savaştan önce neden modern sevk ve idare anlayışını orduya kazandıracak reformlar yapılmamıştır? 93 Harbi’nin tesirlerini anlamak adına bu sorunun cevabına değinmek yerinde olacaktır. İmparatorluğun mali sorunlarının yanında, ordunun, özellikle 93 Harbi’nden önce Sırp ve Karadağ kuvvetleri karşısında kazandığı zaferlerin aslında yetersiz olan, aldaticı ve farklı gayrinizami tecrübelerini esas aldığı görülmektedir. Avrupa’nın asker ve ekonomik kaynak bakımından en büyük devletlerinden olan Rusya’nın, kitlesel olmayan ve nizami muharebelerden mümkün mertebe kaçınan küçük Balkan orduları ile neredeyse bir tutulması,⁷⁹ aslında 1870-71 Savaşı öncesindeki Fransız ordusunun Cezayir, Meksika ve Papalık devletlerinde uyguladığı harekâtların aldaticı sonuçlarına inanması ile benzeşmekteydi (Krş. için bkz. Black, 2003, 64). Halbuki çoğunlukla gayrinizami şekilde yürütülen bu harekâtların anlayış ve tecrübeleri oldukça farklıydı. Bu gayrinizami mücadelenin Osmanlı ordusuna olumlu katkısı ise “askerlerin ve zâbitlerin eski askerî meziyetlerini, savaşçılıklarını koruması” idi fakat bunlar

⁷⁸ II. Abdülhamid döneminde Almanya’dan ordunun ıslahı için zâbit getirilmesi hakkında ayrıca bkz. (Mahmud Şevket Paşa, 2010, C. II. 27).

⁷⁹ “Osmanlı ordusunun Karadağ muzafferiyetinin manevi gücüyle yakında Rus ordusunu da perişan edileceği” hakkında Rumeli’deki askerî birliklerden Seraskerlik makamına yazılan yazı hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 3, Gömlek 187).

Keçecizade İzzed Fuad’a göre “*egzersiz*” türünden harekâtlar olduğundan “savaş için yeterli bir idman değildi” (Keçecizade İzzed Fuad, 1997, 96).

Bu yetersiz idmanlar nedeniyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı ordusunun pek çok açıdan modern dönem harplerinin temel prensiplerini (veya harp prensiplerini) icra edemediği ve bunun yanında diplomatik anlamda da yalnız kaldığı bir savaş olmuştur. 93 Harbi’nin kaybedilmesinin en önemli nedenleri incelendiğinde; Rusya karşısında yalnız kalan, seferberlik planı olmayıp, mevcut hazırlıkları ve yığınaklanması yetersiz olan, sevk idarede emir komuta birliğini sağlayamayan, komuta kadrosu büyük birlik sevk ve idaresinde yetersiz kalan⁸⁰, savaştaki inisiyatifi Ruslara bıraktığından hedef belirleyemeyen ve çoğunlukla savunmada kalan, eğitimi ve teçhizatı birlikler arasında farklılık gösteren ve genel olarak da zayıf olan, muharebelerdeki mevzii başarılarını kıymetlendiremediğinden savaşın gidişatına etki edemeyen ve özellikle Tuna muhafazasında donanması ile müşterek hareket edemediğinden Rusların nehri geçişini kolaylaştıran (Çakın ve Orhon, 1978, 491-492) Osmanlı ordusunun, piyade ile orantılı bir süvari sınıfının yokluğu nedeniyle keşif, emniyet ve istihbarat hizmetlerinde de oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir (Keçecizade İzzed Fuad, 1997, 88). Özellikle Rumeli cephesinde görev alan Osmanlı Nizamiye birliklerinin Rus ordusuna kıyasla daha gelişmiş silahlara sahip olmasına rağmen Osmanlı ordusunun savaşı kazanamaması (Yıldız, 2013a, 53), yukarıdaki nedenler dikkate alındığında anlaşılabilir. Zira savaşı silahlar değil, onları kullanan insanlar kazanmaktadır ve görüleceği üzere yeniden yapılanmaya gidilmesi gereken temel problem sahası zâbit sınıfının sevk ve idare kabiliyetidir. Nitekim hem kemmiyet hem de keyfiyet itibarıyla yetersiz olan zâbit sınıfı, savaşın şahitlerinden Mehmed Arif’e göre “başımıza gelen belaların çoğu”nun aslı sebebiydi: “Yedi aydan beridir savaşların hepsinde, namuslu, hamiyetli, gayretli zâbitlerin pek çoğu, kimi şehit olup ebediyen, kimi yaralanıp geçici olarak, kaybolup gittiler. Onların her biri, bulundukları kıtaların ruhu gibiydi. Onların gitmesiyle kıtalar cansız kaldı” (Mehmed Arif, 2006, 479). Yine Mehmed Arif’in Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa’dan aktardığı tarihî hakikate göre “İslam [Osmanlı] askeri savaşta düşmandan yüz çevirmezdi, meğerki başında himmetli ve

⁸⁰ “Çokluktan fayda beklenilmesi inkâr edilemez ise de iktidarda olmadıkça asker yığıntısından istifade pek mümkün olamayacağından kumandanların seçiminde iyi düşünülmesine dair Fazlı Paşa’nın gönderdiği telgraf” hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 4-17, Gömlek 528, 22.06.1293).

hamiyetli zâbit olmaya...” (Mehmed Arif, 2006, 111). Nitekim Mehmed Arif’in yakından gözlemlediği ve ordunun en değerli kumandanlardan biri olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa da 13 Kasım 1877’de Seraskerliğe çektiği telgrafta orduda kumanda ve zâbit kadrosunun yokluğunu şöyle ifade etmiştir: “Bendenizi korkutan şey beş, on kişiden gayri zâbitanın, zabıtlık sıfat ve haysiyetini haiz olmaması ve sebatsızların ahvâl-i müteessifesidir ki [üzücü haller], Hûda negerde [Allah göstermesin] insanı tashihi gayr-ı kabil [telafisi mümkün olmayan] bir hatar ve tehlikeye [büyük bir tehlike] bağtaten [aniden] ilka’ eder [götürür]” (Hafız Hakkı Paşa, ?, 117).

Osmanlı ordusunun bu savaştaki zafiyetleri içerisinde en çok vurgulanan hususlardan biri II. Abdülhamid’in saraydaki harp meclisinden cepheye emirler vermesi olarak dile getirilmekle birlikte⁸¹, savaşın Rumeli cephesindeki gelişimine şahit olan ve savaş sırasında II. Abdülhamid’in huzuruna da çıkarak onun savaşı pek çok devlet adamından daha fazla dikkatle takip ettiğini müşahade etmiş bulunan Keçecizade İzzet Fuad (Paşa), Rumeli birlikleri arasındaki emir-komuta zafiyetleri ile paşalar arasındaki çekememezlikleri şöyle vurgulamaktadır: “Başkomutanlık Mehmed Ali Paşa’da olduğundan ordunun en yüksek komutanlığı kendisindeydi. Komutanlığının birliğini sağlamak için O’na bu unvan verilmişse de gerçekte kararı ancak Doğu Ordusu’nda geçerliydi. Hiçbir zaman gücünü Şıpkı’daki kahraman askerlerimizi boş yere feda eden Süleyman Paşa’ya kabul ettirememiş ve sözünü geçirememişti” (Keçecizade İzzet Fuad, 1997,73).

Kumandanlar arasındaki bu sevk idare sorunları yanında Osmanlı ordusunun en büyük birlik olarak tabur ile manevra yapmak zorunda olması ise bölük zâbitleri rütbesine kadar olan zâbitlerin *iktidar-ı askerîleri*’nin yetersiz olmasından kaynaklanmaktaydı. 93 Harbi’nde de görüleceği üzere bu zafiyet nedeniyle “... piyadenin tarz-ı muharebesi, uzun uzadıya istihzârat [hazırlıklar] ile meşgul olmadan taburları kâmilan muharebe hattına getirmek, düşman üzerine şiddetli ateş etmekten ibaret idi” (Fuad, 1326, 72). Büyük birlikleri sevk edememek kadar arazinin kumandan ve zâbitler tarafından

⁸¹ Bu yönde görüş bildiren bir eser hakkında bkz. Halil Rüşdü (Kolağası), *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye, 1329. Bu eserde; Rumeli cephesinde görev yapan Mehmed Ali ve Süleyman Paşaların harpteki kararları ve içinde bulundukları askerî karar alma süreçlerinin “İstanbul’un müdahalesi nedeniyle” nasıl kötü bir şekilde yürüdüğü ve savaş sırasında emir-komuta birliğinin nasıl ihlal edildiği vurgulanmaktadır.

bilinememesi⁸² de (lojistik ve ikmal problemleriyle birlikte) özellikle Kafkas cephesinde Rus taarruzlarının beklenmesine ve inisiyatifin Ruslara bırakılmasına neden olmaktadır (Mehmed Arif, 2006, 240). Mehmed Arif'in yukarıdaki durumlarda olduğu gibi mütefennin zabitten bahsetmesinin yanında, bundan daha çok *hamiyetli*, *gayretli* ve *namuslu* zâbitler üzerinde durmasının gerekçesi, 93 Harbi'nde Kafkas cephesinde başıbozuk askerler daha fazla kullanıldığından, ordu saflarında sıkça görülen firar hadiseleri olmalıdır.⁸³ Sözde hepsi bir his ve kalbe sahipler gibi bir anda savaştan yüz çeviren askerlerin arasına karışıp giden zâbitleri gören Mehmed Arif, sayıları az da olsa bazı cesur zâbitlerin sopa ile askerin önüne durup rast geldiğini ağır darbeler ile durdurmaya çalıştığını, başa çıkamayınca ise kalabalığa uymak zorunda kaldıklarını ama askerle beraber kaçan zâbitlerin, askeri sebata sevk edenlerden daha çok olduğunu vurgulamaktadır (Mehmed Arif, 2006, 460).

Osmanlı ordusunun 93 Harbi'nden edindiği bir tecrübe de zâbitlerin sayı/nicelik açısından da yeterli olması gerektiğidir. 93 Harbi yıllarında Mekteb-i Harbiyye'nin kuruluşu üzerinden 40 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmakla birlikte zâbitlerinin ancak % 15-20'sinin *mektepli* olduğu Osmanlı ordusu, çoğunlukla kıtalardan yetişme ancak okuma yazma bile bilmeyen *alaylı* zabitlerden oluşmaktaydı. Mektep mezunlarının çoğunlukla muallim olarak askerî eğitim kurumlarında ya da sivil makamlarda istihdam edilmeleri (Aksan, 2011, 516) kıtadaki karargâh ve birliklerin mektepli zâbitler tarafından idaresini mümkün kılıyordu. Nitekim savaşın başında muvazzaf zâbitlerin mevcudu 20.000 civarında olmakla birlikte, bu sayının yalnızca 1.600'ü mektepli idi ve ordunun sevk ve idaresinde sınıf-ı aslî olan piyade sınıfı ise en düşük mektepli zâbit oranına sahipti. Ayrıca tüm karargâhlar için o güne kadar yalnızca 132 erkân-ı harp zâbiti mezun edilmiş iken (Uyar ve Erickson, 2014, 360), şiddetli zâbit ihtiyacı nedeniyle 93 Harbi'nin devam ettiği 1877 ve 1878 yıllarında Mekteb-i Harbiyye

⁸² Osmanlı zabitlerinin harita (topoğrafya) bilgileri zayıf olduğu gibi imparatorluğun bazı bölgelerinin askerî amaçla kullanılacak haritaları da eksikti. Örneğin 93 Harbi başında "Avusturya ve Macaristan Devleti zâbitleri tarafından çizilen Rumeli haritalarının bir kısmının paftalarının eksik olduğu ve bunların tamamlanması hususunun Viyana Sefaretine bildirilmesi gerektiği" hakkındaki belge için bkz. (ATASE, ORH, Kutu 37, Gömlek 38, 22.04.1293).

⁸³ ATASE'nin 7 ciltlik 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi konulu kataloğunda cepheden firar, firara teşvik ve firar edenlerin yargılanması konularında pek çok belge bulunmaktadır. Örneğin Rumeli Cephesinde "Mehmed Ali Paşa kumandasındaki muavene askerleri firar ettiğinden, zâbitleri tarafından iyi yönlendirilmeleri gerektiği" hakkındaki belge için bkz. (ATASE, ORH, Kutu 89, Gömlek 96, 17.09.1293).

talebeleri doğru düzgün sınavları bile icra edilemeden erken mezun edilmiştir (Çadırcı, 2008, 118).

93 Harbi'nde ordu sevk ve idaresini olumsuz etkileyen bir husus da orduda bulunan zâbitlerin çok azının bulunduğu rütbeye gerçekten hak ettiği için ulaşip ulaşmadığı konusuydu. Liyakat ve kıdemin yerini ayrıcalık ve iltimas almış olduğundan: “her adımda, her tarafta alayların, tugayların, tümenlerin başında öyle üst zâbitlere rastlanıyordu ki kimi meclislerde, kimi devlet fabrikalarında, bir takım da dostlarının dostları olması yakınlığıyla o dereceye yükselmişlerdi!...” Mehmed Arif, vatan sevgisiyle askerliği seçip, kuralına ve kanuna uygun olarak yükselenlerin bütün zâbit sayısının üçte biri kadar bile olmadığını da ifade etmekteydi (Mehmed Arif, 2006, 111). Buna karşılık birçok öğrenim görmüş mektepli zâbit ise “kozmoğrafyayı, kimyayı, fizik bilimini, uzay ve yer çekimini, kadastroyu, integral hesap ve diferansiyel hesap”ları biliyor, ancak “yazık ki bir büyük karakol koymaya veya bir kol yürütmeye gerek görüldüğü zaman çok fazla güçlülere uğruyorlardı” (Keçecizade İzzet Fuad, 1997, 23). Ortaylı'ya göre, yeterli sayıda mektepli zâbitin olmayışı ve küçük komuta kademesinin oldukça bilgisiz bulunmasına karşın “gerek Balkanlar'da, gerekse Doğu Anadolu'da Rus ordularına gösterilen direnişin temelinde inatçı bir savunma ve fedakârlık duygusu yatıyordu” (Ortaylı, 2005, 89).

II. Abdülhamid dönemindeki Osmanlı ordusunun askerî eğitim alanındaki reformlarını etkileyen 93 Harbi'nin işbu tesir ve tecrübeleri, hem II. Abdülhamid döneminde hem de sonrasında yazılan birtakım askerî eserlerde kaleme alınmıştır. Bu eserlerde, “hilkaten asker yaratılmış bir millete malik olduğumuz halde niçin mağlup olduk” sorusu temel soru olmuş (Bkz. Hulusi, 1326, 8) ve “bu harbden istihsâl edilen tecaribe nazaran orduyu ıslâh etmek vazife-i mühimmesi”nin başlaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada harp tarihi kaynakları “mağlubiyet-i mâziyemizin bir âyinesi olduğundan muhtaç olduğumuz intibah derslerinin mecma'ı” olarak görülmeye başlanırken (Hulusi, 1326, 11), bu eserlerde zâbit sınıfının görevi ise şöyle açıklanmıştır: “Eslafımızla [selefler, evvelkiler] iftiharı efrad-ı askeriyeye bırakarak orduyu ıslaha ve harbe hazırlamağa me'mur olan biz zâbitan, geçen harpte yaptığımız hataları tamire hasr-ı vücut etmeliyiz”...“Filhakika harb, vakt-i sulhda kazanılır” (Hulusi, 1326, 9-10).

B. ASKERÎ İDADÎLERDEKİ EĞİTİMİN DEĞİŞİMİ: KULELİ ASKERÎ İDADİSİ ÖRNEĞİ

II. Abdülhamid döneminde askerî idadilerin nasıl bir eğitim sistemine sahip olduğu ve özellikle 93 Harbi sonrasında müfredatın ne gibi değişiklikler geçirdiği sorusunun yeterince açıklanabilmesi bu idadilerin kaynaklarına erişime bağlıdır. Ne yazık ki Osmanlı askerî eğitim sistemi içerisinde kurulan Kuleli ve Işıklar (Bursa) Askerî İdadileri dışındaki askerî idadilerin tarihlerine ilişkin mevcut kaynaklar oldukça sınırlıdır ve anılan okullara dair ikincil kaynaklar da neredeyse birbirinin tekrarı olma özelliği taşımaktadır. Bunun yanında, Osmanlı ordusunun yeniden yapılanma sürecinde ve bu sürecin araştırılmasında dikkat çeken sorunlardan biri, bu yapılanmanın devletin kısıtlı mali ve personel kaynakları nedeniyle her ordunun sorumluluk sahasında aynı şekilde takip ve icra edilememiş olmasıdır.⁸⁴ Birinci ordu merkezinde olmasından dolayı yeniden yapılanma faaliyetlerinin uygulanabildiği askerî eğitim kurumlarından olan Kuleli Askerî İdadisi ise, tarihî arşivinin varlığı⁸⁵ ve ikincil literatürün nispeten daha iyi olması ile de II. Abdülhamid dönemi askerî eğitim reformlarının takibini kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple, mektepten cepheye giden süreçte ordunun en kalabalık sınıfını oluşturan piyade zabitlerinin nasıl yetiştiğini açıklarken, askerî idadi safhası Kuleli Askerî İdadisi üzerinden yeniden inşa edilmeye çalışılacaktır.

Mekteb-i Harbiyye Nazırı Emin Paşa, 1834'te kurulan Mekteb-i Harbiyye'deki öğrencilerin eğitim seviyelerinin yeterli görülmemesi üzerine Harbiye'ye öğrenci yetiştirecek bir idadinin açılmasını teklif etmiştir. Böylelikle Harbiye'de yalnız askerlikle ilgili derslerin öğrenilmesine imkân oluşturulabilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, 9 Nisan 1845'te Emin Paşa başkanlığında toplanan bir Meclis-i Muvakkat askerî mekteplerin eğitim, seviye ve programlarını görüşerek çeşitli kararlar almıştır. Mekteb-i Harbiyye'de sadece savaş (askerlik) üzerine dersler verilmesi, bu derslere hazırlık ile bazı temel derslerin öğrenimi için biri İstanbul'da olmak üzere

⁸⁴ Bu durum, II. Abdülhamid döneminde İstanbul dışındaki ordu merkezlerinde açılan harp okullarının eğitim seviyelerinde de görülebilmektedir.

⁸⁵ Kuleli Askerî Lisesi Tarihi Arşivi'nde taşrada açılan diğer askerî idadiler ile İstanbul'da bulunan bazı askerî rüştiyelere dair defterler de bulunmaktadır. Kuleli Askerî Lisesi Tarihi Arşivi'nde II. Abdülhamid dönemini ilgilendiren defterlerin listesi için bkz. Ek 2.

imparatorluğun on iki yerinde Mekteb-i Fünun-ı İdadîye adıyla Harbiye'ye hazırlık okulu (idadi) açılması bu kararlar arasında yer almıştır. Ayrıca, asker ve taşra hanedanlarının çocukları ile taşra vilayetlerinden soyu belli olan ailelerin çocuklarının alınacağı okulda, eğitim beş yıl sürecek ve Arapça, Farsça ve yazı öğrenimi görenler sınavla Harbiye'ye alınacaktır. Askerî idadi mezunu olmayıp da Arapça ve Farsça sınavlarından başarılı olanlar da Harbiye'ye kaydedilebilecektir (Özkat ve Akça, 2007, 31).⁸⁶ Alınan bu karar sonrasında İstanbul'da açılması düşünülen askerî idadi, *Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye* adıyla 21 Eylül 1845'te açılmıştır. Aynı yıl Bursa, Manastır ve Edirne'de, 1864'te ise Erzurum, Şam ve Bağdat'ta öğrenim süreleri beş yıl olan diğer askerî idadiler açılmıştır. Böylelikle Yemen'deki 7. Ordu hariç her ordu merkezinde bir askerî idadi açılmış bulunmaktaydı (Moreau, 2010, 63-64). Merkezi idare bu sayede; mütevazı çevrelerden gelen, teknik donanımı sivil eğitim kurumlarına göre daha iyi, hayatlarını orduya adanmış, kendi içinde birlik ve beraberlik duygusuna sahip yeni bir elit sınıfının temellerini atmaktaydı (Uyar ve Erickson, 2014, 359).

10 Ekim 1846 tarihinde başlayan 1846-47 öğretim yılında Dersaadet Askerî İdadîsi adını alan mektepte yapılan sınavlar 1872'ye kadar sözlü olarak icra edilmiş, bazılarına huzur imtihanları denen bu sınavlara zamanın padişahı da çoğu zaman mutantan törenlerle katılarak başarılı öğrenci ve öğretmenleri taltif etmiştir⁸⁷ (Özkat ve Akça, 2007, 37). Galip Paşa'nın Mekteb-i Harbiyye nazırı olduğu dönemde (1862-1864) Mekteb-i Harbiyye'deki Fransızca eğitimini desteklemesi amacıyla askerî idadilerin müfredatına Fransızca dersi eklenmiş, bu dersin öğretmenleri Fransa'da öğrenim görmüş Osmanlı zâbitlerinden seçilmiştir. 1862-64 arasında Beden Eğitimi ve Jimnastik derslerinin de eklendiği eğitim sistemi üzerinde, 28 Ağustos 1870 tarihli Dâr-ı Şura'yı Askerî kararıyla birtakım önemli değişiklikler yapılmıştır. Yabancı dil

⁸⁶ Kuleli Askerî İdadisinin tarihi ile ilgili ikincil literatür oldukça sınırlı ve birbirini tekrar eder mahiyette olduğundan, 1984 ve 1991 tarihlerinde Kuleli Askerî Lisesi öğretim görevlileri tarafından yazılan tarihçeler incelenmekle birlikte, bunların yerine bu çalışma kapsamında daha çok son olarak 2007'de basılan okul tarihçesinden ve Kuleli Askerî Lisesi Tarihî Arşivinden yararlanılmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar olan dönemde Kuleli Askerî İdadisi tarihinin kaleme alındığı: Kasım Mehmet Teke, *Kuruluşundan Cumhuriyete Kuleli Askerî Lisesi (1845-1923)* (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007) başlıklı araştırma, maalesef akademik ilkeler dikkate alınmadan yazılmış ve neredeyse tamamen mevcut bilgilerin tekrarından ibaret olduğundan, çalışmamız kapsamında yararlanılan kaynaklar dışında bırakılmıştır.

⁸⁷ Bu gelenek nispi bir değişikliklerle günümüz Harp Okullarının her yıl 30 Ağustos'ta icra ettiği mezuniyet törenlerinde devam etmektedir. Başta Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı olmak üzere pek çok devlet büyüğünün katıldığı bu törenlerde, devresi arasında başarılı olarak mezun olan Harbiyeliler, anılan devlet büyükleri tarafından çeşitli ödüllerle taltif edilmektedir.

ve kitabet derslerine önem verilmesi, Mekteb-i Harbiyye’de okutulmakta olan Matematik dersinin idadilere nakledilmesi, Dersaadet Askerî İdadisi mevcudunun 500 öğrenciye yükseltilmesi ve daha önce üç yıla indirilen eğitim süresinin dört yıla çıkarılması bu değişiklikler arasında olmuştur (Özkat ve Akça, 2007, 46). 1872 yılında ise askerî mekteplerdeki tüm askerî öğrencileri bağlayacak şekilde mezuniyet öncesi evlenme yasağı getirilmiştir (ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 229).⁸⁸

15 Eylül 1874’te yapılan bir müfredat değişikliği ile Hikmet (Felsefe), Kimya ve Hendese-i Resmiye (Geometri) dersleri Mekteb-i Harbiyye’den askerî idadilere nakledilmiş (ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 400-401), idadi öğrencilerinin yüzme eğitimi yapmaları da zorunlu tutulmuştur. Bu dönemde askerî idadilerden gelen öğrencilerin Harbiyye’ye kaydedilmeden önce bir Meclis-i Maarif huzurunda imtihan edilmeleri usulü getirilmiş (ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 271-272), Fransızca derslerinde yabancı öğretmenler yerine zâbitlerden ve tıp tahsili almış Osmanlılardan yararlanılması kararlaştırılmış ve o tarihe kadar geçerli olan sözlü sınav uygulaması yazılıya çevrilerek, yılda bir kez yapılacak yazılı sınav uygulamasına geçilmiştir (Özkat ve Akça, 2007, 49-50). 1875-76 eğitim yılını müteakip askerî idadilere yapılan öğrenci alımlarında temel öğrenci kaynağını askerî rüştiyelerin karşılaması (Özkat ve Akça, 2007, 51-52) ve Osmanlı uyruğunda bulunan gayrimüslimlerden Mekatib-i Rüşdiye veya Mekatib-i İdadiye-yi Askeriye’ye kayıt olmak isteyenlerin kabul edilmesi de kararlaştırılmıştır (ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 606).⁸⁹

1872 tarihine kadar Çinili Köşk, Galatasaray ve Maçka Kışlası gibi farklı mekânları kullanan Harbiye İdadisi, bu tarihte Maçka Kışlası’nın silahhane yapılması kararı sebebiyle Tıbbiye İdadisi ile birlikte Kuleli Kışlası’na taşınmıştır. Harbiye İdadisi, bu tarihten sonra Kuleli Askerî İdadisi adını almıştır (Özkat ve Akça, 2007, 46).⁹⁰ 93 Harbi yıllarında Kuleli Kışlası hastane haline getirildiği için Pangaltı Kışlasındaki Mekteb-i Harbiyye’ye taşınan Kuleli Askerî İdadisi, 1879 yılında tekrar Kuleli

⁸⁸ Mekatib-i askeriye öğrencilerinin mezun olana kadar evlenmelerine izin verilmemesi hakkında 17.02.1289 tarihli ve ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 229 numaralı belge için bkz. Ek 3.

⁸⁹ ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 606 numaralı belge için bkz. Ek 4.

⁹⁰ Kuleli Askerî İdadisi ile karşılaştırma imkânı veren bir askerî idadi tarihi için bkz. Ög.Bnb. Şerif Çaycı-Öğ.Kd.Yzb. Mehmet Özdemir vd., *Işıklar Askerî Lisesi Tarihi*, Işıklar Askerî Lisesi Matbaası, Bursa, 1994.

Kışlasına taşınmış ve II. Abdülhamid dönemi boyunca eğitime burada devam edilmiştir (Özkat ve Akça, 2007, 61).

II. Abdülhamid döneminde Kuleli Askerî İdadisindeki eğitim teşkilatında büyük bir değişim görülmemektedir. Mekteb-i Harbiyye’de olduğu üzere burada da bir “Okul Müdürü” bulunmakta,⁹¹ ikinci sırada “Ders Nazırı” gelmekte, öğrencilerin günlük tüm faaliyetlerinden ve disiplinlerinden sorumlu olarak da “Dâhiliye Müdürü” bulunmaktaydı. Arapça, Farsça, Kavaid, Hüsn-i Hat ve İmla dersleri sivil öğretmenler tarafından verilirken, zâbit olan öğretmenlerin yanında yine zâbit olan öğretmen muavinleri de bulunmaktaydı (Özkat ve Akça, 2007, 62-63). İdadi’de disiplinin tesisi için tespit edilmiş bir “suç ve ceza” listesi mevcuttu.⁹² Bu liste incelendiğinde öğrencilerin yaşları itibariyle yaşanabilecek suçların/kabahatlerin karşılığındaki cezaların çoğunlukla “izinsizlik” türünde belirlendiği, buna karşılık siyasi bir oluşum ya da saltanat aleyhine herhangi bir konuşma/eylem ve teşebbüs karşısında bir ceza belirlenmediği, ancak toplu isyana katılmanın idadiden atılma nedeni olduğu görülmektedir. Okuldan atılmanın diğer nedenleri ise; hava değişimi bittiği halde okula dönmek, firar edip okula dönmek, derslere çalışmamakta ısrar, okul idaresinden habersiz başka okula kayıt yaptırmak, devamsızlık süresini aşmak ve genel bitirme imtihanlarına katılmamak olarak belirlenmiştir. Bunun dışında kendi rızasıyla okuldan ayrılmak isteyen öğrencilerin okuldan ayrılmasına, velilerinin onayı olmak kaydıyla izin verilmiştir (Özkat ve Akça, 2007, 65). Kurumun öğrenciye yaptığı yatırımın boşa gitmesi riskini barındırsa da, zabıtlık mesleğinin gerektirdiği şartları zamanla tanıyan ve bu mesleği ifa edip edemeyeceğini anlayan öğrencilerin okuldan ayrılma haklarının olması, ordunun, zabıtlık mesleğini seven ve bu mesleğe uygun kimseler elinde idaresine katkı sunmuş olmalıdır.

Kuleli Askerî İdadisi suç ve ceza listesinde bulunmamakla birlikte, idadiden mezun olan öğrencilerin hatıratlarından anlaşıldığı kadarıyla uygulamada olan başka yasaklar da vardır. Örneğin Kuleli ikinci sınıf öğrencisi iken başçavuş olan Kâzım Karabekir, okulda yapılan sınavlarda “La patrie, Liberte” gibi kelimelerin kullanımından sakınılmasının sınavlarda görevli mümeyyiz zâbitlerce ihtar edildiğini hatıralarında kaydederken (Karabekir, 2009, 113), bir diğer Kuleli mezunu olan Ahmed Bedevi

⁹¹ II. Abdülhamid dönemi Kuleli Askerî İdadisi müdürlerinin listesi için bkz. Ek 5 .

⁹² Kuleli Askerî İdadisinde 1876-1909 dönemindeki suç ve cezaların listesi için bkz. Ek 6.

(Kuran) de okulda okunması kesinlikle yasak olan (muzır neşriyat) eserler olduğunu, buna karşın öğrencilerin Meşrutiyetin yeniden ilanı ve II. Abdülhamid'in devrilmesi yolundaki faaliyetlerden geri durmadıklarını, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid gibi vatanperver, ancak eserleri yasaklanmış yazarları okuduklarını (Kuran, 2009, 25) ve bu esnada zaman zaman bazı dâhiliye (sınıf) zâbitlerince de kullandıklarını anlatmaktadır (Kuran, 2009, 25, 30-31).

Cezaların uygulama usullerine bakıldığında ise en yaygın cezanın izinsizlik olduğu görülmekle birlikte, (askerî rüştiyelerde uygulanmayan) meydan dayağı uygulamasının da bulunduğu, yine okuldan mezun olmuş zâbitlerin hatıratlarından anlaşılmaktadır. Örneğin Kâzım Karabekir, bu okulda zâbitlerin uzun değneklerle dolaşmasının adet olduğunu, meydan dayağı gibi ağır bir cezanın ise çoğunlukla külhanbeyi tabir edilen öğrencilerin nasibi olduğunu hatıralarında vurgulamakta⁹³, okuldaki en vahşi uygulamanın ise sabah kalk borusu ile kalkmayanların haşın zâbitlerin değnekleri ile uyanması olduğunu anlatmaktadır. Yalnızca birinci sınıfta nasıplendiği bu dayak, Karabekir'e göre "uyanık iken yenen dayağa hiç benzemiyor" idi (Karabekir, 2009, 109).

Kuleli Askerî İdadisi'nden II. Abdülhamid döneminde mezun olmuş ve hatıralarını kaleme almış zâbitlerin Kuleli'deki günlük yaşama dair tuttıkları notlar incelendiğinde, okulda ilk dikkati çeken hususun, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalarından gelen öğrenciler arasındaki anlaşmazlıklar ve zaman zaman görülen kavgalar olduğu görülmektedir. Kuleli Askerî İdadisi'nden Erkân-ı Harbiye Mektebine kadar Osmanlı askerî mekteplerinin tümünde farklı coğrafyalardan ve milletlerden olan öğrenciler arasında anlaşmazlıklar olduğunu vurgulayan Asım (Gündüz), bu konuda Kuleli'de gördüğü durumu hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

"Kuleli'de yadırgadığım ilk husus, okulda Türk'ten başka Arap, Arnavut, Çerkez, Kürt, Boşnak, Laz, Gürcü talebelerin fazlalığı olmuştur. Üç yıllık tahsil süremde bu talebelerin taşlı sopalı birçok kavgalarına şahit olmuştum. Onlar olmayacak konularda hadise çıkarırlardı. Zâbitlerimiz, bu hadiseleri önlemek için, ellerinde sopalarla gardiyan gibi ve devamlı olarak aramızda dolaşırlardı. Bu kavgacıların başında, İslâmların "Kavm-i Necip"

⁹³ Kuleli Askerî İdadisi ikinci sınıfında başçavuş olan Kâzım Karabekir'in külhanbeyi tabir edilen öğrencilerle olan ilişkileri, onları dâhiliye (sınıf) zâbitleri aracılığıyla nasıl yola getirdiği ve eğitim sürecinde aldığı inisiyatifler hakkında ayrıca bkz. (Karabekir, 2009, 107-109).

dedikleri Araplar gelirdi. Bizim “Arap” diye bir arada topladığımız Suriyeliler, Iraklılar, Hicazlılar, Yemenliler birbirleriyle bir türlü kaynaşmazlar, daima savaş halinde olurlardı. Hele Hicazlıların, Irak ve Suriyelilerle yıldızları hiç barışmazdı” (Gündüz, 1968, 11-12).

Yine bir Kuleli mezunu olan Kâzım Karabekir de, Trablusgarp’tan gelen Arap öğrencilerin tümünün yemekhanede kendilerine ayrılan bir masada Türk öğrencilerle birlikte oturtulduklarını, ancak Arap öğrencilerin çaydanlığı önlerine çektikleri gibi yemekleri de önce onların aldığını ve zavallı Türk öğrencilerin kuru ekmek yediğini hatıralarında anlatmaktadır. Zâbitlerin bakar kör gibi bu duruma müdahale etmemesi üzerine Mekke’de öğrendiği Arapçası ile bir gün duruma müdahale ettiğini ve dil bilmesi sayesinde onlarla çok samimi olduğundan bahseden Karabekir, “*oh, bana artık bol yemek ve çay başladı...*” demekte ve fakat bu kötü durumun tüm Türk öğrenciler için düzelmediğinden dolayı sıkıldığını ifade etmektedir (Karabekir, 2009, 103).⁹⁴ Türk öğrencilerin bilhassa Arap kökenli öğrencilerle aralarının iyi olmaması ve Arap kökenli öğrencilerin kendi aralarında dahî müşterek hareket etmemeleri değerlendirilir ise, Osmanlıcılık veya İslamcılık akımlarının, imparatorluğun bütünlüğüne hizmet etmesi en önemli askerî eğitim kurumlarında bile arzu edilen neticeyi vermediği anlaşılmaktadır.

Kuleli’deki günlük yaşama dair hatıratlarda kaleme alınan bir diğer mevzu ise diğer askerî mekteplerin de günlük programlarını şekillendiren zorunlu namaz kıldırma uygulamasıdır. Kâzım Karabekir’e göre Kuleli’de dini inançları kuvvetli öğrenciler olmakla birlikte abdestsiz namaz kılanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Kendisinin nerede durduğunu da açıklayan Karabekir, kendi ifadesiyle “biz abdestsiz soyundan değildik fakat mutaassıpları da sevmiyorduk” demektedir (Karabekir, 2009, 114). Kuleli Askerî İdadisi Tarihi Arşivinde bulunup, diğer arşiv ve kütüphanelerde hiç rast gelinmeyen bir kaynak olarak “1887-1888 Yılı Kuleli İdadisi Mutfak Erzak Defteri”, okulun zâbitan, şakirdân (öğrenci) ve hademeleri için hazırlanan yemekler için *erzak-ı saireden* harcanan ve harcanmayan malzemelerin aylık listesini tutan bir kaynak olarak, okuldaki teşkilat ve eğitimler dışında, günlük hayatı ilgilendiren bir konuda bilgi sunan nadir kaynaklardandır (Defterin bir aylık çizelgesi için bkz. Ek 7).

⁹⁴ Kuleli Askerî İdadisinde farklı coğrafyalardan gelen öğrencilerin istirahat zamanlarında ayrı ayrı durdukları hakkında ayrıca bkz. (Kuran, 2009, 23).

II. Abdülhamid döneminde Kuleli Askerî İdadisinde ders veren öğretmenlerin listeleri piyade sınıfı zâbitlerin mekteplerdeki görevleri nazarından incelendiğinde, çoğunlukla kolağası rütbesinde bulunan piyade sınıfı zâbitlerin; Lisan-ı Osmanî, Tarih, Tarih-i Osmanî, Kozmoğrafya, Coğrafya, Makine, Cebir ve Müsellesat, Riyaziye ve Hendese, Resim ve Fransızca derslerine diğer askerî sınıflara nazaran daha fazla girdikleri görülmektedir (Mütevellioğlu ve Tetik, 1991, 19-28). Yine ders veren öğretmenlerin listeleri incelendiğinde, Kuleli Askerî İdadisinde Fransızca ve Jimnastik dersine giren gayrimüslim ve yabancı öğretmenlerin (II. Abdülhamid dönemi öncesinde ve sonrasında görev yapmakla birlikte) bu dönemde ders vermedikleri görülmektedir (Mütevellioğlu ve Tetik, 1991, 26).⁹⁵

1877 yılında Kuleli Askerî İdadisi ders programında, öğrencilerin mesleki alanda yetişmelerini sağlayacak ve Mekteb-i Harbiyye'deki derslerini destekleyecek şekilde değişiklikler yapılmıştır. Hikmet-i Askeriye ve Kimya-i Askeriye dersleri programa eklenirken, Fransızca'nın yanında İngilizce ve ilerleyen dönemde de Almanca müfredata dâhil edilen diğer yabancı dil dersleri olmuştur (Özkat ve Akça, 2007, 59) 1877'de gerçekleştirilen değişiklikler sonrasındaki yeni ders programı ile kaldırılan dersler Tablo 1'de sunulmuştur.

⁹⁵ Kuleli Askerî İdadisinde 1898-1904 arasındaki Müdür, Öğretmen ve Dâhiliye Zâbitleri listesi için bkz. (MSB, 2000, 183-185). Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğünde bulunan askerî okullara ait defterler için bkz. (MSB, 2000, 11). Bu defterlerden en erken tarihli olanı H. 1286 tarihli "Bursa Mekteb-i İdadi Künye Defteri"dir.

S. Nu.	Dersin Adı	S. Nu.	Dersin Adı	S. Nu.	Kaldırılan Dersler
1	Tarih-i Umumi	13	Hikmet-i Tabiye	1	Kavâid-i Osmanî
2	Tarih-i Osmani	14	Hikmet-i Askerîye	2	Kavâid-i Farisi
3	Coğrafya-yı Umumi	15	Kimya-i Askerîye	3	Resm-i Mücessem Tersimi
4	Coğrafya-yı Osmanî	16	Tarama	4	İmla
5	Tarih-i Âlem	17	Cebir	5	Baharistan
6	Lisan-ı Fransevî	18	Jimnastik	6	Kozmoğrafya
7	Kitabet	19	İngilizce Lisanı	7	Emsile
8	Resim	20	İnşa ve Münşeat	8	Avâmil
9	Lisan (Almanca)	-	-	9	İzhâr
10	Hendese	-	-	10	İstiare
11	Arabî	-	-	11	Tuhfe-i Vehbi
12	Kimya	-	-	12	Gülistan

Tablo 1: 1877 Yılında Kuleli Askerî İdadisinde Okutulan ve Kaldırılan Dersler⁹⁶

⁹⁶ (Özkat ve Akça, 2007, 60).

Kuleli Askerî İdadisi'ndeki derslerin II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru nasıl bir değişim geçirdiği, tüm askerî mekteplerin ders programlarını içeren 20 Şubat 1902 tarihli ve “Mekâtib-i Askeriyye-i Şahane Ders Programları” başlıklı 27 sayfalık bir belgeden anlaşılabilmektedir (Y.MTV. 226/51, 12 ZA 1319). Bu program cetvelleri içerisinde “Mekâtib-i İdadiye-i Şahane Programları” başlığını taşıyan cetvele göre askerî idadilerde okutulan dersler Tablo 2’de sunulmuştur:

Dersin Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene
	Haftalık Ders Saati		
Akâid-i Diniye	1	1	1
Tarih-i Osmanî	-	2	-
Coğrafya-i Osmanî	3	-	-
Resim	2	2	2
Tarama	-	1	1
İlm-i Cebir	3	-	-
Fransız Lisanı	3	4	4
Kozmoğrafya	-	-	1
Kitabet	3	3	3
Makine	-	-	2
Müsellesat	-	2	-
Mantık	-	-	1
Hendese-i Resmiye ve Eşkâli	-	-	2
Hendese-i Mücesseme Vasıtası [?]	2	2	-

Tablo 2: 1902 Yılında Askerî İdadilerde Okutulan Dersler.

Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin temel dini bilgilere vâkıf olmaları amacıyla her üç senede de Akâid-i Diniye dersi verildiği görülmektedir. Kâzım Karabekir, her üç senenin derslerini vermelerine rağmen üçüncü sınıfta “Kudurî Şerhi” adı verilen dini bir kitabın bitirilmesini içeren yeni bir dersle karşılaştıklarını ve bu dersin Mekteb-i Harbiyye’de de devam edeceğinden derse önem verildiğini hatıralarında anlatmaktadır. Karabekir, Kozmoğrafya ve Makine gibi derslerin yanında bu derslerin ne lüzumu olduğunu anlayamadığını da hatıralarında vurgulamaktadır (Karabekir,

2009, 114). Tablo 2'deki diğer dersler incelendiğinde; öğrencilerin imparatorluğun tarihine ve coğrafyasına vâkıf olmalarının gerekli görüldüğü, askerlere liderlik edecekleri kıt'alarda kitabet bilgileri önem kazanacağından bu dersin her üç senede de üçer saat verildiği, İlm-i Cebir, Makine, Kozmoğrafya, Hendese-i Resmîye ve Mücesseme gibi derslerle Mekteb-i Harbiyye'deki teknik derslere altyapı bilgisi oluşturulduğu, her zâbitin kendi haritasını çizebilecek seviyeye gelmesi için Resim ve Tarama derslerinin neredeyse her sene okutulduğu ve öğrencilerin askerlik sanatındaki gelişmeleri takip için yabancı lisan derslerine her üç senede de önem verildiği görülmektedir.

C. MEKTEB-İ HARBİYE'DE GOLTZ PAŞA REFORMLARI VE DEĞİŞİM

XIX. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen idari, mali ve askerî reformların en temel amaçlarından biri, vazifesi *tamamiyet-i memleketi* korumak olan Osmanlı ordusunun yeniden savaş kazanabilir hale gelmesini sağlamaktır. Bu amacın temini için bin bir zorlukla toparlanabilen teçhizat ve lojistiğin etkili kullanımı, 1834'te açılan Mekteb-i Harbiyye'den mezun olan zâbitlerin, askerlik sanatını devrin şartlarına göre icra edebilmelerine bağlıydı. Ancak imparatorlukta reform hareketlerini destekleyecek eğitimli bir kadronun, uzun süre sivil ve teknik yüksekokullar bulunmadan karşılanması zarureti, bu dönemde askerî mektep mezunu öğrencilerin askerî birlikler dışında devlet dairelerinde de istihdam edilmesini beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla sivil ve teknik okulların sayısı artsa da, disiplinli ve reform yanlısı mektep mezunlarının sivil eğitim ve bürokrasi alanlarında istihdamları devam ettiğinden, okulun müfredatının askerî dersler dışındaki dersleri de barındırdığı görülmektedir. Mekteb-i Harbiyye'nin ancak 1850'li yılların sonlarına doğru yılda elli mezunu aşabilmesi ise mektepteki eğitimin askerî yapısının yetersizliğine ilave olarak zâbit ihtiyacının da yeterli sayıda karşılanamadığını göstermekteydi (Uyar ve Erickson, 2014, 312).

Mekteb-i Harbiyye'de edebiyat ve tarih öğretmenliği yapan Miralay Süleyman Bey, 1875'te Mekteb-i Harbiyye Nazırı Galip Paşa'nın ani ölümü üzerine Mirliya [Tuğgeneral] rütbesiyle mektep nazırlığına atanmış (1875-1876), onun döneminde

Mekteb-i Harbiyye Fransız St. Cry modeline göre yeniden ıslah edilmiştir. Ders programlarında da değişikliğe gidilerek teorik dersler artırılmış, sosyal derslere önem verilmiş ve nitelikli öğretmen kadroları oluşturulmasına çalışılmıştır (Gök, 2005, 145). Ancak Sırp ve Karadağ harplerinin devam ettiği ve Rusya ile ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde nazariyatı ve pratiği bir arada verecek askerî dersler yerine teorik ve sosyal derslerdeki artış, bir sonraki dönemin en önemli problemlerinden biri olmuştur. 93 Harbi öncesindeki bu reform, Mekteb-i Harbiyye'nin yetersiz sayıda zâbit yetiştirmesi yanında, kıt'a ihtiyaçlarını ve siyasi-askerî gelişmeleri yeterince takip etmediğini/edemediğini veya dikkate almadığını göstermektedir. Derslerin kıtadaki ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı seferberliği nedeniyle Mekteb-i Harbiyye'nin öğretim süresi iki yıla düşerken, mevcut dersler de bu süreye ve seferberlik şartlarındaki ivedi askerî ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırılmıştır.⁹⁷ Osmanlı-Rus Savaşı süresince Mekteb-i Harbiyye'de verilen dersler Tablo 3'te sunulmuştur.

⁹⁷ Her ne kadar mühendislik ve sosyal derslerin varlığı zâbitlerin birlikleri iyi bir şekilde sevk ve idare edebilmek amaçlı eğitimlerine ayrılan vakti azaltsa da 93 Harbi süresince orduda mühendis zâbit eksikliği de görülmüştür. Nitekim "Sofya şehrinin istihkâmlarını ikmal için mühendis bulunamadığından Edirne'de bulunan Harbiyye 4. sene Erkân-ı Harp namzetlerinden Sofya'ya gönderilmesi için Edirne Kumandanlığına gerekli talimatın verildiği" hakkında 29.08.1293 tarihli belge için bkz. (ATASE, ORH, Kutu 36, Gömlek 125); "On erkân-ı harp öğrencisinin Edirne istihkâmlarında görevlendirilecekleri" hakkında 13.04.1293 tarihli belge için bkz. (ATASE, ORH, Kutu 106, Gömlek 2); Mekteb-i Harbiyye öğrencileri ile Erkân-ı Harbiyye öğrencilerinden bazılarının ordudaki yetersiz mühendis sayısı nedeniyle Edirne ve Çatalca istihkâmlarında çalıştırıldıkları ve kendilerine bağlanan tayına zam yapıldığına dair ayrıca bkz. (ATASE, ORH, Kutu 107, Gömlek 190, 17.07.1293 ve ATASE, ORH, Kutu 1-7, Gömlek 927, 30.04.1293).

Birinci Sınıf Dersleri	Toplam Ders Saati	İkinci Sınıf Dersleri	Toplam Ders Saati
Hikmet-i Tabiiye ve Askerî Kimya	64	Osmanlı Askerî Tarihi	64
Fransızca	46	Askerî Coğrafya	66
Hafif İstihkâm, İnşaat ve Tarama	32	Tabiiye ve Harp Tarihi	50
Er ve Bölük Talimi	23	Fransızca ve Fenn-i Esliha	46
İstihkâm Şekli	23	Bölük, Tabur ve Alay Talimleri	32
Meç Talimi	23	Tarama	32
Ayrıca haftada dört gün öğleden sonra birer buçuk saat talim, yıl sonunda da bir ay İstihkâm ve Topoğrafya Ameliyatı kampı yapılmıştır.		Meç ve Kılıç Talimi	32
		Askerî Talim	3
		Köprücülük	10
		Ayrıca haftada dört gün öğleden sonra Talim eğitimi ve yıl sonunda da bir ay süresince Köprücülük, İstikşaf ve Nişan Talimi kampları düzenlenmiştir.	

Tablo 3: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Mekteb-i Harbiyye Müfredatı.⁹⁸

Tablodaki dersler incelendiğinde, doğrudan doğruya kıt'adaki zâbitlerin askerleri daha iyi sevk ve idare edebilmesi amacının öncelikli olarak hesaba katıldığı, bunun yanında Harp Tarihi ve Osmanlı Askerî Tarihi dersi ile tarihteki Osmanlı savaşlarının ve zabıtlık mesleğinin tarihsel gelişiminin öğretilmeye çalışıldığı, Fransızca dersi ile de zâbitlerin zamanın savaş sanatına, yabancı orduların teşkilatına ve çağın kültür diline vâkıf olmalarının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

1884'te Mekteb-i Harbiyye'ye nazır tayin edilen Mustafa Zeki Paşa zamanında, özellikle 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı ve 93 Savaşı'nın tecrübe ve tesirleri dikkate alınarak, ordunun kısa bir zamanda ıslahı için Harbiyye'den çıkacak zâbitlerin keyfiyyet ve kemmiyet itibarıyla yükseltilmesine karar verilmiştir (Komisyon, 1945 [?], 30).⁹⁹ Her ne kadar Sultan Abdülaziz'in hal edilmesine dâhil olmalarından dolayı II. Abdülhamid'in Harbiye öğrencilerine yönelik güvensizliği sıklıkla vurgulanmışsa

⁹⁸ (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 132).

⁹⁹ II. Abdülhamid döneminde askerî rüştiye ve idadiler ile Mekteb-i Harbiyye'deki öğrenci mevcutlarının artırıldığı hakkında ayrıca bkz. (Mahmud Şevket Paşa, 2010, C. II. 27-28).

da¹⁰⁰ padişahın okul komutanı Said Paşa zamanında (1292-1294) okulu sınav zamanında ziyaret ettiği, hükümdarlığı zamanında çeşitli vesilelerle Harbiyelilere yönelik ihsanlarda bulunduğu¹⁰¹ ve okulun bina ve talim gibi ihtiyaçlarına yönelik arzuhallere süratle cevap verilmesi için çeşitli iradeler kaleme aldığı¹⁰² anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in Mekteb-i Harbiyye'yi ziyareti, Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye'nin yazarı Mehmed Esad'a göre şöyle cereyan etmiştir: “Said Paşa zamanında [1292-1294] Mekteb-i Harbiyye'de mutantan [debdebeli, gösterişli] suretde imtihan-ı resmî icra olunub şevketlü kudretlü (Abdülhamid Han-ı Sâni) efendimiz hazretleri mektebi teşrif ve inâyât-u teşvikât-ı mülûkâneleriyle herkesi tesrir [sevindirme] ve taltif buyurmuşlardır” (Mehmed Esad, 1315, 149).

Mekteb-i Harbiyye'nin ordunun yeniden savaş kazanabilmesini sağlayabilecek zâbit yetiştirmekteki yetersizliği, 93 Harbi sırasında kendini açıkça göstermişti. Savaştan sonra imparatorluk, mali iflas dışında, Berlin Antlaşması maddeleri ile uluslararası kontrol altına da girmişti. Özellikle gayrimüslimler ile meskûn bölgelerdeki reformların uluslararası bir sorun haline geldiği II. Abdülhamid dönemi, bu nedenle idarede, maliyede, poliste, adliyede ve taşra yönetiminde köklü düzenlemelere gidilen bir dönem olmuştur (Ortaylı, 2005, 73-74). Buna karşın savaş sonrasında devam eden diplomatik yalnızlık, gerçekleştirilmesi istenen askerî düzenlemeleri olumsuz etkilemiştir. 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı ordusundaki Fransız askerî uzmanlar geri çağırılmıştı. Bu savaşı müteakip Fransa'dan tekrar uzman talep edilmekle birlikte bu talep geri çevrilmiş, bunun üzerine 1880 yılında Fransa karşısındaki başarıları kanıtlanmış olan Almanya'dan bir askerî heyet istenmesi kararlaştırılmıştır¹⁰³ (Erdoğan, 2016, 199-200).

¹⁰⁰ Örnek bir değerlendirme için bkz. (Apak, 1988, 11). Burada, Harbiyelilere verilen silahların mekanizmalarının söküldüğü, namlularının kavallaştırıldığı, silahların süngüsüz olduğu ve eğitim sırasında ise atış talimi yapılmadan, bir tüfeğin nasıl patladığı işitilmeden kıtaya mülazım olarak çıkıldığı ifade edilmektedir.

¹⁰¹ “Masrafi Hazine-i Hassa'dan karşılanarak Mekteb-i Harbiyye'de mevlit okutulacağı” hakkında bkz. Y..PRK.ASK. 67/37, 10 R 1308; “Mekteb-i Harbiyye talebelerine çekilen ziyafet ile buna edilen teşekkür ve yapılan konuşmaların beyanı” hakkında bkz. (Y..PRK.ASK. 98/45, 16 ZA 1311); “Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye'nin mevlit için ihsan olunan şekerden dolayı arz-ı teşekkürü” hakkında bkz. (Y..MTV., 245/121, 14 RA 1321); “Mekteplerde yapılacak mükâfat ve diploma tevzilerinin padişahın cülusunun sene-i devriyesine tesadüf ettirilmesi” hakkında bkz. (Y..MTV., 249/142, 28 CA 1321).

¹⁰² “Mekteb-i Harbiyye'de yapılacak inşaatın bir an evvel başlaması hakkındaki iradenin Seraskerlik'e tebliğ edildiği ve cevaben işe başlanacağını bildirildiği hakkında bkz. (Y.A.HUS. 260/101, 25 L 1309).

¹⁰³ Prusya/Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi ve askerî ilişkilerin II. Abdülhamid devrine kadar takip ettiği seyir hakkında ayrıca bkz. Kemal Beydilli, “Colmar Von Der Goltz Paşa'nın

Alman şansölyesi Bismarck, bu tarihlerde Avusturya-Macaristan ile ittifaka karar vermiş ve müttefikinin olası bir Rusya savaşında güney sınırlarının (Balkanlar'da) güvenceye alınmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla Rusya ile ananevi düşmanlığı olduğuna inandığı Osmanlı İmparatorluğu'nun kendiliğinden merkezi devletlere iltihak etmesi sonrasında Osmanlı ordusunu güçlendirmenin, çıkarları adına iyi bir vasıta olacağına inanan Almanya, kuvvetli ve dost bir Osmanlı'nın Rusya'nın genişlemesine siper olabileceğini düşünmüştür. Bu düşünce, Bismarck sonrasında kurulan Fransa-Rusya ittifakı sonucu daha da önem kazanmış, olası bir Avrupa savaşında Osmanlıların sadece Çanakkale Boğazı'nı kapatması bile Rusya'nın etkisizleştirilmesi ve Almanya'nın doğu cephesinde rahatlatılması adına çok değerli görülmüştür (Mudra, 1953, 14-15). Almanya'nın bu siyasi ve askerî amaçları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun da kuvvetli bir müttefike duyduğu ihtiyaç, Alman askerî heyetlerinin Osmanlı topraklarına gönderilmesinin altyapısını oluşturmuştur. Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi ve askerî ilişkilerin gelişmesinde, II. Abdülhamid'in İngiltere ve Fransa karşısında elini güçlendirebilecek panislamist politikalara Almanya'nın verebileceği destek, iki ülkenin yönetim şekillerindeki benzerlik ve Alman otoritaryanizminin Osmanlı ordusunda politikayı önleyeceği fikri de etkili olmuştur (Ortaylı, 2005, 67, 91). Bununla birlikte II. Abdülhamid'in Almanya ile yakınlaşması Avrupa uyumunu bozmayacak barışçı bir politika ekseninde devam ettirilmiş, dolayısıyla ittifak ilişkisinin ihtiyatlı bir yol izlemesine çalışılmıştır.

Avusturya'nın İstanbul'daki askerî ataşesi Baron Wladimir Gisel'e göre ise Sultan Abdülhamid'in Almanya'dan askerî ıslahat için uzmanlar getirtmesi ve orduyu birinci sınıf silahlarla donatmasının en önemli nedeni “dostlarına ve Avrupa'daki sayısız düşmanlarına Türkiye'nin savaşa hazır olduğu izlenimini vermek ve öğretmenleri [Alman uzmanları] ve silahları gönderen büyük devletleri kendi yanına çekmek” idi (Wallach, 1977, 39-40). Bu görüşü destekleyen en dikkate değer gelişme, Alman askerî heyetinin arzu ettiği yeniden yapılanma faaliyetleri çoğunlukla sonuçsuz kalıp, bu heyetlerin geri çekilmesi söz konusu olduğunda, II. Abdülhamid'in bu heyet üyelerini çeşitli maaş artırımları, değerli hediye ve rütbe ihsanı gibi yöntemlerle topraklarında

Gelişine Kadar Prusya-Alman-Osmanlı Siyasi ve Askerî Münasebetlerine Kısa Bir Bakış”, *20'nci Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 13 Ekim 1983, (s. 13-17).

tutmaya çalışmasıdır. Ayrıca heyetlerin geri dönmesi halinde, Alman zabitlerinin yerini Fransızların dolduracağı yönündeki endişe, Almanya'nın İstanbul büyükelçiliği tarafından da Berlin'e sık sık hatırlatılmış ve bu endişenin gerçekleşmemesi için tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır (Wallach, 1977, 69-70).

Bu gelişmeler neticesinde ilk olarak 1880 yılında farklı askerî sınıflarda birkaç Alman zâbitinin Osmanlı ordusuna gönderilmesi için İstanbul'daki Alman Büyükelçisi nezdinde girişimlerde bulunulmuş, bu girişim ancak iki yıl sonra netice vermiştir. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Hirschfeld'in Alman Dışişleri'ne 14 Mart 1882'de yazdığı bir raporda, Babiâli'nin istediği askerî uzmanlar şöyle belirtilmiştir: (a) Askerî ıslahatı yürütebilecek yetenekte bir zâbit, (b) Askerî nizamname, talimname ve disiplin yönetmeliğini hazırlayacak iki daha küçük rütbeli zâbit, (c) Kurmay sınıfından bir zâbit, (d) Bir topçu, bir süvari, bir piyade zâbiti, (e) Askerî okullar yönetimine danışman olarak bir zâbit (Ortaylı, 2005, 75-76). Bu talep Almanya tarafından karşılanmış ve Albay Kaehler (sonradan Paşa), Yüzbaşı Kamphövener, Yüzbaşı von Hobe ve Yüzbaşı Ristow'dan oluşan Alman askerî heyeti 1882 yılında İstanbul'a gelmiştir.¹⁰⁴ Bu heyete bir yıl sonra katılan Von der Goltz¹⁰⁵ ise 15 Haziran 1883'te Kurmay Yarbay rütbesiyle Osmanlı ordusu hizmetine girmiş ve 7 Ağustos 1883'te İstanbul'a gelmiştir. Von der Goltz, 23 Haziran 1886'da Tümgeneral ve Almanya'ya geri döndüğü tarih olan 1895'te ise Mareşal olmuştur¹⁰⁶ (Yılmaz, 1993, 38-39).

Alman askerî heyeti başkanı Albay Kaehler, “askerî keşmekeş içinden Türk ordusu denilen şeyi doğru dürüst ortaya çıkarabilmek için uğraştığını” görevinin ilk günlerinde kaleme alırken, vazifesinin Osmanlı ordusunu Prusya örneğine göre yeniden

¹⁰⁴ II. Mahmud döneminde Osmanlı ordusunun yeniden yapılanmasına danışmanlık eden Moltke ile Albay Kaehler arasında Osmanlı ordusunda münferit olarak hizmet veren Alman askerî uzmanlar hakkında bkz. (Ortaylı, 2005, 90). Bu Alman zâbitlerin askerî sınıfları ve görev alanları hakkında ayrıca bkz. (Yılmaz, 1993, 34-38 ve Özgüldür, 1993, 292-301).

¹⁰⁵ Von der Goltz Paşa'nın biyografisi ile K.K.K. Personel Dairesi Arşivinde Goltz Paşa ile ilgili tutulan bilgiler hakkında sırasıyla bkz. Sırrı Altıparmak, “Colmar Freiherr Von Der Goltz Paşa'nın Biyografisi” *20'nci Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 13 Ekim 1983, s. 53-55; Anonim, “K.K.K. Personel Dairesi Arşivinde 1 No'lu Defterde Goltz Paşa ile İlgili Bilgiler”, *a.g.e.*, s. 71-73. Goltz Paşa hakkında ayrıca bkz. Zeynep Güler, *Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 2007; Tayyar Etikcan, *Edebiyatçı ve Eğitimci Yönleriyle Colmar Freiherr Von Der Goltz Paşa*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1992.

¹⁰⁶ Von der Goltz Paşa'nın 1895'te Almanya'ya dönmesinden 1908'e kadar Osmanlı ordusunda görev alan Alman zâbitler hakkında bkz. (Yılmaz, 1993, 43-44).

yapılandırmak olduğunu, ancak “bunun gerçekleştirilmesi için gerekli koşullar hakkında hiçbir anlayış bulunmadığını; sadece çoğu kez de komik bir şekilde, kelime oyunları yapıldığını” müşahade etmekteydi. Görevi “savaşabilir bir ordu yaratmak” olan Kaehler, diğer üç zâbitin yardımıyla görevini icra etmeye çalıştı (Wallach, 1977, 36). Her ne kadar kendisinden askerî eğitim kurumları hakkında yenilikler yapması istense de Kaehler’e göre; “ordu olmadıktan sonra” yapılacak reformlar yararlı olmayacaktı. Yeniden yapılanma ancak bir bütün olarak yapılırsa yararlı olabilirdi (Wallach, 1977, 38). Albay Kaehler, bu amaçla birlik komutanı zâbitlerin yetersiz eğitim durumları da dâhil olmak üzere Osmanlı ordusunda nelerin eksik olduğunu yansıtan ayrıntılı bir rapor kaleme aldı ve modern bir ordunun teşkilat, eğitim ve savaş hazırlığının nasıl olması gerektiğini açıkladı. Kaehler, raporunda; askerî öğretim kurumlarından gelen zâbitlerin pratik eğitimlerinin çok noksan olduğunu, kıtaları hiç tanımadıklarını ve bunların Prusya ordusunda âdet olduğu üzere bir pratik, bilimsel ve meslekî eğitime tabi tutulmaları gerektiğini kaleme almıştı (Wallach, 1977, 41-42).

Kaehler Paşa’nın, Osmanlı ordusunun imkân, kabiliyet ve vazife bilinci anlayışının üzerinde olduğu anlaşılan yeniden yapılanma önerileri, 1882-1886 arasında ciddi bir netice vermedi. Kaehler Paşa’nın 1886’da ölümü üzerine Alman askerî heyetinin başına, Serasker’in de yetkili temsilcisi olarak Von der Goltz Paşa (1886’da Tümgeneral) getirildi. Ordunun; seferberlik, yığınak, harekât planları ile harita alma ve özellikle genç zâbitlerin yetiştiği askerî mekteplerin ıslahı onun görevleri arasındaydı. Bunun dışındaki askerî konularda kendisine danışıldığında da gerekli danışmanlığı yapmakla görevliydi (Wallach, 1977, 55).

Goltz Paşa’nın Mekteb-i Harbiyye’deki reformlarını anlayabilmek, onun eğitici yönünü, fikrî ve amelî kabiliyetlerini, savaş ve zâbit eğitimi hakkındaki düşüncelerini anlamayı gerektirmektedir. Bu konudaki fikir ve özellikleri, onun tahsilini almış Osmanlı zâbitlerini anlamayı da kuşkusuz kolaylaştıracaktır. Goltz Paşa, daha Osmanlı ordusuna gelmeden evvel yazdığı askerî eserlerin değeri ile Alman Genelkurmay Başkanı Mareşal Moltke’nin takdirini kazanmış ve bu sayede hem Genelkurmay’a bağlı Harp Tarihi Şubesinde hem de Alman Harp Akademisinde kendisini ve ders verdiği zâbitlerin mesleki gelişimlerini sağlayan görevlerde bulunmuştur. Onun Alman Harp Akademisindeki dersleri tatmin edici ve sürükleyici özelliği ile dinleyenlerine istisnasız

tesir etmiştir. Nitekim Goltz Paşa'nın biyografisini yazan ve Birinci Dünya Savaşı'nda da (Almanya'da bulunduğu sırada) kurmay başkanlığını yapan General Mudra, onun Akademideki öğretmenliği hakkında “herkes hissetti ki, burada önemli bir adam, kendi mesleğini en asil tarafından kavrayan şevkli ve heyecanlı bir asker söz söylüyordu” (Mudra, 1953, 14) demiştir. Onun hiç eksilmeyen çalışma azmiyle fikrî kabiliyetlerini birleştirdiğini ve bu sayede hadiselerin ruhuna nüfuz ederek ondan amelî neticeler çıkarmak yollarını bulduğunu da belirten General Mudra, 1870-71 Savaşı'ndan sonra Harp Tarihi Şubesinde görev alan Goltz Paşa'nın, bu savaşın tecrübelerinden de azami istifade ettiğini vurgulamıştır (Mudra, 1953, 11).

Goltz Paşa, hızla gelişen ve etkilerini 1870-71 Savaşı'nda gösteren askerî teknolojilerin getirdiği değişimlere karşın, “savaş biliminin ebedi olarak gördüğü temel ilkelerini” savunmaktaydı. Harp, öncelikle güçlü ve etkin liderlik gerektiriyordu. Nitekim ona göre “Prusya ordusunun ruhu zâbitte tecessüm [cisimleşmek] ediyordu.” Zâbitlerin talim ve terbiyeden yararlanarak “zihin ve karakterlerini” zorlamak yoluyla barış zamanlarında askerler üzerinde otorite kurmaları gerektiğine inanan Goltz Paşa, zâbitlerin kendi canlarını önemsemeyip canlarını feda etme arzusu göstermelerini ve bu sayede askerlere örnek olmalarını savunmaktaydı. Ona göre büyük kumandan olmak “ahlâk-ı mükemmele ve zekâ ve dirayet-i müstesna” gerektirmekteydi. Bilgi sahibi olması zaruri olan zâbit, aynı zamanda bu bilgiyi uygulama kabiliyetine de sahip olmalıydı. Zira işin asıl zor kısmı yapmak idi. İrade gücü ve sorumluluk alma cesaretini zabıtlık mesleğinde zaruri gören Goltz Paşa, örnek kumandanlığın “yaratıcılık, cesaret ve tutku birliğine dayanan eylem coşkusu ile onur ve şan arzusundan doğduğunu” söylemekteydi (Gawrych, 2014, 29).¹⁰⁷

Zâbit ve nefer eğitiminde her şeyin daima harp haline uygun olarak planlanması ve icra edilmesi gerektiğini aklından çıkarmayan ve Alman askerî heyetinin başında olduğu yıllarda da uygulamalı talim taleplerini Seraskerliğe ve II. Abdülhamid'e arz eden Goltz Paşa, “muharebe meydanının isteklerine ve tesirlerine her suretle göğüs gerebilecek surette bağımsız düşünür ve hareket eder, sorumluluk taşımaktan zevk alır ve seciyesi kuvvetli zâbitler ve askerler yetiştirmeye” önem vermekteydi (Mudra, 1953, 25-26).

¹⁰⁷ Gawrych'in eseri, Mekteb-i Harbiyye mezunu Mustafa Kemal (Atatürk)'in siyasi ve askerî biyografisi üzerinden, II. Abdülhamid döneminin son on yılında yetişen zâbitlerin içerisinde bulunduğu yetişme koşullarını yansıtmaları açısından oldukça kıymetli bir eserdir.

Zâbitlerin toplumun üst tabakasında bir yer tutması gerektiğini de dile getiren Goltz Paşa'ya göre, askerî seçkinler tabakasını oluşturan zâbitler devlet siyasetinde de önemli bir rol oynamalıydı. XIX. yüzyıl sonunda Avrupa orduları arasında yaygın olan bu fikirler yalnızca Goltz Paşa'ya özgü değildi ve Mustafa Kemal (Atatürk)'in de aralarında bulunduğu geç dönem Osmanlı zâbitleri bu fikirlerden etkilenmişlerdi¹⁰⁸ (Gawrych, 2014, 28).

Politikaya müdahale etmeleri konusundaki fikirler dışında, askerî konularda yukarıdaki gibi özelliklere sahip zâbit eksikliğini 93 Harbi süresince neredeyse her muharebede yaşamış olan Osmanlı ordusu, söz konusu amaçlarla Almanya'dan askerî heyet talep etmiş ve bu heyetle gelen Goltz Paşa'nın zâbit eğitimi alanındaki görevi, Mekteb-i Harbiyye hakkındaki en önemli eserin yazarı olan Mehmed Esad'a göre; "terakkiyat-ı askeriyyenin menşei olan mekâtib-i askeriyyenin terakkisine gayret ve nezaret etmek" (Mehmed Esad, 1315, 135) olarak belirlenmiştir. 1886'da Kaehler Paşa'nın ölümü üzerine heyetin başına geçen Goltz Paşa, müteakiben Askerî Mektepler Umumî Müfettişliği ve Erkân-ı Harbiyye İkinci Reisliği olmak üzere iki resmi görevle Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır. Ancak yalnız tavsiye mahiyetinde olan ve pek çok engelle karşılaşan öğretim görevine rağmen bağımsız ve icra yetkisi olan bir mevki işgal etmeyen Goltz Paşa, karar ve emir vermeye yetkili olmayıp, yazdığı reform konulu raporları ancak teşvik ve tavsiye edebilmekteydi (Mudra, 1953, 17 ve Yeşil, 2013, 92). Buna karşın Harp Okulu öğretiminde esaslı bir değişiklik yapmak için arazi üzerinde bir tetkik yapıldıktan sonra Kâğıthane civarında bir tabiye tatbikatı yaptırmaya muvaffak olan Goltz Paşa¹⁰⁹, tatbikata iştirak eden zâbitlerden hiçbirisinin yanaşık düzende

¹⁰⁸ Geç dönem Osmanlı tarihi ile Cumhuriyet Türkiye'si'nde teşebbüs ettikleri ve dâhil oldukları askerî müdahaleler dikkate alındığında, onların bu fikirlerden Avrupalı meslektaşlarına göre daha fazla etkilendikleri iddia edilebilir. Geç dönem Osmanlı zâbitlerinin bu fikirlerden daha fazla etkilenmelerine neden olduğu düşünülen siyasi ve askeri gelişmeler birinci bölümde incelenmiştir.

¹⁰⁹ Goltz Paşa'nın (ve kendisinden sonraki muallim zâbitlerin) Osmanlı ordusunda hizmet verdiği sürece en çok zorlandığı hususlardan biri nazari eğitimin uygulamalı askerî eğitime dönüştürülebilmesi maksadıyla Mekteb-i Harbiyye ve Erkân-ı Harbiyye öğrencilerine arazi tatbikatı yaptırmaktı. "Mekteb-i Harbiyye'nin daha başarılı olabilmesi için ilkbahar tatbikatında müsaade istirhamı" hakkında bkz. (Y..PRK.ASK. 49/113, 1305); Mekteb-i Harbiyye öğrencilerinin imtihanlardan sonra on gün manevra yapmaları için Goltz Paşa'nın raporunun takdimi hakkında Y.MTV. 17/51 numaralı belge için bkz. Ek 8. Bu tatbikatların bazılarında izin verilse de (Örneğin "Mekteb-i Harbiyye Piyade ve Süvari Üçüncü Sınıf talebelerinin topoğrafya araştırması yapmak üzere Okmeydanı ve Feriköy'e gittikleri" hakkında bkz. (Y..PRK.ASK., 103/105, 16 L 1312); "Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye üçüncü sınıf talebesinin tedris etmekte oldukları Muhaberat-ı Kıl'a fenninin tatbiki olarak gösterilmesi için Çatalca istihkâmatına gidileceğine ve masraflarına dair" bkz. (Y..MTV., 194/27, 07 CA 1317) Bu tatbikatlar sırasında Goltz Paşa muhakkak gözetim altında tutulmaktaydı. Örneğin "Mekteb-i Harbiyye talebelerinin Goltz Paşa refakatinde

bulunan bir takviyeli alayı [askerî mesele gereği] harekete geçirecek emir veremediğini müşahade etmiştir. Bu tatbikat, Harbiyye'deki eğitimin zâbitlere yeterli bir uygulama becerisi kazandırmadığını göstermişti (Komisyon, 1945 [?], 27).

Goltz Paşa, Mekteb-i Harbiyye'de yaptığı ilk incelemelerden sonra, bu okulun Büyük Friedrich zamanından kalma bir müfredata sahip olduğu ve okulda; “ulûm-ı riyażiyyeyi, fûnûn-ı esasiye-i sâireye galebe halinde bulduğu” yönünde bir tespit yapmıştır. Bu sebeple program değişikliğine giderek askerî eğitim kurumlarını “Avrupa mekâtib-i askeriyyeleri ve be-tahsis Almanya mekteb-i harbiyyesi” programına uygun olarak düzenlemiştir. Ayrıca, o güne kadar yabancı dil olarak sadece Fransızca öğretilir iken, Goltz Paşa, Fransızca'nın yanında, ikisinden biri zorunlu olmak üzere, Almanca ve Rusça lisanlarının öğrenilmesini de programa dâhil ettirmiştir. Kâzım Karabekir'e göre o günlerde Alman lisanı, “zâbit olacağım diyen bir mektepli efendi için her lisandan mukaddemdir [önce gelen]. Çünkü bugün askerlik adeta Almanlara mahsus bir sanat...” olarak görülmektedir (Karabekir, 2001, 234-235).

Goltz Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi ve nüfus yapısını dikkate alarak, mevcut güç unsurlarını harbin hedefine göre yeniden yönlendirmiş ve bunu sağlamak için Genelkurmay'ın (Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti) ve ordunun yeniden teşkilatlandırılması, zâbit eğitim ve öğretimi, askere alma kanunu ve ordunun silahlandırılması konularında faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Goltz Paşa, zâbit eğitimi kapsamında: Kurmay görevleri, Silah Bilgisi, Harp Tarihi, Harp Sanatı Tarihi, Kale Muharebeleri, Osmanlı Ordusu Tarihi, Stratejik Coğrafya ve İstatistik, Sahrada Taktik ve Kurmay Görevleri gibi dersleri Mekteb-i Harbiyye ve Erkân-ı Harbiyye müfredatına dâhil ettirmiş, ayrıca bu okullarda muallim olabilecek zâbitleri (özellikle Almanya'da eğitim gören zâbitler içerisinde belirleyip) yetiştirerek, onların yardımıyla eğitim yayınları hazırlamıştır (Uğur, 1983, 20-21; Yıldız, 2013a, 55-56; Yeşil, 2013, 92-94). Göreve başladıktan hemen sonra Mekteb-i Harbiyye'de ve Erkân-ı Harbiyye sınıflarında bizzat ders de veren Goltz Paşa'nın derslerini dinlemek, Ahmet Refik'e göre “zâbitan için azim bir fahr-u neşât [övünülerek yapılıp mutlu eden iş/çalışma] husule getiriyordu” (Karabekir, 2001, 266). Kâzım Karabekir, Balkan Savaşı'nda Şark ordusu kumandanı bulunan Abdullah Paşa'nın da Goltz Paşa hakkında:

tatbikata çıktıklarında Erkân-ı Harbiyye zâbitanından birinin orada bulunması lüzumu” hakkında bkz. (Y..MTV. 94/84, 26 L 1311).

“Askerlikte öğrendiklerimizi Golç’a borçluyuz. O gelmeden önce ne arazide ve ne de haritada tek mesele¹¹⁰ halledecek halde değildik” dediğini belirtmektedir (Karabekir, 2001, 279).

Goltz Paşa, savunmanın taarruza nazaran pasif ve zayıf bir muharebe olduğu görüşünden hareket ederek eğitim programlarında taarruz konusuna önem vermiştir. Bu suretle kendisi, Mareşal Moltke’nin Osmanlı topraklarındaki temsilcisi ve uygulayıcısı olmuştur (Anonim, 1983, 60).¹¹¹ Taarruz ile sonuç alınabileceğine inanan bu muharebe anlayışı, Goltz Paşa’nın eğitim müfredatı ile yetişen Türk zâbitlerinin sevk ve idare ettiği Balkan ve Birinci Dünya Savaşı ile Türk İstiklâl Savaşı esnasında harp prensiplerine uygun ya da aksi şekilde uygulansa da sık sık görülmüştür.¹¹²

Goltz Paşa Alman askerî heyeti başında iken, modası geçmiş ve ezbere dayalı eski Fransız kitaplarının okutulduğu Mekteb-i Harbiyye’de binicilik, atıcılık ve sahra hizmeti gibi uygulamalı dersler bulunmamaktaydı. Mekteb-i Harbiyye, birlik komutanı olacak kimseler için daha çok mühendis akademisi haline gelmişti. Goltz Paşa’nın dersleri uygulamalı bir duruma getirme isteğinin kabul edilmesi sonucunda Harbiyeli öğrencilerin ve erkân-ı harp namzetlerinin uygulamalı dersleri artarken¹¹³, askerî

¹¹⁰ Burada kullanılan “mesele” kelimesi askerî bir tabirdir. Muharebe şartlarına hazırlık amacıyla askerî öğrencilere ve erkân-ı harp namzetlerine çeşitli askerî harekât meseleleri verilmekteydi. Bu meselelerde; dost ve düşman birliklerinin imkân, kabiliyet ve yer durumları, eldeki istihbarat bilgileri, hedefin tanımı ve özellikleri vb. verilerek, zâbitlerden bu hedefin ele geçirilmesi için askerî harekâta ve topoğrafyaya dair mevcut ve öğrendikleri bilgilerini kullanarak bir “harekât planı” belirlemeleri, bunu harita üzerinde çizmeleri veya arazide göstermeleri istenirdi.

¹¹¹ Goltz Paşa gibi, onun öğrencileri ve resmî askerî makamlarca Almanca’dan tercüme edilerek yayımlanan nizamname ve talimname gibi askerî kaynaklar da Osmanlı ordusunu taktik açıdan taarruza ve bu kapsamda; ateş üstünlüğünü sağlamaya, hücum ve kuşatma harekâtlarına yönlendirmekteydi. Geniş bilgi için ayrıca bkz. (Erickson, 2013, 78).

¹¹² Büyük Millet Meclisi ordularının Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)’ndeki zaferden sonra derhal karşı taarruza geçmesi ve düşmanı denize dökmesi gerektiği fikirleri savunulmuş, fakat Goltz Paşa’nın derslerinden istifade edip, bu dersleri Birinci Dünya Savaşı içerisinde yeterince tecrübe etmiş başkomutan ile ordu ve kolordu komutanları (bunlardan biri Büyük Taarruz’da 2. Ordu komutanı olan Goltz Paşa öğrencilerinden Yakup Şevki Paşa, diğeri ise Şevki Paşa’nın öğrencisi olan Mustafa Kemal Paşa’dır), Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde ancak yeterli askerî hazırlık akabinde ve “savaş biliminin ebedi temel ilkelerine [harp prensipleri] uygun” bir karşı taarruz icra edilmesinin zaferi getirebileceğini milli mücadeleye destek veren herkese kabul ettirebilmiştir.

¹¹³ Goltz Paşa’nın Mekteb-i Harbiyye’de tesis ettiği sistem ile yetişen zâbitlerden olan Kâzım Karabekir, Harbiye’deki eğitim sırasında Kababut sırtlarında tabiye tatbikatına gittiklerini, emniyet ve keşif hizmetleri de dâhil olmak üzere yapılan tatbikata tüm okul mevcudunun katıldığını ve kendisinin de liva kumandanı yerine geçerek Harbiyelileri sevk ve idare ettiğini ve başarısı sebebiyle tabiye muallimi tarafından pek takdir gördüğünü anlatmaktadır. Sınıfın ikinci ve üçüncüsünün alay kumandanı makamlarının görevlerini icra ettiğini, gerek ses ve gerekse işaretle livasını idare ederken, muallimlerinin atlarını da pek güzel kullandığını ifade eden Karabekir, bunda da furusiyet (binicilik) dersi almış olmalarının etkili olduğunu hatıratında belirtmektedir (Karabekir, 2009, 130). Uygulamalı talimlerin

olmayan dersler de azaltılmış ve yerlerine yeni askerî dersler konulmuştur. Toplamı 4000 sayfadan fazla tutan Türkçe askerî ders notu/kitabı kaleme alan Goltz Paşa,¹¹⁴ ayrıca dayak cezasının askerî okullardan kaldırılmasını da Osmanlı hizmetine girmek için şart koşmuş ve bu amacına çoğunlukla ulaşmıştır¹¹⁵ (Wallach, 1977, 57).

Goltz Paşa göreve başladıktan sonra Alman askerî ıslah heyetindeki zâbitlerden Yüzbaşı Kamphövener'e Mekteb-i Harbiyye'de ders verme görevi vermiş, bu dersleri verirken Almanya'da eğitim görmüş iki Türk zâbitinin stajyer olarak kendisine yardımcı olmasını ve bu sayede onların da muallim olarak yetişmelerini sağlamıştır. Bu esnada Kamphövener de görevi gereği Mekteb-i Harbiyye'deki eğitim ile ilgili raporlar yazmış ve özellikle öğrencilere talim yaptırılmasını¹¹⁶, bu talimlerden birinci sınıf öğrencilerine verilecek terbiye-i şahsiye-i münferide talimlerinin üçüncü sınıf öğrencileri tarafından verilmesini, bu yöntemin onların yetiştirilmeleri adına faydalı olacağını açıklamıştır.¹¹⁷ Mektep'te ders verirken, İstanbul dışındaki ordularda muallimlik yapacak zâbitlerin de yetiştirilmeleri gerektiğini ve bunlara özellikle talimler aracılığıyla uygulamalı askerî eğitim verilmesinin faydalı olacağını belirtmiştir. Hâlbuki yapılmakta olan talimlerin tüfeksiz yapıldığını, bunun, "süvariye beygirsiz, topçuyu ise topsuz talim ettirmekten farksız olduğunu" vurgulamıştır (Arslan, 2012, 43-45).

Goltz Paşa'nın Mekteb-i Harbiyye'deki önemli hizmetlerden biri de zâbitlerin, kendi mesleklerinin geçmişini anlayıp, geleceğini tahayyül etmelerini sağlayabilecek *Tedkikat-ı Edebiyat-ı Askeriyye* dersini açmasıdır. Kâzım Karabekir'e göre bu ders:

yapıldığı diğer derslerden biri de Meç ve Kılıç Talimi dersi olurken, bu derste meraklı ve kabiliyetli öğrencilerin bir üst sınıf öğrencileriyle ve muallim zâbitlerle müsabaka yapabildiği de Karabekir'in hatıralarından anlaşılmaktadır (Karabekir, 2009, 124).

¹¹⁴ Goltz Paşa'nın Osmanlı Devleti ve ordusu, harbin sevk ve idaresi, askerî sınıfların görev ve eğitimleri ile 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı gibi son dönem Osmanlı savaşları üzerine yazıp Osmanlıca olarak yayımlanan eserleri için bkz. (Karabekir, 2001, 270-272). Goltz Paşa'nın yazdığı tüm eserlerin listesi için ayrıca bkz. General V. Mudra, *Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi*, çev. Emekli General Pertev Demirhan, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul, 1953, s. 49-53; Oğuz Turan, "Von Der Goltz Paşa'nın Stratejik Düşünceleri ve Eserleri", *20'nci Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 13 Ekim 1983, s. 29-34.

¹¹⁵ Mekteb-i Harbiyye'de suç teşkil eden davranışlar ve ceza türleri için bkz. Ek 9.

¹¹⁶ Mekteb-i Harbiyye'de eslihanın kifayetsizliğine, talimlerin kifayetsiz kaldığına dair Müşir Kamphövener Paşa'nın arızası için bkz. (Y..MTV., 119/91, 11 ZA 1312).

¹¹⁷ Üçüncü sınıf öğrencilerinden bazılarının kendilerine zâbitlerden fazla değer verdiğini belirten Kâzım Karabekir, Mekteb-i Harbiyye'de birinci sınıf öğrencisi iken manga halinde üçüncü sınıf efendilerinin yanına gittiklerini ve tüfek ve nişan kaideleri hakkında malumat aldıklarını hatıratında belirtmektedir (Karabekir, 2009, 122).

“Hurufâtın [harfler] hitamıyla tarihin bed’ ettiği [başlangıç] günden beri saha-i vukuatta zuhura gelen muharebâtın [harpler] eşhas [şahıslar] ve ahvâl [durumlar] ve etvârını [tavır] nâtik [beyan eden] olduğu haysiyetle, [askerlik] sanatın[ın] sevâbıkını [geçmiş şeyler/haller] bilmekle mükellef olan zâbitan için en mühim vesâit-i ıtıla’dandır [haber vasıtası]” (Karabekir, 2001, 238).

Goltz Paşa’nın Mekteb-i Harbiyye’deki reform çalışmaları, İmparatorluğun mali imkânsızlıkları ve II. Abdülhamid’in orduya yönelik endişelerine rağmen, Mekteb-i Harbiyye’nin 24 yıl komutanlığını yapan Zeki Paşa’dan dolayı oldukça elverişli hale getirilmeye çalışılan bir ortamda yürümekteydi. Okulda Ders Nazırlığı da yapan Mehmed Esad’ın *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye* adlı eserine göre: “*Zeki Paşa hazretlerinin Avrupa meşâhir-i ümera-yı askeriyyesi gibi birçok lisana aşına olması müfettiş paşanın [Goltz Paşa] her hususda teşebbüsâtını teshil [kolaylaştırma] ve icraât ve ika’sını [dayanma] bir kat daha tevsi’ [genişletme] ve tekmil eylemektedir* (Mehmed Esad, 1315, 137). Ancak II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Harbiyye’den yetişmiş öğrencilerin hatıratlarına bakıldığında, Zeki Paşa’nın dönemi de dâhil olmak üzere, öğrencilerin; aldıkları eğitimden yeterince memnun olmadıkları, özellikle atış yapmamalarından,¹¹⁸ okunması ve üzerinde konuşulması yasak olan neşriyatın fazlalığından¹¹⁹ ve okulda padişaha yönelik bir kalkışmayı engellemeye yönelik kontrol ve baskıların fazlalığından şikâyet ettikleri görülmektedir. Mekteb-i Harbiyye’de Mustafa Kemal (Atatürk)’in sınıf arkadaşlarından olan Asım (Gündüz), bu konudaki şikâyet tablolarından birine şahit olmuştur. Mustafa Kemal (Atatürk), sınıf arkadaşları ile okulda yaptığı gizli bir toplantıda kürsüye çıkmış ve mektepte eserlerini okumanın yasak olduğu Namık Kemal’in değerini şu sözlerle vurgulamıştır: “Bizim bir Namık Kemal’imiz var... O, Türk milletinin yüzyıllardan beri beklediği sesi verdi. Fakat ne şiirlerini okuyabiliyor, ne konuşmalarını duyabiliyoruz. Bu milletin tarihinin bir yönünü belirten “Vatan Yahut Silistre” piyesini bile temsil ettirmediler” (...) “Yurdumuzu ve imparatorluğu büyük tehlikelerin beklediğini hatırdan çıkarmamak durumundayız” (Gündüz, 1968, 16).

¹¹⁸ Kâzım Karabekir, öğrencilere ateş alır tüfek verilmediğini battal martinlerle teçhiz olunduklarını ve ne Mekteb-i Harbiyye’de ne de Erkân-ı Harbiyye’de atış yapmadıklarını hatıratında kaleme almışken (Karabekir, 2009, 123, 214), Hafız Hakkı Paşa da Bozgun adlı eserinde: “*Harp Okulundan yetişecek gençler, kırık iğneli martinlerle talim görür. Orduyu yetiştirecek olan bu zâbit namzetleri tüfek atmak şöyle dursun, mavzer fişeginin birer taklidinden başka bir şey görmezdi*” (Hafız Hakkı Paşa, ?, 100) demektedir. Bu konuda ayrıca bkz. (Apak, 1988, 11).

¹¹⁹ İstanbul’da bulunan bazı kitapçılara gitmenin zâbitler için yasak olduğu ve bu kitapçılardan birinin de devrin askerlik sanatı ile ilgili eserler de neşreden Otto Keil Kitabhanesi olduğu hakkında bkz. (Karabekir, 2009, 165).

Zeki Paşa ile Goltz Paşa'nın Mekteb-i Harbiyye'deki en önemli icraatı eğitim sisteminin 1884 yılından itibaren Alman sistemine göre düzenlenmesi oldu. Bu düzenlemede en önemli değişimlerden biri okulun dört yıllık eğitim süresinin üç yıla düşürülmesi idi. Okula gelen öğrenciler, birinci sınıfta piyade ve süvari olarak iki sınıfa ayrılıyorlardı. Üç yıllık öğrenim süresince birkaç ders dışında aynı dersleri okuyorlardı. Üç yıl içerisinde okunan dersler Tablo 4'te, 1888'de Mekteb-i Harbiyye'de bulunan muallim/ görevli ve ders listesi ise Ek 10'da sunulmuştur. 1884'te düzenlenen müfredat II. Abdülhamid döneminin sonlarına kadar esaslı bir değişiklik geçirmemekle birlikte, Sevk'ül-ceyş (Strateji), spor, ahlak ve riyaziye dersleri 1895'te ve 1903'te yeniden gözden geçirilerek okutulmuştur (Ünal, 2001, 78-79).¹²⁰

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Akâid-i Diniye	Akâid-i Diniye	Üçüncü Sınıf Tabiiyesi
Topoğrafya	Hizmet-i Seferiye	İstihkâmât-ı Hafife
Hendese-i Resmiye	Dâhiliye Kanunnâmesi	Fenn-i Esliha
Hikmet-i Tabiiye	Fenn-i Mimari	Hıfzıssıhha-i Askerî
Kimya	Talim Nazariyatı	Coğrafya-i Askerî
Askerî Hitabet	Hizmet-i Seferiye Ameliyatı	Devlet-i Âliyye Ordu Teşkilatı
Talim Nazariyatı	Askerî Harita Tersimi	Talim Nazariyatı
Terbiye-i Askeriye	Fransızca	Askerî Terbiye
Fransızca	Talim Ameliyatı	Fransızca
Almanca	Ceza Kanunu	İstikşafat-ı Askeriye
Rusça	Almanca ve Rusça	Almanca
Harita Tersimi	Tarama	Rusça
Topoğrafya Ameliyatı	Hikmet	Askerî Köprüler
Talim Ameliyatı	Topoğrafya Ameliyatı	İstihkâm
-	Fenn-i Furuset Nazariyatı	Tabiye

Tablo 4: 1884-1912 Yılları Arasında Mekteb-i Harbiyye'de Uygulanan Müfredat¹²¹

Tablo 4 incelendiğinde, müfredatta zâbit namzetlerinin kıt'adaki görevlerini daha etraflı bir şekilde anlamalarını sağlayacak derslerin bulunduğu ve 93 Harbi'nde tecrübe edilen zafiyetlerin giderilmesinin müfredatı etkilediği görülmektedir. Bu amaçla, müfredatta;

¹²⁰ Harita Tersimi, Eskrim, Talim ve Terbiye Ameliyatları dışında kalan derslerin sınavları, koğuşlarda veya dershanelerde; anılan derslerin sınavları ise ameliyat (uygulama) zamanlarında uygulamalı olarak icra olunacaktı (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 141). Ayrıca Harbiyelilerin son model silahları tanımaları için derste gösterilmek üzere Avrupa ve Amerika'nın muhtelif tüfek ve revolverlerinin birer adedinin mektep müdürüne gönderilmesi Seraskerlikten istenmekteydi. Bkz. (Y..MTV., 14/102, 24 Ş 1301)

¹²¹ (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 134-135)

Harita ve arazi biliminde (Topoğrafya) hem nazariyata hem de uygulamalı eğitime önem verildiği, zâbitlerin askerleri tanımaları ve iyi bir şekilde sevk ve idare edebilmeleri için Askerî Terbiye, Askerî Hitabet ve Tabiye derslerinin bulunduğu, askerî rüştiye ve idadilerde bulunduğu gibi Harbiye’de de Akaid-i Diniye dersine önem verildiği, zâbitlerin barış ve sefer durumlarında kendilerini ilgilendiren Ceza Kanunnamesine vâkıf olmalarının arzu edildiği, sefer vaktinde icra edecekleri vazifeleri başarıyla icra etmeleri için Hizmet-i Seferiye ve Hizmet-i Seferiye Ameliyatı derslerinin gerekli görüldüğü, zâbitlerin imparatorluklarının askerî coğrafyasını ve askerî teşkilatını bilmekten sorumlu tutuldukları, harp silah araç ve gereçlerini tanımak ile binicilik konusunda yeterli olmaları için müfredatta Fenn-i Esliha ve Furusiyyet derslerinin bulunduğu ve 93 Harbi’nde köprü veya karakol inşasında zorluklar yaşayan Mektepli zâbitlerin bu eksiklerini gidermek için Askerî Köprücülük ve İstihkâm dersleri ile bu eksikliğin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca askerî idadilerde olduğu gibi Mekteb-i Harbiyye’de de yabancı lisan derslerine her üç senede de önem verildiği ve bu sayede zâbitlerin yabancı ordu teşkilatları ile devrin askerlik sanatını kavramalarının ve ayrıca zamanın kültür dillerini öğrenmelerinin amaçlandığı görülmektedir.

Zeki Paşa bir okul komutanının yetkilerine sahip olduğundan, ancak Harbiyye’deki reformları etkileyebilmektedir. Nitekim Nisan 1890 ortalarında İstanbul’daki Alman büyükelçiliğinden Bismarck’a gönderilen bir rapora göre askerî bakımdan Türkiye’den bildirilecek yeni bir şey yoktu. Zira padişah gerektiğinde Rusya ile diplomatik bir uzlaş sağlayarak savaştan kaçınacağını düşünerek reformların icrası adına pek bir şey yapmıyordu. “Bütün askerî işler bitip tükenmez şekilde komisyonlarda tartışılıyor, pek çok şey yazılıp çiziliyor fakat hiçbir karara varılamıyor, varılsa da uygulanmıyordu” (Wallach, 1977, 64-65). XX. yüzyıl başında [1903] Avusturya’nın İstanbul’daki askerî yetkilisi olan Pomiankowski ise, anılarında, Alman öğretmen zâbitlerinin “*tam bir figüran*” olduklarını ve Osmanlı ordusunun teşkilat, eğitim ve harp hazırlıkları üzerinde hiçbir etkileri olmadığını yazmıştır. Aynı dönemde Almanya’nın İstanbul’daki büyükelçisi de Osmanlı ordusunda çalışan Alman uzmanların yüksek maaşlar almasına rağmen etkinliklerinin mevcut koşullar altında çok sınırlı olduğunu, bu durumda uzmanların sayılarını artırmanın Alman zâbitlerine karşı olan mevcut muhalefeti artırmaktan başka bir işe yaramayacağını Berlin’e bildirmekteydi (Wallach, 1977, 79).

Osmanlı ordusunda görev alan Alman askerî heyetinin yeterince başarılı olamamasının, yukarıda sayılanlar dışında başka önemli sebepleri de vardı. Ortaylı'ya göre:

“Alman eğitimcilerinin Osmanlı ordusunda karşılaştıkları güçlükler ve başarısızlıklar bir ölçüde onların kendi yeteneksizliklerinden, bir ölçüde de Osmanlı zâbitlerinin tutumundan ileri gelir. Ordu bütün tavsiye ve çabalara rağmen 1909’a kadar doğru dürüst bir manevra ve talim yapmamıştır” (...) “Alman uzmanların Prusya ordusuna has kabalık ve sertlikleri Osmanlı zâbitlerinin Alman meslektaşlarına antipati duymalarına da neden olmuştur... Alman zâbitlerinin Türk dilini öğrenemeyip Türkiye’yi tanımamaları ve tanımamakta ısrar edişleri onların başarısızlık ve sevimsizliklerinin en önemli nedenlerindendir. Bu zâbitlerin yüksek maaş alıp devamlı zam istemeleri de Türk meslektaşlarını çileden çıkarmıştır (Ortaylı, 2005, 106).

II. Abdülhamid döneminde yetişen Mustafa Kemal (Atatürk) devresinin, Alman etkisi de dikkate alınarak yapılan bir incelemesinde ise Osmanlı ordusu ve zâbit sınıfı hakkında şu tespitler yapılmaktadır:

“... Bir ordunun asıl gücü ciddi, gerçekçi talimlere dayanır. Abdülhamid’in son otuz yıllık hükümlerinde Osmanlı ordusunun edindiği muharebe deneyimi, temelde isyanları bastırmak ile gerilla veya eşkıyalıkla mücadele etmekten ibaret olan asayiş gücü rolünden geliyordu. Tamamı göz önünde alındığında, Hamid dönemi orduda profesyonelliğin temelini çürütmüş ve askeriyedeki yaratıcılığı boğmuştu. Sonuçta, doğrudan Goltz’un eğittiği yüksek rütbeli zâbitler mesleki bir uyuşukluğa sürüklenmişken, daha genç [Mustafa] Kemal kuşağı ise -hükümetin düşüncüyü sansürlemesine karşın- farklı ölçülerde siyasallaşmayla sonuçlanacak bir hoşnutsuzluk içindeydi (Gawrych, 2014, 35).

Alman askerî heyetindeki zâbitlere ve II. Abdülhamid dönemi ordusuna yönelik yukarıdaki genel tutuma karşın, özellikle mektepli zâbitleri ve Erkân-ı harpleri üzerinde ciddi tesirler bırakmış olan Goltz Paşa, neredeyse tek başına Osmanlı ordusunun Alman modelinde bir yeniden yapılanma sürecine girmesini ve tedrisatından geçen öğrencilerin ileride kritik görevlere gelmesi sayesinde bu sürecin devam etmesini sağlayabilmiştir¹²² Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nda kurmay hizmetlerinde bulunanların münhasıran Goltz Paşa’nın talebeleri olması ve daima Goltz Paşa ile anılan Alman üslubunun bilhassa Birinci Dünya Harbi’ni önceleyen yıllarda “Türk ordusunda bir çalışma, disiplin ve punktualite (dakiklik) ruhu” yaratabilmesi (Alkan, 2006, 36), Goltz Paşa’nın gerçekleştirdiği reformların önemli ve uzun vadeli olarak değerlendirilebilecek

¹²² Ayrıca bkz. (Gawrych, 2014, 27).

sonuçları olmuştur. Goltz Paşa ile yaygınlaşan Alman disiplini, kıt'a içi duruş ve davranışlara da yansıyan etkiler barındırmıştır. Nitekim Kazım Karabekir'in, III. Ordu kumandan vekili Nazif Paşa'ya sert ve gösterişli bir selam vermesi üzerine, Paşa'nın yanında bulunan süvari feriki İbrahim Paşa'dan aldığı "Yavaş, Alman erkân-ı harbi! Ortalığı yıkacaksın! O ne mahmuz şaklatması, o ne ciddiyet (...) Yeni erkân-ı harpler hep artık Almanlar gibi demek" cevabı, oldukça anlamlı bir örnek teşkil etmektedir (Karabekir, 1992'den aktaran Alkan, 2006, 36)¹²³

Alman askerî heyetlerinin ve özellikle Goltz Paşa'nın fikir ve faaliyetlerinden yararlanılan Mekteb-i Harbiyye, Mustafa Zeki Paşa'nın 24 yıl gibi uzun bir süre bu makamda kalması sayesinde önemli bir kurumsallaşma süreci yaşadı. Mehmed Esad'a göre Zeki Paşa "mekâtib-i askeriyyece bir devr-i terakki çığrı açtı". Yine Zeki Paşa:

"Şuabât-ı fûnûnca [bilim dalları] ve usûl-ü tedrisçe bir hayli ıslahat i'cra olunarak zamanımızda müterakki devletler tarafından kabul ve i'cra edilmekte bulunan talimât-ı askeriyye ve kavâid-i harbiyye-yi mektebçe mevki'-i tatbik ve istifadeye vaz' ettirdi. Eyyam-ı nezaretlerinde şâkirdanın teyid-i hüsn-ü ahlâkıyla beraber tahsil-i fûnun-u askeriyedeki terakkileri doğrusu -maziye nazaran- misli nâ-mesbuk [benzeri hiç olmamış] muvaffakiyetlerdendir" (Mehmed Esad, 1315, 150).

Mekteb-i Harbiyye'de uygulanan müfredatın II. Abdülhamid döneminin sonlarında nasıl olduğuna dair elimizdeki en değerli bilgiler Kara Harp Okulu (KHO) Tarihî Arşivinde bulunan Not Defterleri ile Y.MTV. 226/51 numaralı ve 12 ZA 1319 (20 Şubat 1902) tarihli BOA belgesinde bulunmaktadır. Kara Harp Okulu Tarihî Arşivinde 1902 yılı derslerini gösteren defterler daha önce yapılmış araştırmalarda ortaya konulduğundan¹²⁴ burada bir karşılaştırmaya da imkân vermesi açısından 1902 tarihli BOA belgesinin verileri kullanılmıştır. Anılan belgeye göre Mekteb-i Harbiyye'nin 1902 yılı Piyade ve Süvari sınıflarının ders programı, derslerin haftada kaç saat okutulduğunu da yansıtacak şekilde Tablo 5'te (s. 85) sunulmuştur.¹²⁵ Mekteb-i Harbiyye'de 1905-1906 yılları arasında okutulan dersler ile 1906-1909

¹²³ Ayrıca bkz. (Karabekir, 2009, 198).

¹²⁴ 1902 yılı Harbiyeli Mustafa Kemal (Atatürk)'in mezuniyet yılı olduğundan, bu dönemdeki ders programları çeşitli araştırmalarda kaleme alınmıştır. Güncel bir çalışma için bkz. Hayrullah Gök-Mesut Uyar, "Yeni Bulunan Belgeler Işığında Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 78, Haziran 2000, s. 23-28 ve (Güler, 2001).

¹²⁵ 1902 Yılı Erkân-ı Harbiyye ve Mekteb-i Harbiyye ile Askerî İdadilerin Ders Programlarını gösteren Y.MTV. 226/51 numaralı ve 12 ZA 1319 (20 Şubat 1902) tarihli belge için bkz. Ek 11.

arasındaki müfredat değişiklikleri/derslerdeki yer değişiklikleri Kara Harp Okulu Tarihi Arşivinde bulunan defterler üzerinden tespit edilmiş olup, bu dersler Tablo 6'da (s. 94) sunulmuştur:

Dersin Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene
	Haftalık Ders Saati		
Akâid-i Diniye	1	1	-
İlm-i Ahlâk	-	1	-
Alman Lisanı	3	3	3
Ordu Teşkilatı “Devlet-i Osmaniye”	-	-	2
İstihkâmât-ı Hafife ve Muhtasar Hesab	-	-	2
İstihkâm Eşkâli	-	-	-
Tabiye ve Muhtasar Sevk’ül-ceyş	-	-	3
Tabiye Ameliyatı	-	-	-
Talim Nazariyatı	2	2	2
Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu	-	1	-
Coğrafya-i Askerî	-	-	3
Hıfzıssihha-i Askerî	-	-	1
Hikmet	2	-	-
Hıdmet-i Seferiye Nizamnâmesi	-	3	-
Hıdmet-i Seferiye Ameliyatı	-	-	-
Harita Tersimi ve Tarama	2	1	-
Dâhiliye Kanunnâme-i Hümâyunu	-	1	-
Rus Lisanı	3	3	3
Topoğrafya	2	-	-
Topoğrafya Ameliyatı	-	-	-
Fransız Lisanı	3	3	3
Fenn-i Esliha	-	-	2
Fenn-i Baytarî ve Furuşiyet	-	1	-
Fenn-i Mimari [?]	-	2	-
Kılıç ve Meç Talimi	-	2	-
Kitabet	2	-	-
Kimya	2	-	-
Malumat ve Terbiye-i Askeriye	1	1	1
İstikşâfat-ı Askeriye	-	-	-
Talim Ameliyatı	-	-	-

Tablo 5: Mekteb-i Harbiyye Piyade ve Süvari Sınıflarının 1902 Yılı Müfredatı
(BOA. Y.MTV. 226/51, 12 ZA 1319)

BİRİNCİ SENE	İKİNCİ SENE	ÜÇÜNCÜ SENE
Akaid-i Diniye	Akaid-i Diniye	Tabiye Nazariyatı
Topoğrafya Nazariyatı	Hıdmat-ı Seferiye Nazariyatı	İstihkâm-ı Hafife ve Muhtasar Hesab
Hikmet-i Tabiye	Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu	Esliha-i Hafife ve Muhtasar Şekil
Kimya	Fenn-i Mimari	Hıfzı’s-sıhha-i Askerî ¹²⁶
Kitabet	Fenn-i Furusiyyet ve Baytariye	Coğrafya-yı Askerî
Talim Nazariyatı	Lisan-ı Fransevî	Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı
Malumat ve Terbiye-i Askeriye	Talim Nazariyatı	Talim Nazariyatı
Lisan-ı Fransevi	Malumat ve Terbiye-i Askeriye	Malumat ve Terbiye-i Askeriye
Harita Tersimi	İlm-i Ahlâk	İstikşâfat-ı Askeriye
Topoğrafya Ameliyatı	Meç [ve] Kılıç Talimi	İstihkâmât-ı Hafife Eşkâli
Talim Ameliyatı	Topoğrafya Ameliyatı	Talim Ameliyatı
Alman ve Rus Lisanı ¹²⁷	Harita Tersimi	Tabiye Ameliyatı
-	Hıdmet-i Seferiye Ameliyatı	-
	Talim Ameliyatı	
	Almanca	
	Ceza Kanunnâme-i Hümayunu	
KHO Tarihî Arşivi 30 ve 31 Nolu Numara Defterlerine Göre 1905-1909 Yılları Arasında Okutulan, İsmi Değiştirilen veya Yer Değiştiren Diğer Dersler		
BİRİNCİ SENE	İKİNCİ SENE	ÜÇÜNCÜ SENE
Kitabet-i Askeriye	Hıdmat-ı Seferiye Ameliyatı	Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu
Harita Tersimi ve Tarama	Harita Tersimi ve Plan	İnşaat-ı Askeriye
Ceza Kanunnâme-i Hümayunu	İnşaat-ı Askeriye	Malumat ve Terbiye-i Askeriye
Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı	Kimya	İlm-i Ahlâk
Hıdmat-ı Seferiye Nazariyatı	Kitabet	Hıdmat-ı Seferiye Ameliyatı

Tablo 6: Mekteb-i Harbiyye'nin 1905-1906 Yılı Müfredatı ve Müteakip Değişiklikler¹²⁸

¹²⁶ Kâzım Karabekir, bu dersin üçüncü sınıfta verilmesinin çok münasebetsiz olduğunu, zira pek çok arkadaşlarını birinci sınıftan itibaren veremden kaybettiklerini ve kendisinin de bu konudaki bilgisizliği yüzünden hastalığa yakalandığını belirterek, bu dersin birinci sınıfta verilmesi gerektiğini değerlendirmiştir (Karabekir, 2009, 128).

¹²⁷ Kâzım Karabekir, Rusça ve Almanca okuyacak kısımların belirlenmesinde kısım numaralarının dikkate alındığını ve okula girdiği 1900 yılında kısım numarası tek olanların Almanca, çift olanların Rusça dersini aldıklarını ve Rusça'nın birinci sınıftaki en zor derslerden biri olduğunu hatıralarında ifade etmektedir (Karabekir, 2009, 117).

1905 yılına gelindiğinde İstanbul'daki Mekteb-i Harbiyye dışında, askerî idadi bulunan beş ordu merkezinde, Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta birer Harp Okulu açılmıştır. Mektepli zâbit sayısının Mekteb-i Harbiyye açıldığından beri yeterli seviyeye çıkarılamaması, İstanbul'daki öğrenci sayısındaki fazlalığın eğitim-öğretim faaliyetlerini güçleştirmesi, II. Abdülhamid'in pek güvenemediği Harbiyye dışında yeni bir zâbit kaynağı ihdas etme amacı ve zabıtlık mesleğinin imparatorluğun geniş sahasında öğrenilebilecek ve dolayısıyla sevdirecek bir mesleğe dönüştürülebilmesi bu yeni Harbiyye mekteplerinin kuruluş sebepleri olarak değerlendirilebilir (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 61; Moreau, 2010, 64; Avcı, 1963, 32 ve Komisyon, 1945 [?], 30). Abdülhamid devrinde okul yapımının gitgide vilayet merkezlerine taşınması ve böylece taşra burjuvazisinin oğullarının XX. yüzyıl başında özellikle zâbit sınıfının alt rütbelerine yerleşmesi de (Adanır, 1996, 103) taşrada kurulan harp okullarının amacı olarak düşünülebilir. Muallim sayısı ve ders yardımcı malzemeleri Mekteb-i Harbiyye kadar iyi olmayan bu okullarda Mekteb-i Harbiyye ile aynı müfredat uygulanıyordu.¹²⁹

1905'te İstanbul dışında Harp Okulları kurulduktan sonra 3 Mayıs 1906'da askerî okullara kayıt ve kabul olunacak öğrencilerin hâl ve vasıflarını değerlendirme ve bunların kayıtlarının yapılması sırasında gerekli tahkikatı yapmaya memur bir komisyon da kurulmuştur.¹³⁰ Bu komisyon, 1906'da kabul edilmiş olan “Mekatib-i Askeriye-i Şahaneye Kabul Olunacak Talebenin Evsafına Dair Nizamname”yi esas alarak çalışmıştır. Buna göre Harp Okuluna alınacak öğrencilerde aranacak şartlar şunlar olacaktır: Alınacak öğrenciler, askerliğin şeref ve kıymetini takdir eden ve bu şerefi daha yükseltmek isteyen ailelerin çocukları olacaktır. Askerî öğrenci adayları ileride hilâfet ve saltanatın muhafazası ile ülkenin müdafaasında rol alacakları için evsaf, endam ve

¹²⁸ Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Numara Defterleri, Defter No: 29 (H. 1320-1321 / M. 1905-1906).

¹²⁹ Manastır Harp Okulu iki, diğerleri ise birer devre mezun verdikten sonra 1908'de kapatılmış, eğitimleri devam öğrenciler ise İstanbul'daki Mekteb-i Harbiyye'ye gönderilmiştir (Çadırcı, 2008, 119).

¹³⁰ Terfi ve tayin bahsinde de görüleceği gibi Mekteb-i Harbiyye'ye öğrenci kabulünde de birtakım iltimaslar görülebilmekteydi. Örneğin “Oğullarının Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye'ye kabulleri istirhamını havi yaverandan Umum Mekatib-i Askeriye Müfettişi Ferik İsmail Paşa'nın arızasının Tophane Müşirliğince takdimi” hakkında bkz. (Y..MTV. 147/96, 28 CA 1314); “Erkân-ı Harbiyye Feriki Rıza b. Ali'nin oğlu Refik'in Mekteb-i Harbiyye'deki sınıf-ı mahsusaya kayd edilmesi istirhamı” hakkında bkz. (Y..PRK.AZJ.,17/23, 30 ZA 1307). Benzeri bir konudaki ilginç taleplerden biri de bizzat Serasker Paşa'nın talebi olup, bu talebin farklılığı, zaten Mekteb-i Harbiyye'de okuyan oğullarının kimlerle yemek yiyeceği hakkında olmasıdır: “Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye zâdegân sınıfında tahsilde bulunan iki oğlunun erkân-ı harb sınıflarıyla yemek yemeleri hususunda Serasker Paşa tarafından ricada bulunulduğu” hakkında bkz. (Y..MTV., 71/88, 12 CA 1310). Öğrenci alımının 1906'da bir komisyon ve nizamnameye tabi tutulması bu gibi iltimas ilişkilerini azaltacağından, bu gelişme Mekteb-i Harbiyye'nin liyakate göre işleyen bir kurum olmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz.

ahlâken bu şerefi taşımaya layık olmayanların asker olmamaları gerekmektedir.¹³¹ Bunun için öğrenim durumlarını gösterir diplomaları ve yaşlarının uygunluğu şartı aranacaktır. Sıhhat ve bedenî muayeneleri, öğrencinin anne ve babası ile memleketleri de araştırılacaktır. Anne ve babasının ahlaki durumlarının yanısıra hilafet, saltanat ve ülkeye sadakatle bağlı olup olmadıkları; öğrencinin daha önceki okullardaki uygunsuzlukları, dini inançlara olan bağlılığı tamamen ortaya çıkacak biçimde tetkik edilecektir. Öğrenci adaylarından kötü bir vukuatı görülenler, yine hem kendileri hem de aileleri dört mezhep haricinde bulundukları anlaşılanlar kabul edilmeyeceklerdi. (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 100-101).

1907 tarihli askerî okullara kayıt ve kabul nizamnamesinde ise “Mekteb-i Harbiyye’nin tek kaynağı Kuleli Askerî İdadisi’nin son sınıfı olup, bunun dışında öğrenci kabulü sadece birinci sınıfta olmak üzere aday öğrencinin Rüşdiye ve İdadi okullarının ortak olmayan dersleriyle Kuleli son sınıfına ait derslerden sınava girmesine bağlıydı. Bu öğrenciler, idadi okullarına kabul için gereken şartlar ile birlikte Tarih-i Umumî ve Osmanî, Fransızca, Cebr-i Âdi, Hendese-i Resmiye vb. derslerden de sınava girmek zorundaydılar (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 101). Bu durum göstermektedir ki Mekteb-i Harbiyye’ye girmenin yolu her geçen yıl zorlaşmakta ve askerî idadilerde okumaktan geçmeye başlamaktadır. Bununla birlikte bir bütün olarak askerî eğitim kurumlarının imparatorluğun önemli merkezlerine yayılmış olmasının sağladığı askerî eğitim ve kariyer imkânı, “bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün de aralarında bulunduğu imparatorluğun son dönem liderlerinin biyografilerinin de teyit ettiği gibi, yönetici sınıf dışındaki birçok Müslümana yükselme imkânı sunmuştur” (Aksan, 2011, 437). Nitekim babasının vefat etmesinin ardından kardeşi ile birlikte muhakkak surette askerî bir okulda okumak isteyen Kâzım Karabekir, kardeşi ile birlikte bu amacına ulaştığında: “Nihayet 1 Mart 1316’da Harbiye Mektebi’ne kaydolanduk. Artık hayatımızı kazanmış, istikbalimizi temin etmiştik... Artık sıkıntılı günleri atlatıyorduk” (Karabekir, 2009, 116) demiştir.

¹³¹ Zâbitlerin hilâfet ve saltanatın muhafazası ile ülkenin müdafaasında rol aldıklarında neleri dikkate alacakları hakkındaki en kısa delil, zâbitlerin ve erkân-ı harplerin mezuniyet diplomalarını aldıklarında ettikleri yeminden anlaşılabilmektedir. 1906’da yemin metni şöyleydi: “Yukarıda anılan kişi, din ve devlete veli nimet bî minnetimiz Padişahımız Sultan Gazi Abdülhamid Han Sani Efendimizi Hazretlerine sadakatle hizmet edeceğine ve tüm koşullarda şanlı ordunun onurunu koruyacağına ve gerektiğinde Sultan Hazretleri uğruna canını vereceğine [... icabında uğru-ı miyamen mevkur Hazret-i Padişahide feda-yı can edeceğine...] yemin eder” (Turfan, 2013, 178).

Mekteb-i Harbiyye'nin günlük faaliyet akışına baktığımızda, okulun yatılı olması dolayısıyla öğrencilerin yirmi dört saatinin de planlandığı ve bu planın da namaz vakitlerine göre yapıldığı görülmektedir. (Mehmed Esad, 1315, 105-106). Ancak, 1906'da mezun olmuş bir Harbiyeliye göre: “Her gün beş vakit namaz kılmak mecburi olduğundan, namaz kılmak için abdest almak da şart olduğundan birçok öğrenciler abdestsiz olarak camide yatıp kalkarlardı” (Apak, 1988, 12). Kâzım Karabekir, okulda zorunlu tutulan namazın dört vakit olduğunu ve sabah namazlarının isteğe bırakıldığını, ancak mektebin musluklarında su olmadığı halde binlerce efendilerin ve erkân-ı harp namzetlerinin elleri değnekli zâbitlerce “hindi sürüsü gibi” camiye sürüldüğünden ve bu uygulamanın erkân-ı harp namzetlerinin çok zoruna gittiğinden bahsetmektedir. Bu durumda birkaç öğrenci müstesna olmak üzere çoğunluğun abdestsiz namaz kıldığını Karabekir'in hatıratı da teyit etmektedir (Karabekir, 2009, 170-171). Namaz vakitlerine göre ayarlanmış dersler başlamadan evvel her kısımda kısım çavuşları tarafından yoklama alınmakta, mevcut olmayanların isimleri, nerede oldukları da işaretlenerek bir pusulaya yazılmakta ve derse gelen muallime verilmekteydi. Kuleli'de olduğu gibi Harbiye'de de bu usul üzere yoklamalar alınmaktaydı (Karabekir, 2009, 119).

Mekteb-i Harbiyye öğrencilerinin maaşlarının çok az olduğunu ve kendilerine verilen kitapların parası kesildikten sonra ellerinde pek bir şey kalmadığını, buna rağmen çok tasarruflu davranarak ailesine para gönderdiğini hatıralarında kaydeden Kâzım Karabekir (Karabekir, 2009, 117), hem Kuleli'de hem de Harbiye'de çalışan öğrencilerin ders notlarının sınavlara yeterince hazırlanmayan öğrencilerce talep edildiğini, ancak giden notun geri gelmemesi nedeniyle kendisinin noktasız yazıya geçtiğini ve ondan sonra notlarını kimsenin anlamadığı için isteklerin de kesildiğini okuldaki günlük yaşamı yansıtan bilgiler olarak hatıratında paylaşmaktadır (Karabekir, 2009, 117). Sınav esnasında aynı sınıftan (devreden) olan öğrencilerin yardımlaşmalarına karşılık, Mekteb-i Harbiyye'de sınıf farkına öğrenciler tarafından fevkalade ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır. Harbiye'deki öğrencilik yıllarında her sınıfın ayrı teneffüşhanesi olduğunu ve birinci sınıf talebelerinden birinin, ikinci veya üçüncü sınıf teneffüşhanesine davetsiz gitmesinin mümkün olmadığını aktaran Ahmed Bedevi Kuran, havuz başında birinci sınıf öğrencilerinden birinin yalnız başına tur

atmasının katiyen düşünölemeyeceğini, öyle bir dikkatsizlik olduğunda diğör sınıf talebelerinin hep bir ağızdan:

“Hoş geldin safa geldin

Çay ısmarlayın beye

Tabakayı takdimen ateş getirin beye

Çok sarardı morardı

Bir su getirin beye

Maşaallah Maşaallah!” nağmesiyle, öyle bir hataya düşen talebeyi rezil ederek, küstahlık atfetmek istediklerini hatıratında kaydetmektedir (Kuran, 2009, 45-46).

Kuleli Askerî İdadisi’nde olduğu gibi Mekteb-i Harbiyye’de de Türk ve Türk olmayan öğrenciler (bilhassa Türkler ile Araplar) arasında zaman zaman ciddi kavgaların yaşandığını kaydeden Kâzım Karabekir, bir defasında kendi kısmındaki Erzurumlular ile Bağdatlılar arasında şiddetli bir kavga yaşandığını ve eğer kısım çavuşu olarak sınıf zâbitlerini çağırmanın olsa bu kavganın ölümle sonuçlanabileceğini, ancak daha sonra her iki grubun barıştırıldığını hatıratında anlatmaktadır (Karabekir, 2009, 118). Karabekir, bu farklı grupların kavgasına yine Harbiye’de olduğu gibi İstanbul külhanbeylerinin çıkardığı kavgaların da eklendiğini ve Harbiye’deki en belalı öğrencilerin kasıtlı olarak kendi kısmında toplandığını, bunun hikmetinin ise kendi zabt u rabt kuvvetinin Kuleli’deki sınıf zâbitlerince Harbiye’deki zâbitlere iletilmesinde olduğunu yazmaktadır (Karabekir, 2009, 119). Bu durum, sınıf zâbitlerinin öğrencileri dizginlerken becerikli Harbiyelilerden istifade ettiklerini ve ancak okulda öğrenciler arasında çeşitli anlaşmazlıklar ve güç gösterilerinden kaynaklı problemler de olduğunu göstermektedir.¹³²

Harbiyeliler, II. Abdülhamid döneminde (günümüzde olduğu gibi) mutfak nöbetçisi olarak görevlendiriliyor ve kendilerinden mutfak hizmetlerini dâhiliye nizamnamesine göre takip ve icra etmeleri bekleniyordu. Bu uygulamalı eğitim, onların nizamnâmeleri tatbik etmelerini öğretirken, kıt’ada birliklerinin iaşesini temin etmeye de katkı sağlıyordu (Karabekir, 2009, 130-131). Bir gün nöbet sırası kendisine geldiğinde, numune yemeklerin nizamnâmeye aykırı olarak okulun zâbit kadrolarına gittiğini gören

¹³² Bazı Türk öğrencilerin İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarından hareketle gerek Harbiye’de ve gerekse Erkân-ı Harbiyye’de Suriyeli, Iraklı ve Hicazlı öğrencilere samimi yakınlık gösterdikleri, buna karşılık onların daima Türk öğrencilerden ayrı kaldıkları ve çekindikleri hakkında ayrıca bkz. (Gündüz, 1968, 20).

Harbiyeli Kâzım Karabekir, bu konuda nöbetçi zâbit ile tartışmış ve nizâmname hilafına olarak kendilerine yemek veremeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine nöbetçi zâbitten “bu ne cüret, bu aleyhine fena netice verir” uyarısı karşısında Harbiyeli Kâzım, zâbite şöyle cevap vermiştir: “Bize verilen emir geçen sene okuduğumuz nazariyatın bu sene tatbikatını görmektir. Bugün derslerden mahza geri kaldım. Biz ordularda da efradın istihkakını şunun bunun emri ile suiistimal mi edeceğiz!... Ben her mesuliyeti kabul ediyorum ve tabelada ismi olmayan hiçbir yere bir lokma bir şey vermiyorum...” Bu cüretli duruşun ertesi günlerdeki nöbetçi Harbiyeliler tarafından devam ettirilememesinden dolayı üzüldüğünü de belirten Karabekir (Karabekir, 2009, 131), aslında hem mekteplerde hem de kıt’alarda her vazifenin doğru bir şekilde icrasının matbu nizamnamelerden çok zâbitlerin vazife bilinçlerine bağlı olduğunu da bu küçük örnekle göstermektedir.

Bir diğer Mekteb-i Harbiyye mezunu Rahmi Apak, her akşam okulun avlusunda yapılan yoklamada tekmiller verildikten sonra yaklaşık üç bin kişinin bir ağızdan “Padişahım çok yaşaaa” diye bağırdığını, fakat bazılarının ise “Padişahım başaşıaaa” diye haykırmayı ihmal etmediğini ve fazla gürültü arasında bu türlü bağırışların belli olmadığını da hatıratında anlatmaktadır. Okulda moral gıda verecek bir şey bulunmadığını da yazan Apak, harp tarihinin dahî okutulmadığını, vatan, millet sözlerinin yasak olduğunu, herkesin Müslüman olup Türklüğün ise zikredilmediğini ifade etmektedir (Apak, 1988, 12). Apak, okulda moral gıda aldıkları kaynakları ise şöyle anlatmaktadır:

“Cennet kılıçların gölgesi altındadır. Nöbet beklerken ölen şehit olarak gider. Allah yolunda kavga ediniz” gibi dövizler hepimizin ezberinde idi. Öteki dünyadaki azaplardan, cehennemden kendimizi kurtarmak için kavga meydanlarında can vermekten başka çare yoktu... Biz ikinci moral gıdamızı da vatan şairi Namık Kemal’den aldık. Karakterlerimizi yaratmak hususunda onun şiirleri ve yazıları [Hz.] Muhammed’in dövizlerinden daha tesirli oldu ve zabıtlık hayatımızda onun bütün eserlerini gizli gizli ve yutarcasına okuduk. Ezberledik. Diyebilirim ki, Namık Kemal yeni bir nesil yaratmıştır... Üçüncü ve önemli moral gıdayı da yaşadığımız bölgelerden aldık. Makedonya’da ve Trakya’da yaşayan Türkler, 1878’de Tuna’yı geçerek Balkanlar’a ve oradan İstanbul kapılarına kadar dayanan Rus ordularının önünde ve ardında milyonlarca kardeşlerinin Bulgarlar ve diğer yerli

Hristiyanlar tarafından kesildiğini, köylerinin ve kasabalarının yakılıp yıkıldığını görmüşlerdi...”¹³³ (Apak, 1988, 13).

Memleketleri, baba meslekleri, askerî liseleri vb. farklı olan Harbiyelilerin fikrî profilleri farklılık arz etmektedir. Bu noktada fikir beyan edenlerden biri olan Asım Gündüz, hatıralarında, Doğu illerinden ve Anadolu’dan gelen öğrencilerin İstanbullular gibi yalnız dersleriyle meşgul olduklarını, buna karşın Manastır Askerî İdadisinden gelenlerin ise hem Harbiye’de hem de Erkân-ı Harbiyye’de “daha çok uyanık, daha çok Batı’ya dönük” olduklarını, Manastır’dan gelenlerin memleketin meselelerini de tartışıp bu konularda fikirler ileri sürdüklerini, bunlardan birinin de Mustafa Kemal olduğunu ifade etmektedir¹³⁴ (Asım Gündüz’den aktaran, Taşkiran, 2009, 68). Nitekim Mustafa Kemal (Atatürk), erkân-ı harp namzedi olduğu günlerden birinde II. Abdülhamid yönetimi hakkında arkadaşlarına hitaben şöyle demektedir:

“Şunu iyi bilelim ki, Mithat Paşa sağ olsaydı, Hüseyin Avni Paşa öldürtülmeseydi, ne ordumuz, ne donanmamız bu hale düşecekti. Akdeniz’de birinci durumda bulunan donanmamız, Karadeniz’de Ruslara herhalde dersini verecek, 1877-1878 seferinde Tuna boylarında Yeşilköy’e kadar çekilmeyecektik. Türk-Yunan Savaşı’nda bu donanmayı Haliç’ten çıkamayacak hale getirmek suç değil midir? Millet padişahından neden hesap soramamalıdır? Bir hıyanet olan bu davranışlarda bulunan bir insanı Fatih’lerin, Yavuz’ların torunu olarak kabul etmek mümkün müdür?” (Gündüz, 1968, 17-18).

Mekteb-i Harbiyye’den önce yetiştikleri bölgeler askerî öğrenciler üzerinde farklı tesirler bırakmakla birlikte, bir bütün olarak askerî eğitim kurumlarında verilen modern

¹³³ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bizzat Mekteb-i Harbiyye öğrencilerini de etkilemiş, Rus ordusunun Ayestafanos’a kadar gelmesi üzerine bazı Harbiyeliler hafta sonu izin günlerinde garnizon dışında bulunan Ayestafanos’a ve Rus ordusu taraflarına giderek dolaşmışlar ve idare tarafından uygunsuz görülen birtakım hareketlerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Mekatib-i Askeriye Nezaretine uyarı yazısı gönderildiği hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 66, Gömlek 52, 19.12.1293). Savaş koşullarındaki Harbiyeliler ile barış koşullarındaki Harbiyelilerin yetişme koşullarının aynı olmayacağı herhangi bir kanıtı gerek bırakmadan düşünülebilecek olsa da örneğin 1899 gibi Harbiyelilerin nispeten rahat bir konjonktürde geçirdiği eğitim yıllarında hafta sonu izinlerini zâbitlerin gittiği kıraathanelerde gizli gizli memleket meseleleri konuşarak geçiren Harbiyeliler olduğu gibi, Darulmuallimat çevresinde dolaşarak kız öğrencilere rahatsızlık veren Harbiyeliler de bulunabilmekteydi. “İdadi ve Harbiyye mektepleri talebesinden bazılarının Darulmuallimat civarında dolaşarak talebeleri rahatsız etmelerinin önünün alınması için Merkez Kumandanlığınca alınan tedbirlerin, mektep tarafından da destekleneceği” hakkında bkz. (MF.MKB. 431/34, 20 Ş 1316).

¹³⁴ Mustafa Kemal’in Harp Okulu öğrenim yılları hakkında geniş bilgi için bkz. (Güler, 2001). Mustafa Kemal’in Harp Okulu ve Harp Akademilerindeki öğrenim süreci hakkında aynı yazara ait diğer bir çalışma için bkz. (Güler, 2000). Ayrıca bkz. Hayrullah Gök-Mesut Uyar, “Yeni Bulunan Belgeler Işığında Mustafa Kemal’in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 78, Haziran 2000, s. 23-28.

bilim ve yabancı dil eğitiminin, mektepli zâbitlerin içerisinde bulundukları dünyayı algılamalarını [özellikle sivil eğitim kurumlarında yetişen muadillerine göre] değiştirdiği görülmektedir. Bu zâbitler, Batı ile imparatorluk arasında bir fikir ve kültür taşıyıcısı rolü oynarken, aynı zamanda bu fikirlerden etkilenerek ortaya çıkan bir yurtseverlik merkezini de mekteplerinde inşa etmişlerdir (Moreau, 2010, 63).

D. YURT DIŞINDA EĞİTİM ALAN PİYADE ZÂBİTLERİ: GEREKÇE VE SONUÇLAR

Tanzimat döneminde yoğunlaşan ordu, ekonomi ve bürokrasi alanlarındaki reformlar, yeni yöntemlerle iş gören insan gücüne ihtiyaç doğurmuş, bu ihtiyacın karşılanması için ise; Avrupa'dan uzman getirme, yurt dışına öğrenci gönderme ve modern eğitim kurumu tesis etmek üzere üç temel stratejiye başvurulmuştur. Devletin, özellikle Berlin Antlaşması sonrasında kendi modernleşmesini üreterek dışa bağımlılığı azaltmak için başvurduğu daha yerli çözümler yukarıdaki ikinci ve üçüncü strateji olmuştur. Yurt dışında tahsil gören zâbitlerin daha çok askerî mekteplerde ve talimgâh gibi eğitim müesseselerinde istihdam edilmesi, yurt dışına öğrenci gönderme stratejisinin, en yerli strateji olan modern mekteplerin geliştirilerek Avrupa ile aynı düzeye gelme amacını taşıdığını göstermektedir (Erdoğan, 2016, 35).

Orduya mütefennin zâbit ihtiyacı, açılan modern mekteplere eğitmen ihtiyacı, devlet bürolarına memur ihtiyacı ve gelişen Osmanlı sanayiine kadro ihtiyacı gibi temel sebeplerle başvuru yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması (Erdoğan, 2010, 151), özellikle Osmanlı mekteplerinin istenilen düzeyde eğitim verememesi nedeniyle zorunlu görülmüştür.¹³⁵

Yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması II. Mahmud döneminden itibaren her padişah döneminde uygulanmakla birlikte, 1870'li yılların mali kriz yıllarında yurt dışına öğrenci gönderilemediği görülmektedir. II. Abdülhamid'in ilk yıllarında da devam eden bu uygulama, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası siyasi arenadaki yalnızlığından etkilenirken, modernleşmenin iç dinamikler yoluyla gerçekleştirilmek istenmesi

¹³⁵ 1830-1908 arasında Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin eğitim-öğretim alanları hakkında bkz. Ek 13.

fikirlerini de geliştirmiştir (Erdoğan, 2016, 160). Ancak Osmanlı mekteplerinin Avrupa düzeyinde eğitim verecek derecede olgunlaşmasını bekleyecek vakit, Osmanlı reform tarihinin pragmatik ve hızlı sonuç almayı arzu eden gelişimi de dikkate alındığında, bulunmamaktaydı. Devletin kalkınması için “dindar ve gayretli” bir nesil yetiştirmek amacıyla olan II. Abdülhamid, Tanzimat döneminden itibaren Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin Osmanlı toplumsal değerlerine yabancılaşmasını, edinilen kazanımlara nazaran daha tali görerek 1880’li yıllardan itibaren Avrupa’ya öğrenci gönderme uygulamasını devam ettirmiştir (Erdoğan, 2016, 163, 169). Ancak bu dönemde özellikle Fransa’ya gönderilen öğrencilerin günlük faaliyetlerinin, ders başarılarının ve disiplinlerinin daha sıkı takip edildiği, bu takibin ise ilgili ülkedeki Osmanlı elçisi ve maiyeti tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır (Erdoğan, 2016, 143).

Sivil veya askerî eğitim alanlarında Avrupa’ya öğrenci gönderirken, ülke tercihlerini etkileyen birinci hususun siyasi tercihler olduğu görölmekte iken, ikinci sırada yabancı ülkelerin bilimsel uzmanlıkta öne çıktıkları alanlar gelmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın sonuna doğru yeni bilimsel metotlar uygulayan Alman üniversiteleri, Amerika’dan Fransa’ya, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Japonya’ya kadar pek çok devletin öğrencilerini çekmeye başlamıştır (Erdoğan, 2016, 195). II. Abdülhamid döneminde İngiliz-Osmanlı siyasi ilişkilerinin olumsuz seyretmesi ve bu ülkedeki tahsilin oldukça maliyetli olması nedeniyle İngiltere’ye kara ordusundan öğrenci gönderilmezken (Gençoğlu, 2008, 79), 1892’den itibaren Fransa’ya gönderilen öğrenciler de ahlaki bozulma, ders başarısının düşmesi, devrim düşüncesiyle ders dışı faaliyetlere katılma ve eğlence mekânlarının fazlalığı nedenleriyle Almanya ve Avusturya’ya yönlendirilmiştir (Erdoğan, 2016, 194).

Yurt dışına öğrenci gönderme gerekçeleri ve ülke seşimini etkileyen koşulların yukarıda açıklandığı gibi olduğu bir tarihte, Ekim 1882’de II. Abdülhamid, Alman askerî heyeti başkanı Kaehler’den Osmanlı zâbitlerini Almanya’ya eğitim almaları için göndermek istediğini açıklamış ve kendisini Alman hükümeti ile gerekli temasları kurmakla görevlendirmiştir. Kaehler de bu isteğin göreve başlayan Alman askerî heyetinin faaliyetlerini tamamlayacağını ve bu sayede zâbitlerin pratik askerî eğitim edinebileceğini ifade etmiştir (Wallach, 1977, 51). Buna karşın, bir sene sonra (1883’te) Alman askerî heyetinin başına geçen Von der Goltz Paşa, Avrupa’ya gönderilecek

öğrencilerin “askerlik becerilerinin derecesine göre mi?” yoksa “Alman hayranlığına göre mi?” seçileceğini İstanbul’daki Alman büyükelçiliğine sorarak, öğrenci gönderme sürecindeki en temel problemleri ifade etmiştir. Bu problemler; öğrencilerin seçiminde gerekli özenin gösterilmemesi ve öğrencilere iyi bir eğitim verilmeyip daha çok Alman ordusunun görkeminin kanıtlanmaya çalışılmasıdır (Arslan, 2012, 104).

II. Abdülhamid döneminin başlarında Almanya’ya gönderilen ilk on kişilik zâbit heyeti, toplam üç yıllık uzmanlık eğitiminin ilk altı aylık hazırlık döneminden sonra¹³⁶, ait oldukları askerî sınıflara göre talim görecekleri Alman alaylarına dağıtılacaklardı.¹³⁷ Bu ihtisas eğitimini müteakip kapsamlı askerî manevralara katılacaklar ve memleketlerine döneceklerdi. Zâbitlerin eğitimleri esnasındaki durumları, sorumlu kumandanları tarafından tutulan raporlarla Osmanlı mercilerine bildirilecekti (Gençoğlu, 2008, 77). Ayrıca öğrencilerden her ay eğitimleri ve özel durumları hakkında İstanbul’da padişaha hitaben mektup yazmaları talimat gereği istenmekteydi. Bu mektuplarda öncelikle öğrencilerin eğitimleri, askeri talimleri ve tatbikatlarına dair bilgiler bulunmaktaydı (Erdoğan, 2016, 204) Gençoğlu’nun araştırmasına göre, incelediğimiz dönemi de kapsayan 1830-1908 arasındaki yıllarda Avrupa’ya gönderilen öğrencilerden başarısız olanların sayısının çok fazla olmadığı, başarısız olanların ise denetim ve dil sorunları nedenleriyle başarısız olduğu görülmektedir (Gençoğlu, 2008, 155).

II. Abdülhamid döneminde Almanya’ya giden ilk grup zâbitler dört yıl sonra tahsillerini tamamlayarak geri dönmüş, iki ülke uygulamadan memnuniyetini ve dönen zâbitlerin yerine yeni zâbitlerin gönderilmeye devam edilmesini dile getirmiştir. Böylelikle rutin bir uygulama haline gelen Almanya’ya öğrenci gönderimi kapsamında 1899’da 25 zâbit Almanya’ya gönderilirken, 1900 yılında Almanya’da 72 Osmanlı askerî öğrencisi eğitimine devam etmekteydi. II. Abdülhamid döneminde Almanya’ya eğitim amacıyla gönderilen toplam zâbit sayısı ise 140’tır. (Erdoğan, 2016, 202-203).

Almanya’ya gönderilen ilk grubun 12 öğrencisinden 11’i, Ekim 1887’de eğitimlerini tamamlayarak yurda döndüklerinde Piyade ve Süvari sınıflarına mensup zâbitlerden

¹³⁶ “Tahsil için Prusya’ya gönderilecek zabitanın alaylara dâhil olmadan önce lisan ve malumat-ı nazariye tedris etmeleri gerektiği” hakkında bkz. (Y..PRK.ASK. 19/63, 27 Ş 1300).

¹³⁷ 1830-1908 arasında Avrupa’ya gönderilen askerî öğrencilerin askerî eğitim alanları Ek 14’te, II. Abdülhamid döneminde Avrupa’ya (çoğunlukla da Almanya’ya) gönderilen piyade zâbitlerinin adı ve gönderildiği birlikler ise Ek 15’te sunulmuştur.

ikisi talimcilik vazifesiyle Mekteb-i Harbiyye’de, topçu ve istihkâm sınıflarına mensup bulunan ikisi yine talimcilik ile Mühendishane-i Berr-i Hümayun’da; piyade, süvari ve topçu sınıflarına mensup diğer altı zâbit için altı örnek tabur oluşturularak, Ferik Kamphönever ve von Hobe ve Ristow Paşaların nezaretinde bulunmak üzere, söz konusu zâbitlerin bu taburlarda yer alan bölüklerde talimci olarak istihdamlarına karar verildi. Bu bölüklerde bir yıl talim ve eğitim gördükten sonra gereken tabura terfi ettirilmeleri kararlaştırılarak bu zâbitlerin Almanya’da kazandıkları bilgilerin kısa zamanda bütün orduya yayılmasının sağlanması açıklanan amaçlar arasındaydı (Erdoğan, 2016, 205). Yurt dışına gönderilen öğrencilerin yetiştikleri alanlarda ve devletin ihtiyaç duyduğu yerlerde görevlendirildikleri, bu konuda bir gecikme veya bir sorun yaşanmadığı, bu kapsamda başarısız olan öğrencilerden bile azami faydanın sağlanabilmesi için devlet kadrolarına yerleştirildikleri görülmektedir (Gençoğlu, 2008, 156). Özellikle askerî eğitim kurumlarında ve talimgâhlarda yurt dışı tahsili bulunan zâbitlere yer verilerek savaş sanatına dair modern bilginin yaygınlaştırılması yoluna gidildiği, böylelikle askerî mekteplerde görev alan yabancı zâbitlerin yerinin de doldurulduğu görülmektedir.¹³⁸

II. Abdülhamid döneminde yurtdışına gönderilen son zâbit grubu 22 Ocak 1909’da Almanya’ya gönderilmiş olup, bu zâbitlerin dördü Erkân-ı Harp [kurmay], on ikisi piyade, üçü süvari, üçü seyyar topçu, ikisi kale topçusu ve biri istihkâm sınıflarına dâhildir. Gönderilen grup içerisinde iki zâbit de muallim yaveri [muavini] olarak gönderilmiştir.¹³⁹

Osmanlı zâbitlerinin geçici görevle stajyer olarak Alman alaylarına gönderilmeleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman askeri uzmanların varlığı kadar önemli etkiler göstermiştir. 1890’larda, yılda ortalama 15-20 stajyer bu programa katılırken, bunlardan bazıları da Prusya genelkurmayına gönderilmiştir.¹⁴⁰ Bu stajyer zâbitler içerisinde 1913-1914’te Harbiyye Nazırı, 1917’de ordu grup kumandanı ve 1918’de sadrazam olan Ahmed İzzet Paşa ile Güney Almanya’da yaklaşık on yıl bulunarak Osmanlı

¹³⁸ II. Abdülhamid devrinde askerî mekteplerde görev alan yurtdışı tahsili almış muallim zâbit kadrosu için bkz. Ek 16.

¹³⁹ 1909’da Almanya’ya askerî eğitim için gönderilen zabıtlardan piyade sınıfına mensup olanların isim, rütbe ve görevleri için bkz. Ek 17.

¹⁴⁰ Osmanlı askerî öğrencilerinin Almanya’ya askerî eğitim ve staj için gönderilmeleri hakkında ayrıca bkz. (Moreau, 2010, 59-60).

ordusuna mavzer tüfeği teslimatını denetlemiş olan Mahmud Şevket Paşa da bulunmaktaydı (Trumpener, 2013, 186).

Bu stajyer zâbitlerden eğitimini Almanya’da tamamlamış olanlar için, Alman askerî heyetinden General Ditzfurth Paşa’nın Numune Taburları kurulması önerisi, Padişah tarafından Ocak 1907’de kabul edilmiş ve söz konusu zâbitler bu taburlarda istihdam edilmiştir. Sadece zâbit ve gedikli zâbitlerin eğitileceği bu taburlar, böylelikle Almanya’da staj yapmış zâbitlerin aldıkları eğitimin orduda yaygınlaştırılabilmesine imkân vermiştir. Almanya’da eğitim almış Türk zâbitlerinin ön plana çıkmasını sağlayan bu gelişme yaşı ilerlemiş Osmanlı paşaları tarafından hoş karşılanmamış, hatta bu kimselerin genç zâbitlerin işlerini kasten güçleştirdikleri Alman Büyükelçisi tarafından Berlin’e bildirilmiştir (Wallach, 1977, 80).

Kâzım Karabekir’e göre Goltz Paşa’nın Osmanlı ordusuna yaptığı en büyük hizmetlerden biri, ordularda istihdam olunmak üzere Almanya’ya [stajyer] zâbit gönderilmesini devlete tavsiye etmesi ve bu çabanın destekçisi olmasıdır. Karabekir’e göre bu sayede; “askerliğin Almanya’daki tavr-ı hâzırını bi’l-fiil ve bi’l-amel ifa ve tatbik etmiş bir hayli zâbitanımız yetişmiş ve bunlar da sâye-i hazret-i pâdişâhîde kadr-u meziyetlerinin derecesine göre nâil-i mükâfat ve ikbal olmuştur” (Karabekir, 2001, 237).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIT'ADA VE CEPHEDE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ

A. VAKT-İ HAZAR'DA OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ'NİN KIT'ADAKİ GÖREVLERİ

“Zâbitan[.]

hıdemât-ı askeriyyenin kâffe-i aksâmında

efradın âmir ve muallimi olmak için

malumat, tecrübe ve ahlâk cihetleriyle

efrada fâik bulunmalıdır.”¹⁴¹

XIX. yüzyıl Avrupa ordularında olduğu gibi, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusu da üç esaslı askerî sınıfı ihtiva etmekteydi: piyade, topçu ve süvari. Muharebeyi yapan, en ziyade tehlikeye maruz kalıp, en çok zayıyatı verdiği için zaferin bütün şan ve şerefi kendisine ait görülen ve bu sebeple de sınıf-ı aslî olarak anılan piyade sınıfının muharebedeki en temel vazifesi; “kendi başına ne gelebileceğini hiç düşünmeksizin düşmana yanaşmak” (Boucher, 1932, 118), topçu ile müştereken ateş ederek düşmanı ezmek ve hasmın son mukavemetini yalnız başına kırmak olarak kabul edilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, 23). Piyade sınıfının görevi temelde bu iken, piyade zâbiti ise; vakt-i hazar'da askerlerinin talim ve terbiyeleriyle meşgul olup, vakt-i seferde onların şevk ve gayretlerini tahrik eden, askerlerinin inzibatını sıkıca elinde tutan, icabında itaatlerini cebrî şiddetle temin eden, onları her türlü faydasız yorgunluktan esirgeyen, fakat gerektiğinde muvaffakiyet için onlardan her türlü fedakârlığı talep eden kıymetli bir mevki sahibi olarak görülmekteydi (Boucher, 1932, 138).

Emrine verilen köylü [veya şehirli] bir erkeği şartlandırarak, ona bir asker sertliği kazandırmak ve böylece onu herhangi bir köylü [veya şehirli] olmaktan çıkararak askerleştirmek piyade zâbitinin görevleri arasında iken, askere; silahıyla birlikte başı dik, silahı omzunda, gözleri zâbitinin içine bakar vaziyette durmayı öğretmek de talim

¹⁴¹ Hıdmet-i Seferiyye Nizamnâmesi, Madde 6'dan aktaran (Ahmed Refik, 1325, 1).

ve terbiyenin ilk önemli adımı olarak sayılmıştır (Bröckling, 2008, 98). Bu talim ve terbiyenin öğrenim merkezi ise kışlalar olmuş ve ordunun çeşitli sınıfları için yetiştirilen askerler, burada; “itaati,¹⁴² disiplini, temizliği, yürümeyi ve her şeyden önce yeni bir ahlak sistematüğünü öğrenerek adeta yeniden doğmuşlardır”¹⁴³ (Yeşil, 2011, 272).

XIX. ve XX. yüzyıl kumandan ve zâbitlerini derinden etkilemiş savaş ve strateji teorisyenlerden Clausewitz ise “savaşmak daima belirgin ve kişiye özgü bir iş olacaktır” diyerek, kıt’ada zâbitler eliyle verilen askerî eğitimin nihai hedefini, Avrupa’da savaşçıların bağlı olduğu temel kurum olarak gördüğü Alay’ın ruhu ve ahlaki değerleri üzerinden şöyle açıklamıştır:

“Öldürücü ateş altında beraberliğini yitirmeyen, hayal ürünü korkularla sarsılmayan, gerçek korkulara tüm gücüyle karşı koyabilen, kazandığı zaferlerle övünen, emirlere itaat etme gücünü yitirmeyen, yenilgiye uğradığı zaman bile zâbitlerine saygı duyan, fiziksel gücünü tıpkı bir atletin kasları gibi sıkıntı ve çabayla geliştiren bir ordu, silahına karşı duyduğu saygı fikriyle niteliklerine ve görevlerine sarılırsa, gerçek askerlik ruhuna sahip olmuş demektir” (Clausewitz’ten aktaran Keegan, 2007, 43).

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusunda piyade sınıfı zâbitlerinin vakt-i hazardaki görevleri de XIX. yüzyıl savaş sanatının temel bilgi ve anlayışlarından hareketle tespit edilmiş ve bu görevlerin rütbelere taksimi ise *Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu* ve *Piyade Talimnamesi*¹⁴⁴ ile yapılmıştır. Bu konudaki kaynaklar, çoğunlukla erkân-ı harp zâbitleri tarafından ve temelde resmî askerî kaynaklara dayanarak (veya şerhleri yapılarak) yazılan “*Hazarda ve Seferde Piyade Zâbiti*” vb. başlıklı araştırma eserler yoluyla zenginleşmiştir. Bu eserler incelendiğinde, Osmanlı piyade zâbitlerinin vakt-i hazardaki görevlerinin en temelde iki başlık altında toplandığı görülmektedir. Bunların

¹⁴² Nizâm-ı Cedit, Eşkinici Ocağı ve Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye tecrübelerinde de görüleceği üzere, askerlerin öncelikle emirlere ve emir veren zâbite itaat edecek şekilde terbiye edilmelerine verilen önem hakkında ayrıca bkz. (Yıldız, 2009, 329).

¹⁴³ “... Zabt u rabt için ehemmiyet-i fevkalâdesi olan yanaşık nizamda icra olunan talimlerin bir itina-yı tam ile icrası muktezidir. Bundan anlaşılıyor ki yanaşık nizamların talimi[,] maksad-ı aslı olmayıp tesis-i zabt u rabta hâdim bir vasıtaadır” (Mustafa Hilmi, 1325, 10-11).

¹⁴⁴ Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu ve Piyade Talimnameleri II. Abdülhamid döneminde aralıklarla tadil edilmiş olup, anılan kaynakların bu çalışmada kullanılan basımları kaynakçada sunulmuştur.

birincisi, *sevk ve idare* konusu iken, ikincisi ise askerlerin *usul-ü terbiyesi* olmuştur (Mustafa Hilmi, 1325, 3).¹⁴⁵

Piyade zâbitlerinin kıt'adaki görevlerini açıklayan kaynaklarda, zâbitlerin devamlı olarak hatırında tutması gereken düşüncenin; 'vakt-i hazardaki her bir hazırlığın ve eğitimin, harbin sıkı ve kaotik koşullarına uygun düşmesi ihtiyacı' olduğu belirtilmiştir. Ancak Makedonya'da görev yapan Piyade Erkân-ı Harp Yüzbaşı Kâzım Karabekir'e göre, XX. yüzyıl başında bölgedeki nizamiye ve redif birliklerinin talim ve terbiye durumu büyük bir ihmal içinde çok kötü idi ve talimler çoğunlukla muharebenin icap ettirdiği şekillerden pek uzaktı. Ona göre yapılan talimler "yanaşık nizamda gidiş gelişler ve terbiye-i münferide"den ibaretti (Karabekir, 2009, 203).¹⁴⁶ Bunun yanında, harpte ruh ve fikrin pek çok elim tesir altında bulunması dolayısıyla, muğlak ve karışık tertibat ile muharebe edilmesi mümkün olamayacağından, yalnız sade ve basit nizamlar kullanmak başarılı olmak/zafer kazanmak açısından gerekli görülmüştür. Bu nedenle, hakiki muharebelerde ve harbe uygun talim ve terbiyede işe yaramayıp, ancak göze hoş görünecek olan her türlü sun'i hareket ve nizamlarla, seferde icrası mümkün olmayan sun'i tedbirlerin zâbitler tarafından icat ve kabulü yasaklanmıştır. Ayrıca bu tür lüzumsuz talimlerin engellenmesi de her zâbitin vazifelerinden biri olarak sayılmış ve bölük kumandanı ile onun üstünde bulunan bütün birlik kumandanları, astlarının talimnâme ahkâmına uygun olarak talim ve terbiye icrasından mesul tutulmuşlardır (Mustafa Hilmi, 1325, 9-11 ve aynı yazar, 1327, 466).

Talim ve terbiyenin harp koşullarına uygun olması için talimnamede belirtilen standartlarda icra edilmesi zarureti, kıt'ada talimi idareye memur olan kumandanın bir program tertip etmesini gerektirmekteydi. Bu talim programı oluşturulurken, hangi iş ve harekâtın talimhanede ve hangilerinin arazi üzerinde talimi gerektireceği, hangi eğitime ne kadar süre tahsis edileceği tayin olunup, bulunulan coğrafyanın iklimi ve diğer özellikleri de dikkate alınırdı. Talim olunacak harekât, tahsis olunan haftalara taksim

¹⁴⁵ Piyade sınıfının muharebede yalnız başına muharebe etmesi gayet nadir olduğundan, birlikte muharebe ettiği diğer askerî sınıfların hareket tarzları ve temel bilgileri de, piyade muharebesini etkilediği ölçüde, piyade talimnamelerinde yer almıştır. Bunun birlikte, bir talimname, askerî harekâtın yönetimine (tabiye) ilişkin bütün kural ve usulleri içermeyeceğinden, kumandanların muharebede lazım gelen tedbirleri tereddütsüzce ve süratle alabilecek şekilde muallim bulunmaları gereği de ilgili eserlerde hatırlatılmıştır.

¹⁴⁶ Kâzım Karabekir'in, 1906 tarihinde Üçüncü Ordu bölgesindeki birlikler hakkında yaptığı tasvir hakkında ayrıca bkz. (Karabekir, 2009, 155).

olunarak, bir hafta taksimatı, buna göre bir günlük taksimat ve bir günde yapılacak talimler için de her hareketin icra müddeti saat ve dakikalarıyla belirlenecek şekilde saat taksimatı hazırlanırdı (Mustafa Hilmi, 1325, 16-17). Hâlbuki Balkan Savaşı'ndan sonra kendisini sorgulayan ve düşüncelerini kaleme alan zâbitlerden Piyade Erkân-ı Harp Binbaşı Mehmed Nuri (Conker), orduyu vakt-i hizada yetiştirmesi gereken zâbitlerin bile *Piyade Talimnamesini* ve *Sefer Hizmetleri Yönetmeliğini* tam olarak okumadıklarını ve incelemediklerini ifade etmektedir (Mehmed Nuri, 2010, 70). Balkan Savaşları'na katılan zâbitlerden Yüzbaşı Selanikli Bahri ise aynı hususta hatıratında şunları dile getirmiştir: “Bir ordunun harp kıymeti zâbitan heyetinin kıymeti ile ölçülür. Ben bütün mevcudiyetimle söylerim ki bizde ben de dâhil olduğum halde zâbitanın yüzde doksani talimnamenin muharebe kısmını okumamış, tâbiye ve seferiyei karıştırmamıştır” (Selanikli Yüzbaşı Bahri'den aktaran, Bacanlı, 2003, 104-105).

Günümüzde ‘tek er muharebe eğitimi’ olarak bilinen ve incelediğimiz dönemde ise ‘terbiye-i münferide’ olarak anılan askerî eğitimin, ciddiyet, ihtimam ve dikkatle icrası bütün bir askerî talim ve terbiyenin esası olarak görülmekteydi. Bu eğitim, acemi erin mensup olduğu bölük kumandanının mesuliyeti ve bölük zâbitlerinden birinin (kaideten en kıdemsizinin) hususi nezareti altında icra edilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1325, 36). Spor (idman) talimleri ise çeviklik, vücuda hâkimiyet ve iyi bir duruş sağlayarak, askerî harekâtın icrasında keskinlik ve sürat teminine katkı sağlayacağından önemli görülmüş ve zâbitlerin sorumlulukları dâhilindeki talim konularından biri olmuştur (Mustafa Hilmi, 1325, 38).

Terbiye-i münferide, yanaşık düzen talimleri ve bölük ve üstü birliklerin talimleri, belirli aralıklarla teftiş edilmekte, idman, atış (endaht) ve seferiye talimlerinin teftişi yaz devrinin sonlarına doğru yapılmaktaydı. Acemi talimleriyle bölük talimlerinin teftişi alay kumandanı ve onun yokluğunda (gaybubetinde) tabur kumandanı tarafından yapılırken, daha büyük birliklerin teftişi ise en büyük mafevk (üst) (Kolordu, Fırka ve Liva kumandanları) tarafından yapılmaktaydı. Teftiş edilen birliğin büyük küçük bütün zâbitleri teftiş sırasında hazır bulunmakla mükellefti. Askerin muayenesi ile başlayan teftişler, müfettiş tarafından talep edilen hareketler görüldükten sonra icra olunacak resmî geçitle sona ererdi. Müteakiben ise icra edilen hareketler bütün zâbitan arasında ayrıntılı bir şekilde eleştirilere tabi tutulur ve gerekli görülen düzeltmeler yapılırdı

(Mustafa Hilmi, 1325, 17-18). Ancak bu dönemde kıt’adaki birliklerin talim ve terbiye durumunu incelemiş bulunan Kâzım Karabekir, daha erkân-ı harp namzedi olduğu yıllarda (H. 1319) Selanik’e yaptığı ziyarette gördüğü durumu şöyle tasvir etmiştir: “Ordu çok zayıf. Pek yaşlı ve alaylı ümmi [okuma yazma bilmeyen] ümera çok (...) Zâbitlerden alaylı çok. Asker yer yer [Bulgar] ihtilâl[i] için dağılmış. Talim ve terbiyeden eser yok. Bu gidişle bu havalinin elde tutulması imkânsız gibi bana bir kanaat geldi (...) Büyük kumandanlar dünyadan bihaber (...) Küçükler kendi havalarında” (Karabekir, 2009, 144). Balkan Savaşları’ndan sonra ordunun sorgulandığı günlerde Bozgun adlı eserini kaleme alan Hafız Hakkı Paşa da, Osmanlı ordusunun II. Abdülhamid döneminde vakt-i hizada yaptığı eğitimleri geniş bir çerçevede şöyle değerlendirmiştir:

“Osmanlı ordusunun Moskof seferinden [1877-78] İkinci Meşrutiyet’e kadar geçen zaman içinde gördüğü askerlik eğitimi harbin ihtiyaçlarına zerre kadar uymazdı. Harpte orduya zaferi temin edecek en büyük kuvvet, manevi kuvvet ile silah kuvvetidir. Manevi kuvvetin fikrî terbiyesi o zaman adeta yasaktı. Disiplin ve itaat cihetleri ise hafiyelikler ve yıllarca silahlı altında kalan askerlerin sık sık isyanları, zâbitlerin maaş için, terfi için telgrafhaneleri basmaları ile büsbütün bozuktu. Orduda ancak riyakâr, nefret eden, korkak bir itaat vardı. Harpte bozgunluğa karşı koyacak itaat ise ancak, gönülden gelen hürmetli, anlayışlı itaattir” (Hafız Hakkı Paşa, ?, 100).

Balkan Savaşları’nda ordunun niçin bozguna uğradığını araştıran gazeteci Tüccarzâde İbrahim Hilmi de II. Abdülhamid devrindeki ordunun talim ve terbiyesini değerlendirmiş ve bu ordunun savaşma kabiliyetinin çok düşük olduğunu, askerlerin talimlerinin yanaşık düzen hareketlerinden ibaret olduğunu ve atış ve seferberlik hizmetleri üzerine yapılması gereken talimlerin yapılmadığını vurgulamıştır. Bu eksiklerin önemli bir nedeninin de zamanın askerî erkânının askerlikteki ihtisaslarının üniforma taşımaktan ibaret olduğunu belirten İbrahim Hilmi, çoğu zâbitin Mekteb-i Harbiyye’de öğrendiği bilgileri unuttuğu gibi, bu bilgilerini artırmakla uğraşmadığını da vurgulamıştır (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 2012, 61-62).

Osmanlı zâbitinin görevi yalnızca harbe hazırlık ile sınırlı görülmemiş, askerlerin hayatları boyunca onlara tesir edecek talim ve terbiye-i iptidaiye ile fezâil-i ahlâkiye konularında da zâbitlerin gayret göstermeleri beklenmiştir. Bu maksadın temini;

“zâbitin fezâil-i harbiyye ve ahlâkiye ile malumat-ı mükemmele-i askeriyyede efrada numune-i imtisal” olmasına bağlı görülürken, zâbitin sanatına büyük bir bağlılık göstermesi ve vazifesini derin bir şevk ile icra etmesi de yukarıdaki maksatların temininde ön koşul olarak kabul edilmiştir. Zâbitlerin yukarıdaki vazifeleri layıkıyla icra edebilmek için sahip olmaları gereken diğer evsaflar ise; sür’at-i karar, şiddet-i azim, sebat ve metanet, hâkimiyet-i nefis, sür’at-i intikal, kendiliğinden hareket, nefse emniyet, hubb-u şân, kuvve-i hafzâ, cesaret, ısrar-ı tabi’, beşere vukuf, efrada karşı muhabbet ve icra-yı nüfuz olarak ifade edilmiştir (Ahmet Refik, 1325, 1-2). Piyade Mülazım-ı evveli Ahmed Refik’in *Takım Zâbitlerine Rehber* (1325, 2-14) adlı eserine göre bu evsafların zâbitlerin mesleki gelişimini ilgilendiren açıklamaları Tablo 7’de sunulmuştur. Zâbitlerin vakt-i hazarda askerlerinde tesis etmesi gereken hasletler ise; sadakat, muharebeye hazırlık, sebat ve gayret, cesaret, itaat, namuslu tavır ve hareket, arkadaşlarla hüsn ü imtizaç ve muamelede bulunmak olarak tespit edilmiştir (Nâsır ve Mustafa Ragıb, 1307, 2-10).

Zâbitlerin Taşınması Gereken Evsafı	Açıklama
Sür'at-i karar	“Zâbitin sür'at-i karara malik olması şart-ı azimdir. Çünkü tâli-i muharebe ekseriya bir dakikaya bağlı bulunduğu cihetle bu esnada sür'at-i karar hassasına malikiyeti ile lazım gelen tertibat-ı mükemmeleyi ahz eden bir zâbit, maiyeti efradını en büyük bir felaketten kurtarır. Bunun için de zâbitan basiret-i mükemmele sahibi olarak muharebenin her anından, her safhasından maiyetindeki efradın ne türlü hareket edebileceğini istidlâl etmesi lazım gelir. Biz buna cesaret-i fikrîye de diyebiliriz” (Ahmet Refik, 1325, 2).
-Metanet -Hâkimiyet-i nefis	-Metanet: “Esna-yı harbde vukua gelen bir ân-ı felakette azim ve şiddetin felakete karşı mukavemetidir. Eğer bu metanet, ân-ı felaketin devamı müddetince imtidat [uzanmak] ederse o zaman sebat namı alır. Metanet, ruhun bir hareket-i âniyesinden ibaret ise de, sebat kuvve-yi aklıyeye de müsteniden vukua gelir” (Ahmet Refik, 1325, 4). -Hâkimiyet-i nefis: “İnsanın en heyecanlı zamanlarda, muharebenin en müthiş dakikalarında muvazenet-i fikrîye ve aklîyesini kaybetmeyip tesirsiz bir surette icra-yı hareket etmesi demektir” (Ahmet Refik, 1325, 4).
Sür'at-i intikal	“Temin-i muzafferiyetin vasıta-i müessiresidir. Ansızın vukua gelen bir felakete karşı mukavemet için lazım gelen vesaiti sür'atle keşfetmek hassasıdır” (Ahmet Refik, 1325, 5).
Kendiliğinden hareket etmek [inisiyatif]	“Muharebede vukua gelen her hali, her vaziyeti doğru bir surette anlamaya ve ona göre en münasip bir karar vererek[,] bu kararı evvelce mafevkten alınan emrin haricinde olmamak üzere[,] mesuliyeti deruhte ederek icra eylemeye medar olan havassın hey'et-i mecmuasıdır. Bu hassayı layıkıyla ibraz etmek için zâbitin fûnun-u askerîyeye hakkıyla vâkıf olması lazım ise de bundan başka bir hassa-i fitriyeye de malik bulunması iktiza eder” (Ahmet Refik, 1325, 6-9).
Hubb-u şân	“Bir zâbiti akran ve emsal arasında haiz-i şân etmeye, iktisab-ı malumat hususunda teşvik eylemeye en birinci vasıta” (Ahmet Refik, 1325, 9).
-Kuvve-i hafzâ -Cesaret -Sadakat -Beşere vukuf	-Kuvve-i hafzâ: “Sür'at-i kararın muaveneti olduğu takdirde bir zâbitin rehber-i hakikisi makamına kaim olur” (Ahmet Refik, 1325, 10). -Cesaret: “Zâbitin maiyetindeki efradına bir numune-i kahramane teşkil etmesini sağlar” (Ahmet Refik, 1325, 10). -Sadakat: “Maiyet-i efradında sadakat hissi ve istikameti tevliid eden bir zâbit, yarı muzaffer sayılır” (Ahmet Refik, 1325, 13-14). -Beşere vukuf: “Zâbitin tabî'at-ı beşeriye esrarına vâkıf olması iktiza eder. Zira maiyetinde bulunan efradın hissiyat ve efkârına vâkıf olmak bir zâbit için havass-ı esasiyedendir” Zâbit ile neferin ortak bulunabileceği en güzîde hisler ise hissiyat-ı diniye ile padişaha muhabbet hisleridir. (Ahmet Refik, 1325, 12).
Efrada karşı muhabbet ve icra-yı nüfuz	“Zâbitin efradı korkutmaktan ziyade efratta kendisine karşı bir muhabbet hâsıl etmesi, yani efrada kendini sevdirmesi muharebenin tehlikeli zamanlarında en mühim şerâ'it-i muvaffakiyetten ma'duddur [Hesap edilen, sayılan]. Çünkü efrada korku ihsas etmek kolay ise de korku bir zâbit için şayan-ı itimad bir kuvve-i istinadiye teşkil edemez. Muhabbet, tevliid-i sadakate bir vasıta-i nevaziş [okşayış, iltifat] makamına kaim olur” (Ahmet Refik, 1325, 13-14).

Tablo 7: Zâbitlerin Taşınması Gereken Evsafı ve Açıklamaları

(Ahmed Refik, 1325, 2-14)

Zâbitlerin talim sırasında askerlerin en ufak bir hatasını bile görerek düzeltmesi, neferin de zâbitinin hatasını tashih edeceğine emin olması arzu edilmiş, bu ise talim sırasında zâbitin fevkalade dikkatli bir şekilde inzibatı temine gayret etmesine ve emirlerini (kumandalarını) şiddetli ve keskin vermesine bağlı görülmüştür. Ayrıca emirler açık, kısa ve kat'i olmalı iken, emri alacak olan ast'ın (madunun) dirayeti de zâbit tarafından dikkate alınması gereken etkenlerden sayılmıştır (Ahmet Refik, 1325, 15-17). Tüm bu vazife ve evsafın uzun bir meslek yaşamı boyunca devam ettirilebilmesi ise Golts Paşa'ya göre gençlik şevkini ve gayretini kaybetmemeye bağlı görülmüştür. Onun ifadesiyle: “Zâbit olan zât, gençliğinin şevk ve gayretinden birazını mesleğinin nihayetine kadar muhafaza etmelidir” (Fon der Golts'tan aktaran Ahmet Refik, 1325, 33). Hâlbuki Mehmed Nuri (Conker), Zâbit ve Kumandan adlı eserinde Osmanlı zâbitlerini değerlendirirken “Üzerinden yüzyıllar geçen kayıptan başka, yakın zamanda uğradığımız mağlubiyetten [Balkan Savaşları] dolayı Rumeli'deki dindaşlarımızın çektikleri her türlü keder, sıkıntı hep bizim rehavetimizden, yeterli olmayışımızdan; harbin istediği seviyede muharebe meydanlarında zekâ ve güç gösteremeyeşimizin tabii bir sonucu yüzündendir” (Mehmed Nuri, 2010, 81) demektedir.

Bütün büyük ve küçük zâbitlerin (cümle zâbitan ve küçük zâbitan ve onbaşıyan) hem vakt-i hazarda hem de vakt-i seferde kendi rütbelerinden bir rütbe üstünde bulunan zevatın bütün hizmet ve vazifelerinin (kâffe-i hıdemât ve veza'ifinin) hüsn-ü ifasına iktidar edecek mertebede “her nev'i ameliyat ve nazariyatı rü'yet etmeleri ehem ve elzem mevaddan add ve itibar olunduğundan” (Piyade Dâhiliye, 1314, 167-168), bir zâbitin kendi rütbesinin gerektirdiği hizmetleri ifa ederken, diğer yandan da bir üst rütbedeki kumandanını çok iyi gözlemlemesi gerekmektedir. İçtima veya başka bir amaçla her gün üç kez (sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde) yapılan ve kıt'adaki önemli toplu faaliyetlerden olan ta'dadlar, bu minvalde zâbitlerin üstlerini rol model olarak inceleyebildikleri ortamlardan biriydi (Piyade Dâhiliye, 1314, 139).

Talimlerin icrası ve takibi kıt'adaki en önemli vazifelerden olduğundan, Piyade Dâhiliye Kanunnâmesi bu konuda hangi rütbedeki zâbitin görevinin ne olduğunu açıklamıştır. Kanunnâmeye göre Miralay; “talim ve taallümün kâffe-i aksamından dolayı mesul olmakla[,] madununda bulunan efrad-ı askeriyenin kanunnamelere ve talimnamelere tamamen mütabaat [tabi olmak] edip kavâid [kaideler] münderecesinden

[yer alan] hiçbir bahane ile inhiraf ve mübaadet [uzaklaşma] etmemelerine dikkat ve itina eyleyecek” ve vazifeleri arasında vakit buldukça derslerde ve uygulamalı askerî eğitimlerde bizzat mevcut bulunacaktır. Ka’immakam; “talim ve taallüme mütedair olan hususâtın hem tafsilatına ve hem de hey’et-i mecmuasına memur olduğundan[,] muallimlik hıdmetinde istihdam olunan zâbitlere ve küçük zâbitlere delalet ve nezaret edecektir.” Bunun yanında eğer acemi talimine bizzat nezaret edemez ise; “acemi talimine memur olan Binbaşının takrirlerini ahz ederek [anlattığı şeyleri bulundurarak] her halde ve mahalde muallim olan zâtların acemi neferata refik [yardımcı] ve mülayemet [yumuşak huyluluk] ve bahusus sabır ve tahammül ile muamele eylediklerini tahkik ve istihbar ve neferat-ı merkumenin [adı geçen askerlerin] rencide olunmadığına hafî [gizli] ve celî [açık] bir şekilde vâkıf olacaktır.” (...) Kolağası ve Yüzbaşı rütbelerindeki zâbitler acemilerin talimine memur olan büyük zâbitlerden birinin maiyetine dâhil edilecek ve bu Kolağası veyahut Yüzbaşı hafta nöbetinden ve karakol hizmetinden muaf olarak her sene veya iki senede bir değiştirilecektir. Ayrıca; acemilerin sayısının fazla olması halinde her taburdan bir Yüzbaşı, Kolağasının emrinde eğitimlerin icrasında görev alacaktır. Mülazım-ı evvel ve sâniler ise; “acemilere talim yaptırmalarından dolayı karakol hıdmetinden muaf olmayıp[,] ziyade muallim yetiştirmek için sık sık tebdil [değiştirmek] olunacaklardır” (Piyade Dâhiliye, 1314, 166-167).

Vakt-i hizada kıt’anın gördüğü önemli hizmetlerden biri, askerlerin askerî eğitim dışındaki konularda da eğitilmesi ve askerlik sonrası hayattaki kabiliyetlerinin artırılması olmuştur. Bu sebeple kıt’adaki temel askerî birlik olan alaylarda, başta Miralay olmak üzere tüm zâbitan heyetinin askerlere yönelik bu türlü eğitime katkısı olmaktadır. Alay içerisinde küçük zâbitlere ve askerlere mahsus olan okuma yazma¹⁴⁷ ve ilm-i hesab mekteplerinin nasıl çalışacağı hususi bir emirname ile belirlenirken, mektebin bu emirnameye uygun işleyip işlemediği Miralay’ın sorumluluğundaydı. Piyade Dâhiliye Kanunnâmesi bu formel eğitimin sorumlularını da belirlemekteydi. Buna göre, Miralay; “kendi alayında malumatın ilerlemesine bizzat makderet [kuvvet,

¹⁴⁷ Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi sırasında kaleme alındığı anlaşılan bir belgede: “birliklerde görevli zâbitlerden (özellikle Alaylı olanlardan) okuma yazma bilmeyenlerin terfi ettirilmemesi, bilhassa birlik kumandanlarının kurslar açarak okuryazar zâbit yetiştirilmesine önem vermeleri hakkında” kıt’a kumandanlarının bkz. (ATASE, OSK, Kutu 15, Gömlek 169, 1291).

güç vermek] edip[,] emri altında bulunan efrad-ı askeriyyeyi tahsile teşvik edecek ve kuvve-i akliye ve bedeniyelerini teksir [artırmak] ve tevsî' [genişletme] eyleyecek esbabın istihsalinde asla tekâsül ve ihmal etmeyecektir" (Piyade Dâhiliye, 1314, 180). Mektebin idaresinden sorumlu olan Alay Emini ise alay içerisinde ders okutmaya muktedir zâbitleri tespit edip Miralaya arz eyleyecektir. Ders veren zâbitler ise ders verdikleri için herhangi bir hizmetten muaf olmayacaklardır (Piyade Dâhiliye, 1314, 180). Bu mektebin dışında, acemi askerlerin tabur talimine geçtiklerinde başlayacağı bir talim olarak *eskrim* talimi de alay içerisinde seçilecek bir zâbit ile onun nezaretindeki muavin küçük zâbitlerin muallimliğinde icra edilecektir. Ayrıca vakt-i hizada efrad-ı askeriyyenin vücutlarını takviye etmek ve onlara sür'at kazandırmak için *güreşmek* ve *koşmak* gibi oyunlar ve *cimnastik* [jimnastik] talimleri de icra edilecektir. Bu eğitimler de Miralay tarafından takip edilip, kendisi tarafından *yüzme* talimine nezaret etmek üzere bir zâbit tayin edilecektir (Piyade Dâhiliye, 1314, 182-183).

Zâbitlerin kıt'adaki önemli görevlerinden biri de Tâlimat-ı İlmiye ve Nazariyat-ı Ameliye konusundaki görevleridir. Piyade Dâhiliye Kanunnâmesi'ne göre piyade zâbitlerinin kıt'ada Tâlimat-ı İlmiye konusundaki görevleri şunlardır:

"Binbaşı: Binbaşılar her sene yeni baştan evvela nefer ve bölük ve avcı ve nişan talimlerini ve sonra dâhiliye, kal'a ve seferiye kanunnamelerini sırasıyla zâbitana kıraat ettirip tarif ve tedris eylemelidir.¹⁴⁸ Bir zâbit bir dersin hitamında evvel dersi hem icra ve hem de tarif etmeye kesb-i iktidar etmedikçe diğer derse geçirilmeyecektir. Derslerden geri kalmış olan zâbitlerden ayrıca bir sınıf tertip olunarak tedris ve talimleri mütehasıs bir Yüzbaşıya ihale olunacaktır. Ka'immakam: Alay talimi nazariyatı Ka'immakam tarafından Kolağalara ve Yüzbaşılara tarif ve tedris olunacak ve Binbaşılar bu derste mevcut bulunacaklardır. Sağ Kolağası ve Mülazım-ı evvel ve sâniler: Talimatın nazariyatı [ve] hıdemât-ı muhtelif kanunnameleri Sağ Kolağası marifetiyle ve lede'l-iktiza mülazım-ı evvel ve sânilerin muavenetiyle küçük zâbitlere ve Sol Kolağası marifetiyle ve birkaç küçük zâbit marifetiyle onbaşılara tarif ve tafsıl olunacaktır" (Piyade Dâhiliye, 1314, 168-169).

¹⁴⁸ Kâzım Karabekir, Manastır'da katıldığı Alay'ın zâbitlerine verilen dersin Pazartesi günleri kışlada yapıldığını, Erkân-ı Harp Kolağası Enver [sonradan Paşa] veya Binbaşı Hasan Tosun Beyler'in bu dersleri vermek üzere geldiğini, fakat kendisinin tayininden sonra bu işin kendisine devredildiğini hatıratında anlatmaktadır (Karabekir, 2009, 200).

Piyade zâbitlerinin kıt'ada Nazariyat-ı Ameliye konusundaki görevleri ise şunlardır:

“Her sene Nisan ibtidasından teşrin-i evvel ibtidasına kadar Ka’immakamın taht-ı nezaretinde olmak üzere bir Binbaşı marifetiyle zâbitana ve küçük zâbitana ve onbaşılara nazariyât-ı ameliye tedris olunacaktır. Şöyle ki[;] bir sıra üzere müretteb olan bölükler ile evvel emirde bölük ve tabur talimi ve sonra alay talimi icra olunup[,] Kolağaları bazen tabur kumandasında[,] Yüzbaşılar tabur kumandasıyla Kolağalık hıdmetinde ve Mülazımlar bölük kumandasında istihdam olunsunlar. Küçük zâbitler ile onbaşılar dahî kal’agözlük farizasını tahsil eylesinler” (Piyade Dâhiliye, 1314, 169-170).¹⁴⁹

1906 yılında Üçüncü Ordu’da bölük kumandanlığı görevini üstlendiği zaman, Alay’ın talim ve terbiyesi ile de ilgilenen Piyade Erkân-ı Harp Yüzbaşı Kâzım Karabekir, bölüğündeki küçük zâbitlerin kroki yapmayı ve rapor yazmayı bilmediklerini, bölüğünün atış ve mesafe tahmini talimi yapmadığını ve diğer bölüklerin de böyle olduğunu görmüş (Karabekir, 2009, 204), yukarıdaki kanunnameye aykırı olarak gördüğü bu durumu ciddi bir serzeniş ile hatıratında şöyle ifade etmiştir: “... Ne binbaşı ne de alay kumandanı bir gün talime gelmemişler. Talimhaneyi bile bilmiyorlarmış... Bulgar, Sırp ve Yunan ordularının günden güne tekemmülü, kumanda heyetinin bu yüksekliği karşısında, bu kumandanlarla zavallı Türk ordusu istikbalin bu müşterek düşmanları karşısında, ne yapacak?” (Karabekir, 2009, 200, 204).¹⁵⁰

Kıt’adaki genel görev ve vazifeleri yukarıdaki gibi olan piyade zâbitleri, Piyade Dâhiliye Kanunnâmesi’nde rütbelerine göre ayrı ayrı ele alınmış ve her bir rütbedeki zâbitin görevleri alt konu başlıklarına göre sıralanmıştır. Bu bölümde ele alınan konuya dair ikincil literatürde herhangi bir çalışma olmadığından, anılan kanunnamenin piyade zâbitlerinin vakt-i hazardaki görevlerini açıklayan kısımları, Miralay’dan Mülazım-ı

¹⁴⁹ Kıt’ada uygulamalı [amelî] talimlerin hangi aylarda, ne şekilde ve kimlerin sorumluluğunda icra edildiği hakkında geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 172-179).

¹⁵⁰ Her ne kadar II. Abdülhamid dönemi sonrasında icra edilseler de, Edirne havalisinde icra edilen ordu manevraları, Balkan Savaşları sonrasında Mülazım Hasan Cemal tarafından kaleme alınan *Yeniden Başımıza Gelenler* adlı eserde ordunun vakt-i hazardaki hazırlıklarının yetersizliğini göstermek açısından şöyle değerlendirilmiştir: “Harpten evvel manevralara meşakk u mezahim-i harbiyeye [harbin zahmet ve sıkıntıları] alışmaya değil, Sarayı’ne âlem yapmaya koşar gibi gideriz. Altımızda mükemmel atlar, geride arabada yemekler, çadırlar, karyolalar, yataklar... Hülâsa biz meşakkat-i harbiye nedir, bilmiyorduk... bilemedik. Bu harbi de biz manevra zannettik...” (Hüseyin Cemal, 2014, 223). Hüseyin Cemal, Türkler’in *meşakk-ı seferiyeye* muktedir olmadıklarını bir Fransız gazetesinin yenilgimizin sebeplerinden biri olarak sunduğunu da yazmaktadır (Hüseyin Cemal, 2014, 224).

Sâni'ye kadar her rütbedeki zâbitlerin vazifelerini ve şartlarını doğrudan [transkripsiyonu ile] yansıtacak şekilde¹⁵¹ aşağıda sunulmuştur:

Miralay'ın Vazife ve Şartları:

“Uhdesinde olan alayın zabt u rabtının vikaye-i nizam [nizamı korumak] ve intizamından ve talim ve taallümünden [öğrenmek] ve kıyafet ve taharetinden [temizlik] hassaten mes'ul ola” (...) “Ve alay meclisinin¹⁵² muavenetiyle emr-i idare ve muhasebeye dahî nezaret edeceğinden[,] heyet-i meclisenin mes'uliyetine hissemend ola. Miralay hizmetlerin müfredatına bizzat girişmeksizin külliyyatının suret-i matlube [istenilen şey] ve muntazamada hiss-i cereyanına nezaret eyleye.” (...) “Miralay olan zât[,] meratib-i muhtelif ashabinın [çeşitli rütbelerdeki silah arkadaşları] her birine verilmiş olan hükm-ü nüfuzu tamamıyla icra etmelerine ve umur-u memurelerini bizzat ifa etmelerine itina ve dikkat eyleye” (...) “Miralay, kavanin ve nizamatin ahkâmını ve kumandan paşaların evamir ve tenbihatını bizzat ifaya mecbur olduğu gibi kumandası altında olanlara dahi ifa ettirecektir.”

“Makam-ı müşiriye takdim olunmak üzere Miralay taburların yevmiye [günlük] jurnallerini her gün ve zaruri olarak[,] mümkün olamadığı surette behemehâl [mutlaka, her halde] posta günlerinde ve maaş defterleriyle tayinat-ı icmallerini (...) her ayın nihayetinde taht-ı kumandasında bulunduğu Liva Paşa'ya irsal [göndermek] edecek ve Mirliva'nın bulunduğu mevkiden merkez orduya takdiminde tehir vukuu melhuz [düşünülebilen, olabilir] ise paşa-yı mumailayhin ruhsatıyla Miralay evrak-ı mezbureyi doğruca Ferik Paşa veya merkez orduya takdime me'zun olacaktır.”

“Her şehr-i rumînin on beşinde ve nihayetinde Miralay alayın kâffe-i hıdmat [bütün hizmetler] ve ahvaliyle[,] nizam ve intizamına dair olan hususâtı[,] (...) Mirliva'ya takdim edip[,] ayın nihayetinde tanzim olunan takrire ve talim ve taallüm ahvâliyle idareye dair olan hususâtı dahî derç ve ilave eyleyecektir. Miralay[,] altı ayda bir kere taburların eşya-yı miriye cetvellerini ve bir senenin nihayetinde (...) muhasebelerini ve

¹⁵¹ Anılan kanunnamenin transkripsiyonu yapılırken, bazı kelimelerin günümüzdeki kullanımı tercih edilmiş, bunun dışında bazı kelimelerin yanına ise ilgili sözlük anlamları yazılmıştır. Bu yapılırken, talimnamenin vermek istediği anlam ve mesajlara azami dikkat edilmiştir. Transkripsiyon metin her bir rütbe için bir veya iki sayfa kadar uzun olduğundan, bu kısımdaki bilgiler doğrudan alıntı formatına uygun yazılmamış, her bir rütbenin görevlerinin ilgili kanunnâmede hangi sayfa aralıkları içerisinde olduğu, o rütbenin son görev bilgisini müteakip belirtilmiştir.

¹⁵² Alay ve tabur meclislerinin üyeleri ve işleyişleri hakkında bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 79-107).

zâbitanın ahlâk ve derece-i malumatlarını mübeyyen [açıklanmış] olup[,] Ka'immakam vasıtasıyla tanzim olunan sicil-i ahlâk vukuatını ve altı sene hitamında (...) Mirlivaya irsal veyahut onun ruhsatıyla doğrudan doğruya lazım gelen mahalline takdim ve irsal edecektir.”

“Miralay üç ayda bir kere muhallefât-ı askeriye [ölen bir askerin bıraktığı şeyler] akçesiyle mazbatalı cetvellerini doğruca mensup olduğu orduya takdim edeceği gibi[,] mefruz [ayrılmış] taburların binbaşları dahî Miralay gibi mezkûr muhallefât akçesiyle mazbatalı cetvellerini takdim etmeye mezun olacaktır.” (...) “Miralay karakolların ve devriye kollarının (...) adediyle kuvvetlerini tayin ederek tenbihat-ı mahsusasını [hususî emirler] dahî i'ta [vermek] eder.” (...) “Miralay terfi-i rütbe kanunnamesinin ahkâmına [hükümler] tevfiikan [uygun] küçük zabıtlık ve onbaşılık rütbelerinin nasb ve tevcihiyle me'zun [yetkili] olacak ve keyfiyeti mafevkine bildirecektir.”

“Hizmetçe lüzumunu gördüğü halde alayın hangi tabur ve bölüğünde olur ise olsun bazı küçük zâbitan ve onbaşı ve neferâtı bir bölükten diğer bölüğe ve belki bir taburdan diğer tabura nakl ettirmeye muktedir olup, ancak bu tür değişikliklerde ilgili personelin bölük ve tabur kumandanına sorarak fikirlerini alacaktır.” (...) “Miralay terfi-i rütbe ettirdiği ve bir bölükten diğer bölüğe nakl eylediği küçük zâbitan ve onbaşılar ve neferâtın vukuatlarını esbab-ı mucibesiyle [icâb eden sebepler] beraber her ayın nihayetinde tanzim ve takdim olunacak künye ve vukuat cetvellerinde zıkr ve iş'ar [bildirmek] olunacağına dikkat eyleyecektir.”

“Alayda münhal [boş, açık bulunan] [kadro] vukuunda Miralay derhal Mirliya Paşa'ya ihbar ve zâbitandan birinin rütbesini terfi'nin keyfiyeti sırası geldiği cevaben iş'ar olduğu zaman[,] mumaileyhin [ismi evvelce geçen] imtihan-ı mezkûresiyle intihabnamesini tertip edip[,] icâb eden mahalle takdim olunmak üzere Miralay'a irsal edecektir.”

“Zâbitan ve küçük zâbitan ve onbaşılar ve neferât tarafından silsile-i meratibe riayeten [rütbe sıralamasına uygun olarak] vuku' bulacak istida' [istek] ve iştikalarını [şikâyet] tetkik ve tahkik ile icâb-ı takdirinde mafevkine [üst, amir] arz eyleyecektir.” (...) “Miralay günlük hizmetler ve görevlerle ilgili bir cetvel hazırlar ve bunun tüm birliklere duyurulmasını ve icrasını takip eder.” (...) “Miralay günlük emir ceridelerinin

tutulmasını takip eder ve bunların ilgili olanlarını seraskerlik, ordu müşiriyetleri ve fırka ve liva veyahut cihet kumandanlıklarına gönderir (Piyade Dâhiliye, 1314, 13).

“Miralay Cuma günü alayın yoklamasını ya bizzat ya da tabur zâbitleri vasıtasıyla alacaktır.” (...) “Miralay gerek efrad-ı askeriyyenin üstlerinde ve gerek taburların depolarında bulunan elbise ve esliha [silahlar] ve eşya-yı miriye-i sairenin [devlete ait diğer eşyalar] ahvâline kesb-i vukuf [duruma dair bilgi edinmek] ederek ordu merkezine ve makam-ı seraskeriye takdim olunan eşya cetvellerine mutabık [uygun] olduğunu tahkik etmek için senede iki defa umum yoklamasını icra edecektir.” (...) “Miralay şifahen bir umum tenbihi [genel emir] neşr edeceği vakit tüm alay zâbitlerini toplar.”

“Alayın nizam ve intizamı ile erzak ve esliha gibi ihtiyaç duyulan malzemelerin temini için kanun, nizam ve talimnamelere göre işleyen Alay meclisinin reisi Alay Kumandanı olup[,] mecliste bir oyu vardır.” (...) “Miralay, tabur sandıklarının korunması için gerekli tedbirleri alır ve buradan yapılacak harcamalar sırasında alay meclisinin hazır bulunmasına nezaret eder.” (...) “Miralay, alay idaresindeki birinci yardımcısı olan Ka’immakam ile aynı tarihlerde izin alamaz” (Piyade Dâhiliye, 1314, 6-17).

Ka’immakam’ın Vazife ve Şartları:

“Ka’immakam alay meclisinin azasından olup hıdemâtın kâffe-i aksamında her vakit Miralayın vasıta-i icraiyesidir ve Miralayın gaybubetinde [kaybolmak, başka yerde olmak] ona vekâlet eyler.” (...) “Miralayın verdiği emirlerin ve tenbihatın mahallerine ulaştırılmasına ve icra olunmasına nezaret edip, alayda amirin yalnız bir olduğunu cümleye göstermek için bazen kendi tarafından tertip eylediği evamir-i tenbihatı bade’l-istizân [sonradan izin istemek] miralayın emridir diye neşr ve ilan eder. Miralay da onun alaydaki kadrini bildirmek için mümkün mertebe kâffe-i evamirini [bütün emirler] onun marifetiyle neşr ettirir. Miralayın doğrudan emir verdiği kimseler ise [örneğin Alay Emni, Tabib-i Evvel] aldıkları emirden Ka’immakama malumat verirler.” (...) “Ka’immakam sicil-i ahlâk zaptına da memurdur.”¹⁵³

“Miralay’ın yokluğunda Alay’daki faaliyetler ile ilgili Mirliya’ya arz edilecek raporları hazırlar ve arz eder. Mirliya’dan aldığı emirler ile Miralay’ın gönderdiği emirleri tabur

¹⁵³ Ka’immakam’ın bu son görevi hakkında geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 18-20).

kumandanlarına ulaştırır ve icrasını takip eder. Eğer Miralay'ın yokluğunda herhangi bir emrin icrasında bir engelle karşılaşır ise bu durumu Mirliva'ya iletir.”

“İnhiraf-ı mizaç [mizacın bozulması, psikolojik rahatsızlık] sebebiyle hizmetinin ifasında aciz olmak iddiasında bulunan zâbitan lâakal yirmi dört saat [,] dışarı çıkamamaya mecbur tutulurlar. Bu gibi zâbitler, keyfiyeti silsile-i meratib yoluyla mafevklerine iletirler.”

“Hafta nöbetinde bulunan zâbitler mensup oldukları tabur zabitanından ma'ada [başka, fazla olarak] hafta hıdmetlerinde mafevklerinde olan zâbitana dahî malumat vereler ve bunların yerlerine diğerleri tayin oluna. Hizmete muktedir olmayan zâbitanın esami pusulası silsile-i meratib mucibince Ka'immakama takdim oluna ve mumaileyh dahî bunlara bakmaya ve ne halde olduklarını kendisine bildirmeye hâkimlerden birini memur ide ve hallerini yevmiye takririnde ve iktiza eder ise daha evvelce Miralay'a ifade eyleye.”

“Mevki' kumandanı olmayan bir belde Alay yalnız bulunduğu zaman Miralay kendi zîr-i emrinde [emri altında] olarak Ka'immakamı ve onun gaybubetinde en kıdemli Binbaşyı mevki' kumandanlığı hizmetine yani ol belde bulunan asâkirin zabt u rabtıyla karakolların nezaretine memur ve tayin eyleye. Alay zâbitanından bu vazifeye uygun olanları da tayin eylediği zâbitanın maiyetine vermelidir. Bir belde birden fazla Alay olur ise mevki' kumandanı yapılacak ka'immakam, Alay Ka'immakamları arasından sınıf ayrımı yapılmaksızın münasip ve muktedir görülen birine verilir.” (...) “Ka'immakamın yokluğunda veya hastalığında onun yerine bakacak zâbit, alaydaki en kıdemli Binbaşı olacaktır” (Piyade Dâhiliye, 1314, 17-23).

Binbaşı'nın Vazife ve Şartları:

“Binbaşılar zîr-i kumandalarında bulunan taburlara mensup zâbitan ile küçük zâbitanın ve neferât-ı askeriyyenin talimat-ı nazariye ve ameliye tahsillerinden dolayı Miralay tarafından mesul olarak taburlarının nizam ve intizamına ve zabt u rabtına ve askerin kıyafet ve nezafetine [temizlik] ve esliha ile bilcümle eşya-yı miriyyenin muhafazasına ve taamların [yemek] nefasetine [beğenilir olmak] ve koğuşların taharetine [temizlik] nezaret ve dikkat etmekle yükümlüdür.”

“Binbaşılar Alay meclisinin azası ve tabur meclislerinin de reisidirler. Tabur meclislerinin muhasebe evrakını tasdik ve temhir [mühürlemek] eyledikleri sırada binbaşılardan gerekli tetkikatın yapıldığına nezaret etmesi gerekmektedir.” (...) “Alaydan ayrı [müfrez] taburların Binbaşılardan erzak ve eşya-yı müteferrikanın [çeşitli eşyalar] mubayaası [satın almak] veya kontratosunu rabt [nizam vermek] ve eşya-yı miriye-nin tamir ve tecdid-i hususunda onuncu maddenin ahkâm ve münderecesine muvafakatla görevlidir.”

“Binbaşılar her gün taburun jurnalini temhir [mühürleme] eder.” (...) “Binbaşılar her nev’i eşya-yı miriye-nin heyet-i hâzırasını tahkik ve neferâtın eşya-yı pusulalarını tetkik ve tatbik etmek için her üç ayda bir kere taburlarına mensup bölüklerin mükemmelen yoklamasını icra ve bu sırada bölüklerin evâmir-i ceridesini[,] mücazat [ceza] sicillerini muayene ederek netice-i yoklamayı açıklayıcı şekilde arz ederler”

“Taburlar her zaman harekete hazır ve müheyya [hazırlanmış] olup[,] küçük zâbitan ve onbaşı ve neferâtın yedlerinde [el, kuvvet] nizâmen bulunması lazım gelen esliha ve elbise ve eşya-yı miriye-i sairenin mevcut olduğunu muayene etmek için Binbaşılardan talep eyledikleri vakitte Ka’immakama haber verdikten sonra taburlarını icmalen [bir araya toplamak] yoklamaya mezun olup[,] bu yoklamanın neticesini dahî Ka’immakama beyan ederler.”

“Binbaşının yokluğunda onun vazifeleri taburun Sağ Kolağası tarafından ifa edilir.” (...) “Binbaşılar hafta nöbetini münavebe [nöbetleşmek] ile ifa ederler”¹⁵⁴ (...) “Hafta nöbetçisi olan Binbaşı akşam ta’dadını bizzat muvacehesinde [karşısında, huzurunda] icra ettirip evâmir-i yevmiyeye [günlük emirler] ilave olunacak tenbihat-ı şifahiye-yi [sözlü emirler] orada itâ [vermek] eyler ve sair ta’datların icrasına dahî nezaret eder ve hakiki lüzum gördüğünde fevkalade ta’dad icrasına yetkisi vardır.”

“Alaya mahsus bir hastahane küşâd [açış, açılış] olduğunda hafta nöbetinde olan Binbaşı her gün hastahane-i mezkûru yoklama edip koğuşların ve hastaların çamaşır ile yatak takımlarının pek temiz olmasına dikkat ve nöbette bulunan sıhhiye memurlarının mevcut olup olmadığını tahkik edecektir. Hastahanedeki yemekleri kontrol edip,

¹⁵⁴ Hafta nöbetlerindeki sorumluluklar oldukça geniş olup, geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 26-27).

şikâyetleri dinlemek ve yetkisi dâhilindeki sorunları çözüp, yetkisi dışındaki problemleri ise nöbetçi Tabib, Tabib-i Evvel, Ka’immakam veya Miralaydan birine iletir.”

“Acemi neferin kışlaya vürudunda [gelmek] hafta nöbetinde bulunan Binbaşı[,] nöbetçi tabibini ve iktizasına [ihtiyaç] göre etibbanın [doktorlar] cümlesini celb ederek merkumları [adı geçmiş] derhal muayene ettirir.” (...) “Hafta nöbetçisi Binbaşı[,] Miralayın bilmesi elzem olan vukuatı vakit geçirmeksizin Miralaya haber verir. Miralayın yokluğunda ise Ka’immakama arz eder.” (...) “Hafta nöbetçisi Binbaşı, paşalar kışla veya konak mahallerine ziyarette bulunduğunda onlara refakat eder” (Piyade Dâhiliye, 1314, 23-30).

Sağ ve Sol Kolağası’nın Vazife ve Şartları:

Sağ Kolağası: “Hıdemâtın kâffe-i aksamında Binbaşının vasıta-i icraiyesi olup onun gaybubetinde vekâlet eder ve hassaten taburunda olan küçük zâbitlerin ve onbaşılardan talimat-ı nazariye ve ameliyelerine memurdur (Piyade Dâhiliye, 1314, 40).

Sol Kolağası: Sağ Kolağasının muavini ve onun gaybubetinde vekili olup mumaileyhin nezareti tahtında hassaten onbaşılardan talimat-ı nazariye ve ameliyelerine memurdur (Piyade Dâhiliye, 1314, 41).

“Sağ Kolağası ve onun yokluğunda Sol Kolağası taburun günlük yoklama cetvelini mühürler.” (...) “Kolağaları, hastanede yatılı olarak tedavi gören zâbit ve neferlerin değerli nakit ve eşyalarını muhafaza ve kayıt altına alıp, tabur sandıklarında muhafaza edilmesini ve hastaneden döndüklerinde kendilerine teslimini icra ve takip eder.”

“Aynı anda Sağ ve Sol Kolağalarının yokluğu söz konusu olursa onların vazifeleri en kıdemli bulunan Yüzbaşı tarafından geçici olarak icra ve takip edilir.” (...) “Sağ ve Sol Kolağaları hafta nöbetini münavebe ile ifa ederler” (Geniş bilgi için bkz. Piyade Dâhiliye, 1314, 42-45).

“Kışla içerisinde bulunan bakkal ve kahveci ve tütüncü gibi satıcılar hafta nöbetinde bulunan Kolağası nezaret-i tahtında olurlar. Kışlakta muaşeret ve sıhhati muzırr hiçbir şey satılmaması lazım gelmekle[,] bu usule mugayir hareket edenlerin ve fûruhtuna [satış] me’zun bulundukları eşya ve me’kulâtın [yenilecek gıda maddeleri] herhangi

birinin fahiş fiyat ile fûruhtuna cür’et eyleyenlerin dükkânlarını derhal kapatmaya memur olup[,] fakat keyfiyeti hafta nöbetinde olan Binbaşuya ihbar edecektir.”

“Hafta nöbetinde bulunan Kolağası kışlabend [kışla hapsi] ve koğuşbend [koğuş hapsi] onbaşılar ve neferlerin tayin kılınan vakitlerde ceza olarak talime götürüldüğünü tahkik edecektir. Her gün resmen hapishaneleri ve koğuşbendlerin koğuşlarını geşt-ü güzâr [gezme] edip mahpuseyn [mahpus kimseler] tarafından şikâyet olursa kabule şayan olan hususatı icra ve bizzat icrasına muktedir olmadığı şeyleri icap eden mahalle arz ve inha [tebliğ] edecektir. Bunların miyanında [arasında] ihlâl-i nizâma sebebiyet veren bir şey zuhur eylediğinde tedabir-i lazıme [lazım gelen tedbirler] teşebbüs etmelidir.”

“Askerlerin sabah kalkmasının hemen ardından hamam işareti verilince hafta nöbetçisi olan Kolağası taburların nöbetçi Mülazımları vasıtasıyla hamamcıları celp ettirip[,] bunları hamama götürmek sırası hangi zâbitin ise ona terfikan [yanına katarak] hamama gönderir.” (...) “Hafta nöbetinde bulunan Kolağası, Miralay ve Ka’immakam kışla ve konak mahallerini gezdiğinde onlara eşlik etmekle görevlidir.” (Piyade Dâhiliye, 1314, 40-54).

Yüzbaşı’nın Vazife ve Şartları:

“Yüzbaşılardan birinci vazifesi pederane bir tavırla bölükleri efradının tamamına hıdemât-ı askeriyye için ilka-yı gayret ve muhabbet etmek ve hüküm ve nüfuzlarını tam bir adalet ve insaf ile sarf ederek efrad-ı merkumenin refah hallerine say-i cemil ve vecibe-i zimmetlerinin ifasını teshil [kolaylaştırmak] eylemek hususundan ibaret olmakla[,] her hal ve mahalde onlara adalet ve hakkaniyet üzere muamele etmek için her birinin tabiatına ve derece-i dirayetine tahsil-i vukuf [bilgi sahibi olmak] etmeye ihtimam ve itina etmelidirler. Gerek neferat ile teklifsizce görüşmek[,] gerek fena muamele göstermek veyahut sebb u şitam [sövüp etmek] misüllü halattan [haller] madununda olan zâbitan ve küçük zâbitanı men eylerler. Yüzbaşılar her gün bölüklerini muayene edip her bir efradın kâffe-i istidasına [bütün istekler] vasıta olurlar.”

“Yüzbaşılar bölüklerinin talim ve taallümünden[,] zabt u rabtından ve itaat ve inkıyadından [boyun eğmek]¹⁵⁵ ve kılık ve kıyafetinden mesul olmakla[,] tavır ve

¹⁵⁵ “Yüzbaşı ve Mülazımlar talim ve terbiye cihetinde olduğu gibi bunların icrası hususunda da piyade hizmetlerinin ruhudur. (...) Düşününüz ki süvaride bir kıt’anın kuvve-i mevcudesi bargirlerle, topçuda

hareket ve inkıyad ve itaat-ı askeriyyenin usulünü ve hıdmet-i dâhiliyenin kavaidini ve ceza kanunnamesinin mevadd-ı münderecesini¹⁵⁶ ve özellikle fırara dair olan bendlerini ve kışlak ile kal'alarda ve seferberlik halinde neferatın hıdmatını ve çantaları bağlamak gibi elbise ve esliha ve eşya-yı miriye-yi saireyi hıfz ve vikâye [korumak] etmek için iktiza eden dikkat ve ihtimamı¹⁵⁷ bölüklerinde talim ve tefehhüm ettirmeye dikkat ve müsaaraat [teşebbüs] eylerler.”

“Yüzbaşı[,] bölüğüne maaş ve elbise ve esliha ve eşya-yı saire tevzi' olunduğu zaman [bu faaliyetin yapıldığı yerde] bizzat mevcut bulunur. Şayet bir engel/mazeret sebebiyle bulunamaz ise yerine nezaret etmek üzere bir takım kumandanını bırakır.” (...) “Yüzbaşı[,] bölüğünün yoklamaları ile künye defterinin sağlıklı tutulduğuna nezaret etmekle görevlidir” (...) Yüzbaşı[,] hastahaneye ve sılaya giden efrad ve zâbitanın geride bıraktığı eşya ve emanetlerin muhafazasından da sorumludur.”

“Yüzbaşı[,] bölükte efrad tarafından kullanılan elbise ve esliha ve eşya-yı saire'nin tecdid [yenileme] ve tamirine ihtiyaç duyulduğunda, bu ihtiyacın karşılığının efrad-ı mezkûre[den] mi, yoksa miriye'den [mi] verilmesi gerektiğini tespit eder.” (...) “Yüzbaşı[,] bölük berberinin, tıraş günlerinde bölük içtima'ından sonra diğer görevlerinden muaf tutarak görevini yapmasını sağlar ve her bir tıraş için O'na on para verir. Zâbitanın dahî tıraş olduğunda berbere yirmi beş para vermesini tenbih eder.”

“[Yüzbaşı], Bölüğün yoklamasını yaptırır ve Cuma günü Miralay'ın yoklamasından evvel bir mufassal yoklama icra eder.” (...) “Yüzbaşı[,] bölükte hükmolunan te'dibatı ve ertelemeksizin Binbaşının haberi olması lazım gelen vukuatı vakit geçirmeksizin doğruca ifade ve takrir etmeye mezon olup[,] fakat vakit müsait ise bu haberi önce Sağ Kolağasına[,] onun yokluğunda ise Sol Kolağasına beyan eder.”

“Bir müfreze bölüğü Yüzbaşısı her gün ve mümkün olmadığı halde behemehâl posta günlerinde bölüğün günlük yoklama cetvellerini Binbaşuya gönderir ve görevden

toplarla hesap edildiği halde piyadede yalnız efrad ile hesap edilir. Bu sınıf için anasır-ı beşer[,] anasır-ı manevi demek istiyoruz[,] Pek kat'i bulunduğu cihetle efradın her biri üzerine kumandanların tesiri diğer iki sınıftan da daha ziyadedir” (Prens Derhanloh, 1315, 141-142).

¹⁵⁶ II. Abdülhamid döneminde âdab-ı nizâmat-ı askeriyyeye muhalif kusur ve kabahatler hakkında geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 209-219). Mafevke riayetsizlik, itaatsizlik, vukuat-ı muzırarayı haber vermemek, arkadaşının eşyalarını almak ve sarf etmek ve hediye kabul etmek gibi birtakım suçlar ve bu suçlara ilişkin cezalar hakkında ayrıca bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 225-228).

¹⁵⁷ Yüzbaşılardan bu konuda alacağı önlemlerin ayrıntısı hakkında bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 55-56).

döndükten sonra da gönderdiği yoklamalar ile kaydedilmiş cetvellerin doğruluğunu kontrol eder”¹⁵⁸ (Piyade Dâhiliye, 1314, 54-62).

Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sânilerin Vazifeleri ve Şartları:

“Mülazım-ı evvel ve sâniler Yüzbaşılar tarafından zabt u rabt hususunda ve bölüklerinin bilcümle hıdmatında istihdam olunurlar. Memuriyetleri iki nev’i [çeşit] olup[,] biri takım zâbitliği ve diğeri hafta nöbeti hıdmatından ibarettir.”

“Yüzbaşının hal-i gaybubetinde Mülazım-ı evvel bölüğü kumanda eder ve Mülazım-ı evvel dahî mevcut olmayıp da Yüzbaşının gaybubeti on beş günü geçecek olur ise[,] taburda üç zâbit mevcut olan bölüklerin Mülazım-ı evvelerinden birisi Miralay’ın intihabıyla evvel bölüğün kumandasına tayin edilir.”

“Takım zâbitliği hizmeti: Takım zâbitleri[,] taht-ı emrinde bulunan çavuş ve onbaşılara nezaret ve delaletle kendi takımlarında zabt u rabtın (...) hüsn-ü vikâyesine ve takımı efradını yekdiğerine tefevvuk [üstünlük] ve müsabakata teşvike gayret etmelidirler. Ve bilcümle nifak âsarını men’ ve izale ederek efrad-ı askeriye arasında ittifak ve hıdmet arzusunu istihsal [elde etmek] ve bilhassa usul-ü adalet ve hakkaniyete her hâl ve mahalde imtisal [uymak] eyleyeler.”

“Takımın eşya cetveline nezareti: Taht-ı emrinde bulunan neferata verilen esliha ve eşya-yı miriye’nin hıfz-ı vikâyesinden dolayı Yüzbaşı[ya karşı] mesul olmakla takıma verilen bilcümle esliha ve eşya-yı miriye’ye ber vech-i sıhhat takımın eşya cetveline varidat kayıt olunduğuna ve sarfiyatın dahî efrad-ı merkumenin çantalarında bulunan eşya pusulalarına mutabık olduğuna vakit ve nezaret eyleye.” (...) “Askerin elbise ve eslihasının düzgün ve yerinde olduğunu her gün yoklama sırasında kontrol edip, ayın sonuna doğru Yüzbaşının belirlediği bir günde takımın eşya ve eslihasını muayene ve sayısını kontrol eder. Sekiz gün veya daha ziyade mevcut bulunmayan askerin eşyası takım zâbiti marifetiyle muayene olunur.”

“[Takım zâbiti], Her vakit ve bilhassa talimlerden dönüşte fenalaşan ve zayi’ olan eşyayı derhal haber alıp sebebini tahkik ettikten sonra Yüzbaşıya ifade ve sui’ ahvâlini şüphe eylediği efradın eşyasını sıkı sıkı yoklaya.”

¹⁵⁸ Hafta nöbetinde olan yüzbaşının görevleri oldukça ayrıntılı ve tali görevler olduğundan buraya alınmamıştır. Geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 60-62).

“Takım zâbiti neferatın taharet-i bedeniyesine ve eslihalarının temiz tutulmasına ve palaska kayışlarının boyanmasına ve ayakkabılarının ve elbise ve çamaşırlarının tathir [temizlemek] olunmasına dikkat ve nezaret eder. Takım zâbiti, perşembe günü akşam yemeğinden önce bu vazifelerini yapmayan askeri, bir sonraki Cuma günü umum yoklamasına kadar koğuşbend ettirir.”

“Cuma günü Yüzbaşının yoklaması için erkenden koğuşlara giden takım zâbiti, Yüzbaşı gelmeden önce bütün hazırlıkları tamamlar.” (...) “Takım zâbiti çavuş ve onbaşılardan vasıtasıyla acemi erlerin her türlü eğitimini icra ve takip edip, onları sınava tabi tutar. Onlara koğuşlarda bizzat ders vermekle de mükelleftir.” (...) “Bölükteki takım zâbitlerinden birinin yokluğunda diğer iki takım zâbitlerinden biri onun takımının sevk ve idaresini devralır” (Piyade Dâhiliye, 1314, 62-75).¹⁵⁹

Rütbelerine göre vakt-i hazardaki görev ve şartları [Kanunnâme dâhilinde] yukarıdaki gibi olan zâbitler, talim ve hafta nöbeti dolayısıyla haftada bir gün izin kullanabiliyor ve izin alan her zâbit bu iznini bir üst amirine bildiriyordu. Günlük izinlerde her zâbite izin vermeye kimin yetkili olduğu, alınan diğer izinlerin süresi arttıkça (8 gün, 15 gün, 30 gün ve daha fazlası) bu izinlerin hangi rütbelerdeki/makamlardaki kumandanlarca verilebileceği ve izinden dönen zâbitlerin neler yapması gerektiği de Kanunnâme dâhilinde belirlenmişti.¹⁶⁰

Kendilerine verilen iznin bitmesine rağmen kıt'aya dönmeyen zâbitler, eğer kabul edilebilecek bir özür beyan ve ispat edemiyorlarsa şiddetli göz hapsiyle cezalandırılmaktaydılar. Eğer izin sürelerini sekiz gün kadar aşmış iseler ceza olarak bir sene zarfında sılaya ruhsattan mahrum bırakılmaktaydılar. Eğer izin sürelerinden dönüşleri on beş gün kadar geçmiş ise Kumandan Paşa tarafından kurulması emredilen divan-ı harpte yargılanmalarına hükmedilmekteydi. Gitmelerine izin verilmeyen mahallere giden zâbitler göz hapsiyle cezalandırılırken, kırk sekiz saat kadar ortalıktan kaybolan zâbitler ise şedit göz hapsiyle cezalandırılırlardı. Eğer bu süre altı günden fazla sürmüş ise onların da divan-ı harpte yargılanmalarına hükmedilirdi (Piyade Dâhiliye, 1314, 201-204).

¹⁵⁹ Başçavuş, Çavuş ve Onbaşılardan görevleri konumuz dışında olmakla birlikte, bunların görevleri kıt'adaki hizmetler açısından önemli olduğundan, bu küçük zâbitlerin görev ve şartları hakkında geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 79-107).

¹⁶⁰ Zâbitlerin izin işlemleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 201-206).

Mektepten ayrıldıktan sonra imparatorluğun geniş coğrafyasına dağılan kıt'alarda görev yaptıkları için, uzun süreler ailelerini ve arkadaşlarını göremeyen zâbitler, posta ücretlerini vererek posta nöbetçisi olan çavuş vasıtasıyla mektuplarını postahaneye ulaştırmaya ve oradan aldırabilmeye yetkiliydiler. Kıt'ada askerlerin posta ve mektuplarının gönderilmesi ve alınması da zâbitlerin idare ve nezaretinde çavuş ve başçavuşlar tarafından yürütülmekteydi (Piyade Dâhiliye, 1314, 195-198).

Vakt-i hizada kıt'adaki askerî yaşamın olmazsa olmazlarından biri de askerî silsileye göre küçük zâbitlerden paşalara kadar olan rütbelilere askerlerin nasıl hitap ettiği meselesidir. Askerler askerî silsileye göre mafevklerinden: Onbaşılara ve Çavuşlara "Falan Onbaşı veya Çavuş", Bölük Eminleri veya Başçavuşlara "Bölük Emmini Falan Efendi, Başçavuş Falan Efendi", Mülazımlara "Mülazım Ağa, Efendi, Bey", Yüzbaşılara "Yüzbaşı Ağa, Efendi, Bey", Binbaşılara "Binbaşı Efendi, Bey", Ka'immakamlara "Ka'immakam Bey", Miralaylara "Miralay Bey Efendi", Mirliyalara ve daha büyük rütbeli paşalara "Paşa Hazretleri", Kal'a, Fırka ve Kolordu kumandanlarına "Kumandan Bey veya Paşa" diye hitap etmekteydiler (Mustafa Hilmi, 1328, 12).

Kanunnâme ve nizamnâmelerde belirtilen görevlerin dışında, zâbitlerin çok çeşitli görevleri de icra ettikleri veya birtakım görevler için devletin farklı kurumlarından oluşturulan heyetlere katılmalarının emir verildiği de anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bu kapsamda pek çok belge bulunmakta olup, bu belgelerin genel dağılımını yansıtan örnek belgelerin içerikleri, belge numaraları ve kısa özetleri ile aşağıda sunulmuştur : "Yezidilerin ıslahı ve uzun süredir vermedikleri vergilerin tahsili için iki tabur askerin Dördüncü ordu'dan ivedi bir şekilde sevk edilmesi ve başlarında da muktedir bir zâbit bulunması gerektiği (BOA, BEO, 3370/179066)", "hudutların kat'ı olarak tespiti için zâbitlerden de birinin görev alacağı (BOA, BEO, 3370/252736)", "bazı vilayetlerde vergilerin tahsilatı hususunda görülen durgunluğun tespiti için gönderilecek tetkikat heyeti içerisinde bir zâbitin de bulunması gerektiği (BOA, BEO, 3413/255935)", fidyeye için adam kaçıran eşkıyalara karşı zâbitlerin kumandasında müfrezeler teşkil edildiği (BOA, BEO, 3615/271088)", Rumiye'de bulunup Tebriz'e avdet ederken, Osmanlı topraklarından geçecek olan bir İngiliz ve bir Rus ajanına

refakat etmek üzere (başka belgelerde yabancı gazetecilere de refakat ettikleri görülmektedir) bir zabıt ile kırk neferin görevlendirildiği (BOA, BEO, 3913/293437)”, “barut kaçakçılığının önlenmesi için zâbit görevlendirilmesi gerektiği (BOA, BEO, 535/40066)”, “boğazlardan geçen ticaret gemilerinin muayenesi sırasında sıhhiye tabibine bir zâbitin de eşlik etmesi gerektiği (BOA, BEO, 595/44610)”, “eşkıya ile mücadele sırasında zaman zaman zâbitler kumandasındaki müfrezelerle köylerden silah toplanması gerektiği (Y.PRK.ASK. 207/38)”, medreselerde okuyan talebelerin imtihanında bir zâbitin bulunması nizamnâme ahkâmından olduğundan üst rütbeli bir zâbitin görevlendirildiği (BOA, Y..MTV. 46/90)” vb.

B. VAKT-İ SEFER'DE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ'NİN CEPHEDEKİ GÖREVLERİ: 1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI ÖRNEĞİ

“Zafer, ancak savaş öncesi vazifelerini
hakkıyla yerine getirmiş olan ordulara vaat olunur.”¹⁶¹

Padişah iradesinin çıktığı tarihte başlayan seferberlik hali (vakt-i sefer), Seraskerlik makamının icab eden ordulara emirlerini ulaştırması ile derhal uygulamaya konulmaktaydı (Seferberlik Nizamnâmesi, 1905, 2). Seferberliğin ilanı ile tamamı silah altına alınan zâbitler, seferberlik planı gereğince mevcut ve oluşturulacak teşkilatlarda görevlendirilir, görevlendirilmeyen zâbit kalırsa bunlar da tertip olunacak depo (yedek) tabur ve bölüklerine verilirdi (Seferberlik Nizamnâmesi, 1905, 6). Seferberlik sırasında öncelik asâkir-i nizamiyenin ümera, zâbitan ve askerlerindeydi. Nizamiye birliklerinin noksanları bulunursa, bu birliklerin kadroları ihtiyat zâbitanı sınıfında bulunan zâbitan ile ikmal edilecekti (Seferberlik Nizamnâmesi, 1905, 7).

Seferberlik ilanından önce hazırlanmış seferberlik planları, esasta politik amacın elde edilmesi için imparatorluğun her türlü kaynağını hesaba katan stratejik seviyedeki planlar olduğundan, seferberliğin ilanını müteakip; seferberlik halinin şartları ile Seraskerlik ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi'nin direktiflerine göre her ordu, kolordu, tümen ve diğer birlikler tarafından da harekât planları hazırlanması

¹⁶¹ (Mahmud Muhtar Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003, 121).

gerekmekteydi. Bu noktada stratejik seviyeden taktik seviyeye kadar her seviyedeki erkân-ı harp ve kıt'a (sınıf) zâbitlerinin görevleri başlamaktaydı. Muharebeye girileceğine karar verildikten sonra her seviyedeki kumandan, birliğini esas maksada eriştirecek harekât planını, düşmanın ve arazinin durumu hakkındaki bilgileri de dikkate alarak, önceden kararlaştırmak ve kuvvetlerini (asli ve tali taarruz kuvvetleri, topçu, ihtiyat vb.) nasıl taksim edeceğini belirlemekle mükellefti. Ancak bu planlar dahî kuşkusuz her teferruatı içermeyecekti. Zira düşmanın mukabele kudreti, tesadüfler ve diğer vakalar bu duruma engel teşkil etmekteydi. Tüm birlikler bu plana uygun olarak muharebeye dâhil edilmekle birlikte, planın teferruatı ancak muharebe içerisinde zâbitler tarafından emr olunacaktı (Mustafa Hilmi, 1327, 34-35). Harekât planını hazırlayan kumandanlar savaş esnasında yenilgi veya başarısızlık halini de dikkate alan diğer hareketleri de (örneğin ricat etmek) planlamalıydılar (Mustafa Hilmi, 1327, 71). Çünkü bu dönem zâbitleri için son büyük savaş olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında görülen firarlar ve bozgun halindeki çekilmeler, ricat meselesinin herhangi bir dağılma ve karışma olmadan veya diğer birliklerin düzenini olumsuz etkilemeden icra edilmesinin son derece önemli olduğunu kanıtlamıştı. Tüm bu hazırlıklar kumandan tarafından icra edilmeliydi, ancak vakt-i hazardaki hazırlıklarının büyük bir kısmını II. Abdülhamid döneminde gerçekleştiren Osmanlı ordusunun en ciddi sınavlarından olan Balkan Savaşları sırasında, ricat konusunda hiçbir eğitimde veya planda olmayan durumlara şahit olunmuştu. Ricat durumunda Osmanlı ordusunun halini *On Yıllık Savaş* başlıklı hatıratında İzzetin (Çalışlar) Bey şöyle tasvir etmekteydi:

“Pek çok erkân, üst düzey zâbit kıtalarının [ricat halinde] dağılmasından memnun, bir daha kıtasını toplayıp kumandası altına almaktan ve yeni bir vazifeye girişmekten çekingendi (...) Bir fırka [tümen] kumandanı kıtasını toplamaya değil kaçmaya bakıyor ve kaçıyordu. Adil Bey [Köstendil], “Artık her şey bitti. Düşmana haber göndermeli ve mütareke akdetmeye başlamalıdır” diyordu” (Çalışlar, 2010, 36).

Vakt-i seferde kumandan mevkiinde bulunan zâbitin bir diğer görevi de muharebe sırasında birinci hatta bulunan birliklere belirli görevler vermek suretiyle cephedeki nüfuzunu en etkili seviyeye çıkarmasıydı. Bu belirli görevler; birliklerin yayılma bölgeleri ve taarruz hedefleri ile savunma esnasında müdafaa mıntıklarını tespit etmeyi kapsıyordu. Başkomutanın muharebe başladıktan sonra gidişatı etkileyebilecek en önemli aracı ise ihtiyat birliğinin kullanılması idi (Mustafa Hilmi, 1327, 65).

Ancak kumandanların kendileri tarafından emredilmesi lazım gelen hususların dışında, teferruata ilişkin emirler vermemesi gereği de bu dönem piyade zâbitlerinin vakt-i seferdeki görevleri adına önemli bir konu olarak nizamnâmelerde ve diğer askerî yayınlarda dile getirilmiştir. Aksi halde kumandanın fazla meşguliyet nedeniyle harekâtın genel sevk ve idaresine muktedir olamayacağı ve bu durumun ayrıca madun (ast) kumandanların şevk ve gayretini de kıracağı vurgulanmaktaydı (Mustafa Hilmi, 1327, 39). Zira bir kumandanın muharebe sırasında dikkatini yöneltmesi gereken esas husus; nizam ve intizam ve müttehiden icra-yı tesir ve iştirak-ı faal ve hareket hususunun muhafazası” (Mustafa Hilmi, 1327, 52) olmalıydı. Bu temel planlama ve icraya yönelik esaslardan hareket etmesi gereken bir kumandan, kuvvetlerini parça parça veya müstakil olarak değil, eşgüdümlü ve bütünlüklü şekilde kullanarak (Mustafa Hilmi, 1327, 463), en önemli harp prensiplerinden olan ve bu dönem zâbitlerinin örnek aldığı Napoleon ve Moltke gibi kumandanların devamlı dikkat etmiş olduğu *sıklet merkezi* prensibini uygulayabilmeliydi. Bütün bu vazifelerin askerlik sanatının gereklerine uygun şekilde icrası ise kumandanın vakt-i hizada eğittiği birliğine güvenmesine bağlı görülmekteydi. Kumandan birliğine karşı bu güveni duymuyorsa, birliğini devamlı nezareti altında tutmaya kendini mecbur hissedecek ve bu sebeple aslî vazifesi olan muharebenin idaresinde kusur edecektir (Mustafa Hilmi, 1327, 53). Kısacası: “Vazâif ve vecibe-i askeriyyenin en mühimlerinden birisi ve belki birincisi harbe hazırlıktır. Askerin san’atı harptir. Harbin ne zaman ve ne vakit olacağı [da] muayyen [kat’i olarak belli olan] olmadığından asker [zâbit ve neferler] her an için harbe hazır bulunmalıdır” (Ali Fazıl, 1323, 3).

Vakt-i hizada kumandanların vazifeleri yukarıdaki gibi olmakla birlikte, muharebe başlamadan evvel askerin talim ve terbiyesi ile muharebe esnasındaki sevk ve idaresinin bizatihi sorumlusu olan bölük ve takım zâbitlerinin vakt-i seferde taşımaları gereken haslet ve görevler, seferberlik durumunda piyade zâbitinin ele alındığı kanunnâme, nizamnâme ve eserlerde üzerinde özenle durulan bir konu olmuştur. Zâbitlerin, maiyetindeki askerler için bir *numune-i imtisal* olmaları ilk olarak öne çıkarken, askerlerin sevinç ve mahrumiyetlerine ortak olmak ikinci olarak üzerinde durulan hasletlerden olmuştur. Zâbitin, kendi ihtiyaçlarından önce askerlerinin ihtiyaçlarını gidermesi vb. yüce hasletlerin, vakt-i seferde askerin zâbitine güvenmesi gibi en büyük

neticeyi hâsıl edeceğine de vurgu yapılmıştır (Mustafa Hilmi, 1327, 25-27). Talimname ve kanunnamelerin arzu ettiği seviye bu iken, yine Balkan Savaşları incelendiğinde karşımıza çıkan durumun çok farklı olduğu görülmektedir. Sait Pertev (Demirhan), alaylı zâbitlerin ve devr-i Hamidiye'deki çavuş ve onbaşlıların yokluğunda -birkaç istisna dışında- zâbitler ile askerlerin adeta birbirlerine yabancı olduklarını hatıratında vurgularken (Sait Pertev, 2012, 195), Balkan Savaşları sırasında Vardar Ordusu kumandanı bulunan Zeki Paşa ise, orduda büyük bir sevk ve idare sorunu olduğundan dolayı düşünülenlerin ve alınan kararların uygulanamadığını hatıratında dile getirmiş (Zeki Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003,120) ve bunun en önemli nedenlerinden birinin de zâbitler ile askerler arasındaki farklılıklar olduğunu şöyle açıklamıştır:

“Ordumuzda erkân, ümera ve zâbitanımız efradın [askerlerin] anane-i tarihiyesi olan ahvâl-i ruhiyesine nüfuz etmeyi bir zamandan beri ihmal eylemiş, biraz fûnun-u harbiye ile meşgul olanlar da, yalnız talimnamelere ve bilhassa memleketimiz ahvâline benzemeyen Avrupalıların âdetlerine pek ziyade saplanmış ve bu suretle vaziyet ve ahvâl-i ruhiyemize göre isabetli karar alınamamıştır “ (Zeki Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003,109).

Zâbitin görevlerinden birisi de kendisini vakt-i hazaarda askerlik sanatının gereklerine göre yetiştirmesi ancak ne kadar çok şey öğrenirse öğrensin, muharebe ortamında sevk ve idarenin kat'i bir kanunu olmadığını da aklında tutmasıdır. Bu fikirden hareketle, zâbitin muharebe ortamındaki görevi en kısa ifadesiyle şöyle açıklanmıştır: “Kumandan olan zât[,] her hal ve vaziyette[,] muharebenin kabul veya adem-i kabulü halinde en muvafık olarak ne yolda idaresi lazım geleceği mülâhaza ve muvazene ile âna göre kararlarını ittihaz ve planını tertip etmeli ve bir sebep-i mücbir olmadıkça bu kararlarından nükul [vazgeçme] etmemelidir” (Mustafa Hilmi, 1327, 32-33). Ancak Balkan Savaşları'ndan sonra hatıralarını kaleme alan ve çoğunlukla yenilginin nedenlerini açıklamaya çalışan zâbitlerin eserleri incelendiğinde, II. Abdülhamid dönemindeki ordunun talim ve terbiyesinin yetersizliği konusunda neredeyse her kumandan ve zâbitin hemfikir olduğu görülmektedir. Örneğin Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu Komutanı olarak görev yapmış olan Zeki Paşa'ya göre, ordunun talim ve terbiyesi harpte muvaffakiyeti temin edemeyecek derecede noksandır. Kumandanların da pek çoğu tecrübesiz ve harp usulüne göre yabancıdır (Bacanlı, 2003, 101). Mahmut Muhtar Paşa ise, II. Abdülhamid döneminde askerlik etmiş olanlarda talim ve terbiyenin olmadığını dile getirmiştir (Mahmut Muhtar Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003, 101).

Vakt-i seferdeki önemli konulardan biri de zâbitlerin inisiyatif alıp almamaları konusu olmuştur. Muharebe sırasında inisiyatif alma zarureti ortaya çıktığında zâbitin hareket sınırını, kendisine verilen vazifenin umumi maksadı sınırlamalıdır (Mustafa Hilmi, 1327, 40) yönündeki görüş, hem Alman hem de Osmanlı zâbitlerinin inisiyatif konusunda genel olarak kabul ettiği anlayış olmuştur.¹⁶² Bu anlayışa göre zâbit, böyle bir anda mesuliyet almaktan çekinmemeli ve ihmal ve müsamahanın, hataya düşmekten daha büyük bir töhmet sebebi olacağını da unutmamalıdır (Mustafa Hilmi, 1327, 82). Balkan Savaşları'nda yaşananlar ise inisiyatif konusunda gerçek durumun farklılığına işaret etmektedir. Nitekim II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin bir kısmına muallimlik ettiği gibi, Balkan Savaşları'na da katılmış bulunan Mahmut Muhtar Paşa'ya göre, bu savaş sırasında orduda kendi başına ve geniş bir görüşe sahip olarak hareket edebilecek kumandanların ne kadar az bulunduğu bir kere daha ortaya çıkmıştır (Mahmut Muhtar Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003, 120).¹⁶³

Takım zâbiti, muharebe sırasında askerleri nazarında muzafferiyetin rehberi ve ateş idaresinin hâkimi olduğundan, muharebenin en müthiş dakikalarında askere örnek olmak için saf ilerisinde “*ibraz-ı celadet*” etmelidir. (Ahmet Refik, 1325, 18 ve Mustafa Hilmi, 263-264). Bu sebeple muharebenin heyecanlı zamanlarında cür'et ve metanetini kaybettiğini hissedenler de zâbitlerine bakmalıdır (Mustafa Hilmi, 1327, 28). Ayrıca düşman ateşi altında verilen zayıatlar artıp, muharebe meydanındaki hatlarda boşluklar oluştuğunda da zâbitler toparlanmanın merkezi olmalı ve her birliğin askerleri boşluğu kapatmak ve idarede karışıklığa sebebiyet vermemek için eğri istikamette koşuşlarla amir ve zâbitlerine yanaşmalıdırlar (Mustafa Hilmi, 1325, 313-314). Zâbitler, askerlerin muharebede olduğu kadar hiçbir yerde mutî ve sadık olmadıklarını ve kendisinin soğukkanlılık ve yiğitliğinin neferin ruhuna sirayet ettiğini de unutulmamalıdır (Boucher, 1932, 138). Bu gerçeği *Zâbit ve Kumandan* adlı eserin yazarı Mehmed Nuri (Conker) de kabul etmekte ve anılan eserinde şöyle demektedir: “Metanetini yitiren askerlerin zâbitlerine bakmaları Talimname'de tavsiye ediliyor. Bu durumda zâbitlerin metanetini kaybetmesi, hiçbir şekilde kabul edilemez.

¹⁶² Osmanlı zâbitlerinin Alman ordusundan da etkilenecek düşündükleri “harpte inisiyatif ve inisiyatifin sınırları” ve bu konuda Osmanlı Ordusunun Birinci Dünya Savaşı'na kadar sergilediği performans hakkında geniş bilgi için bkz. (Mehmed Nuri, 2010, 109-120 ve Mustafa Kemal, 2010, 25-26).

¹⁶³ Balkan Savaşları sırasında Osmanlı zâbitlerinin kendi beceri ve inisiyatiflerini kullanmalarının çoğu kez yetersiz kaldığını, savaşta Osmanlı ordusu saflarında bulunan Alman zâbitlerinden Gustav von Hochwachter da doğrulamaktadır (Bkz. Hochwachter, 2012, 65).

Hatta bu metanet o kadar korunacaktır ki yalnız zâbite yetmeyecek, ihtiyacı olan erlere de yayılacaktır” (Mehmed Nuri, 2010, 91). Ancak Mehmed Nuri’ye göre moral güç ve askerliğin ulvî faziletlerine dair fikirlere vakt-i hizada hemen hiç değeri verilmediğinden (Mehmed Nuri, 2010, 68), tam harp çıkacağı zaman [Balkan Savaşı] sağlığının bozukluğunu öne sürüp rapor alan, bir başka görevi isteyen, yaptığı işi uzatıp muharebeye geç kalan zâbitler de görülmüştü ve bu zâbitler kesinlikle en sert şekilde cezalandırılmalıydı (Mehmed Nuri, 2010, 91). Balkan Savaşları sırasında “Harb başlayorken ekser kumandanlar, zâbitler, maneviyata aid bir söz söylemiyorlar” (Hüseyin Cemal, 2014, 46) diyen Mülazım Hüseyin Cemal gibi, Vardar Ordusu kumandanı Zeki Paşa da aynı konuda benzer tespitlerde bulunmuş ve “(...) Mağlubiyetimiz özetle, heyet-i zâbitanımızın vazifeye karşı lakayt kalmasından, askerin harpte mühim amil olan ahvâl-i ruhiyesine nüfuz edilememesinden, muharebenin sevk ve idaresinde lüzumu olan kavâid-i fenn-i harbe vukufsuzluktan ve vazifeye merbutiyetten ziyade askerlikten gayri şeylerle iştigal olunmasından ileri gelmiştir” (Zeki Paşa’dan aktaran, Bacanlı, 2003, 121) demiştir.

Bölük ve takım zâbitleri, vakt-i seferde nizamiye ve redif askerlerine dağıtılan elbise ve teçhizatın askerlerin vücuduna tamamıyla uydurulmasına dikkat etmekle de yükümlülerdi (Ali Fazıl, 1323, 11).¹⁶⁴ Seferberlik ilanı ile toplanan askerlerin terk ettikleri yurtları zihinlerini meşgul edebileceğinden, zâbit, kendi gayreti ve maiyetine edeceği “pederane, biraderane ve dostane muamelat” ile bu türlü zihnî, fikrî ve asabı yorucu her bir düşüncüyü unutturmaya ve hiç olmazsa erteletmeye çalışmalıydı (Ali Fazıl, 1323, 16-17). Bununla birlikte, zâbitlerin seferberliğe geçildikten sonraki asıl meşguliyetleri, toplanan redif askerleri ile birlikte askerlerinin itaatini ve muharebeye hazırlanmasını sağlamak için eğitimlere başlamaktı. Atış (endaht), yürüyüş ve muharebe talimlerini devamlı olarak icra ettirmeli, keşif ve ileri karakol vazifesini amelî bir surette yaptırmalı, ayrıca düşman askerlerinin elbisesi hakkında da malumat temin etmeliydi. Yine zâbitler, “askerlere verdikleri dersler esnasında talimnâme-i hümayunların

¹⁶⁴ Zâbitlerin seferber edilen askerlerin elbise ve eslihasını nasıl temin edeceği hakkında geniş bilgi için bkz. (Seferberlik Nizamnâmesi, 1905, 18-19).

mevadd-ı mühimme ve münderecesinden icap eden aksâmı tekrar tekrar” anlatmalıydılar (Ali Fazıl, 1323, 14-15).¹⁶⁵

Zâbitin vakt-i hazar ve seferdeki en önemli görevlerinden biri de kıt’asında itaati sağlamasıydı. Bu konuda bazı zâbitlerin yaptığı gibi hemen görevin başlamasından itibaren sertlik ve lüzumsuz gürültü yoluna gidilmesinin, maiyetin maneviyatını tahrip ettiğini ve onların hareketlerinin emniyetsizlik ve korkaklık içerisinde gerçekleşmesi neticesi verdiğini belirten Ali Fazıl, ceza korkusuyla oluşacak itaate itibar olunmaması gerektiğini vurgulamaktaydı. Hâlbuki itaat etmek; “her askerin şeref ve şanı” iken, “itaat ettirmek ise mafevk [üst, kumandan] için bir üss-ü temeyyüz [benzerlerinden üstün olma sebebi]” olarak görülmekteydi (Ali Fazıl, 1323, 17). Ancak itaat ettirmek, XIX. yüzyılın son çeyreğinde hızla gelişen silah sanayisi nedeniyle giderek zorlaşmaktaydı. Zira muharebe alanı giderek daha fazla kayıplara şahit olmakta, bu durum da vakt-i hazar ve seferdeki görevleri ve tehlikeleri artırmaktaydı. Bu gerçeği dikkate alan Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu, zâbitlerin dikkatini şöyle çekmekteydi: “Bugünkü günde ziyadesiyle ehemmiyet kazanan dağınık nizamla muharebede intizam ve irtibat ile sevk ve idarenin hüsn ü muhafazasına her bir rütbe sahipleri tarafından dikkat olunmak iktiza eder” (Piyade Dâhiliye, 1310, 287-288).

Bu gelişmeyi dikkate alacak olan zâbit, savaş başladıktan sonra; avcı hattının işgalini, yürüyüş istikametini ve icabında irtibatı (irtibat mangasını) emretmekle ve avcılar arasındaki aralıkları muharebenin maksadına, mevcut mahalle, düşmanın mesafesine ve araziye nazaran tayin eylemekle görevliydi (Mustafa Hilmi, 1325, 196). Yürüyüşlerdeki disiplin ve düzen birliğin kabiliyet ve kudretinin göstergelerinden olduğundan, zâbitler; yürüyüş başlamadan evvel askerlerinin teçhizatını ve elbiselerini kontrol etmeli, unutulabilecek malzemeleri askerlere hatırlatmalı, özellikle zayıf askerleri yürüyüş boyunca gözü önünde bulundurmalı ve takım zâbitlerinden biri de yürüyüş kolunun sonunda bulunmalıydı. Özellikle redif askerlerinin düzeni zâbitler tarafından kontrol altında tutulmalı ve askerlerden biri yürüyüş sırasında müşkül duruma düşerse, zâbit o

¹⁶⁵ Vakt-i seferde zâbitlerin icra edeceği görevler, çoğunlukla ilgili kanunnâme ve nizamnâmelere benzer muhtevalı eserlerde de ele alınmıştır. Fon der Golts’un [Paşa] *Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra* adlı eseri de zâbitlerin vakt-i seferde meşgul olacakları görev ve koşulları ayrıntıları ile anlatmakta olduğundan, eserin (sadece) ana konu başlıkları Ek 18’de sunulmuştur.

askerin yanına giderek onunla bir iki söz konuşmalı ve böylelikle onun kuvvet ve cesaretinin artmasına yardım etmeliydi. Yürüyüş kolunun başında bulunan zâbit ise yürüyüş süratinin muhafazasından sorumlu olduğundan, ara sıra saatini çıkararak yürüyüş süratinin doğruluğunu kontrol etmeliydi (Ali Fazıl, 1323, 120-122). Trenle yapılan intikallerde ise, istasyonlarda durulduğu zaman askerlere satılan veya verilen her bir yiyecek ve meşrubatın sağlıklı olup olmadığını muayene etmek de zâbitlerin göreviydi (Ali Fazıl, 1323, 31). Yürüyüş kolunda düşmana yaklaşıldığında ise muharebe hazırlığının artırılması, tedbir olarak her birliğin sorumlu olduğu cephenin düzenlenmesi ve daha sonra birliklerin açılması ve yayılması, kısacası muharebe nizamına geçilmesi de zâbitlerin sorumluluğundaydı (Mustafa Hilmi, 1327, 91-92).

İleri yürüyüş esnasında düşmanla temas sağlayan bir birlik kumandanının mümkün olduğu kadar ileride ve hâkim bir nokta üzerinde düşmanı müşahade etmesi gerekmektedir. Bu gözetleme ise ekseriya en ileride olan süvari mıntıkasında icra edilmeliydi (Mustafa Hilmi, 1327, 41-42). Muharebenin icrası sırasında başkomutanın karargâhı ise düşmanın ve kendi kıt'alarının yerini görebilecek (tarassuda müsait) gerideki bir hâkim arazide bulunmalıydı (Mustafa Hilmi, 1327, 45). Birinci hatta bulunan kumandanların da kendi birliklerini ve düşman birliklerini görebilecek hâkim bir noktada bulunmaları ve askerî silsile gereği, gerek kendilerine en yakın bulunan mafevk kumandanlar ve gerekse maiyetlerindeki kumandanlarla iyi bir irtibat tesis etmeleri lazımdı (Mustafa Hilmi, 1327, 45).

Askerin doğru yer ve zamanda muharebeye dâhil edilmesi, baskınlardan korunmak ve başarılı olmak, yeterli ve doğru bir keşif ve emniyet faaliyetine ihtiyaç doğurduğundan, kumandan ve zâbitlerin keşif ve emniyet konusunu daima dikkate almaları gerekmektedir. Uzaktaki düşmanın keşfi başkumandanın görevi iken, bu keşif süvarilerle yapılırdı. Yakındaki keşiflerin icrası ise ilerideki kıt'a kumandanlarının görevi olup, bu görev hem süvari hem de piyade kolları ile yapılabilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, 53). Piyadenin gece vakti ileri sevk edilmesi ise daha dikkatli keşif ve hazırlığa ihtiyaç doğurduğundan, bu keşfe çıkacak bölükler hazırlıklarını zâbitleri nezdinde yapmakla mükellefti (Mustafa Hilmi, 1327, 215). Balkan Savaşları sırasında gece yürüyüşlerinin nasıl icra edildiğine bakıldığında ise, zâbitlerin askerlerini iyi bir şekilde sevk ve idare edemediği ve gece yürüyüşlerinin yorgunluğa, uykusuzluğa ve

firara da ortam oluşturacak şekilde düzensizce ilerlediği görülmektedir ( alışlar, 2010, 37).

Kumandan ve zâbitler, mevzi' seçiminde topçu sınıfının ihtiyaçlarını öncelikle dikkate almakla ve kendi piyade k t'alarını arazide buna göre yerleştirmekle mükellefti. K t'a kumandanı, yaptığı arazi keşfine göre top unun muharebeye ne zaman, nerede ve ne kadar kuvvetle gireceğini emir ve tayin eder, bu keşif sırasında topçu kumandanı da kendisine yardım ederdi (Mustafa Hilmi, 1327, 64). Zira piyade sınıfının sınıf-ı saireye [topçu ve süvari] bağlı olmayarak yalnız başına bir muharebeye girişmesi, ancak hususi bir vazife ile mükellef küçük birliklerce yapılırdı. Bu ise ender olduğundan, piyade çoğunlukla diğer sınıflara bağlı olarak muharebe etmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, 370).

Düşmana hücum edileceği ana kadar tam bir s k netin muhafaza edilmesi, birlikte ilerlemek, yürüyüş istikametlerinin muhafazası, birlikler arasında irtibatın idamesi zâbitin icra ve takip edeceği faaliyetlerden olup, h cumun başarısı için dikkat edilmesi elzem olan hususlardı (Mustafa Hilmi, 1327, 233). Bu aşamadan sonra takım kumandanının birliği ile girişeceği taarruzdaki ilk görevi, ateş muharebesine başlayabilecek bir mesafeye kadar (arızasız -setresiz- arazide 1200 metreye ve arızalı arazide mümkün olduğu derecede yakın) mümkün olduğu mertebe az telefatsız yaklaşmaya gayret etmektir. Bunun için zâbit, kuvvetli ve sıkı avcı hattını arazinin hali ve düşman ateşi tesiri müsaade edinceye kadar takımını ileri sevk etmeliydi. Bu esnada düşman ateşine maruz açık yerlerden koşarak geçilmeye çalışılacaktı. Ancak düşman ateşi takımca harekete imkân vermeyecek kadar şiddetli olursa, takım kumandanı, askerlerini manga veya daha küçük gruplar halinde gayet seyrek avcı hatlarına dönüştürecek ve muntazam olmayan mesafelerle bu grupların ilerlemesini ve birbirini takip etmesini sağlayacaktı. Ancak takım zâbiti, ilk fırsatta takımını yeniden bir araya toplamaya dikkat ve gayret etmekle mükellefti (Mustafa Hilmi, 1325, 197-198). Ateşe başlamak zamanının tayini de birinci derecede muharebenin cereyanına tabi' olup, bu zamanı tayin etmek de kaide olarak avcı hattında bulunan zâbite (takım zâbitine) ait bir vazifeydi (Mustafa Hilmi, 1325, 264). Takım kumandanı, taarruz sırasında elde edilmesinde menfaat olan bir mahalli derhal işgal etme imkânı var ise bu konuda müstakil olarak hareket etmekte de serbest bırakılmıştı (Mustafa Hilmi, 1325, 203).

Eğer muharebeler sırasında mühimce zayıat ve telefata maruz kalınabileceği değerlendiriliyor ise, gerekli tedbirlerin alınması için bölük kumandanının mutlaka bölüğünün başında olmasına da dikkat edilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, 419). Savunma muharebelerinde ise takım kumandanının görevi, bölük kumandanı tarafından bildirilen mevziye takımını yerleştirmek ve ateşe başlamak için lazım gelen hazırlıkları (mesafe takdiri, siper kazılması, cephanenin hazır edilmesi vb.) icra etmektir (Mustafa Hilmi, 1325, 196). Bu sebeple, bütün zâbitler gibi takım zâbitlerinin sahra istihkâmâtı inşası (piyadeye mahsus avcı siperleri) konusunda da talim ve terbiye sahibi bulunması gerekmektedir (Mustafa Hilmi, 1327, 91).

Takım kumandanı mesafenin sıhhatle tayin edilmesinden de sorumlu olup, bu maksatla yakınında iki mesafe tahmincisi bulundurmalı ve bu kimseler tahmin ettikleri mesafe hakkındaki kararlarını sual beklemeksizin takım kumandanına bildirmeliydiler (Mustafa Hilmi, 1325, 203-204). Muhabere konusunda ise her rütbede bulunan kumandanlar telgraf ve telefon gibi zamanın mükemmel sayılan vasıtalarının yokluğunda muhabere flamaları ile muhabereyi temin edebilmeliydiler. Zâbitler, bunun için ihtiyatlarından bir veya iki muhabere flaması postasını yanlarına almalıydılar (Mustafa Hilmi, 1327, 51). Zâbit, başkumandanın muharebe meydanında görmediği yerlerde gerek kendi kıtaatının ve gerek düşmanın vaziyetinde görülen değişiklikleri kumandana bildirmekle de mükellefti (Mustafa Hilmi, 1327, 464). Son olarak, muharebe şartlarının müsait olduğu bir anda (örneğin ilk hatların gerisinde veya bir müdafaa hattında) askerlerin silah çatarak silahlarının yanlarında dinlenmeleri de kumandanlarının emrine bağlıydı (Mustafa Hilmi, 1327, 80).

Bölük zâbiti olan Yüzbaşı'nın savaş başladıktan sonraki görevleri ise; takımlarca alınacak mevzii göstermek, mesafeyi tahmin etmek, ateşe başlatmak, (mümkün olduğu kadar) hedefi göstermek, harekâtı tanzim etmek, düşmanı gözetlemek, ateşin tesirini gözetlemek, muharebe meydanında cephaneyi ikmal etmek ve geriden gelen cephaneyi dağıtmaktı (Ahmet Refik, 1325, 32). Bölük kumandanı olan Yüzbaşı, kendi birliğindeki zâbit ve küçük zâbitlere, maiyetlerine ceza verme yetkilerinin olmadığını ve madunlarını ancak geçici olarak cezalandırabileceklerini anlatmakla da yükümlüydü (Ali Fazıl, 1323, 20-21). Ayrıca, bölüğünde, harp ilan edilen düşmanın lisanından

anlayan askerler var ise bunları her takıma, sayıları fazla ise her mangaya dağıtmak da bölük kumandanının sorumluluğunda olan vazifelerdendi (Ali Fazıl, 1323, 19).

Zâbitlerin vakt-i hizada hazırlayıp, vakt-i seferde yanlarında bulundurmaları gereken eşyalar da zâbitin sefer görevlerini inceleyen eserlerde kaleme alınmıştır. Burada esas olan, götürülecek malzemelerin zâbitin ihtiyaçlarını karşılaması, bununla beraber birçok lüzumsuz şeyleri de içermeyecek şekilde derli toplu ve hafif bulunmasıdır. Nitekim Ali Fazıl'a göre: "Her bir zâbitin her türlü sefer zahmetlerine tahammül edebilecek kuvveti ve fakat hafifçe bir sandığı bulunmalıdır" (Ali Fazıl, 1323, 3-4). Zâbitlerin vakt-i seferde yanında götüreceği malzemelerin listesi Ek 19'da sunulmuştur.

Bir vakt-i sefer örneği olarak II. Abdülhamid dönemi başında yaşanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı incelendiğinde, zâbitlerin yukarıdaki görevlere ek olarak; telgraf hatlarının korunması maksadıyla müfrezelerde yer aldıkları (ATASE, ORH, Kutu 17, Gömlek 144), Mülazımların cepheye mühimmat götüren nakliye katarlarında görevlendirildikleri (ATASE, ORH, Kutu 31, Gömlek 115) ve örfi idare ilan edilen bölgelerde ise hükümet-i mülkiyenin sahip olduğu hak ve yetkileri devraldıkları (ATASE, ORH, Kutu 52, Gömlek 45) görülmektedir.

Piyade zâbitlerinin vakt-i seferdeki görevleri yukarıdaki gibi iken, bu görevlerin 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda¹⁶⁶ muharebe sahasına ne kadar yansıtılabildiği, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusunda gerçekleştirilen reformların başarısı kadar, zâbitlerin mesleki gelişim seviyelerini anlamak adına da önemlidir. Ancak, bu savaş üzerine zâbitlerin kaleme aldığı eserler ile ikincil literatür incelendiğinde, bu eserlerin muharebeleri; sebep, gelişim safhaları ve sonuç şeklinde ve muharebe odaklı olarak inceledikleri, zâbitlerin muharebe performansları ile ilgili değerlendirmelerde ise bulunmadıkları görülmüştür.¹⁶⁷ Bu literatürdeki en önemli istisna ise Goltz Paşa'nın

¹⁶⁶ Bu savaşın sebepleri ve çok kısa bir değerlendirmesi hakkında bkz. (Hacısalıhoğlu, 2008, 50-51).

¹⁶⁷ 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı muharebe odaklı bir yaklaşım ile inceleyen eserler için bkz. Vecihî ve Rüfekası, *Musavver Tarih-i Harb, Devlet-i Osmaniye ile Hükümet-i Yunaniye Arasında Harb*, Dersaadet, 1315; Anonim, *Osmanlı-Yunan Muharebesinin Tarihi*, Tarihsiz. (İstanbul Atatürk Kitaplığı kataloğunda basım tarihi 1898 olarak verilmiştir); İzzet (Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Reisi, Ferik), *Osmanlı-Yunan Seferi (Teselya Harbine Dair)*, Kitabhane-i Askerî, İstanbul, 1325; Osman Senai (Erkân-ı Harbiyye Kolağası), *Osmanlı-Yunan Seferi, Dömeke Meydan Muharebesi*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1314; Goltz Paşa, *Osmanlı-Yunan Seferi (1313-1897)*, Mütercimi: Yakup Şevki (Erkân-ı Harb Binbaşı), Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, Dersaadet, 1326; Ahmed Nihad (Ka'immakam), *1897 Osmanlı-Yunan Seferi, Teselya Harekâtı*, Harbiyye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1926; *Atatürk'ün Not Defterleri-IV (Mustafa Kemal'in 1897 Türk-Yunan Savaşı ile*

Osmanlı-Yunan Seferi; 1313-1897 (1326) adlı eserdir. Goltz Paşa, bu eserde muharebeleri diğer harp tarihi kitaplarında olduğu gibi cephe cephe ve gün gün inceledikten sonra, muharebeye katılan askerî sınıfların muharebe etkinliklerini de incelemiş, ayrıca bu savaşın sevk ve idaresini yer yer 93 Harbi ile de karşılaştırmıştır.

Bu savaşın XIX. yüzyıldaki diğer Osmanlı savaşlarından en önemli farkı, savaşa önceden hazırlanmış bir seferberlik planı ile girilmiş olmasıdır (Uğur, 1983, 20). Ahmet İzzet Paşa'ya göre, 1886 yılında Goltz Paşa tarafından hazırlanan bu plan, Yunan donanmasının Osmanlı donanmasından üstün olduğunu, muharebe uzadığı takdirde Yunanistan'ın müdafaasız olan adalarla sahillere taarruz edebileceklerini ve memleket dâhilindeki Rumlardan ve Avrupa'dan yardım göreceğini dikkate alarak hazırlanmıştı. Bu sebeple Yunan ordusunun harp ilanını müteakip az bir zaman zarfında çökertilmesi (müzmahil edilmesi) planın esas amacını teşkil ederken, bu amaçla külliyetli bir kuvvetin sınırdaki toplanması (sıklet merkezi tesisi) için yapılacak olanlar planın ayrıntılarında açıklanmaktaydı (İzzet, 1325, 7). Goltz Paşa'nın: "Filhakika bu sefer esnasında Yıldız Köşkünden icraat ve harekât-ı harbiyyeye vuku bulan müdahale[,] evvellere ve bhusus 1877-78 Rusya seferine nispeten daha az olmuştur" (Goltz, 1327, 263) tespiti de, kuvvetle muhtemel bu seferberlik hazırlıklarından ve orduyu sevk ve idare edebilecek iyi yetişmiş bir komuta kadrosunun mevcudiyetinden kaynaklanmış olmalıdır.¹⁶⁸ Goltz Paşa, askerî sınıfların bu savaşta muharebe performanslarını da değerlendirmiş ve piyade sınıfının zâbit ve askerleri hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

"Osmanlı piyadesinde; daimi ve büyük bir sebat ve metanet ve en ziyade ilk göze çarpan, yürüyüş icrasında harikulade bir iktidar ve kabiliyet, her vakit ve herkesçe malum olan cesaret ve şecaat özellikleri mevcut ve fakat bunlara mukabil muntazam bir usule nazaran endaht-ı terbiye ve malumatı, ateş idaresi ve büyük cüz-ü tamların muharebelerde suret-i hareketlerine dair talim ve manevra hususları mefkud [kaybolmuş] idi" (...) "Esbâb-ı meşruhadan dolayı Osmanlı piyadesi, evsaf [vasıflar] ve hasail-i hasenesi [iyi hasletler] hilafına olarak, her iyi Avrupa piyadesine karşı müşkil bir vaziyette bulunup daima ondan

İlgili Tuttuğu Notlar), Yay. Haz. Dz.Kur.Bnb. Halil Zengin vd., Gnkur. ATASE ve Gnkur. Denetleme Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2005; Anonim [Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi], *1313-1897 Türk-Yunan Harbi*, İstanbul Askerî Matbaası, 1927; Anonim, *Devlet-i Âliye ve Yunan Muharebesi Hakkında Müdâvele-i Efkar*, Mütercimi: Abdi Tevfik (İkdam Gazetesi Muharrirlerinden), İkdam Matbaası, Dersaadet, 1315 (Yazarının ismi bulunmayan eserin aslı Fransızcadır. Abdi Tevfik'e göre yazar, Yunanlılara sert eleştiriler yönelttiği için imzasını gizlemeye lüzum görmüştür).

¹⁶⁸ 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda cephedeki Osmanlı birliklerinin komuta kadrosu için bkz. Ek 20.

aşağı ve ondan fena bir haldedir. Zâbitan heyetinin yeknesak bir kıymet ve iktidara malik olmadığı[,] bu sınıfta tamamıyla kendini gösterdi. Bir mahalde genç zâbitan, şedit arzuları, hüsn-ü tefekkürleri ve pek az olan tecrübeleri sayesinde kendi daire-i nüfuz ve vazifeleri haricinde bile oldukça tesirler icra ve ibraz eylemekte iken, diğer bir yerde büsbütün ihtiyarlamış, hıdemât-ı askeriyyede saçı sakalı ağarmış ve pek yorgun düşmüş birçok zâbitan[,] taht-ı kumandasındaki kıt'a ve efradı başıboş bırakmış ve onlar da o ihtiyarları terk edip alabildiklerine dağılmış ve yayılmış bulunurdu. Artık bu hal ve vaziyette efrad-ı askeriyyenin sevk-i tabî'leri emr-i mutlak yerine geçip[,] cereyan-ı vukuat esnasında düşen fırsatlardan serian istifade olunduğu, elde edilen bir fayda ve muvaffakiyetin muhafaza kılındığı gibi pek çok iyi işler yaptığı da kemal-i hayretle görülüyordu. Ezcümle; muharebenin nihayetinde hemen düşmanın cephesi önünde kemal-i ihtiyat ve sür'atle avcı siperleri yapmak[,] kemal-i maharetle düşman topçu ateşinden gizlenmek ve fakat aynı zamanda yine ileri harekete devam eylemek gibi ahvâl pek çok müşahade olunmuştur” (Goltz, 1327, 267-268).¹⁶⁹

C. ZÂBİTLERİN MESLEKİ GELİŞİMİNDE TERFİ VE TAYİN DÜZENLEMELERİ

XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Avrupa ordularındaki terfi ve tayin uygulamaları çoğunlukla kıdeme, sınavlara ve liyakate göre belirlenir olmuş ve rütbe satın alma gibi uygulamalar ortadan kalkmaya başlamıştı. Örneğin Britanya Savaş Bakanlığı 1872 yılında rütbe satın alma sistemini kaldırmış ve rütbenin kıdem ve yararlılığa göre kazanılması sistemini getirmiştir (Archer vd., 2006, 375). 1899'da *Komuta Etme Sanatı* adlı eserini kaleme alan Fransız General Andre Gavet ise, terfilerin yukarıdaki esaslar temelinde yapılması gerektiğini ortaya koyarken, bu konudaki adaletin önemini şöyle vurgulamaktaydı: “Görevde eşitlik, ordunun ana kanunlarından biridir... Eğer hizmet, gözdelere göre dağıtılacak olursa; bize verilmiş olan yetkinin anlamı kalmaz. Adalet, moral kudretinin tam ve gerekli bir niteliğidir” (Gavet, 1990, 29). Fransız General, terfi almak için siyasi koruyuculara başvuruların ordunun başına geçmeyi başarmaları halinde, orduda milli görev ve askerlik duygusunun kalmayacağını da savunmaktaydı (Gavet, 1990, 97). Terfilerdeki adalet gereksiniminin temeldeki gerekçesi yukarıdaki gibi iken, Avrupa ordularında olduğu

¹⁶⁹ 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Velestin Muharebelerini tasviri Ek 21'de, Yenişehir'in zaptını müteakip bu şehirde Osmanlı askerleri tarafından icra edilen resmî geçit ise Ek 22'de sunulmuştur.

gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da tayinleri zorunlu kılan nedenler ise; imparatorluğun geniş coğrafyasında askerî birlikler bulundurma gereksinimi ve aynı bölgede uzun süre kalan birliklerin/zâbitlerin yerli sivillerle resmî ve gayri resmî ilişkiler geliştirmelerinin engellenmesi endişesiydi (Showalter, 2003, 37).

Sınırlarını korumak ve ayan ve mütegalibeye karşı iç güvenliğini ve merkezî idaresini tesis etmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu, nizamî ve talimli bir ordu olmasını arzu ederek kurduğu Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye'nin, bu amaçları sağlayacak bir terfî ve tayin düzenine sahip olması gerektiğinin farkındaydı. Nitekim yeni ordunun 1826 ve 1827'de teşkilatının düzenlenmesi akabinde 1831'de terfî sistemi de yeniden ele alınmış ve terfilerin imtihanla yapılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede üst rütbelere yapılacak atamaların seraskerin ve padişahın onayıyla yapılması şartı getirilmiş ve böylelikle kayırmacılığın, iltimasın ve ordu içinde kadrolaşmanın önü alınmak istenmiştir (Çelik, 2013, 294). Fakat 1870 yılına kadar olan dönemde rütbe terfilerinin hukuki bir düzenleme bulunmaksızın yapıldığı görülmekte ve ancak bu tarihte yayınlanan *Terfî-i Rütbe Nizamnâmesi* ile meselenin hukuki bir temele dayandığı anlaşılmaktadır (Geçer, 2012, 1).¹⁷⁰

1870 tarihli Terfî-i Rütbe Nizamnamesine kadar rütbe terfilerinde esas alınan hususlara bakıldığında: (a) bir üst rütbeye terfî ve tayin olunabilmek için mutlaka münhal (boş) kadro arandığı¹⁷¹ ve terfî ve tayinlerin mümkün olduğunca aynı alay içerisinde yapılmasına dikkat edildiği görülmektedir (Geçer, 2012, 4). (b) Bir üst rütbeye terfian tayin için ölüm, emeklilik, istifa, azil, işlenen bir suç nedeniyle tard, yetersizlik nedeniyle ihraç, nizamiye birliklerinden redif birliklerine geçiş, sivil bir göreve atanma ve yeni birlikler kurulması üzerine yeni kadro ihdası nedenleriyle münhal kadro ve ihtiyaç oluşması gerekmektedir (Geçer, 2012, 5). (c) Bir üst rütbeye terfian tayin için aranan en önemli niteliklerden biri okuryazar olmaktır. Nitekim nizamnamenin yayınlanmasından çok daha önce, 6 Mayıs 1850 tarihinde verilen bir

¹⁷⁰ Osmanlı zâbitlerinin terfî ve tayinleri ile ilgili olan bu bölümdeki temel kaynaklar; *1870 Tarihli Terfî-i Rütbe Nizamnamesi* ile bu nizamname ve diğer kaynaklar üzerinden XIX. yüzyıl Osmanlı zâbitlerinin terfî ve tayinlerini inceleyen Öğ. Alb. Kadir Türker Geçer'in "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfî Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfî-i Rütbe Nizâmnamesi" (Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 19, Şubat 2012, s. 1-42) başlıklı çalışmadır. 1870 Tarihli Terfî-i Rütbe Nizamnamesi, söz konusu makale ve makaledeki çeviri metin ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

¹⁷¹ "Mülazım-ı sâni Mahmud'un yüzbaşılık kadrosu kapalı bulunduğu için bir üst dereceye terfî edilmediği hakkında" bkz. (ATASE, ORH, Kutu 83, Gömlek 40, 12.05.1293).

emirle 1269 senesi Ramazanına (Haziran-Temmuz 1853) kadar bütün zâbit ve küçük zâbitlerin mesleklerinin icabı olacak yazışmaları yürütecek kadar okuryazarlık öğrenmeleri için süre tanınmış, bu süre zarfında okuryazar olmayanların bir üst rütbeye terfi ettirilmeyecekleri belirtilmiştir (ATASE, OSK, Kutu 15, Gömlek 169). (d). Terfi için liyakate büyük önem verilmiş, muharebelerde gösterilen üstün hizmet, meslekte gösterilen başarı nedeniyle kumandanlar tarafından takdir edilme, iyi sicil ve ahlâk sahibi olma ve yurtdışı eğitimde başarı terfi için gerekli nitelikler arasında sayılmıştır (Geçer, 2012, 6-7). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı bu kapsamda incelendiğinde, pek çok zâbitin muharebelerde gösterdikleri başarı ve fedakârlık sebebiyle terfi aldıkları ve çeşitli nişan ve hediyelerle taltif edildikleri görülmektedir.¹⁷²

1870 tarihli Terfi-i Rütbe Nizamnamesi, öncelikle zâbit naspedilebilecek kişilerin yetişeceği kaynakları belirlemiş ve terfilerin padişah iradesi istisna olmak üzere nizamname esaslarına uygun olarak yürütüleceğini belirtmiştir. Buna göre; Mekteb-i Harbiyye ve Mühendishâne-i Berri'-i Hümayundan mülazım olarak ve Erkân-ı Harbiyye Mektebinden yüzbaşı olarak mezun olanlar ile alaylı olarak tabir edilen ve altı yıllık silah-endazlık (muvazzaf askerlik) sonrası önce çavuş rütbesi ile küçük zâbit (astsubay) ve belli görev sürelerini ikmal ettikten sonra mülazımlık rütbesine sahip olarak zâbit nasb olunanlar zâbit seçimindeki kaynakları teşkil edecektir (Geçer, 2012, 6).¹⁷³

¹⁷² 1877 - 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kaleme alınmış olup, bu kapsamda değerlendirilebilecek ATASE belgeleri için bkz. “Muharebelerde başarı gösteren zâbitlere feriklik rütbesi, Osmani ve Mecidi nişanı verilmesi” (ATASE, ORH, Kutu 8, Gömlek 125, 10.05.1293); “Plevne’de düşmanın yenilgisinde emeği geçip başarı gösteren zâbitlere rütbe terfi verilerek ödüllendirildiği” (ATASE, ORH, Kutu 9, Gömlek 70, 19.05.1293); “Karadağ Muharebelerinde fedakârlık gösteren subayların Podgoriça’dan terfi defterlerinin gönderildiği, bundan böyle muharebelerde yararlılık gösterenlerin terfilerinin Balkan Kumandanı Süleyman Paşa tarafından verilmesi” (ATASE, ORH, Kutu 53, Gömlek 125, 26.05.1293); “Muharebelerde kahramanlık ve fedakârlık gösteren zâbitlerin terfileri (ATASE, ORH, Kutu 15, Gömlek 103, 01.06.1293); “Tuna Umum Kumandan Vekili Fazlı Paşa’nın görevindeki fedakârane çalışmalarına rağmen terfi ettirilmediği ve akranlarından geri kaldığını, terfi ettirilmesi gerektiğini belirtir telgraf” (ATASE, ORH, Kutu 44, Gömlek 48, 31.10.1293); “Dördüncü Ordu Liva Kumandanı Mustafa Naim Paşa’nın, otuz üç sene bir rütbede kaldığından dolayı mercu’l-icra bulunan kavânin ve nizâmat ahkâmı hilafında muamele olunamayacağına Meclis-i Mebusan’ca karar verildiği” (BOA, BEO, 3674/275507, 26 ZA 1327). 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’na katılıp çeşitli harp madalyaları ile ödüllendirilen zâbitler hakkında geniş bilgi için bkz. Hülya Toker - Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt I-III, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁷³ Silah altında bulunan ve muvazzafıktan redife geçmiş başçavuşlardan istekli olanların sınavla mülazım-ı sânilige terfi ettirilerek, her bölüğe bir mülazım-ı sâni verilmesi emredilmekte ise de noksan

Osmanlı ordusunun mektepli ve alaylı zâbit kaynağı bu şekilde iken, mülazım-ı sâni rütbesi ile mezun olan zâbitlerin, nizamname gereğince ilk tayinlerinin kendi memleketleri hangi ordu bölgesinde kalıyorsa öncelikle o bölgede bulunan alaylardan birine yapıldığı görülmektedir. Ordu kapsamında bulunan alayların tümünde askerlik mesleğinin gerektirdiği bilgiye sahip Harbiye mezunu zâbit bulundurmak amacıyla, mezun zâbitler önce ordu merkezine gönderilir, burada piyade eğitimi almış olanlar piyade alaylarıyla şeşhaneci taburlarına, süvari eğitimi almış olanlar süvari alaylarına adaletli bir biçimde taksim olunarak bu alaylarda bulunan boş mülazım-ı sânilik kadrolarına atanırlardı (Geçer, 2012, 8). Ancak II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin hatıraları incelendiğinde, özellikle 1897 Girit İsyanı ve ardından Makedonya Sorunu’nun kızışması akabinde Mekteb-i Harbiyye mezunu zâbitlerin önemli bir kısmının Üçüncü ve İkinci Ordu bölgelerine tayin edildikleri görülmektedir.¹⁷⁴ Bununla birlikte, Mekteb-i Harbiyye piyade sınıfı mezunlarından Kâzım Karabekir’e göre, bütün mülazım-ı sâniler okul bittiğinde tayin için kur’a çekmekteydiler ve İstanbul’dan ayrılmak istemeyen zengin çocukları, kur’aları İstanbul’daki birliklere çıkan öğrencilerin tayin yerlerini ciddi bir meblağ (44 altın) karşılığında satın almak istemekteydi. Kendisinin Erkân-ı Harbiyye’ye ayrılacağı halde kur’a dâhil edildiğini ve kur’ada Hassa Ordusunu çektiğini hatıratında yazan Karabekir, “*bu bir piyango idi*” dediği hakkını 44 altın karşılığında değiştiğini ve bu parayla yanan evlerinin yerine yaptıkları evi tamamlayabildiklerini, kendisine ve yine zâbit olarak Üçüncü Ordu’ya gidecek olan kardeşine elbise yaptırabildiğini ve hatta annesine hediyeler dahi alabildiğini hatıratında paylaşmaktadır (Karabekir, 2009, 135).

Mektepli zâbitlerin Alaylara dağıtımı sırasında adaletli bir dağıtımın yapılması önünde engeller olduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin 9 Şubat 1906’da Üçüncü Ordu erkân-ı harbiyyesine giden Piyade Kurmay Yüzbaşı Kâzım [Karabekir], Reis Hasan Paşa’nın kendisine “tavsiye mektubu” getirip getirmediği hakkında bir sual yönelttiğini belirtmektedir. Karabekir, bu soruyu “hayır” diyerek cevaplamış ve “böyle bir şey almayı küçüklük telakki edenlerdenim” diyerek de paşanın dikkatini çekmiştir.

kaldığı takdirde nizamiye redif başçavuşlarından da mülazım-ı saniliğe zâbit seçilip seçilmeyeceğinin bildirilmesi” hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 86, Gömlek 91, 09.08.1291).

¹⁷⁴ Bkz. (Birinci Bölüm, s. 32, 47; İkinci Bölüm, s. 62).

Konuşma, bir zâbitin görev alacağı birliğin nasıl belirlendiği hakkında nizamname ile karşılaştırma yapma imkânı da verecek şekilde şöyle devam etmiştir:

-“Ya... Nereyi istiyorsun? Selanik’te kalmak ister misin?”

-“Benim için her şey müsavidir [eşit]. Emrinize muntazırım.”

Kurmay Yüzbaşı Kâzım’ın bu cevabı üzerine Reis paşa kızmış ve elini masaya vurarak “O halde yarınki trenle Manastır’a” demiştir. Reis’in sağ tarafında oturan İkinci Reis [Ali Rıza Paşa] ise bunun üzerine; “Paşa hazretleri rica ederim. Hiddet buyurdunuz. Orduya yeni geliyorlar. Belki Selanik’te bazı işleri olur. Birkaç gün müsaade buyurun” diyerek ortamı sakinleştirmeye çalışmış, müteakip konuşmalar nihayetinde Kurmay Yüzbaşı Kâzım’ın üç günlük müsaade sonrasında Manastır’daki birliğine katılması kendisine emredilmiştir. Karabekir, tayin işlerinde tavsiyenin dikkate alındığını ilk kez burada görürken, bu konu hakkında hatıratına şu notları düşmüştür: “Tavsiye... Tavsiye... Ne felâket! Tevekkeli değil, Muhtar Paşa bunu teklif etmişti. Demek usulmüş. Ordu erkân-ı harbiyesi benim diplomamı görmek zahmetini ihtiyar etmemişti. Beni karşılarında oturtmamışlardı bile. Tavsiyeli olunursa izzet ikram yapılır, istenilen yerde kalınırmış. İyi yaptım, ben de de tavsiyesiz istediğim yere [Manastır’a] gidiyorum” (Karabekir, 2009, 195-196).

Osmanlı ordu teşkilatının ve bu teşkilat içerisinde hangi rütbedeki zâbitin hangi birliğe komuta ettiğinin bilinmesi, aşağıda ele alınacak olan terfî meselesinin anlaşılmasını kolaylaştıracağından, Osmanlı ordu teşkilatındaki rütbelere ve bu rütbelere sahip zâbitlerin komuta ettiği birlikler Tablo 8’de (s. 146) sunulmuştur:

Rütbe	Komuta Ettiği Birlik	Açıklama	
Müşir	Ordu Kumandanı		Erkân (Paşa)
Birinci Ferik	Kolordu Kumandanı	1910 yılında eklenmiştir.	
Ferik	Tümen Kumandanı		
Mirliva	Liva Kumandanı		
Miralay	Alay Kumandanı		Büyük Zâbitan
Ka'immakam	Alay Kumandan Yardımcısı		
Binbaşı	Tabur Kumandanı		
Sağ Kolağası	Dört Bölükten Oluşan Sağ Kol Kumandanı	1910 yılında Kolağası rütbesi lağvedilmiştir.	Zâbitan
Sol Kolağası	Dört Bölükten Oluşan Sol Kol Kumandanı		
Yüzbaşı	Bölük Kumandanı		Küçük Zâbitan
Mülazım	Takım Kumandanı		
Başçavuş	-		
Çavuş	-		
Onbaşı	-		

Tablo 8: Osmanlı Ordu Teşkilatında Rütbeler ve Zâbitlerin Komuta Ettiği Birlikler
(1827-1910)¹⁷⁵

1870 tarihli *Terfî-i Rütbe Nizamnamesi*, II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip kabul edilen 25 Temmuz 1325 (7 Ağustos 1909) tarihli *Tasfiye-i Rütbe-i Askeriyye Kanunu*'na kadar geçerliliğini korumuştur. II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin her rütbedeki asgari bekleme sürelerini öğrenmemizi sağlayan bu nizamnameye göre; Mekteb-i Harbiyye mezunu mülazım-ı sâniler (teğmen), asgari altı ay bu rütbede görev yaptıktan sonra öncelikli olarak mensup oldukları alaylardaki boş mülazım-ı evvelik kadrolarına (üsteğmen), asgari altı ay mülazım-ı evvelik görevinde bulunduktan sonra öncelikli olarak mensup oldukları alayın boş yüzbaşılık kadrosuna ve asgari bir yıl yüzbaşılık görevinde bulunduktan sonra öncelikli olarak mensup olduğu ordunun herhangi bir alayında bulunan boş kolağalık kadrosuna atanırlardı. Bundan sonraki

¹⁷⁵ (Geçer, 2012, 3). Bu tablonun hazırlanmasında yararlanılan kaynaktaki tabloda Alay Emni, Tabur Kâtibi ve Bölük Emni de bulunmakla birlikte, bu kimseler zâbit kadrosuna dâhil olmadığından çalışmamız kapsamında düzenlenen yeni tabloda gösterilmemişlerdir. Ayrıca belirtilmelidir ki, ordu teşkilatı gereği zâbitlerin rütbeleri gereği hangi birliğe komuta edecekleri belli ise de bunun gerçekte bu kadar düzenli uygulanmadığı ve pek çok Ka'immakam ve Miralay rütbesindeki kumandanın Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Savaşlarında tümen idaresinden sorumlu olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumun örnekleri için bkz. Hülya Toker - Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt I- III, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009.

rütbe terfileri ise piyade zâbitleri için her rütbede tespit edilmiş olan asgari rütbe bekleme süreleri ve terfi esasları çerçevesinde yapılmaktaydı (Geçer, 2012, 9). Zâbitlerin asgari bekleme süreleri Tablo 9’da sunulmuştur:

Tasnif	Rütbe	Asgari Rütbe Bekleme Süresi
Erkân	Ferik	3 Sene
	Mirliva	3 Sene
Büyük Zâbitan	Miralay	3 Sene
	Ka’immakam	3 Sene
	Binbaşı	3 Sene
Zâbitan	Sağ Kolağası	1 Sene
	Sol Kolağası	2 Sene
	Yüzbaşı	2 Sene
	Mülazım-ı Evvel	1 Sene
	Mülazım-ı Sâni	1 Sene

Tablo 9: Zâbitlerin Asgari Rütbe Bekleme Süreleri (1870-1909)¹⁷⁶

Asgari rütbe bekleme sürelerini doldurarak bir üst rütbeye nasb edilmeyi bekleyen birkaç zâbit bulunması, buna karşılık yeterli kadro olmaması halinde, terfi edecek zâbitlerin belirlenmesi kıdeme bakılarak yapılır ve en kıdemli zâbit terfi ettirilirdi. En kıdemli zâbitin belirlenmesinde ise; Mekteb-i Harbiyye’den mezuniyet tarihine ve mezuniyet notuna bakılmaktaydı (Geçer, 2012, 9). Bununla birlikte, farklı askerî meslek sınıflarında farklı olmak üzere, her rütbeye terfide aranan bazı temel özellikler de bulunmaktaydı. Terfi edecek piyade zâbitlerinin rütbelerine göre askerî eğitim ve öğretim ve temel askerî bilgiler açısından bilmeleri gereken hususlar aşağıdaki gibiydi: (a) Mülazım-ı evvel nasbolunacak Mülazım-ı sâni: Bölük ve kılavuz talimi, bölük idaresi yani nefer, koğuş, karakol ve nöbetçilerin sevk ve idaresi ile tabur ve avcı talimi bilmeliydi. (b) Yüzbaşı nasbolunacak mülazım-ı evvel: Bölük ve kılavuz talimi, bölük idaresi yani nefer, koğuş, karakol ve nöbetçilerin sevk ve idaresi, tabur ve avcı talimi ile alay taliminin teorik kısmını bilmeliydi. (c) Sol Kolağalarından naspedilecek Yüzbaşı ve Sağ Kolağalığına naspedilecek Sol Kolağası: Yukarıda bahsedilen talimlerin hem teori hem de uygulaması, taktik kitabında yer alan keşif gibi erkân-ı harplerle ilgili olan konuların tümü ile Dâhiliye ve Seferiye Kanunnâmelerinde yer

¹⁷⁶ (Geçer, 2012, 9).

alan emir ve hükümlerin tamamını bilmeliydi. (d) Binbaşı nasbolunacak Sağ Kolağası: Kolağalarının bilmesi gereken tüm bilgileri çok iyi biçimde uygulayacak dirayette bulunması ve mutlaka okuryazar olması gerekmektedir. Yüzbaşı rütbesine kadar terfi edecek zâbitler kendi alayında, Kolağalarıyla Binbaşılar kendi ordu dairelerinde terfi değerlendirmesine tabi tutulmaktaydılar. Ka’immakam ve üst rütbelerde yer alan ümera ve erkân ise tüm ordular çapında değerlendirilmekteydi (Geçer, 2012, 10-11). Mektep mezunu zâbitlerin, kıt’a birlikleri dışında, Osmanlı elçiliklerine bağlı ataşemiliterlik kadrolarında görev alabildikleri de görülmekteydi (Yıldız, 2012, 251).

Piyade Dâhiliye Kanunnamesi gereği zâbitlerin nasbları günlük emir ile ilan olunurken (Piyade Dâhiliye, 1314, 162), rütbe nasbı törenlerinin nasıl yapılacağı da bu kanunda belirtilmiştir. Buna göre, Miralay’ın nasbı, kumandasında bulunduğu Mirliya tarafından, büyük zâbitlerin, kolağalarının ve yüzbaşılardan nasıpları kumandasında bulunduğu Miralay tarafından ve mülazım-ı evvel ve sânilerin resm-i nasbları ise kendi binbaşılardan icra olunmaktaydı. Bu rütbelilerin yokluğunda ise törenler bir alt rütbedeki zâbit ve kumandanlar tarafından icra olunmaktaydı. Miralay ve Ka’immakamın resm-i nasbları için alayın askeri cumalık elbisesiyle donanıp, alayın sancağı dışarıya çıkarılmaktaydı. Binbaşılardan ve alay emininin resm-i nasblarında da alayın askerî cumalık elbisesiyle nasb olunacağı, ancak bunların töreninde alay sancağının çıkarılmayacağı Piyade Dâhiliye Kanunnamesi ile belirlenmişti. Kolağalarıyla yüzbaşılardan resm-i nasbı mensup oldukları taburun önünde icra olunurken, diğer sağ ve sol kolağaları ve yüzbaşılardan kendi bölükleri karşısında duracaklardı. Mülazım-ı evvel ve sânilerin resm-i nasbı ise kendi bölüklerinin içerisinde icra olunmaktaydı (Piyade Dâhiliye, 1314, 162-163).

Rütbe terfi törenlerine katılan zâbit ve askerlere yapılacak resmî hitap da Dâhiliye Kanunnamesi ile belirlenmişti. Alayın içerisinde yapılacak tören başladığında ilk olarak yapılan hitap (aşağıdaki metin bir Miralay’ın rütbe törenine mahsustur) şöyleydi:

“Ey zâbitan ve küçük zâbitan ve onbaşıyan ve neferat-ı askeriye[...] Malumunuz ola ki seniyye cenab-ı padişahide hâzır-ı bi’l-mücesses olan falan beyin uhdesine[,] mensup olduğunuz alayın miralaylığı tevcih ve ihsan buyurulmuş olduğundan[,] bundan böyle kendisini miralay bilesiniz ve hıdmet-i hazret-i şahanenin hüsn-ü ifasına ve kavânin-i

askeriyyenin icrasına dair vakı' olan bilcümle evâmir ve tenbihatına itaat ve inkıyad eylesiniz” (Piyade Dâhiliye, 1314, 164).¹⁷⁷

Rütbe bekleme süreleri ve rütbe terfî törenleri kanunname ve nizamname ile belirlenmişken, rütbe terfilerine ilişkin şikâyetlerin nasıl yapılabileceği de Piyade Dâhiliye Kanunnamesi ile belirlenmişti. Bu kanunnamede, şikâyet hakkı konusunda: “Fevkalade bir keyfiyet zuhur etmedikçe terfî-i rütbeye ve mükâfat-ı saireye mütedair olan iştikalar [şikâyetler] umum teftiş hengâmında [genel teftiş sırasında] müfettiş paşaya arz ve beyan olunmak lazım gelmekle[,] kendi Miralayını veyahut zir-i kumandasında bulunduğu kumandan paşayı tanımaksızın doğruca Makam-ı Celil-i Seraskeriye arzuhal takdim edenlerin hakkında mücazat-ı icabiye [gerekli ceza işlemi] icra oluna” (Piyade Dâhiliye, 1314, 235) hükmü bulunmaktaydı. Topluca maruzat veya şikâyetle bulunmanın yasak olduğu, fakat fert olarak dava ve şikâyetle bulunmanın ise serbest olduğu da bu konuda yine kanunnamede belirtilen genel kurallardan biriydi (Piyade Dâhiliye, 1314, 233).

II. Abdülhamid dönemine bakıldığında, zâbitlerin terfî ve tayin konusunda Saray’a pek çok maruzat sundukları,¹⁷⁸ uzun zaman terfî alamayan zâbitlerden kimisinin bu maruzatlarını postaneleri basmak suretiyle, yani silahlı bir kalkışma ile gerçekleştirme yoluna gittikleri (Apak, 1988, 30), bazı zâbitlerin Padişahın veya Saray’a yakın çevrelerin şahsi takdiri ile hızlıca yükseldiği ve devre arkadaşlarını geride bıraktığı (Çadırcı, 2008, 116) ve II. Abdülhamid’in sadrazamlarından Said Paşa’ya göre özlük işleri ihmal edilen zâbitlerin umutsuzluğa ve bedbinliğe sürüklendiği (Çadırcı, 2008, 116) görülmektedir. Bu hususta nizamname ve kanunnamelerin ne derece uygulandığını anlayabilmek ve bir fikir edinebilmek için, II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Harbiyye’den mezun olan bir devredeki piyade sınıfı zâbitlerin terfilerini incelemenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla, 1895 yılında Mekteb-i Harbiyye’den mezun olan piyade sınıfı zâbitlerden (Harbiye sonrasında Erkân-ı

¹⁷⁷ Küçük zâbitanın rütbe nasbı töreninde de yukarıdaki metin okunup, rütbelere ilişkin olan kısımlar terfî edenin rütbesine göre değiştirilmekteydi. Rütbe terfî törenlerindeki diğer ayrıntılar için bkz. (Piyade Dâhiliye, 1314, 164-165).

¹⁷⁸ “Yenipazar kumandanı Yusuf Paşa’nın on seneden beri Mirliva rütbesinde kalmış olması ve terfî ettirilmesi için Seraskerliğe birkaç defa yazı yazmasına rağmen müspet ve menfî bir cevap alamadığı” hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 5, Gömlek 117, 05.05.1293); “Mekteb-i Harbiyye’den mezun ve beş senedir Yüzbaşılık yapmış olan Yüzbaşı İsmail Hakkı, emsalleri gibi kendisinin de Kolağalığa yükseltilmesi gereği” hakkında bkz. (ATASE, ORH, Kutu 15, Gömlek 104, 12.05.1292).

Habiyye'ye gitmeyenler), devresinin ilk 255 öğrencisi arasına girmiş olanların; sicil numaraları, hangi tarihlerde hangi rütbede oldukları ve katıldıkları savaşlar gibi temel bilgiler, bu devrenin genel durumunu yansıtacak şekilde tablolatırılmıştır. 1895 tarihinde Mekteb-i Harbiyye'den mezun olan piyade zâbitlerinin sicil numaraları, terfi tarihleri ve katıldıkları savaşlar Tablo 10'da (s. 151-154) sunulmuştur.

Tablo 10 incelendiğinde, öncelikle 1895 devresinden tabloda yer alan piyade zâbitlerinin birden fazla büyük savaş gördükleri ve bunların neredeyse çoğuna katıldıkları, özellikle savaş yıllarında daha hızlı terfi aldıkları, ancak bazı zâbitlerin nizamnamedeki asgari bekleme sürelerine uygun olmayan bir şekilde terfi ettikleri ve Mekteb-i Harbiyye'den çıkarken alınan sicil numaralarının terfileri pek fazla etkilemediği anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Mekteb-i Harbiyye'den 1895'de Mezun Olan Piyade Zâbitlerinin Rütbe Terfî Yılları ve Katıldıkları Savaşlar¹⁷⁹

Devresi İçerisinde Derece Sıralaması	İsim ve Doğum Tarihi	Sicil Nu.	Mülazım		Yzb.	Ön/Kd. ¹⁸⁰ Yzb. (Kolağası)	Bnb.	Yb. ¹⁸¹	Alb.	Sonrası	Katıldığı Savaşlar
			Mülazım-ı Sâni (Teğmen)	Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen)							
İlk 1-50 Arasında Olanlar	Kâzım (Sevüktekin) ¹⁸² (1877-1949)	1311 P. 5	1895	1896	1898	1902	1906	1914	1918	1922'de Tümğ. ¹⁸³ 1927'de emekli.	OYH ¹⁸⁴ BH BDH İSH
	Osman Nuri (Koptagel) (1874-1942)	1311 P. 17	1895	1898	1903	1908	1912	1915	1920	1922'de Tümğ. 1934'te emekli.	BH BDH İSH
	Fazıl (?-1916)	1311 P. 26	1895	1897	1903	1906	1912	1915	-	1916'da şehit olmuştur.	OYH BH BDH
	Mustafa Münip (Uzsoy) (1878-1950)	1311 P. 32	1895	1898	1905	-	1912	1915	1921	1931'de emekli.	OYH BH BDH İSH
	Hacı İbrahim Hakkı (Emiroğlu) (1878-1949)	1311 P. 33	1895	1898	1904	-	1911	1916	1921	1929'da Tümğ. 1930'da emekli edildi.	OYH TRH BH BDH İSH

¹⁷⁹ Bu tablo, Dr. Hülya Toker ve Tar. Uz. Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt II*, (Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009) başlıklı çalışma esas alınarak hazırlanmıştır. Tabloya alınabilecek zâbitlerin seçiminde sunduğu katkı için Dr. Hülya Toker'e müteşekkirim.

¹⁸⁰ Kd.: Kıdemli.

¹⁸¹ Tabloda, Ka'immakam rütbesinin karşılığı olarak Yarbay, Miralay rütbesinin karşılığı olarak Albay rütbesi kullanılmıştır.

¹⁸² Zâbitlerin soy isimleri parantez içerisinde yazılmıştır.

¹⁸³ Tümğ.: Tümgeneral.

¹⁸⁴ Zâbitlerin katıldığı savaşların isimleri kısaltılarak gösterilmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi: OYH, 1911-1912 Trablusgarp Harbi: TRH, 1912-1913 Balkan Harbi: BH, 1914-1918 Birinci Dünya Harbi BDH ve İstiklâl Harbi: İSH olarak kısaltılmıştır.

Devresi İçerisinde Derece Sıralaması	İsim ve Doğum Tarihi	Sicil Nu.	Mülazım		Yzb.	Ön/Kd. Yzb. (Kolağası)	Bnb.	Yb.	Alb.	Sonrası	Katıldığı Savaşlar
			Mülazım-ı Sâni (Teğmen)	Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen)							
İlk 51-100 Arasında Olanlar	Reşit (1871-?)	1311 P. 52	1895	-	1898	1905	1909	1914	1916	1920’de sağlık sebebiyle emekli.	OYH TRH BH BDH İSH
	Ethem (Sun) (?-1941)	1311 P. 59	1895	1897	1900	1908	1911	1916		1917’de emekli edildi. ¹⁸⁵	BH BDH
	Mehmed Rüştü (Sakarya) (1877-1951)	1311 P. 70	1895	Bu rütbede görev yapmamıştır.	1898	1902	1903	1909	1912	1921’de Tümg.	OYH BH BDH İSH
	İsmail Hakkı (1874-1932)	1311 P. 80	1895	1898	1901	1906	1911	1915	1921	1930’da emekli.	OYH BDH İSH
	Rıfat (Özdemiroğlu) (1876-1938)	1311 P. 89	1895	1898	1900	1903	1913	1916	-	-	TRH BH BDH İSH

¹⁸⁵ Kuva-yı Milliye’ye aykırı hareketleri ve İngiliz amaçlarına hizmet ettiği gerekçesiyle 1925’te askerlikle ilişkisi kesilmiştir (Toker ve Aslan, 2009, 36).

Devresi İçerisinde Derece Sıralaması	İsim ve Doğum Tarihi	Sicil Nu.	Mülazım		Yzb.	Ön/Kd. Yzb. (Kolağası)	Bnb.	Yb.	Alb.	Sonrası	Katıldığı Savaşlar
			Mülazım-ı Sâni (Teğmen)	Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen)							
İlk 101-200 Arasında Olanlar	Mehmed Emin (1872-?)	1311 P. 110	1895	1899	1903	1908	1912	1917	-	1916'da emekli.	BH BDH
	Rıfat (1874-1925)	1311 P. 123	1895	1899	1903	-	1910	1915	1921	1925'te vefat etmiştir.	OYH TRH BH BDH İSH
	Yusuf Ziya (Büyükaksoy)	1311 P. 150	1895	1900	1904	-	1912	1916	-	1917'de yaralanmış, 1925'te emekliye ayrılmıştır.	OYH BH BDH
	İsmail Hakkı (Güralp) (1872-1917)	1311 P. 177	1895	1897	1901	1909	1911	1917	-	1917'de yaralı olarak esir düşmüştür.	BH BDH
	Mehmed Tevfik (1876-?)	1311 P. 184	1895	1899	1905	-	1912	1916	1922	- ¹⁸⁶	BH BDH
	Ali Rıza (?-1918)	1311 P. 193	1895	1897	1904	-	1912	1916	-	1918'de Kolera'dan şehit düşmüştür.	BDH ¹⁸⁷

¹⁸⁶ 1919'da esir düşmüş, esaretten kurtuluşu akabinde 1920'de Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye destek vermiş ve bu kapsamda 1922'de Büyük Taarruz'a katılmıştır (Toker ve Aslan, 2009, 71-72).

¹⁸⁷ Balkan Harbi sırasında Suriye'de bulunduğundan harbe katılmamıştır.

Devresi İçerisinde Derece Sıralaması	İsim ve Doğum Tarihi	Sicil Nu.	Mülazım		Yzb.	Ön/Kd. Yzb. (Kolağası)	Bnb.	Yb.	Alb.	Sonrası	Katıldığı Savaşlar
			Mülazım-ı Sâni (Teğmen)	Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen)							
İlk 201-255 Arasında Olanlar	Hüseyin Hüsnü (1875-?)	1311 P. 202	1895	1899	1903	1908	1912	1921	1925	1935'te emekli.	TRH BH BDH İSH
	Reşit (Palabıyıkoglu) (1876-1921)	1311 P. 203	1895	1897	1904	-	1912	1918	-	16 Temmuz 1921'de şehit düşmüştür.	OYH BDH İSH
	Abdürrezzak (Akbarlas) (1871-1961)	1311 P. 218	1895	3 Ekim 1897	17 Ekim 1897	1902	1903	1909	1914	1930'da emekli.	OYH TRH BH BDH İSH
	Nurettin Özbek (1871-1938)	1311 P. 253	-	1896 (İstihkâm)	1898	1908 ¹⁸⁸	1911	1915	-	1916'da emekli edildi.	OYH BH BDH
	Reşit (1876-1918)	1311 P. 254	1895	1898	1904	1911	1912	1915	1918	1918'de Ermeni çeteleri ile mücadele sırasında şehit düşmüştür.	BH BDH

¹⁸⁸ 1910'da Piyade sınıfına nakledilmiştir.

D. ZÂBİTLERİN MAAŞ VE EVLİLİK HUSUSLARINDAKİ İMKÂN VE SORUNLARI

Nizâmi ve daimi Avrupa ordularında özlük haklarına ve hususiyle maaşlarına önem verilen en önemli sınıflardan biri zâbitan sınıfı olmuştur. Zira zâbitlerin milliyetçilik çağı öncesinde vazifeye, devlete ve krala/imparatora sadakatlerinin en önemli aracı, düzenli ödenmesi zaruri görülen maaşları olmuştur. İyi yetişmiş bir mütefennin zâbitin kıymeti, onların savaşta yaralanmaları halinde bakımlarını da zaruri kıldığından, örneğin Prusya’da zâbitler için hastaneler de açılmıştır (Aksan, 1997, 96).

II. Abdülhamid döneminde Almanya’dan gelen askerî heyetin başkanı olan Kaehler Paşa da, Prusya ekolü ile yetişen bir zâbit olarak, bütün entrikalara karşı en iyi korunmanın, hükümdara bağlılık bilincine sahip ve kendi personeliyle kaynaşmış zâbitler tarafından yönetilen iyi düzenlenmiş bir ordu olduğu fikrine padişahı inandırmaya çalışmıştır. Kaehler Paşa, bu amaçla, zâbitler heyetinin içinde bulundukları duruma göre sosyal bakımdan daha yüksek, maddi bakımdan daha iyi, maluliyet halinde gelecekları bakımından daha güvenli bir duruma getirilmelerinin zorunlu olduğunu II. Abdülhamid’e sunduğu raporlarda ifade etmiştir. Padişah, Kaehler Paşa’yı tasdik etse de, bu istekleri yerine getirmek için olanaklarının çok sınırlı olduğuna işaret etmiştir. Padişaha göre, öyle bir mirasa konmuştu ki kendinden evvelkiler bu mirası sanki yiyip bitirmişti. Tahta çıktığında kendisini, boş kasalar, büyük borçlar, morali bozuk memurlar ve teşkilatı bozulmuş bir ordu karşısında bulmuştu. İlk olarak devletin durumunu düzene sokmaya çalışan Padişahın 1877-78 Rus Savaşı ile karşılaşması ise bu çalışmayı aksatmıştı (Wallach, 1977, 44). Ayrıca bu savaş, çalışmaları aksatmakla kalmamış, maliyeye yüklediği savaş tazminatı ile ordunun yeniden yapılanmasını ve zâbitlerin özlük haklarının iadesini ve iyileştirilmesini de uzun yıllar olumsuz etkilemişti. Nitekim II. Abdülhamid döneminde 17 yıl Seraskerlik makamında bulunmuş olan Rıza Paşa, düzensizce ve yılda ancak beş altı defa ödenebilen maaşlar nedeniyle, zâbitlerin borçlanarak yaşantılarını sürdürdüklerini, askerî binaların yetersiz, depoların ise boş ve harap olduğunu, eksikliklerin giderilmesi için maliyeden para sağlamanın ise mümkün olmadığını hatıratında ifade etmiştir (Çadircı, 2008, 115). Zâbitlerin uzun zaman maaş alamadıkları için çeşitli şikâyetlerini ve maruzatlarını ilgili

mercilere sundukları ve bunların bir kısmının Saray'a ulaştırıldığı da görülmektedir.¹⁸⁹ Özellikle 1906-1907 kışının pek sert geçip, fiyatların yükseldiği, un, odun ve kömürün yetmediği günlerde kışlalarda hoşnutsuzluk artmış ve askerler ücretlerinin ödenmesindeki gecikme nedeniyle başkaldırı hareketlerinde bulunmuşlardır. Bu kapsamda, 1906'da 4, 1907'de 13 ve 1908 yılının ilk altı ayında da 28 ayaklanma görülmüştür (Georgeon, 2011, 198).

Zâbitanın meslek yaşamları boyunca maddi konuların idaresinde nasıl davranması gerektiğini açıklayan Piyade Dâhiliye Kanunnamesi ise, özellikle büyük zâbitanın hareket, tavır ve varidatın [maaş ve gelir kaynakları] idaresi hususlarında astlarında bulunan zâbitlere ibret olmaları gerektiğini savunmaktaydı (Piyade Dâhiliye, 1314, 198). Hâlbuki büyük zâbitan ile zâbitanın maaşları arasında uzun zamandan beri büyük farklar olduğu gibi (Aksan, 2011, 436), maaşların yılda beş altı ay verilmesi de bu türlü idareli bir kullanımı mümkün kılmamaktaydı. Buna karşın Piyade Kanunnamesi, Ka'immakam olan zâbiti (Alay kumandan yardımcısı), emrindeki zâbitanın müstağrik [batmak] olacak surette masraf etmemesine dikkat etmekle ve özellikle borç vermeye ve kumar oynamaya öteden beri alışmış olanlara mütebassırâne [basiretli, ilerisini gören] ve pederâne nezaret ve nasihat etmekle sorumlu tutmaktaydı. Ayrıca maaşlarından fazla borçlanan ve özellikle maiyetlerinde bulunan zâbit veya askerlerden para alan zâbitlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılması ve bu suçlarının sicil defterlerine kayd edilmesi de Ka'immakam olan zâbitin görevi olarak kanunnamede yer almaktaydı. Bütün zâbitler ve hususiyle Yüzbaşılar, küçük zâbit ve onbaşılardan borçlarını düzenli bir şekilde ödemelerinin takibini yapmaktan, borçlarını ödememe suçunu ısrarla işleyenlerin rütbelerini nizamaya uygun olarak kaldırmaktan da sorumlu bulunmaktaydı (Piyade Dâhiliye, 1314, 198-199).

Osmanlı zâbitlerinin maaşlarını alamamaları, çetelerin silah kaçakçılığı ile yoğun bir şekilde uğraştığı Makedonya bölgesinde ciddi problemleri de beraberinde

¹⁸⁹ Zâbitlerin maaş alamadıkları için yapılan resmî başvurular hakkında bkz. "İşkodra'da bulunan zâbitanın beş aydır maaşlarını alamadıkları ve çok zor durumda oldukları, hiç olmazsa bir aylık maaşlarının bir an evvel gönderilmesi" (ATASE, ORH, Kutu 70, Gömlek 44, 16.03.1293); "Sinin-i sabıka ve haliyeden on beş on altı maaşları tedahülde kalarak duçar-ı zaruret ve sefalet içinde kaldıkları ve kumandanları Hüsrev Paşa'nın seyyiat-ı ahvâline dair Suriye Jandarma Alayı'nın umum piyade ve süvari ve zabıt imzasıyla gelip taraf-ı Seraskeri'ye bâ-tezkire irsal olunan varaka, leffen [ekte] gönderilmiş olmakla münderecatı hakkında tahkikat-ı lazıme icrasıyla netice-i sahihanın muvazzahan iş'arı" (BEO, 539/40398, 25 C 1312); "Medine'de zâbit ve askerlerin maaşının ödenmediği ve yeterli yiyecek verilmediği" (Y.PRK.ASK. 227/10, 03 M 1323).

getirmekteydi. Bazı Osmanlı zâbitlerinin Osmanlı ordu depolarından çıkardıkları silah ve cephaneyi çetelere sattıkları veya Osmanlı birlikleri ile isyancı çeteler arasında yaşanan çatışmalardan sonra kaçakçı pazarlarında Osmanlı silahlarının satılabildiği, zira bazı zâbitlerin depodaki eksikliği çatışmada tüketilmiş olarak bildirebildikleri görülebilmekteydi (Adanır, 1996, 142). Makedonya'dan kaleme alınan bir konsolos raporunda: “Memurlar ve zâbitler 4-5 aydır maaş almadı. Bu yüzden sıkıntıları ve kızgınlıkları tehlikeli bir düzeye ulaştı” denilirken, Sofya'daki Alman başkonsolosu ise 10 Ekim 1903'te: “Osmanlı sınır nöbetçileri, uzun süredir ödenmeyen maaşı tazmin ve gıda maddelerini satın alabilmek için... sık sık tüfeklerini satıyorlar” (Adanır, 1996, 142) demiştir.

Osmanlı zâbitlerinin kişisel, sosyal ve ekonomik durumlarını etkileyen ve mesleklerinin özelliklerinden dolayı bir o kadar da etkilenen en önemli meselelerden biri evlilik meselesidir. Bu çalışmada son olarak ve kısaca ele alınacak evlilik mevzusunun, zâbitlerin hayatlarında meslekî gelişimi ilgilendiren diğer önemli mevzulardan sonra ele alınabildiği veya ele alınmak durumunda kaldığı görülmektedir. Öncelikle 1872 yılından itibaren askerî mekteplerdeki tüm askerî öğrencileri bağlayacak şekilde mezuniyet öncesi evlenme yasağı getirildiği (ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 229) bilinmektedir. Öğrencilik yıllarında çok cüz'i bir maaş ile ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen, mektepten mezun olduğunda ise yılın 5-6 ayında yetersiz ve düzensiz olarak maaş alabilen Osmanlı zâbitlerinin, ilk tayinlerinin kur'a ile belirleniyor olması da zâbitlerin evlilik süreçlerini mezuniyetlerinin hemen ardından gerçekleştirmelerine engel teşkil ediyor olmalıdır. Ayrıca, tayin oldukları bölgelerdeki görevlerinin yoğunluğu ve tayin bölgelerindeki dil, kültür ve inancın farklılığı da onların evlilik sürecinde ailelerinden destek almak ve eş seçiminde geleneksel bir yol tercih etmek sonuçlarını doğurabildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Piyade Erkân-ı Harp Binbaşı Fevzi (Çakmak) Bey, on üç yıl boyunca Makedonya'da görev yapan zâbitlerden biridir ve ancak Ka'immakam olup otuz yaşına geldiğinde evlilik meselesini düşünmeye başlamıştır. Ancak görev yaptığı coğrafyadan biri ile değil, ailesinin kendisine uygun gördüğü şekilde dayısı Nuri Bey'in henüz on beş yaşındaki kızı Fitnat Hanım'ı kendisine eş olarak seçen Fevzi Bey'e, evlilik işleri için üç ay kadar izin verilse de Karadağ sınır meselelerinin tekrar alevlenmesi nedeniyle izninin ertelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Zira Fevzi Bey kesin sınır hatlarının belirlenmesi için görevlendirilen

heyete dâhil edilmiştir. Fevzi Bey, bu görev nedeniyle ilk olarak izin aldığı Eylül ayı yerine ancak Aralık 1906'da Metroviçe'den ayrılır ve izin verilen sürenin dolmasına yakın bu süreyi iki ay kadar daha uzatarak düğün işlerini tamamlar. Altı yıldır uzak kaldığı ailesiyle İstanbul'da beş ay geçiren Fevzi Bey, evli bir adam olarak Haziran 1907'de eşiyle birlikte görev bölgesine döner. İsyancılar ve komitacılar peşinde süren bir hayat, Fitnat Hanım'ın evinde uzun zamanlar endişe ile beklediği günler getirirse de kısa süreli bu durumlar dışında hiç ayrı kalmayan bu çiftin, 1909'da Nigar ve 1912'de Ayşe Muazzez isimlerini verdiği iki kız çocukları dünyaya gelmiştir (Hatemi, 2002, 72).

Her ne kadar tek bir zâbitin evlilik hayatı üzerinden geç dönem Osmanlı zâbitlerinin İmparatorluğun her bölgesinde aynı şartlarda bulunduğunu iddia etmek mümkün değilse de, giriş bölümünde belirtildiği üzere, daha çok Rumeli'de görev alan zâbitlerin görev şartları ve hatıratları incelendiğinden ve bu zâbitlerin de görev şartları birbirine yakın olduğundan, zâbitlerin evlilik konusundaki sorunlarının da birbirine yakın olduğu fikri ağır basmaktadır. Evlilik konusunda zâbitlerin zorluk çekmelerinin en önemli nedenlerinden biri de barınma ve tayin konularıdır ki, özellikle küçük bölgelerde ancak kiralık pansiyon bulabilen zâbitler, evlendikleri zamanlarda bu konuda da problem yaşayabilmekteydiler. Evli zâbitlerin durumu çoğunlukla böyle iken, bekâr zâbitler Rumeli'de genellikle gayrimüslim olan kimselerin pansiyonlarında kalmakta ve yine aynı kesime ait olup, akşamları da açık olan bahçeli lokantalarda arkadaşlarıyla yemek yemektedirler (Karabekir, 2009, 201). Kâzım Karabekir, hiç olmazsa bekâr zâbitler için kışlalara yakın mahalleler inşa edilmesini, Türk zâbitlerinin Rumeli'de Bulgarlara ve Rumlara pansiyoner olmamaları gerektiğini, zira bu durumun “*ictimai vaziyet ve esrar-ı askeriyye*” açısından endişe verici olduğunu da hatıratında belirtmektedir (Karabekir, 2009, 162).

SONUÇ

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı piyade zâbitlerinin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları sonrasında orduda görülen yeniden yapılanma kapsamında, askerî mekteplerde, yurtdışında, kıt'ada ve cephede nasıl bir mesleki gelişim takip ettiklerini ve hangi görevler içerisinde bulunduklarını ele alan bu çalışma, her şeyden önce tek bir Osmanlı piyade zâbiti profili çizmenin mümkün olmadığını dile getiren çalışmaları desteklemektedir. XIX. ve XX. yüzyıl savaş sanatındaki gelişmeleri takip etmeye çalışanlara karşın, Mekteb-i Harbiyye'de öğrendiklerini bile kıt'ada birliklerine talim ettirmeyen; 93 Harbi sırasında dersleri bırakarak Çatalca hatlarında savaşa katılmak isteyenlere karşın, yine mektepli olup askerlerini firara teşvik eden; askerî mekteplerdeki eğitimi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan gelişmeleri endişe ile değerlendirenlere karşın, yalnızca dersleri ile meşgul olan veya tek derdi tayin ile İstanbul'da kalmak olan zâbitlerin varlığı vb. örnekler yukarıdaki tespiti mümkün kılmaktadır.

XVIII. ve XX. yüzyıllar arasında Avrupa'da orduların giderek büyümesi, ulaşım ve silah teknolojilerinin gelişmesi, savaşlardaki zâbit kayıplarının artması, topyekûn orduların milliyetçi fikirlerle harekete geçmesi ve tüm bunların orduların sevk idaresini zorlaştırması, savaş sanatının giderek rasyonelleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler, zâbit seçimi, eğitimi, tayini ve terfi' gibi meseleleri giderek daha önemli hale getirmiştir. Bu süreçte, orduları yöneten zâbitlerin çoğunluğunun askerî mekteplerden mezun olmasına önem verilmiş, soyluluğun ve iltimasın yerini kıdemin ve liyakatin aldığı bir düzene yavaş yavaş geçilmiştir.

Osmanlı ordusunun yeterince takip edemediği XVIII.-XIX. yüzyıl savaş sanatı ile gelişen Avrupa güçleri ve Rusya, özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile pek çok savaşta karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşlar ve aynı zamanda İmparatorluk içerisinde görülen ulusçu ayaklanmalar karşısında verilen mücadeleler, Osmanlı ordusunun ciddi bir reforma ihtiyaç duyduğunu ve bu reformların esas öznesinin ise zâbit eğitimi olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu sebeple, XIX. yüzyıl Osmanlı ordusu ve zâbitleri bir yandan Doğu Sorunu sürecinde tamamiyet-i memleketi korumaya çalışırken, diğer yandan da uzun bir süre İmparatorluğun

kalemiyye erbabı tarafından idare edilen bir yenileşme/yeniden yapılanma süreci yaşamıştır. Bu askerî yeniden yapılanma sürecinde “meğer ise Asâkir-i Mansûre demek zâbitan demek imiş” benzeri tespitlerden hareket edildiği için, öncelikle Osmanlı zâbitlerinin yetersizlikleri araştırılmış ve temel problemin; disiplin, talim, terbiye ve çağın harp sanatının yeterince takip edilememesi olduğu anlaşılmıştır. Bu tespit, beraberinde Avrupaî zâbitin takibini getirmiş ve Osmanlı reformistleri, ilk olarak mütefennin zâbitlerin ve nizamî Avrupa ordularının özelliklerini takip etmeye çalışmışlardır. Bu takip, Nizâm-ı Cedid ve Asâkir-i Mansure tecrübelerinde görüldüğü üzere orduda talim ve terbiyenin artmasını ve zâbit eğitiminin daha çağdaş usullerle yapılmasını beraberinde getirse de, XIX. yüzyıl Osmanlı nizamî savaşları incelendiğinde, zâbit eğitiminde Avrupa’daki seviyeye erişilemediği görülmüştür. Bununla birlikte, Doğu Sorunu sürecinde özellikle Makedonya’da gayrinizami harp tecrübesi yaşayan Osmanlı zâbitlerinin, bu mücadele ortamından askerî ve siyasi olarak etkilendikleri de görülmüştür. Bu etkilere bakıldığında, Osmanlı zâbitlerinin; uzun süre küçük birlik sevk ve idaresi sebebiyle kolordu ve tümen gibi büyük birliklerin sevk ve idaresinde oldukça yetersiz kaldıkları, Osmanlı siyasi idaresini Balkan çetelerine karşı yetersiz tepki gösterdiği gerekçesiyle suçladıkları, İmparatorluk genelinde idarenin anayasa ve meclis denetiminde olması için teşkilatçı yapılarını kullanarak çeşitli siyasi ve askerî teşkilatlanmalara gittikleri ve en nihayetinde ulusal düşüncenin bir tür laboratuvarı olarak (Georgeon, 2011, 198) Makedonya’daki milliyetçi çetelerle mücadele sürecinden etkilendikleri ve bu etkilerin İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde birtakım yansımalarının olduğu anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid dönemi, XIX. yüzyıl Osmanlı ordusunda görülen askerî yeniden yapılanma süreçleri içerisinde ordunun sevk ve idare anlayışında ve zâbit eğitiminde önemli değişimlerin görüldüğü ve Alman ordusunun örnek alınmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı’nın paradigma ordunun değişimine sebep olan askerî sonuçları ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı zâbitlerinin zamanın savaş sanatına uygun bir performans sergileyememesi, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusundaki askerî mekteplerin müfredatını etkilemiştir. Bu dönemin zâbitleri, 93 Harbi öncesine göre askerî yönü daha ağır basan ve amacı zâbitlerin muharebede kıt’alarını başarıyla idare etmek olan bir eğitim sürecinden geçmiştir. Her ne kadar reform tasarıları arzu ettiği seviyede gerçekleşme

de, Goltz Paşa'nın reformları, askerî talim ve terbiye açısından muharebe sahasına 93 Harbi öncesine göre daha hâkim zâbit nesilleri yetiştirilmesini mümkün kılmıştır. II. Abdülhamid dönemi boyunca yetişen zâbitlerin Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi yıllarında ardı ardına mücadele verebilmesi ve *topyekûn harb* (1911-1922) sırasında yüz binlerce askeri sevk ve idare edebilmesi bu gerçeğin önemli bir kanıtı olarak görülmektedir.

Osmanlı piyade zâbitlerinin vakt-i hazarda (barış devrinde) kıt'adaki görevlerinin rütbelere göre neler olduğu ve aynı zâbitanın vakt-i seferde (seferberlik zamanında) hangi görevleri üstlendiği incelendiğinde, Alman askerî yayınlarına dayanarak kaleme alınan Osmanlı piyade sınıfına ilişkin nizamname ve talimnamelerin kıt'adaki ve cephedeki neredeyse her duruma ilişkin bir açıklamada bulundukları görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle muharebenin gerekli anlarında harekât planlarının genel maksadına aykırı olmayacak şekilde zâbit ve kumandanlar tarafından inisiyatif almanın öneminin de vurgulandığı görülmekte, ancak II. Abdülhamid döneminde yetişen zâbitlerin özellikle Balkan Savaşları sırasında inisiyatif konusunda yetersiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Üçüncü bölümde de incelendiği üzere, talimnamelerde askerî talim ve terbiyeye ne kadar vurgu yapılmış olsa da, bu konudaki gelişmenin zâbitlerin uygulama beceri ve arzularına bağlı olduğu ve bu konuda kıt'adaki zâbitlerin mektepli ve alaylı olmak üzere yeterli bir seviyede olmadıkları da özellikle Makedonya'da görev almış zâbitlerin hatıratlarından anlaşılmaktadır. Hem mektepli zâbit sayısının fazla olmasına hem de çetelerle mücadele sebebiyle sürekli hareketli bir halde bulunmasına rağmen Makedonya bölgesindeki İkinci ve Üçüncü Ordu birliklerinin talim ve terbiye konusunda talimname ahkâmına aykırı bir halde bulunmalarının, birkaç temel etkenden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu etkenlerin başında, düvel-i muazzama'nın Balkanlara müdahalesinden çekinildiği için bölgedeki askerî gücün mümkün mertebe büyük askerî talimlerden/manevralardan mahrum bırakılarak asayiş konusuna ağırlık verilmesinin ve ordunun talim ve terbiyesinde mektepli ve alaylı zâbitlerin farklı görüşlere ve yeterliliklere sahip olduğunun geldiği anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid dönemi zâbitlerinin meslekî gelişimini ve vazife bilincini etkileyen önemli konulardan biri de kuşkusuz terfî, tayin ve maaş düzenlemeleri olmuştur. Geç dönem Osmanlı zâbitlerinin her ne kadar 1870'den itibaren tabii oldukları bir terfî

nizamnamesi bulunmakla birlikte, bazı zâbitlerin yıllarca aynı rütbede beklemelerine karşın, bazı zâbitlerin asgarî bekleme sürelerini bile beklemeksizin terfî aldıkları, bazı zâbitlerin İstanbul'da kalmak için kur'ası İstanbul'a çıkan zâbitlerden bu haklarını para karşılığında değiştirmelerine karşın, bazı zâbitlerin uzun bir süre zor görev koşullarında tayin görmeksizin görevde kaldıkları, özellikle savaş yıllarında terfilerin hızlandığı, Mekteb-i Harbiyye'den çıkarken alınan sicil numaralarının terfileri pek fazla etkilemediği ve son olarak II. Abdülhamid'e veya askerî erkâna yakın olan bazı zâbitlerin ise hızlıca terfî aldıkları anlaşılmaktadır. Zâbitlerin vazifeye ve II. Abdülhamid'e bağlılıklarını olumsuz etkileyen son bir hususun maaşların düzensiz ve yetersiz ödenmesi olduğu ise, bu çalışmada tekrar görülen bir gerçek olmuştur.

KAYNAKÇA

A. Yayınlanmamış Kaynaklar

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)

85/68, 67/37, 98/45, 49/113, 103/105, 19/63, 207/38, 227/10.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

23/22.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)

36/93, 17/23.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.)

15/3

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

251/ 14, 226/51, 245/121, 249/142, 17/51, 194/27, 94/84, 119/91, 14/102, 226/51, 147/96, 71/88, 46/90.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

260/101.

Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif (MF.MKB.)

431/34.

Bâbîâli Evrak Odası (BEO)

539/40398, 3370/179066, 3370/252736, 3413/255935, 3615/271088, 3913/293437, 535/40066, 595/44610, 3674/275507.

2. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi

Osmanlı-Rus Harbi (ORH)

4/15, 3-16/879, 8/12, 19/154, 82/106, 92/22, 72/141, 64/23, 9/72, 9/93, 4-19/470, 106/160, 3/187, 4-17/528, 37/38, 89/96, 2-10/229, 2-10/400-401, 2-10/271-272, 2-10/606, 36/125, 106/2, 107/190, 1-7/927, 66/52, 17/144, 31/115, 52/45, 83/40, 8/125, 9/70, 53/125, 15/103, 44/48, 86/91, 5/117, 15/104, 70/44.

Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi (OSK)

15/169.

3. Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi

Numara Defterleri

Defter No: 29 (H. 1320-1321 / M. 1905-1906).

Defter No: 30 (R. 1321-1323 / M. 1905-1908).

Defter No: 31 (Erkân-ı Harbiyye ve Harbiyye Notları, H. 1321-1324 / M. 1905-1909).

4. Kuleli Askerî Lisesi Tarihî Arşivi

1887-1888 Yılı Mutfak Erzak Defteri, Yer Nu. 3.

B. Yayımlanmış Kaynaklar

Abdullah Paşa, (2012). *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.

Ahmed Refik (Mülazım-ı Evvel), (1325). *Takım Zâbitlerine Rehber*, Kitabhane-i İslam ve Askerî, İstanbul, (1. bs.) (1318).

Ali Fazıl (Yaverân-ı Hazret-i Şehriyâriden, Binbaşı), (H. 1323). *Seferber Piyade Zâbiti*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, (Aslı, Gnkur. Harbiyye Askerî Müzesi'ndedir).

- AKÇURA, Yusuf, (15 Teşrin-i Sâni 1336). *Târih-i Siyasi Notları: Şark Mes'elesine Dâir*, Erkân-ı Harbiyye Mektebi Matbaası, İstanbul.
- APAK, (E.Kur.Alb.) Rahmi, (1998). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Carl Von Clausewitz, (2011). *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Ceneral Freiherr von der Golts, (1327). *İlim ve Askerlik*, Almancadan Mütercimi: Ahmed Refik, Kitabhane-i İslâm ve Askerî, İstanbul.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin, (2010). *On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Fon der Golç Paşa, (1315). *Harbin Sevk ve İdaresi*, Mütercimi: Osman Senâi, Kitabhâne-i Askerî, İstanbul.
- Fon Der Golç, (1331). *Osmanlılar Muharebelerini Nasıl Gâ'ib Ettiler? Şimdi Nasıl Telakki ve Terakki Edebilirler?* Sancakçıyan Matbaası, İstanbul.
- Fon der Golts, (1309). *Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra*, Mütercimi: Mahmud Şevket (Miralay), Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul.
- Goltz Paşa, (1326). *Osmanlı-Yunan Seferi (1313-1897)*, Mütercimi: Yakup Şevki (Erkân-ı Harb Binbaşı), Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, Dersaadet.
- GÜNDÜZ, Asım (Orgeneral), (1968). *Hatıralarım*, Kervan Yayınları [?].
- Hafız Hakkı Paşa, (Tarihsiz). *Bozgun*, Baskıya Haz. Tercüman, 1001 Temel Eser İlim Heyeti.
- Hıdemât-ı Seferiyye Nizamnâme-i Hümayunu*, (18 Ağustos 1316). Daire-i Askeriyye Matbaası, İstanbul.
- HOURIE, Paul, (1329). *Türkiye Nasıl Paylaşıldı? Kaynarca Muahedesinden Son Felaketimize Kadar Şark Mes'elesi*, Tâb'ı ve Nâşiri: İbrahim Hilmi, Dersaadet, Kitabhâne-i İslâm ve Askeri.
- HOCHWACHTER, Gustav von, (2012). *Balkan Savaşı Günlüğü, Türklerle Cephede*, çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Hüseyin Cemal (Mülazım), (2014). *Yeni Harb, Başımıza Tekrar Gelenler, Edirne; Harbi, Muhasarası, Esâret ve Esbâb-ı Felâket*, Yay. Haz. Aziz Korkmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNÖNÜ, İsmet, (2006). *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- İzzet (Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Reisi, Ferik), (1325). *Osmanlı-Yunan Seferi (Teselya Harbine Dair)*, Kitabhane-i Askerî, İstanbul.
- KARABEKİR, Kâzım, (2009). *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2001). *Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Haz. Yrd. Doç. Dr. Orhan Hülâgü - Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul.
- Keçecizade İzzet Fuad, (1997), *Kaçırılan Fırsatlar, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, Yay. Haz. E. Alb. Rasim Süerdem, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- KURAN, Ahmed Bedevî, (2009). *Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Esad (Kolağası), (h. 1315). *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- Mehmed Ârif, (2006). *93 Osmanlı-Rus Harbi ve Başımıza Gelenler*, Yay. Haz. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mekâtib-i Askeriyye Programı*, (h. 1294). Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul.
- MOLTKE, (Feldmareşal) Helmuth von, (1995). *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MUDRA, General V., (1953), *Goltz Paşa’nın Hatırası ve Hal Tercümesi*, çev. Emekli General Pertev Demirhan, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul.
- Mehmed Nuri (Kurmay Binbaşı), (2010). *Zâbit ve Kumandan*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara.
- Mustafa Kemal (Kurmay Yarbay), (2010). *Zâbit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara.
- Mustafa Hilmi (Miralay), (1325). *Hazarda ve Seferde Piyade, Birinci Kitap, Yeni Piyade Talimnâmesi Şerhi*, Otto Kayel [veya Kiel ?] Kitabhanesi, İstanbul.

- _____, (1327). *Hazarda ve Seferde Piyade, Talimnâme Şerhi, Birinci Kitap, İkinci Kısım*, Otto Kayel Kitabhanesi, İstanbul.
- _____, (1328). *Piyade Efradına Mahsus Hıdmet-i Askeriye Dersleri*, Kitabhane-i İslam ve Askerî, Dersaadet.
- Nâsır ve Mustafa Ragıb (Binbaşı), (1307). *Piyade Sınıfına Mahsus Dâhiliye ve Seferiyyeden Mevadd-ı Mücmeleyi Havî Malumât ve Terbiye-i Askeriye*, Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul.
- Osman Senai (Erkân-ı Harp Binbaşı), (1318). *Hazarî ve Seferî Zâbitan İçin Muhtıra*, Kitabhane-i İslam ve Askerî, İstanbul.
- Pertev (Erkân-ı Harbiyye Miralayı), (h. 1329). *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbâb-ı Muzafferiyeti*, Kanaat Kitaphanesi ve Matbaası, Dersaadet.
- Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu*, (H. 1314). Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, [Metinde (Piyade Dâhiliye, 1314) şeklinde gösterilmiştir].
- Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu*, (H. 1310). Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, [Metinde kaynak olarak (Piyade Dâhiliye, 1310) şeklinde gösterilmiştir] (Aslı, Gnkur. Harbiyye Askerî Müzesi'ndedir).
- Prens Derhanloh (Alman İmparatoru Yaver-i Harplerinden), (1315). *Piyade Mektupları*, C. 1., çev. Ahmed Refik, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İst.
- Sait Pertev [Demirhan], (2012). *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh*, çev. Sema Demirtaş, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Seferberlik Nizamnamesi*, (1905). Harbiyye-i Askeriyye Matbaası, İstanbul.
- TUFAN, Mesut Yaşar-ÇALIŞLAR, İzzettin, (2014). *Yüzyıl Sonra Balkan Savaşları, Tarafların Gözüyle Büyük Yenilginin Eleştirisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Vecihî ve Rüfekası, (1315). *Musavver Tarih-i Harb, Devlet-i Osmaniye ile Hükümet-i Yunaniye Arasında Harb*, Dersaadet.
- Von Clausewitz (General), (1970). *Harb Yönetiminin Ana Kuralları (İdare-i Harbe Dair Kavâid-i Esasiye)*, Almanca'dan Çeviren: Ahmet Refik (Altınay), Sadeleştiren: Harb Akademileri Komutanlığı ARGE Kurulu, Harp Akademileri Basımevi, Yıldız-İstanbul.

C. Araştırma Eserleri

- ADANIR, Fikret, (1996). *Makedonya Sorunu*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.,
- AHMAD, Feroz, (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2013). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, (19-56).
- AKSAN, Virginia H., (1997). *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____, (2011). *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ALKAN, Ahmet Turan, (2006). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitap, İstanbul.
- ANDERSON, Matthew Smith, (2010). *Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Andre Gavet, (1990). *Komuta Etme Sanatı*, çev. Ord.Bnb. Kâzım Kırıkkanat (1952), Sadeleştiren ve yay. haz. Öğ.Yb. Ahmet Erüz, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, (Eserin ilk baskısı 1899 yılında Fransa’da yapılmıştır).
- Anonim, (1932). *Rus-Japon Harbi*, Büyük Erkân-ı Harbiyye Reisliği Matbaası, Ankara.
- ARCHER, Christon I, vd., (2006). *Dünya Savaş Tarihi*, çev. Cem Demirkan, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- ARNOLD, Thomas F., (2003). “16. Yüzyıl Avrupa’sında Savaş: Devrim ve Rönesans”, (Ed.) Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (30-51).
- Arthur Boucher (General), (1932). *Harbin Ebedi Kanunları I, Yirmi Üç Asır Evvelki Harp Sanatı*, çev. Mustafa Şevki, Harbiyye Mektebi Matbaası, İstanbul.

- ASCH, Ronald G., (2003). “Otuz Yıl Savaşları Dönemi 1598-1648”, (Ed.) Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (52-75).
- AVCI, Alâettin, (1963). *Türkiye’de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- AYDIN, Mahir, (1980). “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IX, İstanbul, (209-234).
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, (1988). “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, C. LII, Nisan 1988, S. 202’den Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BACANLI, Hakan, (2003). *Balkan Savaşına Ait Hatıratların Muhteva Analizi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BELİĞ, Mahmud (Mütekaid Albay), (1936). *Bulgar Komitalarının Tarihi ve Balkan Harbinde Yaptıkları*, Gnkur. X. Şube, İstanbul Askerî Matbaa, İstanbul.
- BLACK, Jeremy (Ed.), (2003). *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- _____, (2009). *Savaş ve Dünya, Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi: 1450-2000*, çev. Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____, (2003). “Devrim ve Napoleon Savaşları”, (Ed.) Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (233-255).
- _____, (2003). (Ed.), *Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- _____, (2003). “1864-1913 Avrupa Savaşları”, (Ed.) Jeremy Black, *Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (59-87).
- BODGER, Alan, (2013). “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, (125-173).

- BRIDGE, F.R., (2013). “Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918”, Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, (57-87).
- BRINTON, Crane, vd., (2007). “Jomini”, Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- BROCKLING, Ulrich, (2008). *Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BRUCE, Robert B., vd., (2011). *Dünya Savaş Tarihi, İmparatorluk Çağı, Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler: 1776-1914*, C. III, çev. Emir Yener, Timaş Yayınları, İstanbul.
- CEZAR, Mustafa, (2013). *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÇADIRCI, Musa, (2008). *Tanzimat Sürecinde Askerlik*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇAKIN, (E.Kur.Alb.) Naci – ORHON, (E.P.Alb.), (1978). Nafiz, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, 5’inci Kısım (1793-1908)*, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- ÇELİK, Yüksel, (2013). *Şeyhül’l Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa, II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- DAVIES, Brian L., (2003), “Rus Askerî Gücünün Gelişimi 1453-1815”, (Ed.) Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (154-188).
- ERDOĞAN, Aynur, (2010) “Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, Sayı 20, 121-151.
- _____, (2016). *Osmanlı’da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- ERICKSON, Edward J., (2009). *Büyük Hezimet, Balkan Harpleri’nde Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____, (2009). *I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü’l-Amare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- FAROQHI, Suraiya, (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, İstanbul.
- FINKEL, Caroline, (2012). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul.
- GAWRYCH, George W., (2014). *Genç Atatürk, Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul.
- GEÇER, Kadir Türker, (Şubat 2012). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfi Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfi'-i Rütbe Nizâmnamesi" *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 19, s. 1-42.
- _____, (Şubat 2011). "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Ordusunun Rütbe Terfi Uygulamaları ve Sınıflar" *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 17, s. 41-78.
- GEORGEON, François, (2006). *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul.
- _____, (2011). "Son Canlanış (1878-1908)", (Ed.) Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Duraklamadan Yıkılışa*, C. II, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GENÇOĞLU, Mustafa, (2008). *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) -Bir Grup Biyografisi Araştırması-* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GILBERT, Felix, (2007), "Machiavelli: Savaş Sanatında Rönesans", Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, (9-42).
- GÖK, Hayrullah, (2005). *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GÖK, Hayrullah-UYAR, Mesut, (2000). "Yeni Bulunan Belgeler Işığında Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 78, Haziran (s. 23-28).

- GÖRGÜLÜ, İsmet, vd., (Nisan 1992). *Makedonya*, Harp Akademileri Basımevi, Yenilevent, İstanbul.
- GİRAY, Muharrem, (1961). *Şanlı Harbiye'nin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul.
- GÜLER, Ali, (2001). *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- _____, (2000). *Mustafa Kemal'in Harp Okulu ve Harp Akademisi Öğrenimi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara.
- _____, (2001). *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- GÜLER, Ali - AKGÜL, Suat, (1999). *Türk Tarihinde Harbiye*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara.
- GVERLAC, Henry, (2007). "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi", Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (1980), "Yunanistan'ın Osmanlı Devletine Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, C. 1, S. 6, Haziran (14-25).
- HATEMİ, Nilüfer, (2002). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HOLBORN, Hajo, (2007). "Moltke ve Schlieffen: Prusya-Almanya Ekolü" Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- HOURLANI, Albert, (1997). "Osmanlı Islahatı ve Seçkinlerin Politikaları", Albert Hourani, vd., *İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar*, çev. Erbay Aydın vd., Yöneliş Yayınları, İstanbul, (87-123).
- İPEK, Nedim, (2001). "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, C. 1, s. 15-24.

- JELAVICH, Barbara, (2009). *Balkan Tarihi*, C. I-II, çev. İhsan Durdu vd., Küre Yayınları, İstanbul.
- JESPERSEN, Knud J.V., (2003). “Baltık’ta Savaş ve Toplum 1500-1800”, (Ed.) Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (189-208).
- KARAL, Enver Z., 1975(?), *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KAYALTEPE, Alparslan (P.Kd.Yzb.), (1955). *Türk Piyadesinin Tarihçesi (1299-1920)*, K.K.K. Yayınları, Ankara.
- KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, (2007). çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- _____, (2001). *2500 Yıllık Savaş Tarihi*, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul.
- KENT, Marian (Ed.), (2013). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- KENT, Marian, (2013). “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, (263-309).
- KODAMAN, Bayram, (1992). “Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi” Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu’ndan *Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KOLOĞLU, Orhan, (2011) *Avrupa’nın Kıskaçında Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Komisyon, (2000). *Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara.
- Komisyon, (1973). *Kara Harp Okulu Tarihçesi (1945-1973)*, Harp Okulu Basımevi, Ankara.
- Komisyon, (Tarihsiz). *Harp Okulu Tarihçesi: 1834-1945*, Harp Okulu Matbaası (?).
- Komisyon, (1973). *Kara Harp Okulu Tarihçesi*, Harp Okulu Basımevi, Ankara.
- Komisyon, (1991). *Kuleli Askerî Lisesi Öğretmenlerimiz (1845-1991)*, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, İstanbul.

- KÖREMEZLİ, İbrahim, (2013). “Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)”, Gültekin Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Timaş Yayınları, İstanbul, (181-203).
- KURAT, Akdes Nimet, (2011). *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KURTCEPHE, İsrail, - BALCIOĞLU, Mustafa, (1991). *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara.
- KÜÇÜK, Cevdet, (1980). “Bulgar İhtilali’nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 8-9, *Ayrıbasım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- LYNN, John A., (2014). “Çatışma İçindeki Devletler (1661-1763)”, Ed. Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsun Tayanç-Can Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (183-206).
- _____, (1996). The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000”, *The International History Review*, C.18, No. 3, (505-545).
- MAZOWER, Mark, (2014). *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, çev. Ayşe Ozil, İstanbul.
- Mehmed Hulusi (Mümtaz Yüzbaşı), (1326) *Niçün Mağlub Olduk? 1877-78 Osmanlı-Rus Seferi*, *Avrupa Cihetindeki Harekât*, Sancakciyan Matbaası, İstanbul.
- MOREAU, Odile, (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askerî “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri, 1826-1914*, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- MURRAY, Williamson A., (2014). “Savaşın Sanayileşmesi (1815-1871)”, Ed. Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsun Tayanç-Can Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (241-273).
- MÜNKLER, Herfried, (2010). *Yeni Savaşlar*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NEILBERG, Michael S., (2011). *Dünya Tarihinde Savaş*, çev. Mehmet Tanju Akad, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- ORHONLU, Cengiz, (1980). “Yunanistan’ın Osmanlı Devletine Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866-1885), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, C. 1, S. 6, Haziran (5-13).
- ORTAYLI, İlber, (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- QUATAERT, Donald, (2005). *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul.
- ÖZKAT, Mustafa - AKÇA, İzzet, (2007) *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*, Kuleli Askerî Lisesi Matbaası, İstanbul.
- PARKER, Geoffrey, (2014). “Hanedan Savaşları (1494-1660)”, Ed. Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsun Tayanç-Can Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (163-182).
- POSSONY, Stefan T., - MANTOUX, Etienne, (2007). “Du Picq ve Fransız Ekolü” Derleyen, Edward Mead Earle, *Modern Stratejinin Ustaları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Reşid (Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından), (1326). *1293 Seferi, Avrupa’da*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul.
- SHAW, Stanford J., - SHAW, Ezel Kural, (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul.
- SHOWALTER, Dennis, (2003). “1815-1864 Avrupa’nın Savaş Tarzı”, (Ed.) Jeremy Black, *Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (34-58).
- SÜER, H. Hikmet, (1982). 1897 Türk-Yunan Harbi, Haz. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SOMEL, Selçuk Akşin, (2010). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, (2009). *Yüzyıllardır Harbiye*, Doğan Kitap, İstanbul.
- TOKER, Hülya, - ASLAN, Nurcan, (2009). *Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt II*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara,

- TRUMPENER, Ulrich, (2013). “Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, (175-217).
- TURFAN, M. Naim, (2013). *Jön Türklerin Yükselişi, Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi, (2012). *Balkan Harbi’ni Niçin Kaybettik?*, Yay. Haz. Mecit Yıldız ve Hamdi Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul.
- UĞUR, Erol (13 Ekim 1983). “Von Der Goltz Paşa’nın 1883-1895 Yılları Arasında Türkiye’deki Hizmetleri”, Komisyon, *20’nci Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, (s. 19-26).
- UNAT, Faik Reşit, (2008). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- UYAR, Mesut - ERICKSON, Edward J., (2014). *Osmanlı Askerî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- UYAR, Mesut - GÖK, Hayrullah, (2003). “Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askerî Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması (1640-1871)”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C.13, S.1, (1-28).
- ÜNAL, Tahsin, (2001). *Harp Okulu Tarihi*, Yay. Haz. Ali Güler - Suat Akgül, Berikan Yayınları, Ankara.
- YALÇIN, Hayriye, (2010). *Sırp Çete Hareketleri ve Osmanlı Devleti (1804-1878)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakıncağ Tarihi Bölümü, Ankara.
- YEŞİL, Fatih, (2009). *Nizâm-ı Cedid’den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- _____, (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtip Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____, (2012) “Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık”, Derleyenler: Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihini*

Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (23-28).

_____, (2013), “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, Gültekin Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Timaş Yayınları, İstanbul, (79-97).

YILDIRIM, Bülent, (2014). *Bulgaristan’daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

YILDIZ, Gültekin, (2009). *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

_____, (Güz 2012). “Ondokuzuncu Yüzyılın İki “Standardizasyon Ütopyası”: Kışla ve Hücre Tipi Hapishane”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 112, (118-135).

_____, (2012 Güz). “Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ateşe Raporları” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), (239-266).

_____, (2012), “Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarihe Doğru: Türkiye’de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine”, Derleyenler: Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (3-22).

_____, “Kara Kuvvetleri”, (Ed.) Gültekin Yıldız, (2013). *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Timaş Yayınları, İstanbul, (35-77).

_____, “Askerî Düzenlemeler (1876-1918)”, Ed. Ali Akyıldız, (2013a). *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

YILDIZ, İsmail, (2008). *Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Bulgaristan’daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı, Ankara.

YILMAZ, Veli, (1993). *I’inci Dünya Harbi’nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul.

- WALLACH, Jehuda L., (1977). *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, Türkiye’de Prusya-Alman Askerî Heyetleri, 1835-1919, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- WILSON, Peter, “Eski Rejimde Savaşlar 1648-1789”, (Ed.) Jeremy Black, (2003). *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, (76-103).

EKLER

Ek 1

Mekteb-i Harbiyye'nin Yıllara Göre Verdiği Mezun Sayısı (1848-1909) ¹⁹⁰

Yıl	Dönem	Mezun Sayısı
1848	1	26
1850	2	26
1851	3	26
1852	4	14
1853	5	30
1854	6	32
1855	7	21
1856	8	23
1857	9	59
1858	10	64
1859	11	65
1860	12	98
1861	13	65
1862	14	76
1863	15	65
1864	16	67
1864	17	75
1865	18	94
1866	19	108
1867	20	142

¹⁹⁰ Komisyon, *Kara Harp Okulu Tarihçesi*, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1973, s. 68-69. Yukarıdaki çizelge, künyesi verilen kitabın önsözünde yapılan açıklamaya göre okulun ilgili personeli tarafından, Kara Harp Okulu arşivi ve *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye* adlı eser incelenerek hazırlanmıştır.

1868	21	101
1869	22	78
1870	23	59
1871	24	114
1872	25	107
1873	26	82
1874	27	97
1875	28	96
1876	29	107
1876	30	89
1877	31	88
1879	32	99
1880	33	138
1881	34	145
1882	35	132
1883	36	154
1884	37	113
1885	38	95
1886	39	83
1887	40	91
1888	41	130
1889	42	107
1890	43	178
1891	44	100
1892	45	182
1893	46	222
1894	47	243
1895	48	304
1895	49	440
1896	50	400
1897	51	595

1898	52	572
1899	53	591
1900	54	353
1901	55	861
1902	56	636
1903	57	699
1904	58	625
1905	59	664
1906	60	545
1907	61	528
1908	62	448
1909	63	537

Ek 2

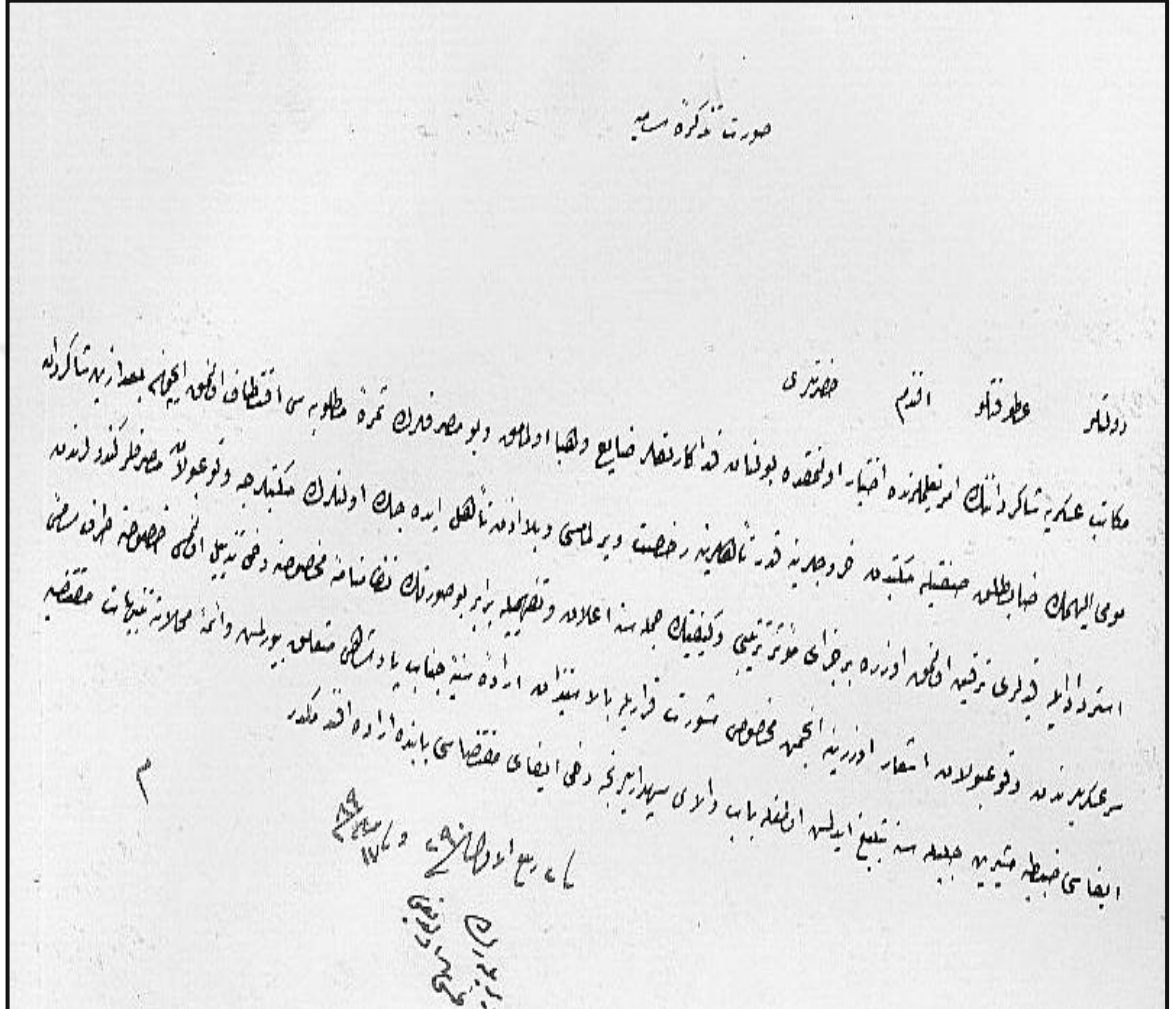
Kuleli Askerî Lisesi Tarihî Arşivi'ndeki
II. Abdülhamid Devrine İlişkin Defterlerin Listesi¹⁹¹

S. Nu.	Materyal Adı	Tarihi	Cinsi	Yer Nu.
1	Günlük Talebe Yoklama Defteri	1882	Defter	2
2	Mutfak Erzak Defteri	1887-1888		3
3	Mekteb-i İdadi-i Harbiyye İmtihan Not Defteri	1892-1896		4
4	Mekteb-i İdadi-i Harbiyye İmtihan Not Defteri	1894-1899		5
5	Kuleli Askeri Lisesi Öğrenci ve Memurlara Ait Defter	1896-1898		6
6	Kuleli Askeri Lisesi Personel Maaş Defteri	1898-1900		7
7	Mekteb-i İdadi[-i] Harbi[ye] İmtihan Not Defteri	1899-1907		8
8	3.Sınıf 1.Kısım Künye Defteri	1897-1907		9
9	Kuleli Askeri Lisesi Resmi Evrak Kayıt Defteri	1900		10
10	Mekteb-i İdadi[-i] Harbi[ye] Atama ve Maaş Kayıt Defteri	1900-1901		11
11	Askerî İlkokuldan Kuleli Askerî Lisesine Kayıt Defteri	1900-1909		12
12	Mekteb-i İdadi[-i] Harbi[ye] İmtihan Not Defteri	1903-1907		13
13	Kuleli Askeri Lisesi Erbaş, Müdür, Öğretmen, Memur, Talebe Kayıt Defteri	1904-1914		14
14	Kuleli Askeri Lisesi İptidai Künye Defteri	1905-1908		15
15	Kuleli Askeri Lisesi Rüştîye Talebe Künye Defteri	1907-1910		16
16	İdadi-i Şahane İmtihan Not Defteri	1907-1911		17
17	İdadi-i Mektebi Künye Defteri	1907-1911		18
18	Kuleli Askerî Lisesi Rüştîye Kayıt Defteri	1909-1911		19

¹⁹¹ Kuleli Askerî Lisesine yaptığım resmi çalışma başvurusunun onaylanmasını müteakip, Kuleli Askerî Lisesi Tarihî Arşivi'nin bulunduğu Kuleli Kütüphanesinden temin edilmiştir.

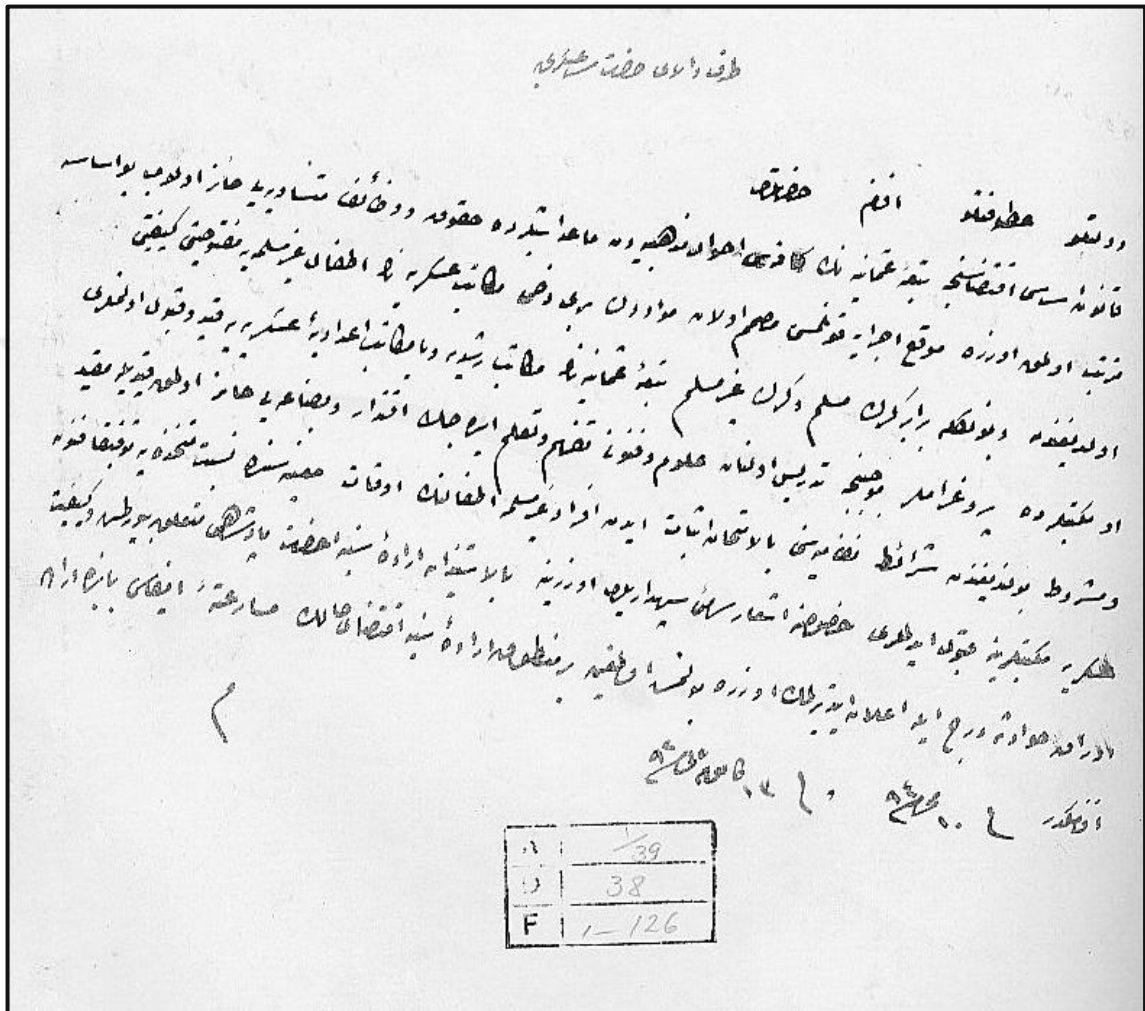
Ek 3

Mekatib-i askeriye öğrencilerinin mezun olana kadar
evlenmelerine izin verilmemesi hakkında 17.02.1289 tarihli ve
“ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 229” numaralı belge.

Ek 4

Osmanlı uyruğunda bulunan Müslim veya gayrimüslimlerden Mekatib-i Rüşdiye veya Mekatib-i İdadiye'yi Askeriye'ye kayıt olmak isteyenlerin kabul edilmesi hakkında 13.11.1292 tarihli ve “ATASE, ORH, Kutu 2-10, Gömlek 606” nu. belge.

Ek 5

II. Abdülhamid Döneminde Kuleli Askerî İdadisi Okul Müdürleri¹⁹²

Görev Süresi	Sınıfı ve Rütbesi	Adı Soyadı
1874-1876	Miralay	(Gazi) İbrahim Ethem Bey (Paşa)
1876-1885	Mirliva	Halil Fahri Paşa
1885-1888	Miralay	Sadeddin Bey
1888-1903	Miralay	Refik Bey
1903-1906	Ferik	Mehmed Ziya Paşa
1906-1908	Mirliva	Ali Rıza Paşa
07.12.1908 01.07.1909	Kaymakam	Şevket Bey

¹⁹² (Özkat ve Akça, 2007, 154)

Ek 6

Kuleli Askerî İdadisi'nde 1876-1909 Döneminde Suç ve Cezalar

S. Nu.	Suçun Türü	Ceza Süresi	Ceza Türü
1	Kâğıt oynamak.	Dört gün	Hapis, 15 Değnek.
2	Müstehcen resim bulundurmak.	-	Divan-ı Harbe sevk.
3	Arkadaşına küfretmek.	Altı gün	Hapis
4	Sözlü imtihan sırasında gürültü etmek.	Üç gün	İzinsizlik
5	Derste ayakta dolaşmak.	İki gün	İzinsizlik
6	Derste konuşmak.	-	Resmi tekdir
7	Verilen ödevi yapmamak.	İki gün	İzinsizlik
8	Derste yemek yemek.	-	Resmi tekdir
9	İzinsiz bir haftayı dışarıda geçirmek.	On beş gün	Hapis
10	İzinsiz bir geceyi dışarıda geçirmek.	Dört hafta başı	İzinsizlik
11	Bir gün firar etmek.	On gün	Hapis
12	Derste gazete okumak.	İki hafta	İzinsizlik
13	İzinsiz kalpak giymek.	Bir hafta	İzinsizlik
14	Derste müstehcen resim yapmak.	Öğ. affedene kadar.	İzinsizlik
15	Arkadaşını dövme.	Bir hafta	İzinsizlik
16	Yaşıtı olmayan öğrenci ile dövüşmek.	İki hafta	İzinsizlik
17	Kısım çavuşuna karşı gelmek	Üç hafta	İzinsizlik
18	Evcî izninde geceyi başka birinin evinde geçirmek.	İki hafta	İzinsizlik
19	Tenbih edildiği halde derste gazete okumak.	İki hafta	İzinsizlik
20	Koğuştâ gürültü yapmak.	İki hafta	İzinsizlik
21	Koğuştâ sigara içmek.	İki hafta	İzinsizlik
22	Dershanede arkadaşları ile itişmek.	İki hafta	İzinsizlik
23	Yemekhaneye göğsü açık olarak girmek.	İki hafta	İzinsizlik
24	Tatil zamanı haftalık yoklamaya gelmemek.	İki hafta	İzinsizlik
25	Ders sırasında dışarıda olan birisi ile konuşmak.	İki hafta	İzinsizlik
26	Derste karga yavrusu ile oynamak.	İki hafta	İzinsizlik
27	Bekâr olduğu halde geceyi dışarıda geçirmek.	İki hafta	İzinsizlik
28	Koğuş kapısını kırmak.	24 saat	İzinsizlik
29	Tatil zamanı Perşembe yoklamalarına gelmemek.	Bayram gecesine kadar alıkoymak	
30	Yoklamalara yırtık elbise ile çıkmak.	Bir hafta	İzinsizlik
31	Dışarıda yakası açık, fesî arkada olarak öğrenciye aykırı bir halde gezmek.	On gün	Hapis
32	Arkadaşına edep yerini göstermek.	İki hafta	İzinsizlik
33	Koğuştâ yat borusundan sonra arkadaşlarını rahatsız etmek.	Üç hafta	İzinsizlik
34	Verilen emre karşı gelmek.	24 saat hapis	Dört hafta izinsizlik
35	Hapishanede bıçak bulundurmak.	Loca hapsi	-
36	Yoklamaya geç gelmek.	Dört gün	Alıkoyma
37	Akşam yoklamasında sükûnu ihlâl etmek.	-	Resmî tekdir
38	Namaz vaktinde camiye gitmemek.	Sekiz değnek	Dört hafta izinsizlik
39	Fırtınanın getirdiği kar üzerinde kaymak.	İki hafta	İzinsizlik
40	Dersten kaçmak.	İki hafta	Resmi Tekdir, izinsizlik
41	Arkadaşını kasten iterek çamura düşürmek.	On gün	Hapis
42	Derse geç gelmek.	Bir hafta	İzinsizlik
43	Tütün bulundurmak.	İki hafta	İzinsizlik
44	Arkadaşını yaralamak.	On gün	Hapis
45	Toplum kurallarına aykırı hareket etmek.	Üç hafta	İzinsizlik
46	Dışarıda sivil elbise giymek.	Bir hafta	Hapis
47	Cuma yoklamasına katılmamak.	İki hafta	İzinsizlik
48	Kısım çavuşunu dövme.	On gün	Hapis
49	Okulda müstehcen resim satmak.	On beş gün	Hapis
50	Öğretmenin ikazına rağmen ders dinlememek.	Öğ. affedene kadar.	İzinsizlik

Ek 9

Mekteb-i Harbiyye’de Suç Teşkil Eden Davranışlar ve Ceza Türleri

S. Nu.	Suçun Türü	Ceza Türü
1	Sabah namazına kalkmamak ve Cuma namazına gitmemek.	İki hafta izinsizlik
2	Sarhoş halde okula gelmek.	Yirmi gün hapis
3	Sıla izninden geç dönmek.	Altı hafta izinsizlik
4	Sınavda kağıt değiştirmek.	On beş gün hapis
5	Arkadaşının yerine sınava girmek.	Yirmi gün hapis
6	Derse kitapsız gelmek.	İki hafta izinsizlik
7	Derste sükûneti bozmak.	İki hafta izinsizlik
8	Tütün bulundurmak.	On beş gün hapis
9	Arkadaşıyla kavga etmek.	On beş gün hapis
10	Rakı şişesi bulundurmak.	On beş gün hapis
11	Öğretmene karşı saygısızlık etmek.	On gün hapis
12	Öğretmenin verdiği ödevi yapmamak.	Üç hafta izinsizlik
13	Kahvede iskambil oynamak.	Yirmi gün hapis
14	Kumar oynayanları seyretmek.	Beş gün hapis
15	Tiyatroya gitmek.	Dört hafta izinsizlik
16	Cuma günü tiyatroya gitmek.	Beş hafta izinsizlik
17	Sivil kıyafette firara teşebbüs etmek.	Yirmi gün hapis
18	Yat borusu çaldıktan sonra koğuştaki sükûneti bozmak.	Bir hafta izinsizlik
19	Derslerde ders dışı şeylerle meşgul olmak.	İki hafta izinsizlik
20	Dershanede sigara içmek.	İki hafta izinsizlik
21	Yoklama sırasında konuşmak.	İki hafta izinsizlik
22	İzin sırasında bağlı olduğu gruptan ayrılmak.	Dört hafta izinsizlik
23	Yakası açık halde gezmek.	Dört hafta izinsizlik
24	Yat borusundan sonra hamamda görülmek.	İki hafta izinsizlik
25	Müstehcen resim çizmek.	On beş gün hapis
26	Okula gazete getirmek.	Dört hafta izinsizlik
27	Köy düğününde güreşe katılmak.	Divan-ı Harbe Sevk
28	Sınıf zâbitine karşı gelmek.	On gün hapis
29	Dolabında bıçak bulundurmak.	On beş gün hapis
30	Süvari talimine mızraksız çıkmak.	Bir hafta izinsizlik
31	Nöbette ellerini ceplerine sokmak.	Bir hafta hapis
32	Camiye gelmeyip helalarda saklanmak.	Dört hafta izinsizlik
33	Ders zamanı diğer kısımlara gitmek.	İki hafta izinsizlik
34	Program harici roman okumak.	Dört hafta izinsizlik
35	Selam vermemek.	Dört hafta izinsizlik
36	Sabah etüdünde bulunmamak.	İki hafta izinsizlik
37	Sınavda kopya çekmek.	Dokuz hafta izinsizlik
38	Kahvede tavla oynamak.	Üç gün hapis
39	Gazinoda Hristiyan kadınlarla oturmak.	Bir hafta hapis
40	Setresini, omuzuna atarak dolaşmak.	Bir hafta hapis
41	Kadınlara sarkıntılık etmek.	On beş gün hapis
42	Arkadaşlarının kitaplarını çalıp satmak.	Dört hafta hapis
43	İkazlara rağmen üst sınıflarla görüşmek.	On beş gün hapis
44	Derste gülmek.	İki hafta izinsizlik
45	Arkadaşına kartopu atmak.	İki hafta izinsizlik
46	Helâlarda şarkı söylemek.	İki hafta izinsizlik
47	Kahvaltıya katılmamak.	İki hafta izinsizlik
48	Apolet numarası takmamak.	Bir hafta hapis
49	Çalınmış kitabı bilerek satın almak.	Üç hafta izinsizlik
50	Sarhoş halde nöbetçi zâbite karşı gelmek.	Kırk değnek veya bir ay izinsizlik
51	Okulda kumar oynamak.	On değnek
52	Derse çalışmamak.	Öğretmen onayına kadar izinsizlik
53	Sarhoş olduğu halde polislere silah çekmek.	Divan-ı Harbe Sevk

Ek 10

Mekteb-i Harbiyye'nin 1888 Yılı Muallim/Görevli ve Ders Listesi ¹⁹³

Mekteb-i Harbiyye'nin 1888 Yılı Muallim/Görevli ve Ders Listesi	
Zeki Paşa	Askerî Okullar Nazırı
Goltz Paşa	Nazır Müsteşarı
Abdullah Efendi	Tercüman
Mirliva Legof Paşa	Şimendifer
Mirliva Osman Bey	Almanca
Mirliva Heviz Bey	Süvari
Erkân-ı Harp Kaymakam Şevki Bey	Tefazuli (Diferansiyel)
Erkân-ı Harp Miralay Şükrü Bey	Ders Nazırı
Erkân-ı Harp Miralay Ali Bey	Piyade Talimi
Erkân-ı Harp Kaymakam Galip Bey	Fransızca
Erkân-ı Harp Kaymakam Avni Bey	Heyet ve Takvim-i Arazi
Erkân-ı Harp Kaymakam Mustafa Bey	Lisan
Erkân-ı Harp Kaymakam İsmail Bey	Süvari Talimi
Baytar Binbaşı Behçet Efendi	Fenn-i Ahvâl-i Fers
Erkân-ı Harp Binbaşı Mahmut Bey	Silah Bilgisi
Tabip Binbaşı Faik Efendi	Sağlığı Koruma
Binbaşı Sadık Efendi	Piyade Talimi
Binbaşı Hasan Efendi	Makine-i Aliye
Binbaşı Ali Rıza Bey	Hendese-i Resmiye
Binbaşı Hüseyin Fuat Bey	Resim
Binbaşı Ahmet Şükrü Bey	Tarama
Erkân-ı Harp Kolağası Reşit Bey	Mimari
Kolağası İbrahim Efendi	Lisan Öğretmeni Muavini
Yüzbaşı Refet	Kitabet
Binbaşı Hüseyin Efendi	Hikmet ve Tatbikat
Binbaşı İbrahim Efendi	Hendese-i Haliye
Topçu Binbaşı Hayri Efendi	İstihkâmat-ı Hafife Öğretmeni Muavini
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Halil Efendi	Topoğrafya Öğretmeni Muavini
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Sami Efendi	Tabiye-i Husûme
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Cerfeski	Rusça
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Hadi	Umumi Tefazuli
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Hober	Almanca
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Sami	Almanca
Erkân-ı Harp Yüzbaşı Ali Rıza	Rusça
Mülazım Faik	Meç
Erkân-ı Harp Yüzbaşı İzzet Efendi	İstatistik ve Askerî Coğrafya
Erkân-ı Harp Kolağası Ömer Suphi Bey	Tarih-i Kıla' (Kaleler Tarihi) ve Hizmet-i Seferiye
Erkân-ı Harp Kolağası Hamdi Bey	Tarih-i Kıla'

¹⁹³ (Kurtcephe ve Balcıoğlu, 1991, 109-110)

Ek 11

**1902 Yılı Erkân-ı Harbiyye ve Mekteb-i Harbiyye ile Askerî İdadilerin
Ders Programlarını Gösterir Çizelgeler (BOA. Y.MTV. 226/51, 12 ZA 1319)**

مکتبہ عالیہ ہندوستان: پروگرام درسی				مکتبہ عالیہ ہندوستان: پروگرام درسی					
اسالی دروس	۱	۲	۳	مرحفہ ن	اسالی دروس	۱	۲	۳	مرحفہ ن
عقائد دینیہ	۱	۱	۱	۱	آلاء لسانیہ	۱	۱	۱	۱
تاریخ و جغرافیہ	۲	۲	۲	۲	اردو کتب و تصانیف	۲	۲	۲	۲
رسم	۳	۳	۳	۳	تاریخ و جغرافیہ	۳	۳	۳	۳
طریقہ	۴	۴	۴	۴	اسلامی تعلیم و تربیت	۴	۴	۴	۴
علم جبر	۵	۵	۵	۵	تعلیم و تربیت	۵	۵	۵	۵
فرائض و سادات	۶	۶	۶	۶	تعلیم و تربیت	۶	۶	۶	۶
فروع و فرائض	۷	۷	۷	۷	تعلیم و تربیت	۷	۷	۷	۷
کتابت	۸	۸	۸	۸	تعلیم و تربیت	۸	۸	۸	۸
حاکم	۹	۹	۹	۹	تعلیم و تربیت	۹	۹	۹	۹
مفتاح	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	تعلیم و تربیت	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
تفسیر و تفسیر	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	تعلیم و تربیت	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
تفسیر و تفسیر	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	تعلیم و تربیت	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
تفسیر و تفسیر	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	تعلیم و تربیت	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
تفسیر و تفسیر	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	تعلیم و تربیت	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
تفسیر و تفسیر	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	تعلیم و تربیت	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
تفسیر و تفسیر	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	تعلیم و تربیت	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
تفسیر و تفسیر	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	تعلیم و تربیت	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
تفسیر و تفسیر	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	تعلیم و تربیت	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
تفسیر و تفسیر	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	تعلیم و تربیت	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
تفسیر و تفسیر	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	تعلیم و تربیت	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
تفسیر و تفسیر	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	تعلیم و تربیت	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
تفسیر و تفسیر	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	تعلیم و تربیت	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
تفسیر و تفسیر	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	تعلیم و تربیت	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
تفسیر و تفسیر	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	تعلیم و تربیت	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
تفسیر و تفسیر	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	تعلیم و تربیت	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
تفسیر و تفسیر	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	تعلیم و تربیت	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
تفسیر و تفسیر	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	تعلیم و تربیت	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
تفسیر و تفسیر	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	تعلیم و تربیت	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
تفسیر و تفسیر	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	تعلیم و تربیت	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
تفسیر و تفسیر	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	تعلیم و تربیت	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
تفسیر و تفسیر	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	تعلیم و تربیت	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱
تفسیر و تفسیر	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	تعلیم و تربیت	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲
تفسیر و تفسیر	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	تعلیم و تربیت	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳
تفسیر و تفسیر	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	تعلیم و تربیت	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴
تفسیر و تفسیر	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	تعلیم و تربیت	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵
تفسیر و تفسیر	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	تعلیم و تربیت	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶
تفسیر و تفسیر	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	تعلیم و تربیت	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
تفسیر و تفسیر	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	تعلیم و تربیت	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸
تفسیر و تفسیر	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	تعلیم و تربیت	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹
تفسیر و تفسیر	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	تعلیم و تربیت	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰

Ek 12

KHO Tarihî Arşivi Numara Defteri Örneği (Defter No: 31, Kısım No: 46)

[illegible]

Ek 13**Avrupa'ya Gönderilen Öğrencilerin Eğitim-Öğretim Alanları (1830-1908)¹⁹⁴**

Alan	Sayı	Alan	Sayı
Askerlik	319	Sosyal Bilimler	57
Tıp ve Sağlık Bilimleri	156	Güzel Sanatlar ve Müzik	20
Mühendislik	80	Mühendislik ve Astronomi	1
Ziraat ve Veterinerlik (Baytarlık)	45	Meslek ve Zanaat Eğitimi	123
Temel Bilimler	20	Belirlenemeyenler	80

Ek 14**Avrupa'ya Gönderilen Askerî Öğrencilerin Askerî Eğitim Alanları (1830-1908)¹⁹⁵**

Alan	Sayı	Alan	Sayı
Topçuluk	49	İstihkâm	11
Piyade	31	Şimendifer ve Köprücülük	9
Denizcilik	29	Balonculuk	4
Süvarilik	27	Torpedo	2
Erkân-ı Harp (Kurmaylık)	24	Belirlenemeyenler	133
Toplam			319

¹⁹⁴ (Gençoğlu, 2008, 84).¹⁹⁵ (Gençoğlu, 2008, 85).

Ek 15

II. Abdülhamid Devrinde Avrupa'ya Gönderilen Piyade Zâbitleri¹⁹⁶

Ülke	Adı	Okul [veya Birlik]	Alan [Sınıf]
Almanya	Ahmed Ali	Hazırlık, 2. Grandiyö (Hassa) Alayı	?
	Ahmed Cemal	Hazırlık, 68. Piyade Alayı	Piyade
	Ahmed Hamdi	Hazırlık, 11. Piyade Alayı	
	Ahmed Hulusi	Hazırlık, 26. Piyade Alayı	
	Akif	Hazırlık, 40. Piyade Alayı	
	Ali	Hazırlık, 81. Piyade Alayı	
	Ali	-	
	Ali Kemal	Hazırlık, 172. Piyade Alayı	?
	Ali Necib	Hazırlık, Magdeburg 66. Alay	Piyade
	Ali Necib Bey	Hazırlık, ?	
	Cemal	Hazırlık, 73. Piyade Alayı	
	Cemal Bey	Hazırlık, 2. Hassa Piyade Alayı	
	Fâik Bey	Hazırlık, 13. Piyade Alayı	
	Ferid	Hazırlık, 31. Piyade Alayı	
	Hâlid	Hazırlık, ?	
	Halil Sami	Hazırlık, Piyade Alayları	
	Hamdi	Hazırlık, 8. Piyade Alayı	
	İsmail Cemil	Hazırlık	
	İzzet	Hazırlık, 132. Piyade Alayı	
	Mâcid	Hazırlık, Alaylar	
	Mehmed Ali	Hazırlık, 2. Piyade Alayı	
	Mehmed Fâik Paşa	Hazırlık, 39. Piyade Alayı	
	Mustafa Hilmi	Hazırlık	
	Mustafa Râgıp	Hazırlık	
	Nâsır Bey	Hazırlık	
	Nâşid	Hazırlık	
	Nâşid Efendi	?	
	Ömer Faik	Hazırlık, 40. Piyade Alayı	
	Rahmi	Hazırlık	
	Sadık	Hazırlık, Piyade Alayı	
	Vâmık	Hazırlık, 76. Piyade Alayı (Hamburg)	
	Vasfi	Hazırlık, 65. Piyade Alayı	
Fransa	Mahmud Cemil	?	

AÇIKLAMA: II. Abdülhamid devrinde Avusturya ve İngiltere'ye gönderilen piyade sınıfı zâbit bulunmamaktadır. Bu ülkelere Topçuluk ve Denizcilik alanlarında zâbit gönderilmiştir (Gençoğlu, 2008, 190-193).

¹⁹⁶ (Gençoğlu, 2008, 190-193).

Ek 16

**II. Abdülhamid Devrinde Askerî Mekteplerde Görev Alan
Yurtdışı Tahsili Almış Muallim Zâbit Kadrosu¹⁹⁷**

Ülke	Adı	Okullarda Yaptığı Görevler	Okul
Almanya	Abdülhâdi	Mekteb-i Harbiyye / Coğrafya-yı Sevk'ül-ceyş Muallimliği	Hassa 1. Piyade Fırkası Erkân-ı Harbi
	Abdüllatif Nâci (Eldeniz) Paşa	Mekteb-i Harbiyye / Ders Nazırı Muavini	Alman Harp Akademisi
	Ali Rıza Paşa	Mekteb-i Harbiyye Hocalığı	Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Dairesi, Hassa 2. Piyade Fırkası Erkân-ı Harbi
	Esad (Paşa)	Mekteb-i Harbiyye / Ders Nazırlığı, Askerî Mektepler Umum Müfettişliği	?
	Hâfız Tevfik	Mekteb-i Harbiyye / Erkân-ı Harbiyye Vazaifi Muallimliği	Mülazım Kılış'ın Muallimhanesinde Dil Eğitimi, Tüfenkçi Alayı, Prusya Erkân-ı Harbiyyesi Şimendifer Şubesi
	Mahmud Muhtar (Katırcıoğlu) Paşa	Mekteb-i Harbiyye / Erkân-ı Harbiyye Vazaifi Muallimliği	Metz Harbiyyesi, Prusya Hassa Alayı, Erkân-ı Harbiyye Okulu
	Mehmed Ali	Mekteb-i Harbiyye / Muallimlik	Hazırlık Eğitimi (Alman Subay Nezaretinde), Dokuzuncu Süvari Dragon Birinci Hanover Alayı
	Mustafa Râgıp	Mekteb-i Harbiyye / Talim ve Terbiye-i Askeriye Muallimi	Hazırlık, 74. Piyade 1. Hannover Alayı
	Pertev (Demirhan)	Erkân-ı Harbiyye Mektebi'nde Hocalık	?

AÇIKLAMA: II. Abdülhamid devrinde Avusturya, İngiltere, İsveç ve İtalya'ya gönderilip Mekteb-i Harbiyye ve Erkân-ı Harbiyye Mektebi'nde görev yapan zâbit bulunmamaktadır.

¹⁹⁷ (Gençoğlu, 2008, 213-216)

Ek 17

1909'da Almanya'ya Askerî Eğitim İçin Gönderilenlerden Piyade Sınıfı Zâbitan Listesi¹⁹⁸

Sınıf	Esamisi	Rütbe-i Hazıra	[Vazife-i] Hazıra
Piyade	Vasfi Efendi	Mülazım	Mekteb-i Harbiyye-i Şahanelerinde Almanca Lisanı Muavini
	Ali ... Bey	Kolağası	Yaverân-ı Hazret-i Mülükanelerinden
	Ahmed Cemal Efendi bin Hayri	Mülazım	Selanik'te On Yedinci Nişancı Taburunda
	Hamid Efendi bin Hayri	Mülazım	Mekteb-i Harbiyye-i Şahanelerinde Almanca Lisanı Muavini
	Akif Efendi bin Ali	Mülazım-ı Sani	Hassa Ordu-yı Hümâyunları Merkez Birinci Taburunda
	Naşit Efendi	Yüzbaşı	Birinci İtfaiye Taburunda
	... Efendi	Yüzbaşı	İdadi-i Harbiyye-i Şahanelerinde Lisan Muavini
	Ali Sacit Efendi	Mülazım-ı Sani	Üçüncü Ordu-yı Hümayunları Yetmişinci Alayın Üçüncü Taburunda
	Ferit Efendi	Mülazım	Mekteb-i Harbiyye-i Şahanelerinde Almanca Lisanı Muavini
	Ahmet Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	Edirne Mekteb-i İdadisinde Riyaziye Muallimi
	İzzet Efendi	Kolağası	Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Birinci Şubesinde Müstahdem Bulunduğu
	Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	Hassa Ordu-yı Hümâyunlarına Mensup Şile Taburunda

¹⁹⁸ (BOA, Y.PRK.ASK, 259/56'dan aktaran Arslan, 2012, 108-109).

Ek 18

Fon der Golts'un *Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra* Adlı Eserinin Ana Konu Başlıkları¹⁹⁹

1. Nizâm-ı harp.
2. Ağırlıklarla nakliye katarlarının usul-ü tertibi.
3. İnkısâm-ı askerî.
4. Yürüyüşün İcrası.
5. Yürüyüş için verilecek emrin başlıca muhteviyatı.
6. Yürüyüş veya muharebeden sonra bir Fırka tarafından verilecek emrin başlıca muhteviyatı.
7. Pişdar tarafından ileri karakol müfrezesine verilecek emrin başlıca muhteviyatı.
8. İleri karakol müfrezesi emrinin başlıca muhteviyatı.
9. Konaklar, konakların çeşitleri ve askerlerin konaklara yerleştirilmesi vs.
10. Açık ve çadırlı ordugâhlar.
11. Yürüyüş cetveli.
12. İleri karakollar.
13. İstikşâfat
14. Askerin suret-i iâşesiyle cephanesi
15. Menzil hatlarının ve bunlara ait hizmetlerin usul-ü tertibi.
16. Nakliyat-ı askeriye ve yollar.
17. Askerî telgraf.
18. Bazı Kavâid-i Harbiyye (Piyade).
19. Muharebe esnasında cephane tedariki.
20. Hıdmet-i sıhhiye.
21. Vakt-i seferde efrad ve hayvanatça hâsıl olan noksanın suret-i ikmalı.
22. İstikşâfat-ı Askeriye.
23. Sevk'ül-ceyş [Strateji]'e dair bazı kavâid.
24. İstihkâmata dair mülahazat-ı umumiye.
25. Askerî köprücülüğü.
26. Demiryolu hatlarının tamiri.
27. Devlet-i Âliye-i Osmaniyenin kuvve-i daime ve ihtiyatıyesi.
28. Memalik-i Şahanede bulunan vesait-i nakliye-i bahriyeye dair malumat.
29. Seferde muhabere.
30. Memalik-i Şahanede bulunan bazı telgraf ve demiryolu hatlarına dair malumat.

¹⁹⁹ Fon der Golts, *Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra*, Mütercimi: Mahmud Şevket (Miralay), Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1309. Bu kitabın içindekiler bölümü, günümüzdeki askerî eğitimle karşılaştırma yapmaya imkân vermesi sebebiyle daha çok askerî personele hitaben çevrilmiştir.

Ek 19

Zâbitlerin Vakt-i Seferde Yanlarında Götüreceği Malzemeler²⁰⁰

Zâbitin kendi üzerindeki elbise ve eşyası ile sandığında bulunması gereken eşyalar: Resmî setre, çizme (iç çamaşırı, çizme pantolonu), eldiven, kılıç, sahip olduğu nişanlar, dürbün, fişeklik, revolver ve harita çantası. Bu çantada; takrir kâğıt ve zarfları, Hıdemât-ı Seferiye Nizamnâme-i Hümayunu, harekât icra olunan mıntıkanın haritaları, renkli kurşun kalemler ve birkaç tabaka adi beyaz kâğıt bulunmalıdır.

Her bir zâbitin yanında bir Kur'an-ı Kerim bulunması lazımdır. Zâbit, yanına alacağı paranın büyük kısmını boynuna asılı bir torbaya koymalıdır. Zâbitin yanında (elbise ceplerinde); saat, çakı, su için küçük şişe, sigara yakmak için bir çakmak (içmeyenlerde de bulunacaktır), cüzdan, sigara kutusu, şahsa ait mühür, düdük ve pusula da bulunmalıdır. Bunun yanında, elbisenin içine yapılacak bir iç cepte; sargı ve yara üstüne yapıştırmaya mahsus İngiliz yakısı, askı bezi ile biraz temiz pamuk da bir küçük torbacık içerisinde bulunacak, ancak tüm bu malzemeler vücutta uygunsuz bir şişkinlik hâsıl etmeyecek şekilde yerleştirilecektir.

Muharebe esnasında büyük ağırlıklar kıt'aya pek geç ulaşacağından, zâbitlerin ordugâh veya konaklarda kendilerine lazım olacak şeyleri sağlam bir büyük çantada yanlarında bulundurmaları da tavsiye edilmekteydi. Bu çanta içerisinde; tam bir iç çamaşır (don, gömlek, fanila, bir çift çorap), bir bel kuşağı, bir çift eldiven, bir çatal, bıçak ve kaşık, biraz kahve, çay ve şeker, biraz peksimet veya bisküvi ve çikolata, biraz tütün veya yapılmış sigara, mum ve küçük bir fener ve bir de ihtiyat fesi bulunmalıdır.

Bunların dışında lazım olan şeyler bir sandık içerisine düzenli şekilde yerleştirilmelidir. Bu sandığa da; şahsa ait evrak ile hesapları ve adresleri vb. şeyleri yazdığı defter ve mektup kâğıtlarıyla kalemler konmalıdır. Sandığın üst tarafında bilcümle iç çamaşırları ile tıraş olmak için ustura, sabun, tıraş hokkası, fırçası ve aynası, kâğıda sarılmış birkaç mum, dikiş alet ve edevatı, tahtakurusu tozu, elbise fırçası, bir pantolon askısı, bir çift hazır çizme pençe ve ökçesi bulunmalıdır. Çantanın alt tarafına da; bir kat elbise (setre, pantolon, ceket) ve onun altına da bir çift çizme ve bir çift potin yerleştirilir. Toplamda zâbitin sefer sırasında iki takım elbisesi/uniforması olmalıdır. İklim ve coğrafya şartları nedeniyle bunların birisi ince, diğeri kalın çuhadan yapılmış olmalıdır.

²⁰⁰ (Ali Fazıl, 1323, s. 4-7 arasından derlenmiştir).

Ek 20

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Cephe'deki Osmanlı Birliklerinin Komuta Kadrosu²⁰¹

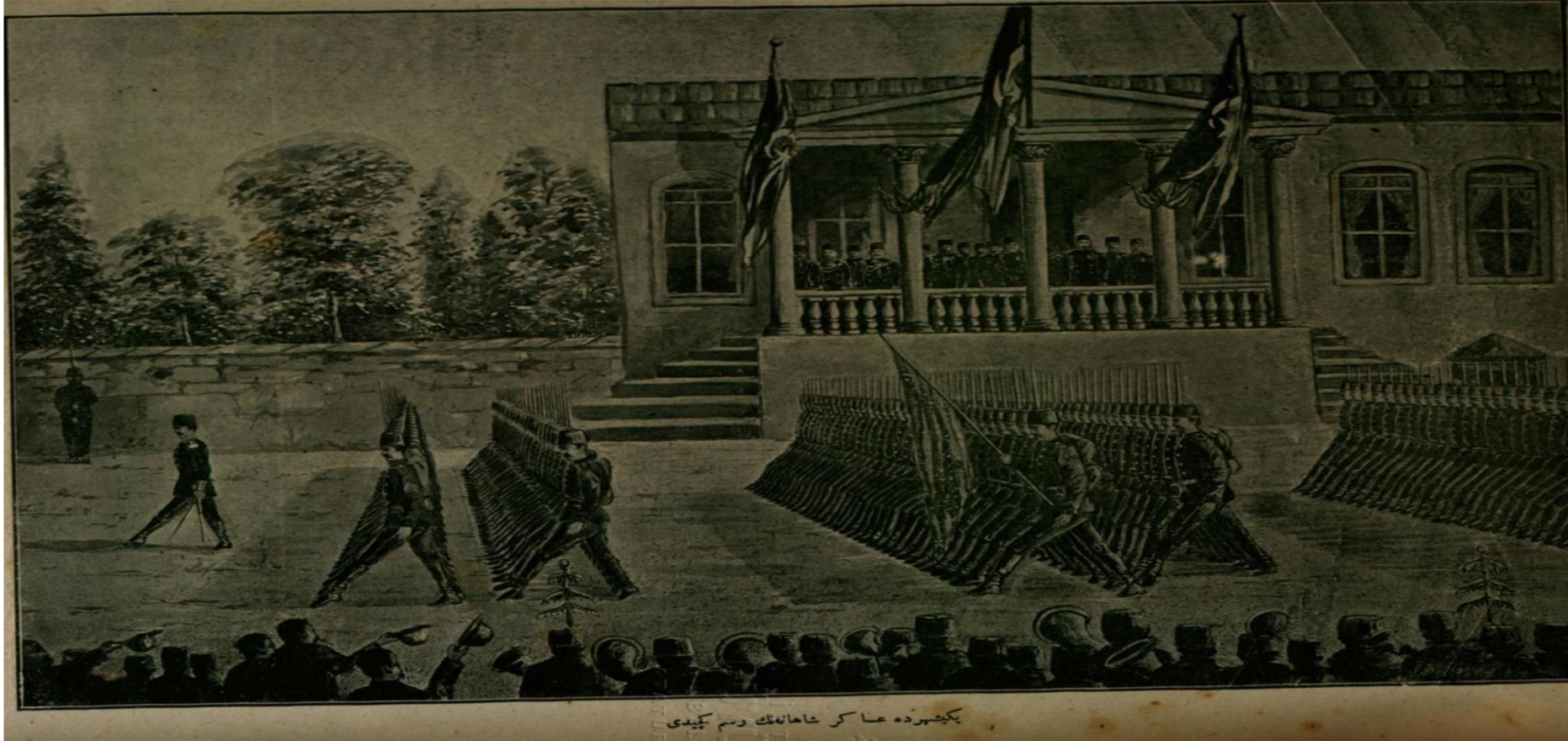
²⁰¹ Resimlerin altındaki açıklamalara göre, üst sırada soldan sağa: Ferik Saadetlû Neş'et Paşa Hazretleri, Ferik Saadetlû Hamdi Paşa Hazretleri, Ordu-yu Hümâyûn Müşiri Devletlû Edhem Paşa Hazretleri, Ferik Saadetlû Hakkı Paşa Hazretleri, Mirliva Saadetlû Haydar Paşa. Alt sırada soldan sağa: Ferik Saadetlû Hayrî Paşa Hazretleri, Yanya Birinci Fırka Kumandanı Mirliva Saadetlû İbrahim Paşa, Ferik Saadetlû Memduh Paşa Hazretleri, Golos Kumandanı Mirliva Saadetlû Enver Paşa, Yanya Kolordusu Kumandanı Saadetlû Hıfzî Paşa Hazretleri. Vecihî ve Rüfeka'sı, *Musavver Tarih-i Harb, Devlet-i Osmaniye ile Hükümet-i Yunaniye Arasında Harb*, Dersaadet, 1315, s. 1.

Ek 21

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Velestin Muharebelerinden Bir Manzara²⁰²

²⁰² Vecihî ve Rüfeka'sı, *Musavver Tarih-i Harb, Devlet-i Osmaniye ile Hükümet-i Yunaniye Arasında Harb*, Dersaadet, 1315, s. 232.

Ek 22

Yenişehir’de Asâkir-i Şahane’nin Resm-i Geçidi²⁰³

²⁰³ Vecihî ve Rüfekası, *Musavver Tarih-i Harb, Devlet-i Osmaniye ile Hükümet-i Yunaniye Arasında Harb*, Dersaadet, 1315, s. 205. Savaş öncesinde Teselya Yunan Ordusu Komutanlığı’na atanan Prens Konstantin, Yunanistan’ın kuruluşunun yıldönümü olan 6 Nisan 1897’de Girit’in Yunanistan’a ilhakı için Osmanlı İmparatorluğu’na karşı “*harp isteriz, Girit’i isteriz*” nümayişleri yapan halka hitaben; “*ben de sizinle beraberim, kral da sizin arzu ve duygularınızı paylaşmaktadır*” açıklamasını Yenişehir’deki konağının balkonunda yapmıştır (Süer, 1982, 6). Yukarıdaki resim, Yenişehir’i ele geçiren Osmanlı Alasonya Ordusu kumandanlarının, kuvvetle muhtemel aynı konağın balkonunda Asâkir-i Şahane’nin resmî geçidini izlemesini anlamlı bir şekilde tasvir etmektedir. Yenişehir 25 Nisan 1897’de ele geçirilmekle birlikte, resmin tasvir ettiği tarih, Alasonya Ordusu karargâhının Yenişehir’e taşındığı 27 Nisan 1897 olmalıdır (Bkz. Süer, 1982, 22-23).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yunus SATILMIŞ
Doğum Yeri ve Tarihi : Sakarya, 1990

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü, 2007-2012.

Yüksek Lisans Öğrenimi : Kara Harp Okulu (KHO), Savunma Bilimleri Enstitüsü, Askerî Tarih ABD, 2012-2013 (Ders Dönemi)

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları ABD, 2013-2016.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : KHO, Sosyoloji Bölümü, Arş.Gör., Ocak-Eylül 2013.

KHO, Askerî Bilimler Bölümü, Harp Tarihi Arş.Gör., 16 Eylül 2013'ten itibaren.

Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı, Askerî Tarih Etüt Merkezi, Askerî Tarih Şubesi, Harp Tarihi Kısmı (Kıs. A.), 20 Mayıs 2016'dan itibaren.

İletişim

E-Posta Adresi : ysatilmis54@gmail.com

Tarih : 24.05.2016

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MEKTEPTEN CEPHEYE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ (1876-1909)

ORIJİNALLIK RAPORU

%4

BENZERLİK ENDEKSİ

%2

İNTERNET
KAYNAKLARI

%2

YAYINLAR

%1

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

GEÇER, Kadir Türker. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda rütbe terfi uygulamaları ve 1870 tarihli terfi -i rütbe nizâmnâmesi", Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2012.

Yayın

%1

2

www.kkk.tsk.tr
İnternet Kaynağı

<%1

3

Submitted to TechKnowledge Turkey
Öğrenci Ödevi

<%1

4

hutad.hacettepe.edu.tr
İnternet Kaynağı

<%1

5

www.bby.hacettepe.edu.tr
İnternet Kaynağı

<%1

6

Submitted to Cumhuriyet University
Öğrenci Ödevi

<%1

7

www.solkitap.net
İnternet Kaynağı

<%1

8

www.harpak.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%1

9

uyg.tsk.tr
İnternet Kaynağı

<%1

10

tarihtarih.com
İnternet Kaynağı

<%1

11

balkanpazar.org
İnternet Kaynağı

<%1

12

www.turkiyat.hacettepe.edu.tr
İnternet Kaynağı

<%1

13

www.kubbealtifotokopi.com
İnternet Kaynağı

<%1

14

katalog.hacettepe.edu.tr
İnternet Kaynağı

<%1

15

Submitted to Ardahan Üniversitesi
Öğrenci Ödevi

<%1

16

KARAKAŞ, Nuri. "İtalyan donanması nın
Çanakkale boğazı saldırısı nda bir kahraman:
Topçu Onbaşı Yusuf (Erdil)", Ankara
Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi,
2013.
Yayın

<%1

17

www.thesis.bilkent.edu.tr
İnternet Kaynağı

<%1

18

ÖNDEŞ, Osman. "Mirliva Ahmed Avni Paşa
ve Hatıratı", Genelkurmay Askeri Tarih ve

<%1

19

www.tarihciler.com

İnternet Kaynağı

<% 1

20

M. Uyar. "In Search of Modernity and Rationality: The Evolution of Turkish Military Academy Curricula in a Historical Perspective", Armed Forces & Society, 10/01/2008

Yayın

<% 1

21

KELEŞ, Erdoğan. "II. Abdülhamid devrinde Aydın Vilayetinde sanat ve meslek okulları", 19 Mayıs Üniversitesi, 2013.

Yayın

<% 1

22

www.emekliassubaylar.org

İnternet Kaynağı

<% 1

23

dergipark.ulakbim.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

24

dosyayukleme.ahievran.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

25

www.frmtr.com

İnternet Kaynağı

<% 1

26

www.msxlabs.org

İnternet Kaynağı

<% 1

27

eprints.sdu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

28

İnternet Kaynağı

<%1

29

www.tarihkritik.com

İnternet Kaynağı

<%1

30

AYDIN, Mithat. "19. Yüzyıl Ortalarında
Panslavizm ve Rusya", TUBITAK, 2004.

Yayın

<%1

31

YARAMIŞ, Ahmet. "Bahriye teşkilatında akîm
kalan bir ıslahat teşebbüsü -1827 tarihli
tersane-i âmire kânûnnâmesi-", Afyon
Kocatepe Üniversitesi, 2012.

Yayın

<%1

32

www.bilgesam.org

İnternet Kaynağı

<%1

33

acikarsiv.ankara.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%1

34

YILMAZ, Sibel. "Şinasi'nin düşünce dünyası
ve Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı kasidelerin
tematik tahlili", Gazi Üniversitesi, 2013.

Yayın

<%1

35

BAYIL, Yüksel. "1877-1878 Osmanlı-Rus
savaşı'nda Osmanlı ordusunun ikmal ve
iaşesi", 19 Mayıs Üniversitesi, 2013.

Yayın

<%1

36

BEŞİKÇİ, Mehmet. "BAŞIBOZUK
SAVAŞÇIDAN MAKBUL TEBAAYA: 1877-
1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI NDA OSMANLI

<%1

ORDUSUNDA ÇERKEZ MUHACİRLER",
Hacettepe Üniversitesi, 2015.

Yayın

37

Submitted to Istanbul University

Öğrenci Ödevi

<% 1

38

PATRICIA WEITSMAN. "ALLIANCE
COHESION AND COALITION WARFARE:",
Security Studies, 1/21/2003

Yayın

<% 1

ALINTILARI ÇIKART

ÜZERİNDE

EŞLEŞMELERİ ÇIKAR < 5 WORDS

BİBLİYOGRAFYAYI
ÇIKART

ÜZERİNDE

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/07/2016

Tez Başlığı / Konusu: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MEKTEPTEN CEPHEYE OSMANLI PİYADE ZÂBİTİ (1876-1909)

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 162 sayfalık kısmına ilişkin, 18/07/2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

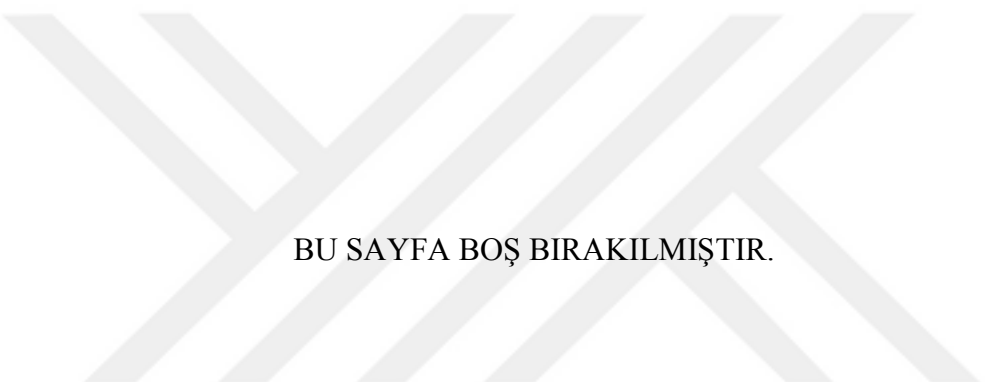
10.07.2016

Adı Soyadı: Yunus SATILMIŞ
Öğrenci No: N13122157
Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları
Programı: Türkiyat
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

Doç.Dr. Fatih YEŞİL

BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR.